

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

KIRÁNDULÁS A MAGYAR MÚLTBA

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

A címlapot díszítő képcske a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda XVIII. századi metszetanyagából származik. Egy 1707-ben és egy 1830-ban készült könyv díszeként is szerepel.

S

ELŐSZÓ

étára hívjuk az olvasót a régi magyar világba. Nem tróntermekbe, nem főúri kastélyokba, hanem a vidéki városokba, falvakba, tanyákra és ki a régi magyar pusztákra. Meglátogatjuk őseinket otthonukban, hétköznapjaikon, mindennapi munkájuk, mulatozásaik, szórakozásaik közben és katasztrófák idején. A történelem időgépén oly hirtelen lepjük meg őket, hogy nincs idejük történelmi pózba helyezkedniük, páncélt, díszmagyart ölteniök és fényképezőlencsénk a maguk természetes, emberi mivoltában, gyámoltalan kétségbeesésében, vagy hetvenkedő, boros mámorában, vagy imádkozó áhítatában örökíti meg — nem a történelemből ismert nagy embereket, hanem a tömegmagyart, nem a történelem nevezetes napjain, hanem elfelejtett dátumok alkalmával.

A magyar föld: hegyei, völgyei, pusztái, folyói, szigetei általában ugyanazok, amelyek ezer évvel ezelőtt voltak. Az emberi kultúra némi kozmetikát végzett ugyan arculatán: pocsolyákat, mocsarokat, nádasokat eltüntetett, folyókat kiegyenesített, itt irtott, ott telepített erdőket, utakat rajzolt a pusztákra és a járhatatlan őserdőbe, de a pörsenések, ráncok eltávolítása az arc általános kifejezését nem szokta megváltoztatni. A szél ugyanúgy zörgeti a

körtefa leveleit, vagy suhan át a fűzfalombok közt, ugyanaz a por kavarog a levegőben, ugyanaz a víz folyik a Dunában és a patakokban, mint ezer évvel ezelőtt, ugyanazokat a csirkéket és vadakat, ugyanazokat a növényeket fogyasztjuk, mint Attila, vagy Baján, vagy honfoglaló őseink. A nagy keret, amelyben élünk, nem változott, az emberi alkatot és lelket formáló természeti erők sem, a magyar test és lélek azonos folytatása a réginek, csak a tudomány, különösen az orvostudomány és a technika bizonyos kényelmet vívott ki nekünk láthatatlan belső ellenségekkel és a természeti erőkkal szemben. Hány olyan betegség, járvány van azonban, amely ma éppúgy kaszál sorainkban, mint azelőtt? És a jégeső, szélvihar, földrengés ellen tudunk-e védekezni? A lét, nemlét, az élet és halál problémája ma is ugyanaz, ami régen volt. Az emberek születnek, élnek — boldogan vagy boldogtalanul, és meghalnak, a falusi és pusztai magyarok ugyanúgy, mint régen, a városiak más, fejlettebb formák közt.

Az a bizonyos kényelem és biztonság azonban, amit az orvostudomány és a technika fejlődése hozott, a múlthoz képest nagy változást, haladást, szinte távolugrást jelent az emberi életben.

Ez a régmúlt időkhöz visszavezető könyv nem akar fejlődéstörténetet adni, nem akarja az évszázadokon át történt változásokat szemléltetni. Nem történetírás, hanem egyszerű kalauz a régi magyar életben. Elvezet a magyar élet történelmi forrásaihoz s az olvasó közvetlenül a forrásokból meríthet. Hogy pestis, kolera, árvíz, tűz, földrengés régen is volt, mindenki tudja, de a velük járó hangulatot csak az egykorú leírások tudják elképzeltetni velünk s ezért ez a könyv nem éri be annak adatszerű közlésével, hogy Komáromban a XVIII. században hány föld-

rengés volt, hány ház dőlt össze, hány ember halt meg, vagy hogy Debrecen városa mikor és hányszor égett le, hanem átveszi a régi források részletes tudósításait, olykor szószerint, olykor — könnyebb érthetőség okáért — mai nyelvre átírva, olykor novellás keretbe beágyazva.

Történelmi olvasókönyvet adunk az olvasó kezébe. Elfeledett, vagy föl nem használt forrásokat a magyarság békebeli, történelemalatti életéről. A névtelen magyart próbáljuk visszaidézni ebben a szokatlan szerkezetű könyvben, nyugodt napjain és tragikus összeomlások idején, borozás, lakmározás közben, vagy éhínség alkalmával, vagy amikor meghasad lába alatt a rengő föld, feje fölött ég a tető, vagy zúdul nyakára a gátját szakította árvíz, vagy a pestis és kolera éjjel és nappal öldöklő angyala kaszálja a városok és falvak népét.

A „régí jó világot“ idézzük föl a múlt sötétjéből emlékezésül, okulásul a ma panaszkodó emberének.

1937. augusztus havában.

RÉGI MAGYAR ÉLET

UTAZÁSOK A RÉGI MAGYARORSZÁGON

ZÁZ ÉVVEL EZELEŐTT divatba jöttünk a Nyugat-Európában lakó, úgynevezett művelt népeknél. Ezek az úgynevezett „művelt népek“, miután érdeklődésüköt a tengerentúli országokról Cook és társai már kielégítették, érdeklődni kezdtek ama legendás hírben álló, romantikus dicsfényvel övezett ország iránt is, amelynek lakosairól általában csak annyit tudtak, hogy a legbátrabbak, a leglovagiasabbak az egész földkerekségén s azonkívül az a különös jó tulajdonságuk is van, hogy szívesen odaadják a magukét másnak, szívesen befogadják házukba az idegent és addig etetik-itatják legjobb ételleikkel és italaikkal, amíg az idegen meg nem unja. Németek, franciák, angolok sűrűn keresték föl akkoriban ezt a különös országot és aki közülük tudott írni, nem sajnálta a fáradságot, hogy útiélményeit papírra vesse, annál is inkább, mert ha útibenyomásait könyvalakban is kiadta, biztosan számíthatott arra, hogy a magyar kirándulás költségei megtérülnek, sőt annyit kereshet könyvében, hogy újabb tanulmányútra is telik belőle.

A magyarországi utazók között, akik útiélményeiket, tapasztalataikat, benyomásait le is írták, egyik legmulatósabb August Ellrich (1831), aki német kedélyeskedéssel, tréfálkozva, szatirizálva írt meg mindent, amit Magyarország látott, vagy másoktól hallott.

A MAGYAR JOBBÁGY

Ellrich érdekesen írja le a magyar jobbágyot. Azt mondja, hogy Magyarországon a „paraszt ember“ (aki akkor még jobbágy sorban tengődött) általában igen szegény, nyomorúságos sárházakban lakik, télen-nyáron gubában jár, de vannak bőséges kivételek is, mert a falusi jobbágyok között is előfordul szép házakban lakó, jó ruhát viselő ember. Magyarországon szerinte általában nagy jólét uralkodik: vannak falvak, amelyek olyanok, mint a sziléziai vagy bajor falvak: rendesek, tiszták, a lakosok szépen ruházkodnak, bundáikat, dolmányaikat ezüstgombokkal díszítik, nadrágjuk ezüstszinórral és rojttal van szegélyezve. Hozzáteszi azonban, — s ez nyilván téves megfigyelés eredménye, hogy ezeket a jómódú, jó házban lakó, szépen ruházkodó magyarokat elsősorban ott találni, ahol a falusiak nemcsak magyarul, hanem németül is tudnak. Persze a német utazó, aki Nagy-Magyarország községeinek talán a századrészét sem látta, csak felületesen ismerte Magyarországot, a gazdag magyar alföldi vidékeket, például Hódmezővásárhelyt és környékét aligha láthatta s ezért juthatott arra a téves megfigyelésre, hogy a magyarok csak ott gazdagok, ahol svábokkal vannak keveredve.

A jobbágyok állapotát általában véve, nem tartja irigylésre méltónak. Az a jobbágy, aki nem a saját földjét műveli, aki verítékének gyümölcseit másnak adja, természetes, hogy nem dolgozik valami nagy lelkesedéssel. Hiszen semmi kilátása arra, hogy helyzetén javítani tudjon, nem mosolyog felé a reménység, hogy gyermekeinek jobb existenciát tud biztosítani, mint az övé volt, földesurának egyetlen szava megfoszthatja mindenétől, amit éveken keresztül arcának verítékével szerzett.

Hogy a régi jó világban, amelyet annyiszor visszasír a magyar ember, a jobbágy helyzete általában nem volt irigylésreméltó, azt mi is nagyon jól tudjuk, de amit Ellrich a magyar jobbágyokról ír, az felületes szemlélés és tájékoztatlanság eredménye. Hiszen tudjuk, hogy például II. Józsefet egy alkalommal egy hódmezővásárhelyi jobbágy, Kaszap Péter segítette ki 30.000 forinttal, amiért később a család nemességet kapott, tudjuk, hogy az alföldi jobbágyok, az ínséges esztendőket leszámítva, még a városiaktól is irigyelt anyagi jólétben éltek. Lehetséges, hogy éppen az aszályos 1830-i esztendőben járt nálunk, amikor bizony keserves helyzete volt a falu népének.

MAGYARORSZÁG EGYES FALVAInak nyomorúsága — írja Ellrich — csak azzal a nyomorúsággal hasonlítható össze, amelyet Olaszországból ismerünk. Vályogból épült, szalmával fedett házban ül a családátya és egy körülbelül tizenkét centiméter magasságú ablaktáblán néz kifelé, amely azonban nem mozgatható, nem nyitható, mert a vályogfalba elmozdíthatatlanul be van építve. A családátya ezen a kis lyukon keresztül nézi az udvaron játszó gyerekeket, akik elfelejtették ingüket felvenni, vagy talán bizonyos okokból levetették azt.

Egy asztal, egy pad, egy faszekrény, amelyet bezárni szükségtelennek tart — ez az egész ingó vagyona az említett családátjának, szögön függő gubáján kívül nincs az egész házban egyetlen darab sem, amely ruhadarabnak volna nevezhető: ha a gubáját magára vette és ezzel elment hazulról, a ház ruha nélkül maradt.

Ez a guba azonban annak az alapelvnek megfelelően, hogy mindaz, ami a hideg ellen jó, jó a meleg ellen is, télen-nyáron használatban van, csak az a különbség, hogy nyá-

ron a rojtos oldalával van kifelé fordítva, télen pedig a sima oldalával. Az idegen, aki ünnepnap megy el egy magyar faluba és a templom előtt megpillantja az egész községet gubába öltözötten, meglepődik, bár nem lehet tagadni, hogy egy ilyen néhány száz emberből álló gubás község rendkívül érdekes képet nyújt és valóban patriarkális hatást kelt; mély komolyság, komor mélabú, amely a magyar ember vonásain kifejeződik, csak fokozza az irántuk való érdeklődést és a szem annál szívesebben időzik ilyen csoportokon, mert a férfiak nagyjából igen szépek, ami — állapítja meg tévesen, nyilván felületes és hiányos megfigyelések alapján —, az asszonyokról és leányokról nem mondható el.

Különös tulajdonsága a magyar jobbágyviseletnek, hogy a külföldön is ismert gatya sehogysem akar közelebbi kapcsolatba jutni az inggel. T. i. a gatya, amelyet madzaggal kötnek a derékra, szilárdan ül a csípőkön, az ing azonban csak legfeljebb a köldök tájáig ér le, minek következtében a két ruhadarab között „egy párizsi lábnyi“ távolság támad és így éppen az a rész, amelyet más népek igyekeznek gondosan védelmezni, ki van téve a szél és vihar minden szeszélyének. Ha az így öltözött jobbágy kénytelen lehajolni, a rövid és madzaggal le nem kötött ing felcsúszik egészen a nyakszirtre, miközben olyan bőr válik láthatóvá, amelynek birtokában sok bécsi, berlini, párizsi, de különösen nápolyi hölgy igen boldognak érezné magát.

Ellrich ezután elmondja, hogyan jut a magyar „paraszt-ember“ ehhez a fényes bőrhöz: a szalonna segítségével. És elmagyarazza, hogy a szalonna Magyarországon rendkívül fontos szerepet játszik s a disznó a magyarnak ugyanaz, ami a lappnak a rénszarvas. Egyébként a legszebb disznókat az egész világon Magyarországon látni. A disznóhús a

magyar ember kedvenc eledele, a szalonna azonban az éte-
tek étele. A reggeli kenyérből és szalonnából áll, az ebéd a
mezőn vagy az erdőben szalonnából és kenyérből, viszont
a vacsora kenyérből és szalonnából. A gazdagabb jobbágyok
asztalán gyakori a hajdúkáposzta — savanyított káposzta —
disznóhússal és szalonnával. A szalonna azonban nemcsak
táplálkozásra jó — fontos toalettcikk is. Ezzel kenik meg
a hajukat, amitől sötét, fényes színt nyer. De ezzel kenik
be az ingüket is, minek következtében az inget nem kell sem
mosni, sem váltani, másfelől bizonyos rovarok, amelyek nem
oly hasznosak, mint a selyemhernyó és a szemre sem hat-
nak oly kellemesen, mint a kolibrimadár, nem esnek bele.
Szóval a szalonna itt táplálkozási, szépitő és rovarok ellen
védelmi szer. Ellrich nem mulasztja el a szellemeskedést
arról, hogy az ilyen hájjal megkent hajú és ruházatú embe-
rek milyen illatot terjesztenek maguk körül.

A jobbágyházakról, amint már említettük, megírja,
hogy agyagból és szalmából épültek. Ha valaki egy ilyen
házhoz gyertyával közeledik, öt perc múlva nyomát sem
találni már az agyagnak és a szalmának sem. De ha a há-
zak nyomorúságosak is, a templomaik annál szebbek, rend-
szerint a falun kívül, veszélytelenebb helyen, ha van domb
— dombon épültek és kívül-belül szépen díszítettek.

Nem az a gazdag, akinek sok pénze van, hanem aki
igényeit jövedelméből ki tudja elégíteni. A magyar job-
bágyok között e tétel szerint nemcsak Kaszap Péter, a hód-
mezővásárhelyi „aranyparaszt“ volt gazdag, hanem sok
más jobbágytársa is, akik nem tudtak éppen pénzt adni
kölcson a császárnak, de szerény igényeiket ki tudták elé-
gíteni. A rokokó-kor irodalma, meg a népszínművek kora
mindenesetre irigylésreméltó boldog embernek rajzolta a
magyar parasztot.

A MAGYAR VENDÉGLŐS ÉS HÁZIGAZDA

A magyarok büszkesége világszerte közmondássá vált és valóban egy nép sem érdemli meg annyira, mint a magyar, hogy büszkesége közmondásossá váljék.

Ezernyolcszázharmincegyben írja ezt August Ellrich *Die Ungarn wie sie sind* (Berlin, 1831) című művében.

A magyar ember éppen büszkesége folytán ellenszenvvel fordul el bizonyos ipari és foglalkozási ágaktól. Ilyen ellenszenves foglalkozási ág a magyar ember szemében a kocsmárosság, Csak a legritkább esetben, nagy városokban pedig szinte egyáltalán nem lehet találni magyar vendéglőst. Az a mesterség, amely azzal jár, hogy az ember mindenki előtt meghajoljon és az egész világnak alázatos szolgálója legyen, nem magyar embernek való. A hajlongást a magyar ember nagyon nehezen tanulja meg, de különben is nemzeti viselete, a magyar ruha megkívánja, hogy állandóan sarkantyút viseljen — megbecstelenítőnek is tartaná azt, hogy e nélkül a lábdísz nélkül a nyilvánosság előtt mutassa magát, s nem lehet tagadni, hogy az a tevékeny kocsmáros, aki pengő sarkantyúval szaladgál föl s alá, hogy vendégeit a legjobban kiszolgálja, mindenesetre nevetésgészen hatna.

Mínthogy a németeket az általános sarkantyúviselésre semmi sem kötelezi s mínthogy ezek a derékhajlítás művészetében nem egészen tapasztalatlanok, — írja a német utazó —, ők vállalták magukra, hogy minden magyar urat és asszonyt kiszolgáljanak: a városoknak csaknem minden vendégfogadóját a németek foglalták el, az üzletvezetők németek, igen gyakran svábok és csak a falvakban találni imitt-amott egy-egy magyar vendéglőst, aki azonban a sarkantyúját nem teszi le, a vendégekkel szemben, akiket ki

POSTAALLOMAS. Páger: Hungary and Transylvania, London, 1859. c. maasch.

kell szolgálnia, különös tiszteletet nem tanúsít, sőt megtörténik az is, hogy kellő alkalommal jól elagyabugyalja és kidobja őket a házából.

A konyha minden országban rendkívül nagyjelentőségű, a magyar konyha azonban annál inkább figyelemreméltó, mert igen kitűnő és joggal el lehet ismerni annak az állításnak a helyességét, hogy sehol a föld kerekiségén nem esznek oly jól és oly sokat, mint Magyarországon.

Mit jelent az, hogy sokat esznek? Az igazi jómódú magyar ember naponta rendszerint ötször eszik: könnyen reggelizik, tízóraizik, amikor már komolyabb ételleket fogyaszt, ebédel, uzsonnázik, vacsorázik és e mellett a táplálkozás mellett kitűnően érzi magát.

Ez az öt étkezés igen komoly dolog a magyaroknál és nem ritka, különösen vidéken, hogy az öt étkezés között csak annyi szabadidő marad, amíg az ember becsületesen kiszuszogja magát: gyakran előfordul az is, például télen, hogy az embernek még arra sem marad ideje, hogy jól kifújja magát, mert, hogy az időt ne pocsékolják hiába, az öt étkezés összefolyik és az ember huszonnégy vagy negyvenyolc órán át el nem mozdul az asztaltól.

Ezt én, írja August Ellrich, teljesen valószínűtlennek tartottam, de most biztosíthatom az olvasót, hogy én egy igen vendégszerető és kedves öregúrnál, Hertelendy postamesternél, akinél a rossz út és rendkívül kedvezőtlen időjárás miatt kénytelen voltam néhány napon át vendégeskedni, negyvenyolc óráig ültem „effektíve“ az asztal mellett.

Azok az epizódok, amelyek a fő cselekményt időnként félbeszakították, igen jelentéktelenek voltak: egy Magyarországon igen kedvelt játéknak a „Wallachónak“, amelyet minden különösebb szellemi megerőltetés nélkül lehet ját-

szani, szenteltünk több órát, azalatt azonban az abroszt egyáltalán nem vették le, a borosüvegek teljes létszáma biztosítva volt és minden negyedóra után haraptunk valami csekélységet, például sonkát, sajtot stb. borkorcsolyának, minthogy a vacsorát csak úgy tíz óra tájban szolgálták föl. És minthogy régi igazság, hogy evés közben jön meg az étvágy, a mi étvágyunk, mivel már déli tizenkét óra óta állandóan „tevékenykedtünk“, természetsszerűleg a legmagasabb fokra hágott, elképzelhető, hogy valami gyorsan nem igen tudtuk étvágyunkat kielégíteni és hogy éjfél még „teljes munkában“ talált bennünket. Minthogy a körültekintő háziasszony nagyon jól tudta, hogy az egészségre ártalmas teli gyomorral ágyba menni és minthogy az isteni somlai bor, amelyet túlságos mértékben fogyasztotunk, néhány csésze kávé s sürgősen követelt és minthogy a vacsorával félbeszakított wallachó pártit is be kellett fejezni, érthető, ha a hajnal hasadása nem volt már messze, amikor hálósobámba jutottam, ahonnét azonban napkelte előtt már kivonszolt a szíves házigazda és reggelihez ültetett.

A vihar dűhe a második napon megkettőződött és továbbbutazásomat lehetetlenné tette. Nem volt hát más választásom, mint hogy a második napot éppúgy kezdjem és fejezzem be, mint az első, míg végre a harmadik napon házigazdám a legmelegebb áldásokkal és egy erőteljes magyar káromkodással kikísért, azzal a megnyugtatóssal, hogy „talpig legény“ vagyok és jól kiérdemeltem, hogy „magyar ember“ legyek, elbocsáttattam.

Ha a vendég, akit házába fogadott, éppoly mord és zárkózott is, akárcsak a dúsgazdag angol utazó, — írja Ellrich, — mégis nagy élvezettel ülteti asztalához. Ha az idegen „kissé aktív gyomorral van megáldva“ és képes né-

hány és újra néhány pohár bort élvezettel meginni, anélkül, hogy az egyensúlyát elveszítené, vagy mint Magyarországon szokták mondani, hogy „az eget nagybögőnek látná ...“ és megtanult annyit a magyar nyelvből, hogy egy-egy rövid történetet, ha ezer nyelvhibával is, el tud beszélni, kiérdemli a „talpig legény“ predikátumot, szuperlatívuszokban és az ügyes idegen, ha kedve tartja, akár egy évet is eltölthet abban az áldott országban, pompásan és örömeik között, anélkül, hogy kezét csak egyetlen egyszer is be kellene dugnia a bugyellárisba vagy a nagy pénztárcájába.

Ehhez sem ismeretség, sem ajánlólevél nem szükséges. A magyar ember nem olyan merev, mint a Pas de Calais-n túl lakó angolok. Az idegen, aki Magyarországon nemes ember ajtaján bekopogtat és „jóreggelt az úrnak“ idegenhangzású köszöntéssel belép, bizonyos, hogy igen barátságos fogadtatásban lesz része és mennél jobban tud enni és inni, annál szívesebben fogadják.

Á vendéglők a nagyvárosokban és a vidéki másodrendű kis városokban nem kópiái a bécsi német vendéglőknek. Az étlap oly ételneveket sorol föl, amelyekkel enciklopédikus szótár használata nélkül az idegen soha nem jöhet tisztába: az emberi elme eltéved a megérthetetlen dolgok útvesztőjében. A kiszolgálás jó és gyors, mert a tekintélyes pincérurakat itt rövid pórázon tartják. Nagyon kívánatos volna, hogy egyes drezdai és berlini üzletvezetők tanulmányútra jöjjenek Magyarországra, ahol kevesebb a panasz a kiszolgáló személyzet figyelmességének hiánya és a túltengő elbizakodottság miatt, ami a vendégeknek sokszor kellemetlen.

A magyar faluban más a helyzet. Az országúttól távolabb fekvő falvakban, ahova ritkán teszi be lábát idegen,

ahol üzleti érzékű sváb nem telepedett meg, persze szomóruak a vendéglői viszonyok és ha a kocsmárosok a vendégeket nem páholják el és nem dobják is ki a házukból, mégis megtörténik, hogy a vendég kénytelen a kocsmárossal effélét tenni, ami persze nem megy minden megerőltetés és kellemtelenség nélkül.

KUNISCH RICHÁRD MAGYARORSZÁGON.

Magyarországról ezerezstendős története során sokat és sokfélét írtak össze külföldön tudósok, hadvezérek, kereskedők, iparosok, orvosok és kéjutazók, s ezek tudósításai nyomán sok legenda és kompromittáló adat került forgalomba rólunk, annál is inkább, mert a messze vidéken utazó ember, hogy mennél érdekesebbé tegye magát és utazását, nem komoly, száraz statisztikai adatokat és tárgyilagos leírásokat szokott közölni útiemlékeiben, hanem kuriózumokat és pedig annál furcsábbakat és valószínűtlenebbeket, mennél egyszerűbb emberekkel közli tapasztalatait. A régi magyarországi utazók útleírásainak érdekes adatait kedves és mulatságos kis kötetbe gyűjtötte össze néhai tudós Szamota István, úgy vagy harmincöt évvel ezelőtt s e sorok írója is feldolgozott néhány jelentékenyebb és mulatságosabb külföldi útiemléket Magyar Régiségek és Furcsaságok című könyvében, azonban a teljes anyag még mindig földolgozatlan, sőt nálunk legnagyobbbrészt ismeretlen is.

A sok-sok útleírás között a legudvariasabb és a legkevésbé bárgyú az a könyv, amelyet egy birodalmi német: Richárd Kunisch írt, aki 1860-ban járt nálunk és útleírásában igen előnyös színben mutat be bennünket honfitársainak, bár könyvének főcíme után: „Bukarest und Stambul“,

alig hinné az ember, hogy emlékeiben rólunk is szó esik. Igaz, ugyan, hogy alcímében „Skizzen aus Ungarn, Rumunien und der Türkéi“ megemlékezik Magyarországról is, de a főcím után legfeljebb néhány jelentéktelen, sőt lekicsinylő megjegyzést és feljegyzést várnánk s ezért annál kellemesebben érint bennünket olvasás közben, hogy amit rólunk mond, azt általában szívesen vehetjük s büszkén könyvelhetjük el külföldi sikereink közé.

Hogy német az útinapló szerzője, azt még ha nem mondaná is, és mi nem tudnánk is, ki lehetne találni könyvének beosztásából. A németeknél talán abban a korban, a hatvanas években dühöngött a leghatalmasabban a módszer, minek következtében az ő kedvesen csevegő könyvének első fejezete is, a módszer követelményeinek megfelelően, bevezető tanulmány, amely arról szól, hogy „Weshalb reist man?“ — „Miért utazik az ember?“ Minthogy ezt módszeres fejtegetések nélkül is bizonyára el tudja képzelni mindenki, mellőzzük a bevezető tanulmány részletezését s egyenesen rátérünk tárgyunkra, Richárd Kunisch magyarországi utazására.

Gyönyörű tavaszi reggel volt, amikor beszálltam a gőzhajóra, amely Bécs és Pest között közlekedik — írja Kunisch. — A fedélzet tele volt, s útitársaim túlnyomórészt magyarok voltak. Egyet már régebben ismertem közülük. Ez most, miután a telet Párizsban töltötte, feleségével és leányával együtt utazott haza, a birtokára.

— Nem könnyű dolog elszakadni Párizstól, különösen olyan fiatal hölgynek, aki a világ hallatlan szépségeit most először ismerte meg. Annak bizonyára kétszeresen nehéz.

— Mindig szívesen térek vissza hazámba, — válaszolta nyugodtan az ifjú hölgy, akin utasunk azonnal látta, hogy nem is illik bele a szajnaparti város szalonjaiba, az ifjú

öregek közé, akiknek forró a fejük, de hideg és elhasznált a szívük, azok közé a nők közé, kiknek életéveit helyesebb volna kegyenceik nevével számlálni, mint ahogy a római köztársaságot is konzuljai nevével volt szokás kronologizálni.

Egy szép magyar leány a kiinduló pont s a nőknek Kunisch általában nagy figyelmet szentel egész útja alatt; de igen illedelmesen beszél róluk s különös tisztelettel emlegeti a magyar hölgyeket, akik fölötté megnyerik tetszését. Gúnyosan emlegeti francia útitársát, aki kalandokra vadászik mindenütt, a hajón is, szárazföldön is, Pesten is, akiknek utazási végcélja az, hogy elcsábítsa a szultán egyik odaliskjáját s az erkölcsös német talán meg is veti egy kicsit a franciát, amikor Pesten észreveszi, hogy ennek egy polgárleányt sikerül hálójába kerítenie. Egyébként a könyvnek Magyarországra vonatkozó része, amely leírja a magyar határ átlépését, a hajóutat, a magyarság erényeit, a Városligetet, a magyar úr életét s közli német fordításban a Szózatot és a Nemzeti dalt, udvarias, előzékeny, elismerő s hibát nálunk egyáltalában nem is vett észre.

Sokféle náció volt képviselve a hajón — írja az úti-napló, — s bizony gyakorlott szem kellett hozzá, hogy egyiket a másiktól meg tudja különböztetni az ember. De a magyarokat nem volt nehéz felismerni. Akár első, akár második osztályú utasok voltak, akár mágnások, akár iparosok, arcuk és büszke, férfias tartásuk ugyanazt a karaktert fejezte ki. Ebben némileg hasonlatosak a spanyolokhoz, de inkább csak látszólag. A hidalgó — mert melyik spanyol engedné meg azt, hogy ne tartsák nemes embernek, — szereti a hengegést, szeret dicsekedni, szereti hazájának, vidékének, szülőföldjének, saját személyének kiválóságát visszadhatatlan szózuhataggal bizonyítgatni. Az ember sokszor kísértésbe esik, hogy nevensen rajta, s meg is tenné, ha nem

gondolna Saragossa, vagy Cadix nevére. A magyar nem dicsekszik, nem akar bebizonyítani semmit. Nem tesz különbséget hazája és más országok, családja és más családok között, ő csak egy Magyarországot és egy magyar népet ismer és egy százados átkot, mely mind a kettőt nyomja. Hallgat, tűr és vár. Ami a tehetetlen panaszkodás felé emeli, az — az az Öntudata, hogy ő — magyar. — Magyar! Ismeritek-e Tokaj tűzborát? Hallottátok-e valaha a cigány-muzsika mámorító hangjait? Ismeritek-e a harcnak azt a vad örömét, ha a szem az ellenfél szikrázó szemébe akad és a penge pengén villámlik és csattog? Adjátok ezt össze, és némi képzetet szerezhettek arról a varázsról, amelyet nevének csengése a magyarra gyakorol.

Útközben megismerkedik egy gazdag szerbvel, akivel a magyar nőkről beszélget. „Lehetetlen, — mondja a szerb, — hogy egy magyar nőbe beleszerethessen az ember.“ Utasunk ezt a tételt nem igen érti, mert — amint följegyezte utinaplójába — a hajón sok igen szép magyar nő volt. Pesten aztán igazán se szeri se száma nem volt a gyönyörűbbnél-gyönyörűbb magyar lányoknak, „ön le akarta fokozni várakozásomat, hogy annál kellemesebben csalódjam“, — fordul utasunk egy alkalommal Pesten szerb barátjához. — „Szerelmes már?“ — kérdezte a szerb közönyösen. — „Non, mon prince“ — válaszolta utasunk nevetve, — „de már eddig is többszáz olyan magyar hölgyet láttam, akibe igen szívesen beleszeretne az ember.“ — „Több százat? Éppen ez a baj!“ — dűnnyögte a szerb nyugodtan s rágyújtott sodrott cigarettájára.

Amit a magyar borbélyokról mond, azt a borbélyiparosok büszkén jegyezhetik föl céhük történetébe. A külföldi borbélymesterek, — mondja Kunisch, — csak azért mesterek, mert ez a nevük. Igazi borbélymesterek csak Magyar-

országban vannak. Elegáns szalonban, amelyet körös-körül tükrök és képek ékesítenek, fogadják a vendégeket ama fiatal emberek, akiknek pengéi a szakállas emberiség szolgálatára vannak szentelve. Széptermetű, büszketartású, jól öltözött, nagybajuszú s magyarosan harcias tekintetű segédek üdvözölnék és kínálnak gracióz leereszkedéssel, hogy foglalj helyet. A tanonc fehér vászonköpenyeget borít rád, egy másik arcodra kenik az illatos szappanhabot. Az ifjú segéd méltóságteljesen nézi ezt a műveletet, majd az utolsó pemzlihúzásnál megragadja a borotvát, mert elérkezett az ő tevékenységének az ideje és a pillanat jelentőségének teljes tudatával lép hozzád. E pillanattól kezdve oly állapotba jutsz, amely csak a török fürdő által fölkellett érzéssel hasonlítható össze. Végre meghajtja magát a magyar művész s leveszi a vászonköpenyeget, — a műveletnek vége, s az utolsó cselekményen, a bajusz megpödörítésén is átestél. Egy tucat nyitott flacon áll az asztalon, eau de lis-n kezdve riz des Indes-ig, a toalett minden értékes titka, és az ember csak homályosan tud rá visszaemlékezni, mi ment végbe vele. S amikor a cigaretta meggyújtása után a művész markába kell nyomni a húszast, valóságos szégyenkezés fogja el a vendéget. — Férfiúi arcok bármely mű kiállításán feltétlenül a magyarok vinnék el az első díjat.

Mint e rövid ismertetésből látjuk, Richárd Kunisch nem országunk politikai, gazdasági, avagy pénzügyi helyzetét tanulmányozta nálunk. Pedig érdemes lett volna ez iránt is érdeklődnie, mert 1860-ban, amikor ő nálunk járt, furcsa világ volt itt és sok érdekes panaszt terjeszthetett volna a nagynémet közvélemény elé. De őt a nők, a toalett, a társasélet, a borbély érdekelte s erről számolt be olvasóinak. Igazán kár, hogy ideje, vagy érdeklődése nem engedte túl ezeken a témákon.

PAX CORPORIS, AZAZ A TEST BÉKÉJE

KERÉK HARMINC ESZTENDEJE MÁR, hogy egyik nagynevű professzorom doktori értekezés tárgyául a XVI. századbeli nyomtatványok *e* betűinek tanulmányozását ajánlotta nekem. Mint naiv, szorgalmas diák, lázas buzgalommal feküdtem neki a XVI. századbeli nyomtatványoknak és kevés kivétellel végigbetűztem a számtalan *e* jel szempontjából. Azonban minden ifjonti naivságom mellett is volt bennem annyi ravaszság, hogy közbe-közbe a tartalomra is ügyeltem, megfigyeltem a könyvek stílusát, betűtípusait, alakját s a sok-sok ezer *e* betűs cédula mellett számtalan könyvészeti, néprajzi, társadalomtörténeti és egyéb különös adatot jegyeztem föl, amelyeket azóta legnagyobbreszt fölhasználtam, de sok olyan cédulám van, amelyeknek a fölhasználására még mindig nem került rá a sor. Én büszkén emlegetem a céduláimat ma is, amikor a cédulázó rendszer, — reméljük, csak átmenetileg, — kiment a divatból s általában szokás lenézni azokat, akik tudományos dolgozataikat cédulák alapján írják. Pedig kétségtelen, hogy bizonyos természetű tudományos munkát, különösen a részletkutatásokat, cédulák nélkül elvégezni lehetetlen, mert a cédula-adat ismeret-elem, amelyek alapján a részletkérdések megvilágosodnak.

Jelen fejezetben valamivel érdekesebb és közérdekű témát szándékozom megvilágítani, mint doktori disszertá-

ciómé volt. Arról lesz szó, hogy őseink mit és hogyan ettek, ittak, milyen különös ételekkel vendégelték meg egymást ünnepi lakomákon és disznótorokon, hogyan gyógyították magukat, ha a nagy lakmározásokba és dorbézolásokba belebetegedtek és hogyan szórakoztak ebéd után pipaszó mellett. Közben kitérek arra is, mi volt a véleményük az evésről-ivásról, betegségekről, gyomor rontásokról, dohányról és nikotinmérgezésről és hogyan védekeztek ellene.

Így jutottam el a pax corporishoz, a test békéjéhez, ahogy barokkos címmel nevezi orvosi munkáját Páriz-Pápai Ferenc, Apaffi Mihály udvari orvosa. A test nyugtalan, ha éhes, nyugtalan, ha szomjas, nyugtalan, ha beteg. Az első nyugtalanság orvossága az étel, a másodiké az ital, a harmadiké az orvosság. S ha el van oltva az éhség, szomjúság és meggyógyul a test, megszületik testünkben a béke, a pax corporis.

A XVI. SZÁZAD SZAKÁCSMŰVÉSZETE.

A XVI. SZÁZADBÓL fennmaradt egy igen érdekes kézirat munkája, „Az erdélyi fejedelem udvari szakácskönyve“. E szakácskönyvet — amint azt báró Radvánszky Béla, a szakácskönyv kiadása elé írt bevezetésében megállapítja — bizonyára magyar ember írta, mert többször beszél magáról ilyenformán: „Mi magyar szakácmesterek“, — „mi magyarok némely étket csak disznóhússal szoktunk csinálni“, — „ezzel mi magyarok nem igen élünk, de egyéb nemzet gyakran“. Az is kétségtelen, hogy Erdélyben élő erdélyi magyar ember volt. A tizenegyedik-féle, lúdból készült ételnél ezt írja: „mi erdélyi

lyiek nem igen élünk vele, hogy ludat főzzünk rizskásával, az szász nemzetek itt is követelik azt az eledelt, azonképen az szomszédországbeliek is“, — „az malozsalevet mi itt Erdélyben borral szoktuk csinálni“. Amikor a meggyből készítenő eledeleket elősorolja, hozzáteszi: „az meggyből egyéb nemzetek többféle eledelt szoktak csinálni, de mi magyarok Erdélyben csak így szoktunk vele élni, az mint itt meg vagyon írva“. De ha erdélyi magyar volt is, nem volt székely, mert a székelyektől is megkülönbözteti magát, „székely atyafiaknak“ nevezvén amazokat.

A könyv szerzője Magyarországon és Erdélyben tanulta a főzés művészetét. Több helyen hivatkozik régi jámbor mesterek tanítására, akik közül kettőt meg is nevez, úgy mint Mihály mestert, Bebek György szakácsát és Antal mestert, aki Perényi Gábor menyegzőjén tüntette ki magát. A névtelen szerző igen élesen megkülönbözteti az idegen főzésmodot a hazaitól. Több helyen járva-elve, megfordult Ungnad Kristóf konyháján is, valószínűleg 1576 előtt, ennek egri várkapitánysága idejében. Ungnad konyháján látta, hogy az öreg szarvas hátulját egészben megsütötték, úgyhogy a horgas inától fogva még a bőrét sem nyúzták le, sőt arra is ügyelni kellett, hogy a szőre és a körme meg ne perzselődjék, hogy aztán testét különféle füvekkel megspékelve, aranyozott körömmel, szőröstől-bőröstől tálalhasák föl. Leírja ugyan ennek az ételnek a receptjét is, de előrebocsátja, hogy „mi magyarok ezzel sem élünk“.

A névtelen mester a század második felében írta ugyan Szakácskönyvét, de kétségtelen, hogy ételreceptjeit régebbi mesterektől tanulta és azok az ételek, amelyeket leírt, a XVI. századbéli magyar konyhákban is szerepeltek már.

ÖKÖRSÜTÉS.

A XVI. században az ökröt egészben, magyar recept szerint, a következőképen kellett megsütni:

Ha egészben akarod megsütni az ökröt, így a mostani mód szerint a nyársat hozzáülendő fiatal faágból négy-szegletűre faragtasd ki. Ennek a nyársnak az egyik végén hagyj hegyit, az hegyin alól hagyj mankónak való helyet is, ahol a mankót beállíthassák. A nyársnak két forgotójának kell lenni, mint a köszörűkőnek. Amikor aztán az ökröt megnyúzzák, meghagyd, vigyázzanak, hogy a fejét meg ne üssék, hanem a torkát messék el, mint az apróbáránynak. A mészárosnak hagyd meg, hogy a szarvát, körmét el ne vágja, hanem hagyja meg, aztán, hogy megnyúzza, a hasát csak annyi helyen metsze meg, ahol a belét, tüdejét, máját kivehesse, a veséjét pedig rajtahagyja, a hólyagját is kivegye és mindent tisztán cselekedjék.

Amikor aztán a te kezedbe kerül, legyenek készen az öreg lécszegek, az ökröt vond fel a nyársra, a körmit taksard be vizesruhával, hogy sütéskor meg ne égjen, a szarvával is ekképen cselekedjél. Ha pedig a sütéskor megszáradna rajta a ruha, gyakorta vigyázz rá, hogy meg ne égjen, hanem megöntözzed ismét vízzel. A szegekkel pedig úgy élj, hogy a fejétől a farktőig a háta gerincét oda-szegezd, hogy el ne forduljon. Kétfelől a lapockáját is szegezd oda néhány szeggel.

Most már, hogy nyárson vagy, mind kívül-belül szózzad meg, a nyársnak csináltass két ágast, hol a nyárs az ágakban forog, gömbölyítsd meg, hogy könnyebben forogjon. A nyárs hegyin való két mankót szegeztess fel, ahol helyet hagytaál neki. A tüzet kétfelől rakasd az ökör mellé, annak fagyját olvaszd meg, forrázz egy fazék sósvizet,

annyit, amennyivel gondolod, hogy megered az öntözését, míg megsül, az olvasztott faggyat öntsd arra a sósvízre és azzal öntözd az ökröt, amikor szükséges. De az ökröt hirtelen ne süssed, három, vagy négy óráig süssed, hogy szépen megsüljön, amikor megsült és fel akarod adni, deszkából csináltass asztalt és azon vitesd fel az asztalra. Az körül szép öreg fehér kenyerek legyenek hámozva, kétfelől mellette két hordó bor, a hordó mellett szép, apró „ejteles“, földből csinált edények legyenek, csapok is legyenek mellette, hogy ha egyik eltörik, mást vehessen elő helyébe. Az ökörnek az oldalában bőven legyenek öreg kések.

Ha pedig az ökröt szépen fel akarod díszíteni, a szarvát és a körmét meg is aranyozhatod, a szarva közé oda csinálhatod az úrnak címerét is. „Ez a lakodalmaknak egyik emlékezeti.“

A Perényi Gábor menyegzőjén látta szakácskönyvünk szerzője, hogy Antal mester ökröt sütött s hogy az ökör belül jól sül-e, azt a következőképen ellenőrizte: Az ökörben elhelyezett egy öreg kövér juhót, a kövér juhban egy gyermekded borjút, a borjában egy kövér kappant. S ha meg akarta tudni, megsült-e már az ökör, egyszerűen kivette a kappant s ha a kappan meg volt sülvé, az ökör is jól megsült.

De ne higyük valahogy, hogy a XVI. században csak ilyen egyszerű eledeleket ismertek őseink. Amint a névtelen mester szakácskönyvéből látjuk, mindenféle húst számtalan sok módon, ízletesebbnél ízletesebben tudták elkészíteni.

A TEHÉN HÚSÁVAL eszerint élj: a hús följön a tűznél igen szépen, tégy bele avas szalonnát, a káposztát szép apróra metéld, míg a húsa a tűznél fő, abárolva úgy rakjad közibe. Mikor megfő egy kevésbé, húzd félre a tűztől,

hadd álljon magában. Annak utána feladhatod. Ha fejedelmi módon akarod főzni, a húzával aszerint élj, mint megmondám. De legyen benne kövér kappan is. A káposztát szép vékonyan metéljed, borsozd meg, de még ne tedd a tehénhúshoz, hanem a kappant a hús közül vedd ki és a káposztával együtt kívül-belül borsozd meg. Egy kis tiszta ruhába köss eleven borsot is, hadd főjön a húsa között. A borsos káposztát és a kappant úgy ereszd a többi húzához, hogy egyenlő főzésben legyenek és egészben adhasd föl a kappant. Ha lehet, fedő alatt főzd meg. Ha igen szép, új orja van a háznál, az is illik hozzá. Ezt sóval tedd a konc és a kappan közé. Amikor megfőtt, húzd félre a tűztől, hogy magába ízt vegyen. Amikor föladod, a ruhába kötött borsot oldd ki és hígítsd felül a káposztára.

Abból a hatalmas anyagból, amely a XVI. századbeli szakácskönyvben fönmaradt, elég egyelőre ennyi. Csak néhány érdekesebb étel címét említjük meg: fokhagymás kaszás lével tehénhús, tiszta borssal tehénhús, kukrejtelt tehénhús pecsenye, tehénhús pecsenye fenyőmaggal, tehénhús vetrenceleves, piritott hús, murokkal tehénhús, sóban tehénhús, répával tehénhús, kakukfűvel, vadalmával, ecettel, vöröshagymával, zsályával, majorannával, musttal stb. készített tehénhús. Tehén nyelve, tőgye sütvé, bíborlevél. Tehénláb hidegen, tehén lépé töltve, tehénbél töltve édes-tejjel, tehénbél töltve rizskásával, borjúhús szömörccsökkal, suffával, tiszta borssal, fehérspékkal, sárgaspékkal, vesepecsenyéhez töltve, szárazon sütvé, kaszáslével, spináccal, pástétomban, lemoniával, tárkonnyal, szőlőlevélben, juh-hús rizskásával, hagymalével, káposztával, zsályával, murokkal, deszpotlével, juhgyomor töltve. Bárány, disznó hasonló módon elkészítve.

DISZNÓÖLÉS.

De ha sok is lesz a jóból, talán nem lesz érdektelen, ha meglesünk egy XVI. századbéli disznóölést.

Mikor disznót akarsz öletni fejedelmed, vagy urad számára, — olvassuk a névtelen mester szakácskönyvében, — magad is hozzálass és mennél jobban tudod, igazgassad a mészárost, tisztán cselekedjék vele, a fejét, sódarát úgy vedd ki, amint akarod, a bélit, tüdejét, máját szép tiszta dézsavízben. A pecsenyét is más, tiszta csöbörvízbe hányjad, mert a disznóban is vannak nevezetes pecsenyék: csukapecsenye, cenkospecsenye, édespecsenye. Ezeket szépen megsütheted az uradnak, melegen tekert pecsenyét is csinálhatsz belőle, ha akarsz. De ezt a pecsenyét ne tartsd sokáig, mert hamar megvesz (megromlik)...

A disznóbél tisztításához igen tiszta asszonyállatot fogadj, hogy kezedhez vigye a bélt, magad mossad újra, meg újra s megvonjad azt, mint a kolbász hurkáját szokták megvonni. He megmostad, tedd tiszta vízbe. A pecsenyét vágd meg az asztalon, vagy késsel, vagy bárdal, sózd meg annak rendje és módja szerint, egy darab új szalonnát vágj közibe, ó szalonnával együtt, hogy jobbízű legyen. Ezt a húst aztán, amikor megvágtd, annyifelé osszad az asztalon, ahányféle kolbászt akarsz csinálni. Amelyiket borsal akarod csinálni, abba ne végy semmi egyebet, csak borsot. A borsot pedig kis borral ereszd fel, hogy inkább eloszoljon a húsba.

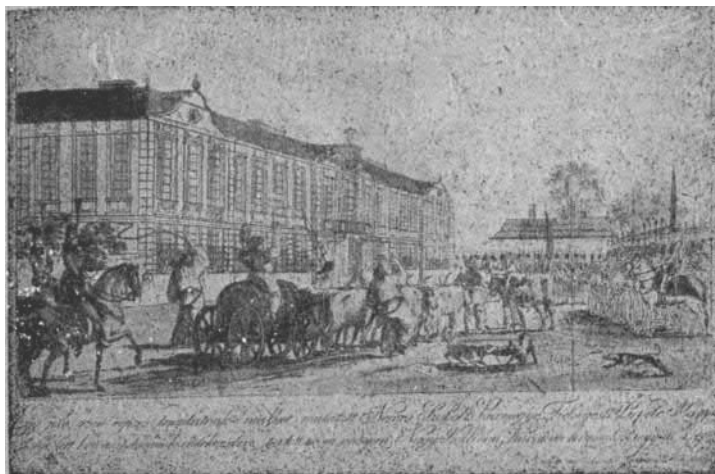
Ha fenyőmagos kolbászt akarsz csinálni, mosd meg es törd össze a fenyőmagot, ezt is ereszd föl kevés borral. A fokhagymás kolbásszal is aszerint élj. A bécsi köménymagossal, a majorannással szintén. Télben asszún is közibe dörzsölheted a majorannát. Amikor aztán megtöltötd a

belet, rakd a kolbászt tiszta vízbe, hadd álljon benne fél, vagy egy egész óráig. Amikor a vízből kiveszed, rakd tiszta rúdra, „egyen-kettőnként sütögesd meg, amint az urad kívánja“. Hogyha pedig májashurkát akarsz készíteni, a nyersességét kifonnyaszd, hogy ne maradjon benne semmi, a máját vágd meg szalonnával, vöröshagymával együtt, savát is megadd és ha az urad szereti, meg is borsolhatod, mert hozzáülik.

Amint megtöltötted a hurkát, cövekeld meg a két végét, hogy fonnyasztáskor a töltelék ki ne menjen. Amikor fonnyasztod, vigyázz, hogy túl ne fonnyaszd, hogy a kövérje el ne főjön belőle, hanem csak gyengén fonnyaszd. Ezt is szedd ki a fonnyasztóból, rakd ki, hadd hűljön meg, s rakd rúdra a kolbászok mellé. Ha a véreset, a gömböcöt akarod megtölteni, annak is mosd meg a húsát, metéld a vérbe a disznó „göncörháját“, a szép kövér pecsenyéből is metélj belé, apró vöröshagymát bátran, mert hozzáülik. Asszú borsfüvet és majorannát is lehet beletenni, ha akarod. Élnek vele néha az emberek úgy is, hogy kevés kását is vetnek közibe. A végső hurkának „az hurát“ rizskásával is megtöltheted. Ez az egyik kedves hurka az urak között.

A PAPRIKÁSCSIRKE.

Mi, akik a halpaprikást és a paprikáscsirkét a legkitűnőbb magyar ételeknek tartjuk, és nincs olyan hét, amelyen hetenként legalább kétszer-háromszor ne fogyasztanánk valami paprikáslével vagy szósszal készített eledelt, szeretjük a paprikáskrumplit, a grenadirmarsot, — azt hisszük, hogy a régi magyarok szintén ezekkel a pompás elegelekkkel rendezték lakomáikat és ha a férj valami jó

NÉPÜNNEPÉLY 1791-BEN. *A Hadi és Más Nevezetes Történetek IV. kötetéből.*1791. — TOKAJ. Karl Braun: *Tokaj und Jókai* c. műből. 1873.

vacsorát kívánt, halpaprikást vagy csirkegulyást rendelt a feleségénél. Hát, aki ezt hiszi, nagyon téved. Sem Mátyás király, sem Szapolyai János, sem Bethlen Gábor, sem a Rákóczi fejedelmek egyike, sem Mikes Kelemen, sem Mária Terézia derék magyar testőrei, egészxa XVIII. század végéig egyetlen magyar úr sem ismerte a paprikát és a paprikás eledeleket, amelyeket pedig a régi magyar konyha elengedhetetlen finom ételeinek tekint ma is a köztudat. Mint sok minden egyébről, amit ősmagyar hagyománynak tekintünk, a paprikáról is kiderült, hogy csak a legújabb korban vált a magyarság nemzeti fűszerévé.

A külföldi botanikai művek, latin és német fűvészkönyvek a XVI—XVII. században már említik ugyan a paprika konyhai használatát, de magyar botanikai és gyógyfűvészeti művek: Bejthe András, Melius Juhász Péter, Lippay nem is ismerik, egy szóval sem említik a paprikát. Bejthénél (1595) egy helyen előfordul a „török bors“ szó, de kerti, konyhai alkalmazása sehol sincs említve. Az első magyar könyv, amelyben a paprika, mint növény félreismerhetetlenül le van írva, Csapó: „Magyar kert“ című művecskéje (1775), amely röviden szól kerti termesztéséről, piros, hosszú gyümölcsseiről, és ő már megemlíti, hogy a „parasztemberek“ porrá törik s azzal „borsozzák“ eledeleiket, de megjegyzi, hogy „igen erős eszköz ez, s az ember vérét igen meghevíti“.

Hangay Octáv, aki a paprikáról a 80-as években monográfiát írt, ezek ellenére is lehetetlennek tartja, hogy a paprikát Magyarországon előbb ne ismerték volna. Ez a föltevése a paprikára, mint növényre, talán, mint exotikus kerti növényre igaz lehet, az azonban kétségtelen, hogy a XVIII. század első felében a paprikát, mint konyhai fűszert Magyarországon még nem használták.

A „paprika“ neve a görög piperikára nyúlik vissza. Hozzánk valamikor a XVIII. század második felében kerülhetett át, délszláv közvetítéssel. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár a paprika szót még nem ismeri.

A XVIII. század második felében 1763-ban jelent meg a jezsuiták kiadásában a nagyszombati szakácskönyv a „Szakáts mesterségnek könyvetskéje, mellyben külömbkülömbféle válogatott tzifra, jó, egészséges, hasznos, tiszta és szapora étkeknek meg készítése, sütése, és főzése leírtatik.“ Ebben a szakácskönyvben sem a paprika, sem a török bors szó nem fordul elő. A fűszerek: kapor, tárkony, bors, gyömbér, szerecsendióvirág, citrom, sáfrány, fokhagyma, vöröshagyma, dióbél stb., de a paprikáról, mint konyhai fűszerről nem tud a Jezsuita Szakácskönyv szerzője.

A SZÉKELY KOSZT.

Báró altorjai Apor Péter írja Metamorphosis Transylvaniae (Erdély változása) című művében (befejezte 1736-ban), hogy a reggeli kávénak, herbateának, csokoládénak régebben híre sem volt. „Ha valakinek azt mondtam volna: kell-e kávé, talán azt értette volna, hogy állj el mellőle; ha' csokoládéval kínáltál volna valakit, talán azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kacsulatafalva Fogaras földjén, hogy az Kucsulási patakából kínálad; ha valakit kínáltál volna rosólisal, talán azt gondolta volna, hogy napfeljötté előtt harmatot szedtél s azzal kínálad, avagy rozból sült kenyérrrel kínálad. Híre sem vala ezeknek a régi időkben, hanem Brassóban főzték a fahéj-vizet, azon kívül a reggeli italt hívták aqua vitá-nak, vagy tiszta égett bort ittanak, honnan is az úrasszonyok apró pince-

tokokban. . . kínálták kivált az idegen embert.“ Vagy égett bort töltvén tálba, azt megmézesték, egy vagy két fügét vagy néhány szem mazsolaszőlőt tettek közibe, meggyújtották az égett bort s kanállal keverték, azután eloltván a tüzet, a bort megitták, a fügét utána ették. A férfiak reggeli ital gyanánt finom, jó, édes, csípős ürmös bort is ittak s egészségesnek tartották, mert nem olyan paszomántos volt gyomruk, mint a mostaniaknak.

A régi erdélyi étek ezek voltak: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával, vagy télben új disznóhússal — tehénhús polyékával, — kukrejtél árpakásával, de abba azelőtt citromlevet soha nem töltöttek; tehénhús rizskásával, murokkal, vagy petrezselyemmel, rostok lével, nyárban új hüvelykes borsóval, lúd törött lével, tyúk sülve, fokhagymával, ecettel, szalonnával; borsó, vagy héjalva s arra felül szalonnát perzseltek, vagy hajatlan hígan és abba darab szalonnát vgy disznóhúst tettek; berbécs hús spékkel vagy tárkonnyal vagy ecettel, vörshagymával (ez volt a legkedvesebb eledele az öreg Teleki Mihály kancellárnak és Apor Istvánnak); tehén- vagy disznóhús kaszás lével, ennél és a káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb éték ebben az időben nem volt; nyúl- hús fekete lével, csuka tormával vagy szürke lével stb. Vajat nem tettek semmi ételbe, hanem csak a kása közepébe, amikor az asztalra adták. Amikor kalácsot, lepényt, bélest sütöttek, vagy pánkot (fánkot), abba tettek vajat, noha inkább az olvasztott hájban sültött pánkot ették, mint a vajban sültet. A kapornyak volt minden ételnek jó íz-adó szerszáma.

A kerek asztalnak híre sem volt, hanem négyszögletű asztal mellett étkeztek. Az asztal olyan volt, hogy kihúzhatták, ha vendég jött. Ha annyi vendég érkezett, hogy

nem fértek el az asztalnál, toldást tettek az asztalhoz. Az asztal a fal közelében állott, belül a fal mellett bélelt padok voltak, a külső oldalon pedig karosszékek. Nem francia módra étkeztek, hanem délelőtt 10 órakor ebédeltek és 6 órakor vacsoráztak. Ha közelített a 10 óra, a pohárnok megterítette az asztalt, a főhelyre egy vagy két tányért tett, asztalkendővel betakarván az egész cipót, oda fel egy vagy két tányért tett, azután asztalkendővel annyi cipót tett egy tányérra, amennyiről gondolta, hogy elég lesz az asztalnál ülőknek és azt a pohárszéken tartotta mindaddig, amíg asztalhoz ültek, azután mindenkinek beadta a tányért és cipót keszkenővel. De kést senkinek sem adtak, hanem a nagyurak inasuknál tartották a késeiket és az inasok étkezés előtt átadták az uruknak. Ezeken kívül akármilyen nagy ember volt is, az övéen hátul hüvelyben kést hordott és amikor asztalhoz ült, elővette a hüvelyt, kivette a kést és evett vele és étkezés után azt megint a hüvelybe dugta és a hüvelyt a háta mögött az övére akasztotta. Ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas mindig elkérte a kést, megtisztította s az úrnak úgy adta vissza tisztán, hüvelyébe dugva.

A késviseléshez Cserei Mihály, Apor Péter történelmi munkájának kiegészítője a következőket jegyzi meg:

Az öreg Teleki Mihály vénségében is az öve mögött hordozta hüvelyben gyöngyháznyelű kését és egy villát, de ugyanúgy cselekedett minden más rendbéli ember is Erdélyben. Az ezüstnyelű késnek akkoriban még híre sem volt, A kristálypoharat sem ismerték még Teleki Mihály kancellár udvarában, ahol Cserei Mihály fiatalkorában „inas“, apród volt. Azt írja Apor Péter történelmi munkájához írott jegyzeteiben, hogy a fejedelem házában látott gyermekkorában 12 kristálypoharat, azt mondták, hogy akkoriban hozták Lengyelországból. Az ő tudomása szerint leg-

először 1686-ban hoztak kristálypoharakat Erdélybe Németországból.

Apaffi Mihály erdélyi fejedelemről feljegyzi Apor Péter, hogy nagyon szeretett inni. Gyakran ivott pedig és ha hozzákezdett, senkisem vonhatta ki magát. Mindenkinek addig kellett innia, amíg kidőlt az asztaltól. Maga a fejedelem egy veder bort megivott, mégsem részegeedett le soha, csak levette fejéről bársony kozáksüvegét, mintha elfáradt volna, a feje tetején gőzölgött ki a bor s azután még többet ivott. Egyszer Fogarason az udvar német gyalogosait a vár piacán sorba állíttatta és valahányszor az urak kocintottak, mindannyiszor lőttek; a katonáknak aztán két hordó bort gurított fel a pincéből, a jó németek addig ittak, amíg egymásra dültek a vár piacán.

Nem tudom, mit szólnának hozzá az oroszok, meg a németek, ha Apaffi Mihály nagyívó tehetségének híret meghallanák. Bizonyára lelohadna nagy büszkeségük, s nem mernék továbbra is azt állítani, hogy ők a világ legelső ivói. Az oroszok a nagy ivásról azt mondják: „pity po russzki“, „oroszul inni“. A németeknél pedig számtalan történelmi följegyzés szól nagy ivási tehetségükről. Karl Braun von Wiesbaden német képviselő, aki a múlt század második felében meglátogatta hazánkat, büszkén jegyzi föl naplójába, hogy a német ivótehetséget szerte az egész világon elismerik és hencegve elmond egy adomát, — amelyben három német betér egy olasz vendéglőbe ebédelni. A korcsmáros megerít s az asztalra tesz három üveg bort. S mire behozza á a levest, a három német már lenyelte a három üveg bort.

Az efféle hetvenkedésekkel szembe kell már egyszer nézni s be kell bizonyítanunk — történetileg, hogy mi magyarok is tudunk és tudunk úgy inni, mint az oroszok, vagy a németek. Persze — a magunk jobbfejta italaiból és

nem vodkából vagy savanyú német borokból. S részünkről nem hetvenkedés, ha azt állítjuk, hogy föl vesszük a versenyt a világ legelső ivó népeivel.

LAKOMÁN A XVII. SZÁZADBAN.

Az óntányér ebben a korban igen ritka volt, inkább fatányérról ettek. Emlékszem rá — írja Apor Péter —, hogy amikor az óntányér szép formában divatba jött, ama nagy, szent ember és nagy úr: Haller János kis fatányérotkat csináltatott, azt az óntányér közepére tette és így is fatányérról evett. De általában a nagyuraknál óntáliból ettek, mert az egy fejedelmen kívül ezüsttáliból senki másnak nem volt szabad ennie.

Amikor behozták az ételt, előbb a férfiak mentek be a terembe, azután az asszonyok. A leányok az asszonyok előtt jöttek, a leányok közül pedig az jött legelől; aki a legkisebb volt. Legeslegelől pedig egy öreg rendszolga, mint valami hoppmester, lassan jött előttük. Mikor aztán sorba állottak, előkerült a pohárnok a mosdóvízzel és kendővel. Az előkelőbbeknél ezüst mosdókorsó volt és ezüst medence, a szegényebbeknél réz-, vagy ónkorsó, de medence nem volt. És először is a leányokat és az asszonyokat mosdatták meg, azután a pohárnok a korsóval és kendővel a palota közepén megállott, azzal együtt az is, aki a medencét tartotta, a gazda rendre kínálni kezdte a vendégeket, ilyen szóval: „Mosdjék uram, kegyelmetek“. Régebben nem vala — írja Apor — ez a mostani fertelmes praecedentia-kívánás (egymást előretessékelés). Apor Péter korában, akit a gazda megkínált, hogy mosdjék, az másokat kezdett kínálni, hogy mosdjék és sokszor addig kínálgattak, hogy bizony nem mosdom, uram, kegyelmed előtt és addig volt

ez a kínálkodás a mosdásban és a feljebbülésben, hogy az alatt az étek is elhűlt.

Mikor aztán megmosdottak, előállt a pap és megáldotta az asztalt. Ezután az asztalnok a csatlóssal, akinek kendő volt a nyakába kötve és levette az ételekről a fedőt, aztán a vendégek leültének. Az asszonyok is elébbmentek, a leányok hátrábbmaradtak, a legkisebbik ült legalul. Az asztal belső oldalán, a fal mellett ültek az asszonyok és a leányok, az asztalfőn is asszony ült. Az asztal másik oldalán ültének a férfiak, a gazda rendszerint az asztal végén ült. Amikor valamennyien helyet foglaltak, a gazda kínálokzni kezdett: „Egyék, uram, kegyelmetek stb.“ Akkor aztán az inas az előkelő öregebbeknek beadta a kését, a többi pedig a háta mögül az övéről lekasztotta a hüvelyt és kivette belőle a maga kését. Itt aztán semmi sorrend nem volt, hanem kihez milyen étel volt a legközelebb, vagy melyiket szerette, abból szedett. Nem volt akkor szokás az, hogy a vendég inni kérjen, mert idejében gondoskodott róla a gazda.

Először is, amikor elérkezett az ideje, veres, mázatlan fazékban beadták az ürmösbort, azután megint hasonló fazékban másféle bort és egyik poharát itták a másik után. Két kézzel adták be az asztalhoz a nagy, veres fazék bort, két kézzel vette mindenki maga elé, két kézzel fogta meg kétoldalt, „úgy hajtják vala fel, égy isznak vala, mégis jóízűen esik vala“. Az asszonyoknak rendszerint ezüstpohárban adták be a bort, akik megmártották benne az ajkukat és úgy adták egymásnak tovább.

Rendszerint a második fogásnál, amikor vígan akartak lenni, kezdték el az ivást. „Bekért a gazda hol két-, hol haromejteles fazakat, hol segesvári, ejteles, viaszas, szép, új kupát, azokat másod-, harmad-, vagy negyedmagával elkö-

szönte“ és úgy ittak mindaddig, míg a gyümölcsöt be nem adták. Ittak almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári félejteles, vagy kisebb, szép, új viaszas kupából. Mihelyt az újbor annyira kiforrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt újbort ittak (Bethlen Gábornak ez volt a kedvenc itala). Az óbort kocsis, lovász itta. Még az asztali szolga is neheztelt érte, ha óbort adtak neki innia. A meggyesbort jeges cseberben adták fel s „azt olyan jóízű kortyogdogólag itták“. Az asszonyok is magukkal hordozták a kést. Rendszerint egy hüvelyben két kis-késük is volt, meg egy villájuk, azt zsinórral övükhöz kötötték, hosszú zsinóron elől viselték s a hüvely vége csaknem a bokájokat érte. „Ittak ugyan, de igen ritkán bokályokból is, kivált sert. Igaz dolog, volt kristály is, de csak ama velencei kristály; a középben, ahol fogták, majd olyanforma volt, mint az a kétfejű sas, vagy sasnak két szárnya; de nem ittak belőle, ha ittak is, igen ritkán“. Régen — mondja Apor — nem azt mondták, hogy adj uramnak egy kristály bort, hanem „Sándor Gergely uramnak adj egy darab bort“. Azt vagy fazékban, vagy kupában adták be. Bethlen Gergely, amikor ivott, erősen ivott... Rajner Márton igen öreg ember vala és kolozsvári hadnagy vala. Neki a fenesi bor csak ónkannából ízlett. Ma pedig már — sóhajt fel Apor Péter — „nézd meg most egy varga sem ihatik, ha csak kristályból nem adsz innya“. Amikor megittasodtanak, soknak énekes inasai voltak, akik énekelni kezdtek. Valami szép, régi magyar dologról énekeltek, néha szereleméneket is mondtak. Kivált az nagyembereknek régebbi időkben, amikor mulattak, igen kedves muzsikájuk volt a töröksíp és a dob. S amikor aztán a síppal fújták a nótákat, az emberek jókedvre kerekedtek tőle. „Most talán azokat a szép, magyar nótákat senki

Erdélyben el sem tudná fúni. Trombitáltak is némelykor, de azt úgy fútták, mintha egy farkas ordított volna. Baxamétánk híresebb vala...“ Asztaltól fölkelvén, vagy még asztalnál ülven is, készen volt a hegedű, duda, furulya és cimbalom. Aztán táncolni kezdtek. Nem ugrándoztak kecskemódra, mint most, hanem szép halkan járták, gyakorlatva kiáltván: három a tánc. És eljárták a lengyel változót, amelyben hol a férfi hagyta el a leányt, hol a leány a legényt, hármat fordulván egymással, magukban is hármat fordulván. Azután jött a lapockás tánc, egeres tánc, gyertyás tánc és a süveges tánc. „Az minevétnek híre sem volt.“

BAROKK TÁRSALGÁS ÚRIHÁZNÁL.

De ha már végigettünk néhány nehéz ebédet és vacsorát őseinkkel, halljuk, milyen beszélgetést folytattak az asztal mellett. Nem elképzelés alapján rekonstruáljuk, hanem egykori hiteles forrásból közöljük az alábbi barokk-beszélgetést, amelyet 1740 táján jegyzett le tudós Bél Mátyás történetíró, geográfus és grammatikus, a XVIII. század egyik legnagyobb polihisztorja. Bél Mátyás ugyanis nagy történelmi és földrajzi munkái mellett arra is ráért, hogy a németek számára magyar nyelvtant írjon, amelybe a grammatikán kívül mindenféle beszélgetési példákat is beszótt. A paradigmák között van egy asztal melletti beszélgetés, amelyet ő a magyar nyelvet tanuló németek számára írt, de kétségtelen, hogy az akkori élő nyelvet akarta megtanulatni a németekkel s az ő grammatikai beszélgetését hiteles társalgási emléknek tekinthetjük.

Az ebédről folyik a szó e beszélgetésben:

Nagyságos asszony: Hol vannak a cselédek, hogy az asztalt nem terítik?

Kisasszony: A késeket tisztítják, az üvegeket öblítik és az asztali keszkenőket rakják, össze.

Nagyságos asszony: Mit mond a hoppmester, sok vendégünk lesz még?

Kisasszony: Hatról szól.

Nagyságos asszony: Hát kapitány uramat az asszonnyal vájjon elhívták-e?

Kisasszony: Éppen ott jönnek fel a garádicson.

Nagyságos asszony: Tálaljanak és adják fel az étket.

Kisasszony: Meglett immár; a vendégek is jelen vannak és csak Nagyságodra várakoznak.

Nagyságos asszony: Igen, köteles vagyok, hogy csekély asztalunkat meg nem utálta, kegyelmetek.

Kapitány úr: Tartozásunk hozza magával, hogy minden alkalmatossággal udvaroljunk kegyelmeteknek.

Nagyságos úr: Végyen helyt kegyelmetek, valamint ki nek tetszik.

Kapitány úr: Amint kegyelmed parancsolja.

Nagyságos asszony: Udvarolhatok-é meleg levessel kegyelmednek?

Kapitány úr: Igen, szeretem a levest, jólehet nem vagyok sváb.

Nagyságos asszony: Vegyen kegyelmed egy falat tehénhúst, igazán igen jóízű.

Kapitány úr: Majd gondot viselek magamra.

Nagyságos asszony: Az özpecsenye szép, gyenge és leves, lehet-é kegyelmednek udvarolnom?

Kapitány úr: Sokat fárasztja magát kegyelmed: előttem vagyon, magam is hozzá fogok nyúlni.

Nagyságos asszony: Mit gondoltok, emberek, hogy poharat nem töltötök?

Szolga: Micsoda borból parancsol kegyelmed? Mert többféle is vagyon.

Kapitány úr: Nekem a budai tetszik leginkább.

Nagyságos úr: Nekem a soproni.

Sógor: Nekem a miskolci, vagy egri.

Szomszéd úr: Nekem a récsei.

Nagyságos asszony: Én csak vízzel élek.

Nagyságos úr: Tehát senki sincsen az asztalnál, aki a tokajit kedvelené?

Nagyságos asszony: Utoljára hagyjuk azt, most még az ételhez lássunk. Valóban kedvellem a kegyelmetek bizodalmas voltát.

Amint látjuk, igen udvariasan diskuráltak ebéd közben, sőt ebéd után is egyik bók a másik után következett s a kor barokk stílusa szerint ki nem fogytak a kölcsönös udvariaskodásból. Érdekes emléke a kor udvarias stílusának az a levél is, amelyet szintén Bél Mátyás közölt magyar nyelvmesterében s amely levélben egy úriember egy fiatal gróftot hív meg a szőlőjébe, ahogy ma mondanák, gardenpartyra. Szólt pedig a levél ekképen:

Méltóságos Gróf Úrfi!

*Már régen szándékoztam Méltóságodat, ha szemben nem is, de csak legalább levelem által megtisztelni, de mind-
eddig nem akada kívánatos alkalmatosságom. Most tudván,
hogy Méltóságos gróf úrfi a multságoknak kedvelője, alá-
zatosan kérni merészelem, hogyha magát e napokban, mikor
kedve tartandja, Igazgató Mesterével együtt szőlőkertünk-
ben megalázná, holott nemcsak cseresznyével, de spanyol
meggyel is szolgálhatok. Mely kérésemet, ha meg nem
vetendi Méltóságod, nagy szerencsédjének fogja tartani igaz
tisztelője:*

B. Antal.

A válasz erre így hangzott:

Drága kedves Úrfi, s kedves Barátom!

Nagyrabecsülöm kedves Úrfiam hozzám megmutatott hajlandóságát, hogy szőlőkertjekbe invitál. Megvallom, hogy egyedül az ily multságokban telük minden kedvem és ha kedves Úrfiamnak drága szülei meg nem fognak nehezeltetni, holnap déllyest meg fog jelenni kedves Úrfiamnál igaz barátja:

R. Gergely.

Amint az eddigiekből is látjuk, őseinknél még nem volt meg a mai kor orvosi felfogása az alkoholizmusról, akkor még nem hirdették az orvosok az antialkoholizmust, sőt minden betegségre is jónak és hatásosnak tartották a bort, meg az égett bort. A salernumi orvosi iskola tanácsai között, amelyeket magyarra is lefordítottak, azt olvassuk: „Légyen, aki nemes — a vizitáltól üres“. A legtöbb betegséget ugyanis régen a rossz víz okozta s ezért a jómódú ember nem igen élt vele. A régi orvosi szabályok csak a mértéktelenséget tiltották, mondván:

*Ételben, italban ne légy mértéktelen,
Disznóhoz illik az emberhez illetlen.*

Őseink derekasan megitták a bort és a pálinkát, ha volt és nem titkolták a bor iránt való rokonszenvüket. Talán nem lesz érdektelen, ha a XVIII. század legnagyobb magyar orvosának, Mátyus Istvánnak a tanításait röviden megismerjük e ma is aktuális kérdésről. Mátyus István klasszikus műveltségű ember volt, mint a XVIII. század minden művelt magyar embere, s tételeinek igazolására gyakran idéz — mint alább látni fogjuk — klasszikus példákat.

A BOR HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL.

A bölcS Sirák könyve a bort az ételhez hasonlítja, sőt enélkül az életet életnek sem tartja: „Micsoda — úgy-mond — az élet bor nélkül? Megvidámítja az a szívet, és örömmel tölti be az elmét, ami az egészségre igen hasznos.“

A régi bölcS mesterek tanaiban ez a gondolat újra meg újra visszatér. Asclepiades, Cicero kortársa és az ókor egyik leghíresebb orvosa azt vallotta, hogy a bor hasznait az istenek sem tudták mind előszámlálni. Egy Hoffmann nevezetű híres német orvos nyilatkozata szerint pedig régen keresnek már az emberek olyan eszközt, amely róluk minden nyavalyát és erőtleniséget elfordít, őket erőssé, egészségessé és hosszúéletűvé teszi, de úgy látja, hogy a bornál jobbat és alkalmasabbat kitalálni nem tudtak és nem is tudnak ma sem. Vannak sok hasznos és dicséretes orvosságok, de a borhoz éppen nem hasonlítanak, mivel ez nemcsak a testben dolgozik, hanem az elmét is megnyugtatja és annak munkáit csodálatosan segíti.

Hogy ez mennyire igaz, azt semmi sem bizonyítja jobban — legalább is *Matyus István* *Diaetetica* (1762) című munkája szerint —, mint az, hogy maga az Úristen, midőn látta, hogy a föld színén majd egy esztendeig feküdt az özönvíz és azután a sok hátramaradt tó, állóvizeknek és fertőknek rothadt gőze a levegőt, plántákat és így az ezekkel élő állatoknak a húsait is egészségtelenebbé tette és mivel továbbá a Noé szívet az embereken és állatokon tör-tént szörnyű veszedelemnek és a földön látható iszonyú pusztulásnak keserősége, szemlélése és elgondolása miatt „az unalom és a melankólia elfogta“, mindjárt borra kap-tatá Noét, hogy ezzel testéről a nyavalyákat, elméjéről a bánatot elűzze és elhárítsa.

Mátyus István, a XVIII. század legnagyobb magyar orvosa, alapos felkészültséggel lát fenti tételének bebizonyításához, hogy a bor az emberi szervezetre és lélekre egyaránt hasznos ital, ellentétben a papokkal, akik a szószékről vizet prédikálván, óva intették a népet a bor élvezésétől. Mátyus István szerint a bornak nagy és általános hasznát nem is nehéz elhinni, ha az elmét és testet ostromló nyavalyák kútfejeit felkeressük. Még a legeggyűbb köznép is tudja, hogy a gyomor rossz emésztéséből, a vérkeringés zavaraiából mindennemű erőtlenségek származnak, márpedig mind az okosság, mind a szemellátott tapasztalat igazolja, hogy a jó bor mindezek ellen igen szépen használ. A bor Pál apostolnak a Timóteusokhoz intézett levele (I. 23.) és minden bölcs doktorok ítélete szerint a gyomrot nagyon erősíti és így a jó emésztést is nagyon derekasán segíti: a vérnek híg-ságát, sebesebb és szabadabb folyását észrevehetően öreg-bíti, amint testünk megkönnyebbülése, elménk megvidámu-lása, pulzusunk erősebb és sebesebb verése, arcunk kipiro-sodása és egyéb jelek nyilván tanítják. A bor a benne lévő nemes olajjal vagy spiritusszal a mi inainkban lakó spiritu-szokat minden italok és ételek felett kibővítvén, azoknak erejét neveli és csípős savával ösztönöztvén, sebesebb és erő-sebb mozgásra indítja. Ezzel nemcsak a gyomor emészté-sét, a vérnek minden ebből kiváló nedvességeknél jobb és szaporább elkészülését, illendő helyeken való kiválását és minden tisztátalanságnak, láthatatlan gőznek a maga idejé-ben való kihajtását hatalmasan elősegíti, hanem az elmét is, amely a nagy unalom és sokféle gondok miatt sokszor majdnem a pokol fenekére nyomatik le, kimondhatatlan örömmel tölti be és mintegy a mennyországba emeli. Vagy legalább álomra hajtja a borivót, kínjait megenyhíti, tehet-ségeit szemlátomást öregbíti, élesíti és frissíti.

Ez volt kétségkívül az oka annak, hogy régen a perzsák és németek minden nagy dologról poharak között szerettek traktálni, mert állandóbbnak tartották azt, amit boros fővel kigondoltak, mint azt, amit józanon végeztek, amint amazokról Strábó, emezekről pedig Tacitus feljegyezte.

De a régiek elég bölcsek voltak ahhoz is, hogy „Isten e megbecsülhetetlen ajándékának, a bornak“ kártékony, ártalmas voltát is elismerjék. Busbequius, a híres olasz tudós, aki a XVII. században sokat utazott Magyarországon, mint igen tanulságos esetet említi meg Mohammednek, „a török vallás koholójának“ egy érdekes esetét. A „török vallásnak ez a koholója“ — írja Busbequius — egyszer vándorlása közben betért egy házba, ahol éppen lakodalom volt. Amint látta az emberek jókedvét, nyájaskodását, nevetését, csókolódzását, megkérdezte tőlük, hogy mitől van olyan jó kedvük? Azt felelték neki, hogy a bortól. Erre Mohammed két kezét fölemelvén, megáldotta a bort, mint amely az embereket csak angyalokká teheti. Harmadnap ugyanoda visszatérvén, mindenfelé vért, csonka kezet, levágott fejet és lábat látott, s ismét megkérdezte, hogy mi ennek az oka? Megmagyarázták neki, hogy azok a jókedvű, barátságos emberek, miután a borból sokat ittak, megdühösödtek, egymásra rohantak és úgy követték el e szörnyű dolgokat. Erre Mohammed megváltoztatta az áldást, és megátkozta a bort és ördögi találmánynak nevezte, követőit pedig halálos büntetés terhe alatt végképen eltiltotta annak élvezésétől.

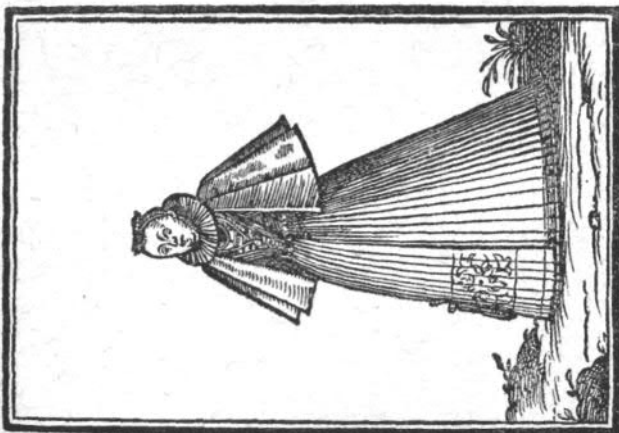
Az okosabb nemzeteknek — olvassuk Mátyus Istvánál — nem szükséges „ily bolondságra vetemedni“, hanem általában azt javallják, hogy „e nemes itallal mindenek igen mérsékletesen és okosan éljenek“. Éspedig annál inkább, minél hamarább megcsalja kedves ízével az oktalano-

kat. Igaz ugyan, hogy a jó boritalban néha mértéken túllépni sem ártalmas, sőt sokaknak egyenesen orvosság, nem lévén elégséges a rendes ital, az elmét az epesztő gondoktól, a testet pedig az abban szerteszéjjel lappangó tisztatlanságtól megtisztítani. A régi híres orvosok — írja Mátyus István —, Avicenna, Dioscorides, sőt maga a bölcs Sokrates is a leghatározottabban azt ajánlották, hogy mindenki minden hónapban egyszer-kétszer igya le magát, hogy az alkalmatosságokkal a test kitisztulhasson. Ez nemcsak nem árt, sőt inkább használ, viszont a gyakori részegeskedés mind a testet, mind az elmét képtelenné teszi rendes munkájának folytatására, megtölti mindenféle gyógyíthatatlan nyavalyákkal és magát az életet is egy-kettőre tönkre teheti.

Nagyon ártalmasnak tartották a bort a gyermekeknek, akiket az fejlődésükben akadályoz meg. Ártalmasnak tartották a forróvérű embereknek. Tiltották tőle az asszonyokat, különösen Rómában, ahol, mint Gediús írja, az asszonyoknak a bort még csak megkóstolni sem volt szabad. Ezért volt az, hogyha hazatértek, férjeiket mindenkor meg kellett csókolniok és a férjük így szájuk szagáról észrevehette, hogy titokban ittak-e bort. Valerius Maximus följegyezte, hogy Egnetus Metellus megérezvén egykor felesége száján a borszagot, azt ott helyben agyonütötte és nemhogy baja lett volna miatta, de még csak meg sem pirongatta érte senki. Hyppokrates szerint igen árt a bor azoknak, akikben az agyvelő és az abból származó inak gyengék.

Végül igen ártalmasnak tartották a sok bort azoknak is, akik bárminő vérfolyásra hajlamosak, köszvényyel, kalkulussal, köhögéssel, szárazbetegséggel, nyavalyatöréssel, fej- és szemfájással kínlódnak, úgyszintén azoknak is, akik végtagjaikon, vagy törzsükön fájós, száraz, véres, vagy fe-

Ungarische Jung-
frau.

Ungarischer Herr.

MAGYAR KISASSZONY ÉS MAGYAR ÚR A XVI. SZÁZADBAN.
Dittrich Wilhelm: Ungarische Chronika, Cassel, 1600 c. műből.

kete színű és könnyen vérző sebeket viselnek, különösen ha maguk is száraz és heves természetűek és már öregségre hanyatlanak.

PAX CORPORIS.

A nagy evés-ivás következtében őseinket is utólérték a bajok és nyavalyák. Utólérte őket a gyomor erőtlensége, a csömör, az étel nem kívánása, a hányás, nem-emésztés, csuklás, gyomorfájás, kólika és egyéb különös nyavalyák, amelyeket talán fölösleges felsorolni, hiszen úgyis minden ember tapasztalatból maga is ismeri. De jöttek aztán a későbbi ártalmak, amelyek közül a legveszedelmesebb volt a köszvény, az ízületi fájdalmak, a derékfájás és az öregkor-nak egyéb kellemetlenségei, amelyek mind a fiatalkori nagy kiruccanásokban találják magyarázatukat.

1690-ben jelent meg Pápai-Páriz Ferenc doktornak, Apaffi Mihály erdélyi fejedelem házi orvosának Pax corporis, a test békéje című orvosságos könyve, amely bár igen sok ártalmas kuruzslást is tartalmaz, mégis a legjobb magyarnyelvű orvosi kézikönyv a maga korában (igaz, hogy többet e korból nem ismerünk, de valószínű, hogyha másként nem, kéziratban igen sok házi orvoscönyv foroghatott az írni-olvasni tudó emberek között). Ez a bölcs orvosi munka, miután elmagyarázza a gyomor erőtlenségének tüneteit, e nyavalyának gyógyítására mindenekelőtt a purgációt ajánlja és e célra a leghasznosabbnak mondja a rebarbarát, sennalevelet és a mannát. De az is jó, ha „vagy egy susták nyomó aprón tört, szitált kapotnyak-gyökeret iszik meg a beteg borban“. De ha arra van az orvosnak gyanúja, hogy a gyomorbetegség hüléstől származik, a gyomrot melegíteni és erősíteni kell, amire igen kitűnő az ürömből csinált szirup, vagy julep, az ürmösbor, ürmönek, vagy fodor-

mentának a sava, természetesen (nem nehéz kitalálni) borban, de azért levesben is beveheti a beteg. Jó továbbá a narancshéj étellében, fodormentavíz, majoránnavíz, ürömvíz, éhgyomorra, szörpölvén belőle egy-egy keveset. Jó a terpentin is, két-három csepp egy kanál égettborban, vagy fahéjvízben. De hasznos szolgálatot tesz a terpentin szerecsendió virágával keverve, a balzsamom-olaj, nádmézzel, a zedoaria, vagy citvargyökér (meleg borban), — vagy áloé-mirrha, mastix, zedoaria (égett borral s nádmézzel), nem árt az sem, ha a beteg 7, 8 vagy 9 szem borsot nyel el rágatlan, vagy gyömbért hasonló formán. Rögtön megmelegíti a gyenge gyomrot. Vagy egy susták nyomó borsot (borban meglágyított ostyában), erre meg kellett inni egy ital jó bort lefekvés előtt. Kitűnő volt gyomorrontás ellen a fokhagyma. Egy vagy két fokot, vagy gerezdet meg kellett tisztítani a külső héjától, de a külső hártját rajta kellett hagyni és vigyázni kellett, hogy meg ne sértse ezt a belső héjat, „mert másképen felbőfög és a gyomrot rágja“, úgy kellett elnyelni, mint a pirulát. (Jegyezzük meg itt mindjárt, hogy a régi magyarok a fokhagymát gyávaság ellen is kitűnő orvosságnak tartották.)

Étvágytalanság és csuklás ellen kitűnő volt a fodormenta vize pomagránátlével és nádmézzel, vagy az acélosvíz, vagy a sóskavíz, vagy a lencsének a második leve, a gálícköszesszel savanyított víz. De hasznos volt kámfort szagolni, vagy vereshagymát. Kívülről pedig igen hasznosnak tartották erős ecetben megfőzni a spongyát és úgy nyirkosan jó melegen a gyomorra kötni.

A csuklás ellen ez is használ néha: a kezeit, nyakát jó hideg vízzel megnedvesíteni, a nyakra hidegvizes ruhát tenni, a torkán, az álla alatt egy tyúktojást tartani. Mint-hogy a prüsszenés is megszünteti néha a csuklasi: szíjj

prüszkölőport fel. Jó a térjék is. Vagy vettess egy nagy köppölyt a köldöködre. A tüzes zsarátnokot borral oltsd ki, rakjad melegen ruhára és kösd le a gyomrot vele. Az ijesz-tés vagy hideg vízzel véletlen arculöntés is használ néha.

A DOHÁNYZÁS HASZNA ÉS KÁRA.

Akik a tabákat kémiai mesterség szerint megvizsgálták — írja Mátyus István Diaeticájában — a földön kívül találtak abban 1. sok kövér keserű olajat, amely minden állatoknak ha szájokba töltik, halált okoz, érzéktelenné tévén és örökre elaltatván őket. 2. Holmi vékony aikálikus-sós spirituszt, amely a fibrákat sebesebb mozgásra, sőt az érzékenyebbekben erős görcsökre indítja és hányást, hasmenést, nyálfolyást, prüszögést, köhögést stb. okoz. Ez a vért is nagyon felháborítja, elvékonyítja és felmelegíti, a bőrön való kigőzölgést is öregbíti és így az egész testet erősen szárazsítja. Ezen két ellenkező alapelvtől függ a tabáknak mint hasznos, mint ártalmas ereje: innen vannak azok az ellenkező változások is, melyeket az először véle élni kezdőkben és a már hozzászokottakban csinálni szokott.

Élnek a tabákkal az egész világon füst és poralakban is, némelyek be is rágiák, és ettől megkeseredett nyálukat szorgalmasan lenyelik, ami purgálja őket és mintha mérget vettek volna, egész testüket csodaképen felháborítja. De aztán egyre kisebb mértékben cselekszi ezt és végtére, amint mondják, gyomrukat erősíti, az éhséget és szomjúságot oltja, mindennemű fájdalmakat és kellemetlen érzésüket lecsendesíti. Ezért van az, hogy a zsidóknak, meg az olasz katonáknak minden patikájuk egyedül a dohány szokott lenni.

Akik a tabákot először kezdik szívni, fejük elszédül, fáj, gyomruk émelyeg, hánynak, ételbeli kívánságuk elvész, hasmenést kapnak, egész testük reszket, sőt a gyengébbeket néha a nyavalya is kitöri, vagy igen nehéz álom nyomja el. Vannak olyanok is, akik a tabák szívása miatt meg is holtának. Az amerikai pogány papok, ha valami nagy dologban jövődőt akartak mondani, előbb tabákfüstöt szívtak vala fel, holmi csőn, jó bőven, amelytől elszédülvén, a földre estek vala, de amikor aztán felébredtek, mint ezalatt vett isteni jelentést, úgy mondták vala kétséges magyarázata jövődölésüket elő.

De ha mindezen változások között is bátorodik az ember a füstölést, vagy pipázást olykor gyakorlani, úgy hozzászokik a természet és oly „kedves szenzációt“ kezd ebből tapasztalni, hogy sokan azt állítják, étel és ital nélkül inkább ellennének, mintsem pipa nélkül: és minden melankóliájuknak és szomorúságuknak enyhítésére ezt ragadják elő. A pipázás gyorsabb vérkeringést, jó alvást, jobb emésztést idéz elő, ezért sok nyavalyáknak, amelyek a testben lévő tisztátalanságoknak bennrekedéséből erednek, meggyógyítására kitűnően használ. Nevezetesen pedig akkor, mikor a hideg sós nyálka a testben elszaporodik és a főre rohanván, náthát, fő- és fogfájást, füleknek megdugulását, könnyező, lágyszemeket, tagoknak elesését, gutaütést, stb. okoz, a pipázást igen hasznosnak mondja egy holland tudós, Boerhaave. A pestis idején mind önmagában, mind másokban igen nagy hasznát tapasztalta a tabáknak Diemerbroek, és azt írja, hogy egyszer a nagy sietség miatt reggel „pipázatlan kelletvén a betegekhez házából kiindulni“, egész nap igen nagy változásokat szenvedett.

A pipázás, általános vélemény szerint, éhgyomorra, de

különösen reggel a leghasznosabb. Mert ezáltal a főben, tüdőben, szájnak és toroknak manduláiban éjszakán át megüledett és összegyülekezett nyálnak és nyálkának eloszlását derekasan elősegíti; a gyomorba egybeverődött enyves nyálka megvékonyíttatik és a belekbe leűzttetik, a belső részek megenyhülnek és elevenebb mozgásra serkentetnek, az éjszaka készült és hátramaradt perspirálandó matériának kihajtására a természet felsegíttetik. Serezés, teázás, kávézás közben és után is bátran lehet dohányozni, de borozás közben, kivált részegen, éppen nem tanácsos, mert nemcsak a fejet jobban elbolondítja és fájlaltatja, hanem a tüdőt is erősen rontja és az embert fulladozásba és szárazbetegségbe ejti. Vannak, akik a részegen való sok dohányozás miatt „minden eszüket végképen elvesztették“, vannak, akik gutaütést szenvedtek tőle.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Mátyus István szerint a gyermekeknek és az asszonyoknak ártalmas a dohányzás. Amurates török császár még a férfiakra is anynyira ártalmasnak tartotta — a szaporodás szempontjából —, hogy eltiltotta őket a dohányzástól. Mint érdekes esetet említi föl tudós Mátyus István orvosdoktor, hogy Hollandiában két hollandus ifjú fogadott egy alkalommal, melyikük tud egyvégtiben több pipát elszívni. S amikor az egyik 18-ra, a másik 17-re felvitte volna, mind a kettőt megütötte a guta. Az egyiknek a fejét felboncolván, az agyvelőt betakaró hártáyát egészen megfeketedettnek találták, az agyvelőnek pedig már nyoma sem találtak. A másik három óra múlva halt meg. Ezt is felboncolták s ennek az agyveleje már csak egy diónyi volt, melyet pókhálóforma kék hártáyácska borított be.

AZ ÁLDOTT KRUMPLI

MIelőTT A BURGONYA MEGHONOSODOTT Magyarországon, sokkal gyakoribbak voltak nálunk az éhínségek s a burgonyát, ezt a népeledelt, az átmeneti időkben joggal tekintették Isten áldásának. A burgonya első európai kudarca (Drake Pál) sokkal ismertebb, semhogy e helyütt újra el kellene mondani Amerikából való átszarmazásának történetét s ez alkalommal csak a Magyarországon való elterjedését fogjuk főbb pontjaiban ismertetni.

Magyarországon a burgonya a XVIII. század végén kezdett elterjedni. 1814-ben, írja a Nemzeti Gazda, hogy nálunk 1798-ig csak kétféle krumpli volt ismeretes, úgymint a fehér vagy lókrumpli és a hosszúkö (hosszúkás) vereskrumpli. A cikk írójának tudomása szerint ebben az esztendőben hozott Gyarmathi Sámuel, a híres orvos és nyelv-tudós Göttingából két új és nálunk addig ismeretlen fajtát: a cukor- és levesbe való fajtákat, amelyeket sárga színük után sárgakrumplinak neveztek el. Amikor Göttingában a fehérkrumpli vékája négy garas volt, ugyanakkor ez a két fajta egy talléron kelt, mert ezek emberi táplálkozás céljaira amannál minden tekintetben sokkal jobbak és a Nemzeti Gazda cikkírójának véleménye szerint Gyarmathi Sámuel sokkal nagyobb szolgálatot tett nemzetének és hazájának azzal, hogy ezeket az egynéhány földi mogyorókat

közénk hozta, mint azzal, hogy „egy 387 lapból álló, deák nyelven írott könyvben a magyar nyelvnek a finn nyelvvel való atyafiságát mutogatta doktor Beregszászi Pál úr ellen“.

Ez a dicséretes sárgakrumpli hamarosan elterjedt az egész országban és akiknek a régi fajta lókrumpli nem ízlett, a sárgát kívánva fogyasztották. Ez az újfajta krumpli az erdélyi földben sokkal nagyobb gumókat termelt, mint Németországban. Ott a sárgakrumpli nem nőtt sokkal nagyobbra egy galambtojásnál, nálunk pedig nem volt ritkaság a lúdtojásnyi nagyságú sem.

A múlt századbeli újságok sokat foglalkoznak a krumplitermesztés kérdésével, ebben találták meg a régi világban oly gyakori éhínségek legbiztosabb ellenszerét. Mert a túlnyomó részben búzát és általában szemes terményeket termelő Magyarországon rossz: száraz vagy túlcsapadékos esztendőben gyakran megsemmisült a termés az ország egyik vagy másik részében és ilyenkor, a közéleti szervezatlenségének hiányában és rossz közlekedési viszonyok mellett gyakran megtörtént, hogy az ország egyik-másik vidékén éhínség sújtotta a lakosokat. Még szörnyűbb volt a helyzet akkor, ha a pusztulás általános volt, mint az 1794. évi éhínségnél, amikor az őstermelő Magyarország, a minden jóval, tejjel, vajjal bővelkedő Kánaán, is behozatalra szorult, de a behozott élelmiszerekből a szegény jobbságnak bizony kevés jutott és nem egyszer megtörtént — amint Bárán Péter írja 1817-ben (Tudományos Gyűjtemény) —, hogy a lakosok fűrészpont, megőrölt kukoricacsutkát dagasztottak össze korpával és abból süttött kenyéren tengődtek egész télen. Tavasszal azonban „sokan felpuffadtak ezen egészséget veszítő kenyérről, meghaltak“. 1802-ben Sopron vármegyében volt

hasonló ínség, 1814-ben Zemplén éhezett, 1817-ben pedig csaknem az egész országot ilyen pusztítás követte. 1801 — 1817 között gyakori volt „az élelembéli szerekek fogyatkozása“ és a szegénysorsú lakosok mérhetetlen szenvedéseken mentek keresztül miatta. Bárán Péter azt indítványozta, hogy jó esztendőben a gabonatermésből, az e célra felépítendő közraktárakban, tartalékoljanak el az ínséges esztendőkre egy bizonyos mennyiségű gabonát. Ez természetesen nem valósult meg azonnal s még hosszú ideig a krumpli volt ínséges esztendőkben a szegénysorsú lakosság főtápláléka és az ínség főellenszere. 1817-ben — írja a Nemzeti Gazda című lapunk — a mi hazánkban „igen rövid idő alatt különös áldott előmenetellel szemügyet vett krumplitermesztésnek semmi tekintetben sem lehetne több barátit, szeretőit és előmozdítóit szerezni, mintha az itt következő igazságot a még eziránt latymatos vérű hazafiakkal elhithetjük, t. i. hogyha a hazában mindenütt annyi krumplit természetnének, amennyit kinek-kinek gazdasága, alkotmánya és ereje megengedhet, soha többé a szükségétől ijesztető mostoha idő előállásakor eleségbeli uzsoráskodást zabolázó törvény emlegetésére s felsőségi újabb parancsolatokra szükség nem lenne“. Régen, ha kevés kenyérnek való termett, szükségét látott az ország, míg az idén (1817-ben) untig kitanultuk, hogy a krumpli töméntelen kenyérnek való gabonát megkíméltet velünk.

A krumpli azonban csak lassan jutott méltó elismeréséhez. Még 1817 táján is sokan voltak, akik csúfondárosan beszéltek róla, ócsárolták, gúnyolták és amint egy kicsit jobban ment a soruk, mindjárt félredobták és annyit sem természetettek, amennyi kenyér-, étel- és takarmánykímélésre elegendő lett volna. Két párt volt: az egyik párt a krumpli termelése mellett, a másik ellene kardoskodott és

még 1817-ben is, amikor már a krumpli az inséges eszten-dőkben kiállotta a próbát, propagandát kellett csinálni neki: „asszentáljuk őt örökre a gabonák közé, valamint eleink az áldott kukoricával bántak!” — javasolja a Nemzeti Gazda. Igaz ugyan, hogy a krumpli szintűgy teremhet rosszul, mint akármelyik gabonaféle, csak az a különbség, hogy a krumpli haszna legalább is úgy viszonylik a gabonához, mint 5:3-hoz. És ha sok a felesleges krumplink, a szeszfőzdek még mindig fel tudják használni, a felesleges termés nem vész kárba.

Érdekes, hogy 1816-ban még felvetődött az a kérdés, vajjon a gyenge új krumpli nem ártalmas-e az egészségre. Egy pozsonyi Namer nevezetű úr veti fel ezt a kérdést, német nyelven értekezést írván róla, amelyet a Nemzeti Gazda magyar fordításban is kiadott. Tudós orvosok voltak oly véleményen, „hogy a krumpli megérésének egy bizonyos mértékfokának kell lenni, mielőtt azt az egészségi ártalma nélkül meg lehet enni“. Az orvosok e véleményét még a múlt század elején annyira tiszteletben tartották, hogy nemcsak nálunk, hanem Németország nagyobb városaiban is az új krumplit, amelyet júniusban és júliusban a piacon találtak és amelyeket az orvosi tanács éretlennek talált, a rendőrség lefoglalta és elpusztította.

E cikket leközli a Nemzeti Gazda, de hozzá teszi: egyébként erre az egész eszméltetésre mi azt mondhatjuk az íróval: ha a tudósítás nem mondotta volna, nem tudtuk volna, hogy a korai krumplit hibával vádolják.

Volt gazda, aki felesleges óvatosságból annyi krumplit vetett, hogy aztán a termésével nem tudott mit csinálni. 1814 november 29-én írja a Nemzeti Gazda, hogy „egy magára vigyázott nagy gazda azon tűnődik, hogyan étesse meg a szilaj gulyával azt a 10 ezernyi mérő krumplit és

répát, melyet az idén termesztett? — Szerencsés ember az, aki ilyesmivel törődhetik“, — jegyzi meg a Nemzeti Gazda —, mert akinek nagy szilaj gulyája és annyi ezer mérő krumplija tud lenni, az mind jászolt igen könnyen készíttethet, mind pedig rendes krumplimetszőt hozathat Bécsből, amellyel ötszáz darab marhát, sőt többet is könnyű móddal elgyőz. — „Ha több ilyent is hallunk a hazából, úgy a marhát az éhendögléstől nem kell féltünk“.

Ebben az időben sok mindenféle kísérletezés folyt a burgonyával. Próbáltak krumplisajtot csinálni. Ennek a receptjét is közli a Nemzeti Gazda 1814. augusztus 30-iki száma. Az 1817-ik évfolyam a krumpiiliszt készítéséről emlékezik meg. Mindenféle kísérletek folynak a krumplitermeléssel, „hogyan lehet a krumplit négy annyi termésre erőltetni, mint különben terem?“ Hogyan lehet nyers krumpliból kenyeret sütni? De különösen érdekes a Nemzeti Gazda 1814. március 15-iki számában megjelent „Krumpli illuminatio“ című cikk, amely kedélyeskedve mondja el, hogy mi minden lesz még a krumpliból utoljára? Már ételt százfélét, kenyeret jót, keményítőt igen jót, pálinkát, hajport, tobákpixist, tükörrámát készítenek belőle. Ha egy csiklandós elme azt merte javasolni, hogy parókat gipszből, alabástromból volna jó készíteni, miért ne volna szabad ágy gondolkodni, hogy krumpliból csinálnánk azt is. Most az a veszély fenyeget, hogy a krumpligyertya a gyertyamártók kenyerét is el találja venni. Mert a Nemzeti Gazda értesülése szerint az a nevezetes dolog történt, hogy 1790. január 7-én Strassburgban éjjel n órákor egy katonatiszt elhaladva a kaszárnya mellett, azt látja, hogy az egyik közlegény szobájában világosság van. Minthogy a kaszárnyában tilos volt éjszaka világítani, a katonatiszt azonnal felmegy a szobába s a legényeket ülve

találja az ágyon, amint valami világosító eszköz mellett kártyáznak. Megkérdi tőlük, mi az? — Ezek, uram, nyers krumplidarabok, — válaszolja az egyik katona, — meghámoztuk, hogy holnap megfőzzük, de amikor felszeleteltük, láttuk, hogy rossz és eldobáltuk. Azután a sötétben észrevettük, hogy világosodik és ismét felszedtük. A tiszt elvitt magával néhány szeletet és úgy találta, hogy azok valóságos krumplidarabok, amelyek kicsiráztak. Ezt az esetet meg is írta egy tudós barátjának, Valmont de Monarenek, aki a levelet a királyi gazdasági társaság gyűlésében felolvasta. Ennek a krumplinak a szaga hasonlított a friss gomba szagához. Fényét, világító erejét lassan elvesztette, de két napig mégis világított. A Nemzeti Gazda tudósítója mint kuriózumot leközli ezt az esetet, de gúnyosan hozzáteszi: „Úgy bizony, jól járna a szegénység és megjárna a gyertyamártók, a fáklya is elmaradhatna, az istállóban, pajtában, házhéjra, fonókába nem kellene gyertya s lámpás, pipát nem lehetne lopva gyújtani.“

A múlt század elején még újdonság volt nálunk a krumpli, jöllehet, több mint 400 esztendő telt el azóta, hogy őshazájából, Amerikából, átkerült Európába. Elterjedésének egyik akadálya a nép konzervatív gondolkodása volt, amely tiltakozik minden új dolog behozatala ellen. Talán az első krumplifajták, amelyekkel nálunk kísérleteztek, nem is voltak olyan ízletesek, mint a későbbiek és a kevés munkával járó köles- és búzatermeléshez szokott magyar földművesnek nehéz volt megszoknia a körülményesebb, több gondozást igénylő krumplitermesztést.

ÍNYENC BESZÉLGETÉS A HALAKRÓL

SZERETEM A HALAT. A nyelvtanban ez tőmondat. A logikában ítélet. Otthon azonban súlyos fenyegetés, mert azt jelenti, hogy halat kell venni a vásárcsarnokban, már pedig ez a mai 9 pengős süllőárak mellett a konyhapénz megterhelését jelenti. Dehát nem tehetek róla: szeretem a halat.

Október első napjaiban egy alkalommal a Dunaparton sétáltam, szórakozottan néztem a kirakatokat s egyszerre azon vettem észre magamat, hogy az egyik korcsma ablaka mellett merengek. Falusi cseréptálon, szép sorjában egymás mellett, frissen sült halak párologtak: kecségék, süllők és keszegek. Matrózkorcsma volt, ahová matrózok, vásárcsarnoki elárúsítók és munkások járnak inkább, vasalt-ruhás ember aligha tartozik a törzsvendégei közé.

Régi tapasztalatom, hogy az ilyen kis korcsmákban sokszor sokkal jobban sütnék-főznek, mint a nemzetközi szállodák éttermeiben s merész elhatározással beléptem a korcsma ajtaján. Amikor kiderült, hogy utcán át is szívesen adnak el, vettem kecségét is, süllőt is, keszeget is. Nagyon olcsó és kitűnő vacsorát csaptam belőle.

Amikor egy hónappal később megint arra jártam, éppen piknikre voltam hivatalos. No, gondoltam magamban, ezúttal nem sablonos vacsorát viszek, mint a többiek: veszek megint a múltkori finom csemegéből. Legnagyobb meglepe-

tésemre azonban a kirakatban nem volt hal s amikor be-
mentem érdeklődni, kiderült, hogy csak keszeg, de frissen
sütött, még párolgó keszeg van föltálva a pultra.

— Kecsege és süllő most nincs? — kérdeztem.

A korcsmárosné válaszolt nagy bőbeszédűen.

— Tetszik tudni, a süllőnek meg a kecségének most
nincs futamatja — mondotta többek közt.

Ezt a mondatát jól megjegyeztem magamnak, mert a
futamat szót még soha életemben nem hallottam. Meg-
jegyeztem és elhatároztam, hogy használni is fogom, mert
az ilyen ritka népies szavak használata mindig tetszik az
embereknek. Ezzel mindig lehet hatást elérni. Úgyesen bele
is kevertem beszédembe mindjárt aznap este a pikniken,
amikor előadtam, hogy azért hoztam csak keszeget, mert a
süllőnek, meg a kecségének most „nincs futamatja“.

A társaság egyik tagja, aki finn-ugor nyelvész volt, rö-
gön föl is jegyezte magának a szót s hosszabb előadást tar-
tott a finn-ugor népek halevéséről. Megtudtam tőle, hogy
északi rokonaink, különösen az Északnyugat-Szibériában
lakó vogulok és osztjások, rénszarvason és halon kívül
egyebet tulajdonképpen nem is esznek. A múlt század közepe
táján az északon lakó törzsek a kenyeret csak hírből is-
merték s táplálékuk nyáron kizárólag hal, míg télen a na-
pon szárított halon kívül főként rénszarvashús volt az ele-
delük. Az ilyen apró halakat, mint a keszeg, kárász, vogul
és osztják rokonaink visszahajítják a vízbe, vagy a szánai-
kat vontató kutyákkal etetik fel, de a rénszarvas is szíve-
sen ropogtatja meg. Maguk azonban inkább fogyasztják a
nagy, kövér halakat, a harcsát, fogast, ónhalat, vizát, meg
a tokot. Nyáron, ha nagyobb a zsákmány, mint amennyit
egyszerre el tudnak fogyasztani, a kopoltyú nyílásán és a
hal száján keresztül zsinórt fűznek és így hagyják a vízben,

amíg elfogyasztásukra rákerül a sor. Étkezésük nem valami változatos, de állandóan olyan halakat fogyasztanak, amelyekért az európai nagy városok piacain, de különösen az éttermekben drága árakat szoktak fizetni, nem is szólva a kaviárról, ami az Északi Jeges-tengerbe ömlő Ob- és Jenisei-torkolata közelében hihetetlen mennyiségben áll rendelkezésükre. Legkedvesebb levesük a kaviárleves. Nem szabad azonban azt hinni, hogy ételeiket jóízűen tudják elkészíteni, mert a mi fűszereinket egyáltalán nem ismerik, még sójuk sincs s a kaviárlevest úgy ízesítik, hogy különféle szagos füveket kevernek belé. Télen a friss halakat meg se főzik, hanem egyszerűen megfagyasztják és nyersen eszik.

— Nyersen? — kérdezte az egyik szőke hölgy, arcát el-fintorítva.

— Igen, nyersen. A múlt század második felében egy finn utazó, Áhlqvist, aki a vogulok, osztjások életét, népköltészetét és nyelvét tanulmányozta köztük, följegyezi, hogy egy alkalommal teljesen elfogyott magával vitt élelmiszere és kénytelen volt a fagyasztott nyers halra fanyalodni. Azonban nagyon éhes volt már és hogy éhen ne pusztuljon, elővette a bicskáját s jó rokonaink példáját követve, kissé bizalmatlanul nekiállt egy nyers hálnak, levágva belőle egy keskeny szeletet s nagy meglepődéssel tapasztalta, hogy a fagyasztott nyers hal nem is olyan rossz. S amíg hozzá nem jutott újra rendes, megszokott táplálékához, nyers halon élt.

— Hát éhenhalás ellen éppen jó lehet, de azért én azt hiszem — szolt ismét a szőke asszony —, hogy a vajban sült kecsge, vagy a tok tartármártással, vagy a rántott harcsa mégis csak jobb, nem is szólva a fogasról, vagy a töltött csukáról...

— Vagy a csikos káposztáról — vágott szavába az egyik író, aki a Tisza vidékéről származott és sokat hengegett a csikos káposztával, amit gyerekkorában gyakran fogyasztott s amit a társaság tagjai közül senki se ismert.

— Ennél tudnillik nincs jobb eledel a világon — mondotta.

— A Tisza, Bodrog és a Berettyó vidékén januárban, februárban fonott kassal szekérszámra fogják a csikot e folyók árterületein. A szegény embereknek ilyenkor minden hordója, teknője csíkkal van tele, de régen a nagyurak is kedvelték s vizes hordóban hozatták föl a fővárosba, ha vendégeiknek valami ingyenc étellel akartak kedveskedni.

A társaság történetíró tagja vette át a szót:

— Őseink nagyon szerették a káposztát is, meg a halat is, meg a kettőt együtt is. Az 1763-ban megjelent nagyszombati jezsuita Szakácskönyv például a böjti eledelek közt fősorolja az ikráskáposztát, ami nem is lehetett olyan rossz. Az ő receptjük szerint ugyanis ezt úgy kellett elkészíteni, hogy a sós káposztát előbb félig meg kellett főzni, az ikrát kissé párolni s aztán mindkettőről le kellett szűrni a levét. Azután az ikrát egy kissé meg kellett törni, a káposztával összekeverni, megborsozni, megsáfránozni, a leszűrt káposztalével fölereszteni s aztán tovább kellett főzni. Szerették a halat „fekete lével“, tejfellel, rizskásával és tiszta borssal.

— Számptalan példát lehet fölhozni arra, hogy őseink mennyire szerették a halat. Fennmaradt például egy 1670. március 6-án kelt levél, amelyet Ahmet karánsebesi török bég intézett Tarnya Péterhez s amelyet Szilágyi Sándor történetíró tett közzé. Ebben a levélben Ahmet karánsebesi bég kéri Tarnya Pétert, hogy vegyen neki egy ugyanolyan jól iramló lovat, mint a múltkor. Majd így folytatja: „vizahalat küldöttem volna kegyelmednek, de

most nem foghatni. Isten Ő szent felsége éltetvén, úgy tartom, mentül hamarabb lehet, küldök“.

A XVIII. század nagy természettudósa, Gáti István, A természet históriája című művében nemcsak a halak alakját és természetrajzát írja meg, hanem azt is, hogy a húruk milyen ízű és hogyan elkészítve jobb. Gáti István olyan halakat is ismert, amelyeket mi nem igen szoktunk fogyasztani, mint a lepényhal, a paduc, a semjénk, a balind, galóca, compó, poc, de ismeri a süllőt, márnát, sügért, potyka vagy pozsárt, lazacot, pizstrángot, harcsát, tokot, vizát, kecségét és angolnát is. A mennyhalról persze sokan nem tudják, hogy gyakran eszik meg harcsa helyett, mert a harcsához hasonló, de egy singnél nagyobbra nem nő. Azonkívül a hátán majd a közepéig lenyúló lágy szárnyai vannak és a szája is, meg a farka is félkör alakú. Ez a hal vénségére meg szokott vakulni. Húsa nem olyan ártalmas — írja Gáti István —, mint a régiiek tartották. Sőt megfőve, borecettel elkészítve a legjobb csemegék közé tartozik, különösen a mája. Az ikrája azonban ártalmas. Ezt a halat ki szokták akasztani a napra, vagy a meleg kemence mellé, mert a lecseppenő zsír kitűnő orvosság: a hályogos szemet meg lehet vele gyógyítani. De, persze, a tok mégis csak finomabb eledel és Gáti István szerint a Dunában szép példányok úszkálnak a fajtájából. Ezek néha felúsznak a Tiszába is, egész Várdáig és a Szamosban Szatmárig, mégpedig pünkösöd havában és ilyenkor összecsimpaszkodnak, mint a gyerekek: egymás farkát benyelve egész láncformát szoktak alakítani, amikor is a halászok bő zsákmányt fognak belőlük. Gáti István azt mondja, hogy kivetvén a partra, nagy vigyázással kell körülöttük járni, mert a farkukkal oly keményet csapnak, hogy a fát kettétörik, a háló kötelét is el tudják szakítani, sőt a kő

MAGYAR NEMES A XVIII. SZÁZADBAN. *Bél Mátyás: Hungariae antiquae et novete Prodrromus c. műből, Nürnberg, 1723.*

szikrát vet, ha a tok megcsapja a farkával. Azért is a halászok, amint a partra viszik a tokot, mindjárt oldalára fordítják és a fejét felemelik, minek következtében a tok erejét elveszti. Ezt a halat Severus római császár oly becsben tartotta, hogy koronás szolgálkkal, nagy sípolások közt vitette föl a nagy vendégségbe. Minthogy régen ez a hal igen szapora fajta volt és sokat fogtak belőle, be szokták sózni, amit németesen marinirozásnak neveznek. A hordóba, amelybe a tokot elrakták, borostyánt, rozmarint, citromhajat, egész szem borsokat hintettek, a hordó felső fenekén lyukat hagytak, hogy ezen keresztül hideg ecettel tölthetőssék, mégpedig mindannyiszor, ahányszor kivettek belőle. Őseink hideg helyen fél esztendeig is eltartották így a besózott tokot. Ennek az ikrájából csinálták a híres sajtotolt kaviárt, amit a mi korunkban orsovai kaviárnak neveznek, melyet úgy készítettek, hogy zsákba töltötték s addig benne tartották, amíg a híg részek elfolytak közüle, azután tonnába töltötték, amelynek alsó fenekét kilyukasztották, hogy a nedvesség kiszivárogjon. Egyébként régen ecettel és borral tették el a besózott kaviárt. Őseink pirított kenyérré kenve, citromlével lecsepegtetve „appetitus-szerzés kedvéért“ szokták enni.

— Igazán gusztust csinál a további vacsorázáshoz — szól az egyik asszony —, csak az a kár, hogy tisztán az elmélet terén marad, pedig hálásak lettünk volna, ha gyakorlatilag is bemutatja előttünk, hogyan kell a már kész, sajtotolt kaviárt meleg, pirított kenyérré kenni, citrommal lecsepegtetni és főképen megenni.

— Majd legközelebb szolgálok vele. De nem tokkaviárral, hanem vizakaviárral, mert az igazi ínycenc eledel. A vizáról Gáti István azt írja, hogy ez még a toknál is nagyobb, kivált a Volga vizében akkorára megnő, hogy két

ökörnek is van mit húzni rajta. Ennek a húsa marhahúsízű, de annál porhanyóbb, kivált míg fiatal. Ennek igazi hazája a Volga és a Fekete-tengerbe szakadó folyamok. Ennek a kaviárja édeskés, kesernyés és sós, de ételkívántató, igen kedves ízű, az oroszoknak kedvenc csemegéje. Különösen jóízű veres-, vagy pórhagymával összekeverve, ecettel, vagy citromlével feleeresztve. Ennek a halnak még más haszna is van: ez adja az úgynevezett vizahólyagot, ennek segítségével „fagylalják meg az ételt“, vagyis ezzel csinálják a finom kocsonyát, az aszpikot, vagy zulcot és ezzel lehet a nyúlós bort megtisztítani. Ha tudniillik a nyúlós borba ebből egy darabot felolvasztva beletöltenek, a bor színén a hordóban vékony bőr képződik s ez aztán a hordó fenekére leszállván, a bornak minden nyúlósságát magával szívja. A vizahólyagot úgy készítik, hogy a vizának a bőrét, szárnyait, farkát, hólyagját és beleit egybeaprítván és megtisztítván, lassú tűznél addig főzik, amíg híg pép nem lesz belőle. Akkor rámakra kenik, amikor megszikkad, összehajtogatják aztán jól kiszáritják.

— Hát maga aztán jól kitanít bennünket a böjti eledelekre — szól az egyik fekete asszony.

— Jó, jó, de érdekesebb témák is vannak a világon — vágott szavába a szőke asszony.

— Nem muszáj mindig csak arról beszélni, hogy kinek kivel van flörtje — utasította rendre az ura. — Folytasd, kedves barátom.

— Folytassa, folytassa — kiáltották egyszerre a többiek is.

— A harcsáról azt tanítja Gáti István, hogy nagy, butafejű és orrú hal. A színe barna, mely néha be is mohosodik, a hasa pedig sárgásfehér. Ez a sebes és hideg folyóvizeket nem igen kedveli s bár a Tiszában és Szamosban

sok terem, de Erdélyben és Máramarosban nem könnyen található. Veszedelmes, gonosz, rabló állat, mert Gáti István szerint az úszó ludakat, sőt a gyermekeket is egészen elnyeli, sőt a XVIII. században az is megtörtént, hogy a harcsa a ló lábát megragadván, a vízbe rántotta és belefojtotta. Ahol otthonosan érzi magát, oly szemtelen, hogy a mosóasszonyok kezéből kiráncigálja a ruhát, elharapja a merítőedényt és a merítőgyermeket a farkával fölcsapott vízzel egészen elborítja, „melyet magam láttam Sályiban, a Szamos mellett gyerekkoromban“ — írja Gáti István. Ezt bika-, vagy ökörtüdővel fogják.

A társaság férfi- és nőtagjai azonban minden történelmi kíváncsiságuk mellett is egyre jobban kezdtek érdeklődni egymás iránt. A történetíró azon vette magát észre, hogy senki sem figyel rá. Még a szőke asszony férje is a felé a sarok felé nézett, ahol a felesége ült azzal a fekete férfival, aki egy alkalommal a bécsi hajón erősen kipirulva tért vissza a fedélzetről az étterembe, ahol ő egyedül kvaterkázott, mialatt a többiek, az ő szőke felesége is, kimentek gyönyörködni a fekete, csillagos nyári éjszakába. Ennek a titokzatos éjszakának a váratlan visszaidézése egyszerre kiölte emlékezetéből a tokot, vizát, harcsát, a vizek összes halait s vadul villogó szemmel meredt a fekete férfira s kacérul mosolygó, szőke feleségére ...

RÉGI TUDÓSOK VÍZRŐL, LENCSÉRŐL, MEG A BABRÓL

HA VALAKI ISMERETLEN HELYRE MEGY egészsége megóvása szempontjából, legegyszerűbben is az időnek járását és a vizeknek természetét igyekeznek kiismerni, mert valamint a vizek ízükre, nehézségükre, összetételükre egymástól különbözők, úgy erejüknél fogva is egyik a másiknál előbbvaló. A víz nagy befolyással van az egészségre. Beszívjuk a levegővel, megisszuk, kenyeret sütünk, ételt főzünk vele, mosdunk, fürdünk benne s azért hasznos is, kárt is könnyen tehet.

Hippocratesnak erre a tanácsára nyomatékosan felhívja olvasói figyelmét *Mátyus* István, akinek a hüvelyes veteményekről való fejtegetéseit fogjuk röviden ismertetni az alábbi sorokban.

A hüvelyes veteményeket a régi korban általában nem igen ajánlgatták az orvosok. Hippocrates, a görög orvos, azt állítja róluk, hogy azok kivétel nélkül mind felfúvódást okoznak, akármilyen módon készítettnek is el. Nyersen azonban rosszabbak, mint főve; rántva nem okoznak annyi bajt, de nehezebben emészthetők, ám „hajatlanul mégis inkább, mint hajalva“. Azt is írja, hogy aki effélével sokáig él, akár asszony, akár férfi legyen, lábbeli erőtlenséget szenved. A gyomrot a hüvelyesek nagyon megterhelik, nehezen emészthetők, „durvább, vastagabb, enyvesebb chylus és

vér készül belőlük, mely a fodorháj glanduláiban, a májban és lépben megdugul. Innen van, hogy a máj- és lépdagadások, hipochondriaka-nyavalyák, melancholiák, negyednapos hidegglélek, nehéz és nyughatatlan álmok stb. a hüvelyes veteményekkel élő embereket oly gyakran háborgatják“. Az elmének ereje és minden külső érzékenységnek, például a látásnak tisztasága is az effélékkel való hosszas *élés* miatt szemlátomást apad.

Ebből láthatjuk, hogy a hüvelyes vetemények a gyenge és keveset mozgó kézműveseknek, főként tanuló embereknek ártalmasak. De „az erősgyomrú parasztembereknek“ ecettel, különösen hagymával, petrezselyemmel, izsóppal, kaporral, majorannával, rozmarinnal, kakukíúvel és egyéb vért vékonyító és szelet üző szerszámokkal készítve, jól megszírozva és sok kenyérrel jól tápláló eledelül szolgálhatnak.

Régi filozófusok a lencsét nagyon szerették, különösen a stoikusok, akik állítólag a bölcs ember dolgait röviden így foglalták össze: mindent jól cselekedni és a lencsét okosan elkészíteni. Velük ellentétben Július Alexandrinus, II. Maximilianus császár udvari fődoktora a lencsét a konyháról egészen eltiltja, mert felette ártalmasnak tekinti, különösen a nyavalyatörősöknek. Azt írja, hogy ismert olyan embert, aki sokáig lencsét evett és attól nyavalyatörésbe esett. A görögök között is sokan tartották a lencsét igen alávaló eledelnek. Annál csodálatosabb volt hát, hogy a filozófusok lencsével éltek, de ennek az oka Plinius szerint nem a lencse jósága volt, hanem az, hogy ők a filozófia tanulására adták magukat és így drágább, hasznosabb eledelre nem igen tudtak szert tenni; de meg azt is gondolták, hogy ennek fogyasztása az embert csenedesebb, nyugodtabb, szelídebb elméjűvé teszi. A rómaiak Lugubris cibusnak,

torba való éteknek nevezték. Galénus a lencse első levét bizonyos gyomorbeteg esetekben, továbbá himlő és orbánc ellen ajánlotta.

A babról Isidorus azt állítja, hogy az régen fontos tápláléka volt az embernek, de azután észrevették, hogy felette nehezen emészthető, rosszízű, sok bajt okozó, az álmatelűző és Vénuszra ösztönző eledel, miért is azt egészen megvetették. Herodotos feljegyezi, hogy Egyiptomban azoknak a papoknak, akik szüzességi fogadalmat tettek, a babra ránézni sem volt szabad. Gallius bizonyágtétele szerint Rómában az áldozó papok közül az elsőnek, akit „fiamendialis“-nak hívtak, a babhoz nemcsak hozzáérni, de még annak nevét kimondani is tilos volt. Pythagoras a bab evését a legszigorúbban megtiltotta tanítványainak, attól tartván, hogy az az ő elméjük tisztaságát megzavarja.

E különös és megdöbbentő vélemények ellen már középkori orvosok igyekeztek megvédeni a babot, azt mondván, hogy a régiek babja bizonyára másféle, kétségkívül rosszabb fajtájú volt, mint a középkori, amit nekünk is annál valószínűbbnek kell tartanunk, mert a bab ma is általánosan használt, közkedvelt főzelék, a lencsével együtt és nemcsak nehéz testi munkát végző favágók és földmunkások, hanem gyengébb gyomrú, ülő munkát végző hivatalnokok és tanférfiak is, de különösen a még be nem érkezett írók és költők, akikről a közhiedelem azt tartja, hogy holdvilággal táplálkoznak, állandóan fogyasztják és élvezik, anélkül, hogy nyavalyatörést kapnának tőle. Köztudomású történeti tény, hogy a diákinternátusokban a menü állandó és fő tételei a bab, lencse, borsó és kása voltak és e táplálkozási módnak súlyosabb következményei nem igen mutatkoztak a diákokon, sőt ellenkezőleg — igaz-e, nem-e —, az a vélemény volt elterjedve, hogy a

hüvelyesek, foszfortartalmuknál fogva, az agy tevékenységét fokozni tudják.

Amint tudjuk, lumpolás után semmi sem szedi úgy rendbe a gyomrot, mint a bableves. Jobb, mint a káposzta-leves. S ma a kávéházakban farsang idején hajnali órákban estélyi ruhás urak és hölgyek nemre és korra való tekintet nélkül ezt a valamikor annyira megvetett szegényember-eledelt fogyasztják, mint gyógyszert, mint csemegét ezüstkanállal, nagy élvezettel.

A MAGYAR BOR DICSÉRETE

Mottó: Idd a vizet,
mint az ökör,
De a bort, mint
egy király.

DE AMICIS EDMONDO, a szív és bor nagyszerű költője, írja: „Mindenkivel megesik, legalább egyszer az életben, hogy vidám baráti lakomán sűrűn talál betekintgetni a billikom kerek ablakán s aztán másnap magába szállva vizsgálgatja végig azokat a különféle változásokat, amelyeken elméje, szíve és beszéde keresztül ment“.

Sok ember van azonban, helyesebben: sokan vagyunk olyanok — különösen, akik Tokaj-Hegyalján, vagy Eger, Somló, Badacsony környékén nőttünk föl —, akikkel ez nem egyszer történt meg s akik nagyon jól ismerik azt a másnapi „morális és fizikai katzenjammert“, amit a billikom kerek ablakán való sűrű betekintgetés okoz. Ismerjük azt a kellemes hangulatot, amit a koccintgatás idéz elő. „Jóleső melegség ömlik el testünkben, erőink édesen terjen-genék izmainkban, a társalgás csodálatosan megélénkül...“ — állapítja meg igen helyesen De Amicis. — Ismereteink és érdekeink körén kívül eső kérdésekbe is beleszólunk... és mindig sikerül egy-egy elmés, vagy legalább okos és elfogadható megjegyzést tennünk ... Kezdünk meggyőződni róla, hogy ezt a társaságot igazán nem lehetett volna job-

ban összehozni. Csodálatos: hogyan találkozhatott össze ennyi zseniális és együttérző lélek!

Hát igen, így van. Aki nem hiszi, olvassa el De Amicisnak „A bor“ című művét, hogy lássa saját magát, átalakulva, átszellemülten, frissnek, ötletesnek, okosnak, vidámnak, nagy politikusnak, aki bátran ad tanácsot Edennek és Mussolininek, kitűnő orvosnak, aki fitymálva beszél Kétlyről, Korányiról és Herzogról és nagy nyelvésznek, aki megleckézteti Szinnyeit, Melichet, nagy történésznek, aki vállveregette dicséri meg a Hóman—Szekfü-féle történelmet. Nincs oly újságcikk, amelyhez okosan, önelégülten hozzá ne merne szólni: az ember, ha ivott, kétszer olyan okos — mondja Gorkij.

A bornak nagyszerű demokratizáló hatása is van, Ki ne látott volna asztaltársaságokat, amelyekben a legkülönbözőbb műveltségű emberek kerülnek össze: nagy gondolkodók a legkorlátoltabb emberekkel, magasállású hivatalnokok kis tisztviselőkkel, orvosok, színészek, kereskedők, iparosok s vidéken nadrágos emberek és nem nadrágosak egy társaságban. Az első félliter után leomlik minden válaszfal: a vita folyik, mint a patak, elevenen, szellemesen. Később már mindenki egyszerre beszél, a másik véleményére már senki sem kíváncsi — aztán jön a hervadás, egyre kevesebb a szónok, egyre több a könyöklő, lámpába meredő — s másnap, amint kinéz homályos öntudata kerek ablakán, azt látja, hogy az éjszaka kitűnően mulatott: okos, szellemes és fölényes volt.

Sok embert azonban megemészt az ital. Tönkre tesz, züllésbe visz. A magyar prédikációs irodalomban se szeri, se száma azoknak az intelmeknek, amelyek az iszákosok ellen szóknak. De ne ijedjen meg az olvasó, nem most fo-

gom ismertetni azokat a prédikációkat, most csak egy XVI. századbéli példázatot idézek röviden, amely azt bizonyítja, hogy az „alkohol öl, butít és nyomorba dönt“.

ARÉSZEGESDEMETER.

Amióta bor van a világon, mindig ittak az emberek, ki sokat, ki keveset, csak a gyomorfájósok nem ittak semmit. Ittak a várakban, a városokban, a falvakban és a tanyákon a grófok, a polgárok, a nemesek, a jobbágyok, mégpedig nem üvegből, hanem serlegből és kupából, ahogy ma is látni még a színpadokon. Volt, akit megerősített az ital, volt, akit földhözvágott és tönkretett testileg-lelkileg, volt, akinek az egész vagyona lecsúszott a torkán.

Úgy látszik, négyszáz esztendővel ezelőtt, amikor már a kontyos pogány itt bitangolt, irtva a magyar embert, rabolva szép asszonyait és leányait, pusztítva vagyonát, talán többet fogyasztottak Noé orvosságából, mint máskor, mert Heltai Gáspár püspök uram 1552-ben, amikor még nehezebben ment az írás és a könyvnyomtatás, mint ma, igen fontos dolognak tartotta, hogy a részegeskedés továbbfajulásának gátat vessen s könyvet írt külföldi példák nyomán a korhelykedés ellen, amelyet Kolozsvárott ki is nyomtatott „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus“ címen. Ekkor, 1552-ben, még kolozsvári pap volt s később lett belőle protestáns püspök.

A dialógusban, azaz párbeszédben ketten szerepelnek: Antal és Demeter falusi atyafiak. Antal józanéletű, rendes ember, Demeter azonban korhely, garázda fráter, aki olyan rongyos, hogy „tizenkét macska is alig foghatna egy egeret a dolmányában“, arca olyan ráncos, hogy kottát lehetne

írni rá. Egy vasárnap este Antal előveszi a részeges Demetert, beszélgetni kezd vele és elmondja neki, hogy ő a jámbor prédikátorok tanítványa, akiktől nemcsak azt tanulta meg, hogyan kell az Istent szolgálni, de nekik köszönheti azt is, hogy egészséges, jó ruhája és pénze is van. Demeter azonban pokoltársaságba került, megszokta a boritalt és emiatt egészségét, minden pénzét elvesztette és elköltötte.

Antal prédikál, Demeter pedig csodálkozik, hogy milyen okos dolgokat tanult az ő Antal pajtása, bár bevallja, hogy különös dolgok ezek számára, nem igen mennek be az ő fejébe. De az Antal tanításának megvan az a jó hatása, hogy Demeter aznap este nem megy a korcsmába és nem iszik.

Hétfőn reggel Demeter alig várja, hogy megvirradjon és mehessen a templomba, prédikációra, melynek meghallgatása után siet Antalhoz, aki továbbpredikál neki. Aznap délben aztán Demeter már ebédet sem eszik, italt egy kortyot sem fogyaszt s másnap tiszta fejjel, könnyen ébred, nem úgy, mint azelőtt, amikor duskát ivott. Mintha csak kicserélték volna. Újra templomba megy. Utána Antalhoz, aki ma megrázó erővel, fenyegető dörgedelmességgel beszél a korhelyek életéről — s Demeter magábaszállva átkozza „ondokságos“ életét. Egész héten át vezekel Demeter s hajnaltól-estig hallgatja a papnak és Antalnak a prédikációját. Már az egyheti becsületes élet is meglátszik Demeter arcán s minthogy napjában csak egyszer evett és csak egy pénz ára bort ivott hozzá, megtakarított három forintot, amivel nemcsak a borbélynál tudta rendbeszedetni magát szombat este, hanem még új ruhát is tudott venni magának.

De nem is csoda, hogy Demeter megtért. Oly erőteljes és kemény szavakat, súlyos igazságokat hallott Antaltól a

korhelykedésről, hogy igazán meg kellett lágyulnia szívének. Mert Antal a falásról és a mértéktelen ivásról ilyeneket mondott: „Abból jön az idétlen és nyavalyás vénség; abból a főnek eszeveszése és szédelgése; abból lesznek könnyező és peccenyés szőrnek, büdös lehelletek és fekete fogak, fájó és nem emésztő gyomor, reszkető kezek, vízkórság, köszvény minden testében, kólika és bélnek poklossága, az olajjal származó (?) és túros lábak. Röviden: minden betegségek a fölötte való ételből és italból származnak. Mint ahogy a férgek örülnek az ilyen testnek, úgy örvendeznek az ördögök az ilyen emberek lelkének... a falubeliek, a városbeliek, a nemesek mind csak azt nézik a falu, a város, az ország dolgában is, ami az ő testi kívánságuknak a kielégítésére való, azokat választják meg a tisztségekre, akik a legtöbb borral, ételeil-italal fizetnek. Pedig a részegeseket egyáltalán ki kellene vetni minden tisztességes tisztból, amint azt a pogányok művelték s az olaszok ma is művelik.

— Az ökörben több ész vagyion, mint a részeg emberben, mert az ökör a vízből csak annyit iszik, amennyi éppen kell neki, a borháznál pedig úgy isznak az emberek, hogy szinte megvakulnak belé. A korszomaház nem egyéb, hanem sok eszeveszettnek és bolondnak a ketrece.

... — A gyermecskeket még idejében szoktatják a borra, még a bölcsőben azt adják innya: mert félnek, ha felnevelkednek, nem tanulhatják azt meg innya; ezokáért idejében hozzákezdnek.

... — Többen halnak az üvegbe és a kupába, hognemmint a folyóvízbe. Általában rengeteg veszedelem van a részegségben. Kicsoda számlálhatná el mindezt a sok ondokságot? Inkább lehetne elszámolni az ember fején való hajszálakat... A részeg emberek a szép szóból nem

akarnak érteni. Aki velük a szentírás tudományát közölné, azt annyira kopasztanák, hogy olyan sima lenne a feje, mint a tök . . .

Ilyen hatásos szavakra Demeter barátunk igazán nem tehetett egyebet, minthogy megjavult és búcsút mondott a a korhely, tobzódó életnek. De — igen helyesen — nem lett antialkoholistává, hanem ettől kezdve mértékletesebben evett és naponként csak egy pénznyi bort fogyasztott el, ami kétségkívül egészségére is vált neki.

APAFFI MIHÁLY UDVARI ORVOSA.

Pápai Páriz Ferenc híres orvos volt a maga korában s nem kisebb ember választotta udvari orvosául, mint Apaffi Mihály, Erdély fejedelme. Az ő „Pax Corporisa“ a bort mint orvosságot igen sok esetben javallja.

A gyomor erőtelensége esetén szerintem igen hasznos a narancshéjas, ánizsos, terjékes, az ürmös égett bor — jó „a kréta is, megtörvén és borban beiván“. — Kólika esetén „végy igen erős bort, annyit, amennyi egy kristályhoz elég, t\$gy hat lót dióolajat, vagy lenmagolajat belé, négy, vagy öt kalán erős égett bort, fenyőmagolajat, rutaolajat... csudálatosan használ nagy kínokban“. Ami a diétát illeti: meleg házban legyen a beteg, hideg italt ne igyék. Vízet teljességgel ne, hanem „csak bort, de keveset“. Hypochondriaca Melancholia esetén is használ az ürmös, zsályás, bárányürmös bor — de erős bort nem szabad adni a betegnek. — A harmadnapos hideglelésnél az orvosságok legnagyobb részét borban, vagy borral kellett szedni — bár meg kell jegyeznünk, hogy Pápai Páriz Ferenc a bort nem tartja olyan univerzális orvosságnak, mint sok kolléga-

előde és utóda. A negyednapos hideglelésben sem ártalmas a bor, sem bensőleg, sem külsőleg, mely utóbbi esetben meleg téglát kell borral megöntözni s azt a beteg két oldalára rakni. — A hagymáznál és hagymázi hidegnél azonban kategorikusan parancsolja: a beteg „bort teljességgel ne igyék“.

Általában Pápai Páriz Ferenc a bort, égett bort (pálinka) inkább külsőleg, bedörzsölésre és borogatásra — vagy belsőleg orvosságok kezelésére ajánlja, de — hogy kereskedői nyelven szóljak: „natúr“, azaz természetes, szokott fogyasztási formáját nem javallja.

S ha aztán a sok ivástól netalántán tönkrement a veséd, kitűnő orvosságokat találsz Pápai Páriz Ferenc uram könyvében: fehér mályva gyökerének főzete nádmézzel keverve — bagolyborsó, fehér mályvagyökér, árpa és édes gyökér főzete, egy kis fahéjjal ízesítve — igen kitűnőnek mondja Pápai Páriz az új édes mandulaolajat magában, vagy meleg borban — hasznos a fehér mályva, csengő kóró, somkóró és disznótök közös főzetéből készült fürdővíz — persze külsőleg, ázni benne —, de belsőleg nagyserű a petrezselyemvíz, a citromlé borral, a savanyú víz (ásványvíz), terpentín nádmézzel (igen tisztítja a vesét), vagy turbolyalében elkeverve; de nem utolsó orvosság a muharcás, vagy paponyás borral (murci, csenger, csiger, még sűrű, zavaros újbor) való élés sem; pompás a turbolyavízzel kevert mandulatej, a virágzó disznóbab leve, a borban főzött csipkerózsagyümölcs, a barack- és cseresznyemag bele, a kecskesavó, a temondádfű főzete gyenge borral. Ha pedig a vese forró, kenegessék írókkal a tájékát, vagy lapítsanak meg egy darab ónt, likaszgassák át s akaszszák a likacsos ónt kétfelől a vese tájékára: „szép hívesen tartja“.

S ha aztán utólérte mértéktelen ősapáinkat a korhelyek büntetése és réme, a köszvény, amelyet a régiek „Opprobrium Medicorum“-nak, azaz orvosok gyalázójának neveztek, mert tehetetlenek vele szemben — a borhoz, borsos ételekhez szokott magyar nehezen adta rá a fejét bor helyett a tejitalra, főtt vízre és a fűszeres ételek helyett a vízlevesre. Pedig ezt ajánlja elsősorban a Pax corporis szerzője. E nélkül hiábavaló minden kúra: a nyálas nedveségek az agyvelőről, az erekből, a májból, lépből, izekről, inakról és hártyákról nem távolodnak el. E nélkül hiábavaló a szakadatlanul ismételt purgatio, az ecettel kevert tojás fehérjével, vagy a kemencéből forrón kivett kenyérral való borogatás, a borban, serben megfőzött keserű-íapugyökér levének szopogatása, kutyakölyköknek a fájós lábakra fektetése, a törköly pálinkában áztatás, vagy vízibéka főtt levével való kenetetés. Egészen fölösleges a nyers dohány levelének rákötése, a nadállal való vérszivatás, sódarlében megfőzött érett sajttal való borogatás, érvágás, párolás, fokhagymakúra — ha egyébként a beteg tovább is eszi a borsos ételeket, issza a borokat — és elhanyagolja a purgációt.

Az erdélyi fejedelmek udvarában általában sokat ittak. Apaffi Mihály maga kupaszámra itta a bort s ha megfájdult a feje, lekönyökölt az asztalra, szundikált egy keveset és pihenten ivott tovább. — Talán azért is írta udvari orvosa a Pax Corporis-t, a Testnek békéjét, vagy azért írta ilyen alkoholmentesen, hogy urát, gazdáját leszoktassa az ivásról: általában csak kanalanként ajánlja orvosi javallatai között a bor fogyasztását.

A MAGYAR BOR DICSÉRETE.

Egy magyar mágnás Mária Terézia király asszonyunknak kedveskedni kívánván, midőn ebédre volt hozzá hivatalos, háromszázféle Magyarországon termett bort rakatott föl az asztalokra, amin nemcsak Mária Terézia, hanem a megjelent vendégek is igen csodálkoztak. Éspedig joggal, mert Magyarország határain kívül abban az időben a magyar borok közül csak néhány jelesebb bortermelő vidék borait ismerték s nagy meglepetés volt a vendégek számára, hogy Magyarország nemcsak kenyérben, gyümölcsben, zöldségfélében produkálja a legfinomabb dolgokat a legnagyobb változatosságban, hanem borban is. És nem nemzeti elfogultság, ha megállapítjuk, hogy a magyar liszthez, a magyar gyümölcshöz, a magyar zöldségfélékhez és borokhoz hasonlítható finom minőségű termékeket ma sem tud teremni más országok földje. A Tisza-vidéki búza, a tokaji bor, a makói hagyma, a nagykőrösi uborka, a hevesi dinnye stb. — hiábavaló az önellátásra törekvő országok minden igyekevése — ma is versenyen felül áll.

Hogy a magyar borok kitűnőségét mennyire elismerték már a múlt század elején, arra jeles példa I. Ferenc királyunknak 1804-ben kiadott az a parancsa, hogy „mától kezdve a császári asztalra semmiféle külföldi bort nem szabad tenni, mert a belföldi, különösen a magyar borok kitűnő minősége mindennemű külföldi bort nélkülözhetővé tesz“.

A külföldön ismert és elismert magyar borok között a tokaji bor mellett a leghíresebből, a budai borról 1831-ben nagy tanulmányt írt Mindszenti Antal a Tudományos Gyűjteményben. Különösen a budai vörösbort dicséri, amelynek az a jó tulajdonsága, hogy sok éven át eláll s

MULATOZÓK ÉS CSÁRDA JELENET. Az *Üstökös* 1858. évfolyamából.

mennél régibb, annál kellemesebb. „A hazánkban termő veresborok között jóságukban csak a budaiaknak van jó zamatjuk.“

Hogy a budai borok jók, annak nemcsak a szőlők fajtája az oka, hanem a szőlőhegyek mineműsége is: „a nap rajtok fekszik“, azaz reggeltől estig süti. Talajuk mész, pala és homokkő, amelyek a szabad levegőn elporhanyósodnak s a borok jóságának „sokat használnak“. De nem teremnek az összes budai szőlőshegyek egyforma jó borokat. A legjobb borok a Mátyás, Fehérvári, Polgár- és Sashegyen teremnek. A Szent Gellért- és a meleg fürdők fölött fekvő hegyeken a szőlők „a hegyek belsejében fekvő természetes nagy melegség miatt mindig elébb... érnek meg a többiekénél“. Gazdáik értene a szőlőműveléshez, irtják a gatz, nem ültetnek a szőlőtőkék közé zöldséget és gyümölcsfákat, melyek ártalmasak a szőlőkre.

A szőlőskertek nincsenek bekerítve. Pincék, présházak nincsenek kint a határban, hanem a városban, házaik alatt, amelyekben kitűnően eláll a bor. Többnyire sziklába vájtt pincék, amelyek gyakran többemeletesek.

A budai hegyek közt régen októberben szüreteltek, de a szüretetek soha nem voltak oly vidámak, mint más vidékeken. Ott a szüret egyszerűen gazdasági munka. A német és rác lányok megszedik a feketéllő fürtöket, „melyeket nagy hordókban és kádakban a szurtos szekeresek a városban való sajtó alá visznek, ahol kipréseltetnek“. Nem szedik külön az aszúszőlőt s ez egyik fő oka boruk kitűnőségének. A rácok a vörösborból rácürmöst készítenek.

A budai vörösborok legnagyobb része külföldön kelt el, főképen Ausztriában, ahol „a legfőbb örvénye borainknak Bécs városa, mely hazánk ehető vagy iható produktumaira nézve megbecsülhetetlen emésztő hely“. De az osztrákok

nem isznak meg minden magyar bort, ami hozzájuk kerül, mert a kalmárok tovább viszik Morva-, Cseh-, Bajorországba s más országokba is. Sajnos, ezek a kalmárok nem tisztán viszik tovább, hanem a maguk hitvány termékét hozzákeverik a jó magyar borhoz s ezzel minőségét silányítják. Azonkívül az új borból hamarosan óbort készítenek — mert nagyon értenek a pancsoláshoz — s így a boron sokat keresnek ugyan, de a magyar bort kompromittálják.

Persze ezek a borok mennél messzebb vidékre kerültek, annál drágábbak voltak, mert a szállítás, ami abban az időben szekérrel történt, sok pénzbe került. A bor eladását a zsidók intézték, akik a külföldi kereskedőknek csereforgalom útján többnyire nem pénzért, hanem ipari árukért adták el a finom magyar borokat.

TOKAJ UND JÓKAI.

Kari Braun von Wiesbaden, német birodalmi gyűlési képviselő 1871-ben meglátogatott bennünket, pontosabban a tokaji szőlőtermő vidéket, mert otthon, Németországban, arra a kérdésre: Was ist Tokajer? sehogy sem tudott kielégítő választ és innel fogható magyarázatot találni. Amíg a zöld Rajna partjain élt és ivott, ez a kérdés sohasem merült fel lelkében. Amíg az ember steinbergert, markobrunnert, rüdesheimert és geizenheimer-rodenbergert ihatik, — gondolta magában — minek törje a fejét azon, hogy mi lehet az a tokaji? Mikor azonban átköltözött Berlinbe és alaposabban megismerte a porosz tartományokat, kénytelen volt a tokaji bor súlyos kérdésével is foglalkozni. De amit ezen a néven ismert, az egymástól annyira különböző volt,

hogy még a félművelt íny is kénytelen volt megállapítani, hogy ezek a borok semmiesetre sem lehetnek azonosak: az egyik jó, a másik komisz; az egyik édes, a másik bicskanyitogató savanyú; az egyik úgy ízlik, mint a bor és valóban az is, a másik borízű ugyan, de mégsem bor, mert nem lehet tőle dalolni, nem csinál jókedvet: a harmadik émelyítő, mint a cukor, a negyedik olyan, mint a spiritusz s az ötödik, mint a spiritusz és a cukor keverve.

Ki tud ennyi mindenféle minőség között eligazodni? — ki tudná megmondani, hogy melyik az igazi tokaji?

Brúderei azt ajánlották neki, forduljon borszakértőhöz, azok majd megmondják, hogy melyik a valódi tokaji. Megfogadta a tanácsot, megbeszéléseket s nyilván próbaivásokat is tartott a szakértőkkel, de nemhogy okosabb lett volna tőle, hanem még jobban belebonyolódott e nagy problémába, mert az első fejtő kérdéshez most egy újabb kérdés járult, egy valóban kétségbeejtő kérdés: az tudniillik, hogy ki hát a borszakértő? A termelő-e vagy a fogyasztó? A borkereskedő-e vagy a borívó? A „nyugat“ ivói-e, akik német rajnai bort isznak vagy a „kelet“ ivói-e, akik francia vörösboron iskolázták ínyüket? Figyelembe vehetők-e a pezsgő és a sör rajongói vagy sem? Végeredményben azonban tovább tanácskozott a borszakértőkkel. Az egyik azt mondta neki: tokaji bort csak hordóban rendelhet és pedig lehetőleg kis hordóban. A másik: csak palackokban rendeljen, de a palackokat se lefektetni, se bedugaszolni nem szabad. A palackoknak nyitva és merőlegesen kell állniok, különben a bor nem fejlődhetik. — Esztelenség, — tiltakozott hevesen a harmadik, — az igazi tokaji bor csak úgy jó, ha nem húzza le, hanem éveken át állni hagyja seprűjén: tehát a seprűjével együtt kell megrendelni, különben a valódiságának semmi garan-

ciája nincs. Persze, — vág vissza a palackrendszer híve — ezt a borkereskedő megteheti, akinek nagy borpincéje és megfelelő személyzete van, azonfelül a seprút másképpen is fel tudja használni, de magánember, aki a saját fogyasztására rendel, nem.

— A tanácskozás végén annyira összezavarodott a fejem, — írja Braun — mintha malomkerék kerengett volna benne. Mert egyik borszakértő sem volt tisztában a dologgal s tanácsaival csak annyit ért el, hogy az általános konfúzió még nagyobb lett. S Braun a végén valósággal kimerült a sok jó tanácstól, annyira, hogy e nagy probléma megoldása céljából a legjobbnak látta csomagolni és elutazni Tokajba, hogy helyszíni kísérletek alapján döntse el, milyen hát az igazi tokaji? A frankfurti pályaudvarról a boroszlói felé indult útnak jókedvűen, derűsen, mint aki nem is komoly tanulmányútra, hanem valami kedélyes, diákos kalandra indul. Diákos nóták motoszkáltak a fülében is, egyre rá is gyűjtött közülük, Scheffel egyik szép dalát füttyörészte, amelynek szövege valahogy így van:

*Ott' Heinrich, a rajnai gróf.
Egy reggelen így szólt: remplemm!
Füttyülök a savanyú borokra,
Útirányom Jeruzsálem!
Remplemm!*

Útitársai csodálkozva bámultak rá, hogy ilyen, az ő korabeli és ekkora térfogatú úr diáknótát füttyörészik, de ő nem sokat törődött vele, hanem boldogan elszenderedett, mint akire a közeljövőben nagy álmok beteljesülése vár.

Karl Braun van Wiesbaden szerencsésen meg is érkezik Magyarországra. Kedélyes, vidám, öreg fickó, nem egykönnyen lehet kizökkenteni filozofikus nyugalmából, amit

az istenek rendszerint csak a jó borívó embereknek adnak osztályrészt. Nyugodtan és bölcsen nézi ezt a számára idegen világot: a Tátrát, a szepességi németeket, a felvidéki tótokat; nem csodálkozik vasutunk lassúságán, nyugodtan veszi tudomásul a tokaji állomáson, hogy az emberek nem tudnak németül, vagy ha tudnak is, szimulálják, hogy nem tudnak; nem esik kétségbe, amikor kiderül, hogy ismerőse, aki megígérte, hogy a Tokaj-Hegyalján kalauzolni fogja, nincs Tokajban, de hát ez természetes, mert a levél lassabban jár, mint az ember.

Ilyen filozófia mellett, persze, a kellemetlenségek könnyen elsimulnak, megérkezik a kalauz, akinek kíséretében átmegy a Hegyalja egyik legkitűnőbb bortermő vidékére, Mádra. Útján megfigyel és leír könyvében mindent: a Tiszát, Bodrogot, a gulyást, a csikóst, az utakat, a közlekedési viszonyokat, a rázós parasztszekeret, a Hegyalja fekvését és talajviszonyait, a szőlőfajtákat, a pincéket, — általában mindazt, amit ezen a vidéken idegennek érdemes meglátni és feljegyezni. Közben német, görög, latin verseket citál, összehasonlítja a magyar szőlőtermelést és pincészetet a német, francia és olasz szőlőtermeléssel s néha különös megállapításokra jut. Megállapítja például, hogy a magyarok mértékletesebben isznak, mint a németek. Vagy vizet töltenek a borhoz, vagy csak nyalogatják, ahelyett, hogy innák. Büszkén állapítja meg, hogy a német borívótehetséget külföldön a legteljesebb elismeréssel emlegetik. Persze, rendkívül ízlik neki a tokaji, de azért német önérzete a rajnai bor dicsőségét nem engedi elhomályosítani. Azt mondja, hogy a rajnai borban több a lélek, de a tokajiban több a test. A tokaji bor az ínyét és a nyelvet rohamban hódítja meg; a rajnai bor óvatosan rohamoz, de annál többet nyer a naponkénti házi használatra. A tokaji bor-

ból az első pohár a legjobb, a rajnaiból az utolsó. A tokaji borral hamarabb jóllakik az ember, mint a rajnaival, azért is isznak belőle kevesebbet az emberek.

Hogy miért nem tökéletes a külföldre szállított tokaji bor, annak igen érdekes magyarázatát adja az egyik szőlőbirtokos nemes ember, akinek a pincéjét Braun meglátogatta. Nem szabad a bort a seprűjétől elválasztani — mondja a magyar szőlőbirtokos. Mert a seprű a bor anyja: nem is szabad folyton föltöltögetni. Igaz ugyan, hogy párolgás folytán kevesebb lesz a bor, de ha nem töltögetik föl, nem romlik az meg. Éveken át kitűnően megmarad, ha nem nyúlnak hozzá. A szűrés, derítés, vizahólyagozás nem való a tokaji bornak. Ha a vevő a maga érdekeit nézi, seprűjével együtt küldeti címére a megvásárolt bort. Persze, szállítás közben alaposan összerázódik s ennek következtében a bor, amikor megérkezik, sűrű és zavaros. Legalább egy félévig nyugodtan kell aztán hagyni a pincében, ameddig magától felderül. Ez az idővesztés azonban kifizeti magát. A seprű a bor tisztaságának és hamisítatlanságának legnagyobb bizonyossága. Ha Németországba a mi borunk zavarosan érkezik meg, tücsköt-bogarat összebeszélnek rólunk. Romlottnak tartják a borunkat, mert átmenetileg zavaros, holott annak olyannak kell lenni. Tiszta, átlátszó bort kívánnak tőlünk, amivel az osztrákok kezébe juttatnak bennünket, akik borainkat valóban földérik és „fazont“ adnak nekik. Persze, a legrosszabb anyagot veszik hozzá.

Braun nyilván szereti ezt a témát, mert sehogy sem tud szabadulni tőle. Érdeklí a kérdés minden legapróbb részletéig. Néz, figyel, kóstol, szagol, forgatja az italt a szájában, iszik, nagyokat nyel, összehasonlító bortanulmányokat végez, lírai emlékeket elevenít fel s tanulmányai eredmé-

nyeképen megállapítja, hogy a tokaji bor valóban a legkitűnőbb bor, valóságos gyógybor, egyáltalán semmi sav nincs benne s ezért a gyöngye gyomor számára is élvezhető. Azoknak is kitűnő, akik tejesételeken nőttek föl.

Úgy érzi az ember, amikor e mulatságos tanulmány utolsó lapjáig eljutott, mintha egy pohár tokaji aszút ivott volna s most kissé rózsaszínű lenne tőle a világ...

Karl Braun a Tokaj környékén végzett borászati tanulmányútjáról és a svábhegyi Jókai-villában tett kirándulásáról visszatérve Németországba, útirajzának: a Bilder aus Ungarn-nak főcímül a két legnagyobb magyar nevezetességet, Tokajt és Jókait választotta, sőt a 436 oldalt számoló, s egy könyomatú rajzzal ékesített könyvet Jókainak ajánlotta, az ajánlósorokat pedig magyarul és németül nyomatta a könyv elé.

Braun szigorúan megró bennünket könyvében. Följegyzi ugyanis, hogy a magyarok kajánul kicsúfolják azokat, akik nyelvüket hibásan beszélik. Ahelyett, hogy hálás elismeréssel tekintenének arra az idegenre, aki az ő nehéz, bár valójában igen szép és zengzetes nyelvüket nem tudta kifogástalanul megtanulni, kicsúfolják minden kis hibáért. Még József főherceget sem kímélik meg, akit pedig általában szeretnek és nagybecsülnek, de nagy gyönyörűséggel reprodukálnak róla mindenféle apró nyelvhibákat, amelyeket szónoklataiban elkövetett. A bécsiek, persze, e csúfolódásokért elégtételt vesznek maguknak, mégpedig oly módon, hogy ők a magyarokat nevetik ki valóban különös német beszédük miatt, amelyet bécsi humorral „csarden-deutsch“-nak neveznek.

Ezt a nyelvészeti elmélkedést Jókainál tett első látogatása után írja, mely alkalommal rajta kívül jelen volt a né-

met főkonzul is, aki Budapesten nagy tekintélynek örvend, mert sok egyéb kitűnő tulajdonsága mellett lószakértő, kitűnő lovas és elsőrangú sportférfiú — mindez a legjobb ajánlólevél a magyar ember szemében —, de főképen azért, mert kifogástalanul beszél magyarul.

Herr Maurus Jókai, oder Moriz Jókai, oder — wie es auf Magyarisch heisst — Jókai Mór (sprich: Jokoi Mohr) Magyarország egyik legérdekesebb egyénisége. Magyar nemes, református vallású és mint képviselő, a balpárt élén áll a magyar országgyűlésen. Nemcsak parlamenti harcos, hanem újságíró és költő is, és pedig mind a két területen a legtermékenyebb.

Elmond Jókairól mindent, amit akkoriban Magyarországon mindenki tudott, de nem dátumszerűen, avult irodalomtörténeti frázisokkal, hanem ötletesen beleszőve az életrajzba mindazt, amit Magyarország politikai, társadalmi, irodalmi viszonyairól megtudott. Jókai újságírói működésével kapcsolatban azt állítja, hogy Magyarországon minden politikai pártnak két sajtóorgánuma van: egy komoly és egy vicclap. Az előbbi rendszerint nagy napilap, a párizsi, londoni és bécsi lapok mintájára, az utóbbi hetilap, a „Kladderadatsch“ vagy a „Fliegende Blätter“ mintájára. Jókai is két lapot szerkeszt: a Hon-t és egy vicclapot, amelynek nevére nem emlékszik biztosan, de úgy rémlik neki, hogy „Schuster Jankó“-nak vagy „Bolond Miská“-nak hívják (az Üstökös nevét, úgylátszik, elfelejtette). De Jókai nemcsak névlegesen szerkeszt, hanem ténylegesen is. Rengeteget dolgozik, nincs olyan esztendő, amelyben egy- vagy többkötetes regénye meg ne jelennék. A magyar újságok tárcarovatai, magyarok és németek egyaránt, belőle élnek. Minden rendes magyar házban megtalálhatók regényei. Magyar Dumasnak és magyar Eugen

Suenek szokták nevezni, de igazságtalanul, mert Jókai jobb, mint e kettő együttvéve.

Braun úgy értesül, hogy Jókai regényei és novellái másfél-száz kötetet tesznek ki, — ami 1871-ben még kétségkívül túlzott szám. Az sem egészen fedi a valóságot, amit a magyar író kereseti lehetőségeiről ír. Azt mondja, hogy Jókai könyveivel tekintélyes vagyont szerzett, bár Magyarországon a könyvkereskedelem nincs oly kitűnően megszervezve, mint Németországban. Az ő téves értesülése szerint magyar az egész világon csak ötmillió él. Ezzel szemben német csak a Németbirodalomban 38 millió lakik és azon kívül, más országokban is még sokmillió. És mégis — írja Braun —, az a regényíró, aki magyarul ír, gazdag ember, míg Németországban a legkedveltebb regényíró is a „Schiller Stiftung“-ra van utalva. A németek és a német hölgyek a könyveket vagy megtekintési példányokból, vagy a kölcsönkönyvtárakból kikölcsönzött példányokból olvassák el, míg a magyarok csak a saját könyveiket olvassák. — Ebben nincs ugyan egészen igaza, de mindenesetre jól esik nekünk elismerő véleménye.

A Jókairól szóló fejezetek általában tele vannak a legnagyobb elismeréssel Jókai és az egész magyarság iránt. Sok ilyen nyiltszemű és nyilteszű külföldi utazó kellett volna a múltban, sőt kellene ma is, akik nem a csodabogarakat keresik és veszik észre nálunk, hanem gazdasági, politikai és szellemi életünkben is inkább a különleges magyar értékek iránt érdeklődnek és útinaplóikban is ezeket örökítik meg.

Karl Braun könyve, amely minden nagyképűség nélkül, de alapos megfigyelések alapján, kedélyesen írja meg magyarországi tapasztalatait és benyomásait, a komoly gazdasági, erkölcsi és szellemi értékek kiemelésével és tár-

gyilagos ismertetésével több szolgálatot tett külföldön a magyar ügynek, mint számtalan útirajz-előde, amelyekből azt tudta meg az olvasó, hogy a magyar ember szeret inni, pipázni, lovagolni, vadászni, hogy gulascht eszik, fokossal verekszik, nagy bajuszt visel, azt, akinek nincs bajusza, nem becsüli s a félvad állapotban élő csikósok vadlovakat őriznek az alföldi délibábos pusztaságon.

APÁLINKA—MÉREG.

Az égett bort a XIV. században az arabok találták fel és azután egy Reimundus Lullius nevű olasz chemicus tette közönséggé ennek készítési módját — nem tudom, az emberi nemzetnek nagyobb hasznára-e, mint kárára, — írja Mátyus István. Mert valósággal, ha a példákat nézzük, a véle való rút visszaéléssel eleitől fogva több kárt tett és tészen még ma is, mint amennyi hasznot rendes élésével hajtott. Eleinte ezt csak borból desztillálták, ahonnan égettbornak is neveztetett: de azután gabonából és gyümölcsökből főzni is megtanulták.

Az égett bor — mondja Mátyus István, — a phlegmatikus hideg és nedves testű embereknek, mértékletesen iván, azaz két-három napban egy-két kanálnyit, jól használhat. Mert az ő hideg gyomrokat és gyenge szíveket a bornál nagyobb mértékben erősíti, rossz vérüket inkább melegíti, nedves, nyálas testeket derekasabban szárazsítja, bővebben üzvén a nedvességet s a bőrön kitakarodó láthatatlan gőzt, ugyanezen munkája által a forróságot és szomjúságot is: a senyvedésnek is ellent áll, úgyhogy a megholt állatokat vagy azoknak részeit ebben sok esztendőig romlás nélkül el lehetne tartani, a rossz, peshedt vizek

puffasztó és a serek, az őszi és téli hideg, nedves aer-ártalmának elfordítására is nevezetes eszköz. Lehet ebből kivált a hidegebb és nyálkával megrakott gyomrúaknak éh-homra innya. De hogy a gyomrot annyira ne égesse és a vér közt is oly hamar által ne mehessen, szükség mindenkör egy-két falás kenyeret enni előtte vagy utána. Leghasznosabb mindazáltal az étel után, mert melegítő és ösztönző erejével az emésztést nagyon segíti. Vannak, kik étel után mintegy fél órával, midőn t. i. az emésztés jól elkezdődött, tanácsolják ennek italát, félvén attól, hogyha hamarabb isszák, az ételt a gyomortól emésztetlen hajtja ki. De én ezt haszontalan *félelemnek* tartom.

Mínthogy az égett bor a testet rendkívül szárasztja és a vért kevés mértékben is hirtelen felgyulasztja, önként megtetszik, hogy ez a másként is forró és száraz természetű személyeknek, a növésben lévő kisgyermeknek és az igen vérmes férfiaknak leghamarébb megárthat, de akárkinék is, ha ebben telhetetlenkedik, könnyen veszedelmet okozhat: „Gyakor és bizonyos observációkból tapasztalt dolog (így ír Fr. Hoffmann), hogy akik magokat erősen égett boritalra adták, hosszas és igen nehezen gyógyuló nyavalyákba estek: mineműek a vízkorság, ételbeli kívánságnak teljességgel való elveszése, nem emészthetés, elerőtlenedés, sárgaság, nyavalyatörés, elszárasztó hideglelés, veszedelmes álmoság, főfájás, gutaütés, vérbeli polypusok, belsőrészeknek megdugulása és kövesedése és több efféle és ezekből következő gonoszok. Vannak példák, hogy az égett borital miatt meghalt emberek, felbontatván májuk, lépük, tüdőjük kövességgel teli, gyomruk és belük pedig mint az asszú bőr, megszáradva találtatott. Vannak, kikben az égett bor magától meggyúlt, sőt, hogy ettől az ember egészen el is égett.

A Rosólis, minthogy rendszerint az égett bornál gyengébb és egyébiránt is csípősséget nádméz, kedvetlen szagát és ízét a belefőzött kívánatos ízű és szagú materiák nagyon megjobbították és amennyivel a száznak kedvesebb, az egészségnek is annyival hasznosabb. De ugyancsak feletébb való bőv éléssel az égett bornak minden ártalmait időre maga után húzhatja. Másként e részben is a szokásnak munkáját sokakban csudálkozva szemlélhetjük. (Mátyus: Diætetika.)

Pálinka, pályinka, borszesz, szesz, spiritusz, szilvórium, slibovica, rum, maraszkin, arak, boravica, rosoglió, likőr, konyak, cseresnyevíz, aniset, aranyvíz, brandy, grog sat. Még néhány ezer különböző nevezet alatt mindenkor ugyanazon méreg, melyet a növények számtalan neméből forrás által szokás kihúzni. Ezen mérget sokfélekép használja az okos ember s maholnap tán legolcsóbb tüzelési szerünk lesz s vele főzzük a gulyást is, vele fűtjük szobáinkat, t. i. ha erdeinket becsületesen kipusztítottuk, mely munkának legszebb folyamatában vagyunk, a kőszent pedig nyugodni hagyjuk a föld gyomrában.

Ezen mérget az ostoba ember megissza s mivel általa tökéletesen elbutul s a négy lábúaktól csak történetből különbözik, azt véli, hogy már itt a gyönyörök országában jut azon gyönyörű kies kertbe, hová csak azután ígértetett neki a bebocsáttatás, ha tetemes ideig — jól viselte magát. Az ostoba embernek egyik fő tulajdona, hogy nehezen kapiál, azt mondja, jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok s azt gondolja, hogy majd megcsalják, s a mézes kert helyett abba a bűdös-köves verembe taszítatik, melyben mint tudjuk, tüzes vasvillával szokás a szegény embert simogatni. Azt lehetne gondolni, hogy pálinkaivó ostoba

ember ott van legtöbb, hol nehezen juthatni azon különbség felfogásához, mely a barom és ember közt létezik. Erreur! Szétszórva biz ezeket az Úristen mindenüvé, csak-hogy némely helyen az okosabbaknak annyi emberszeretetet is öntött keblébe, hogy ezek az ostobák cselekvéseit erkölcsi úton keresik kiküszöbölni (eliminálni). Mert oh édes olvasó, a fizikai úton gyakorta találkozunk ám a — szívtelenséggel! A gyermek kezéből az éles kést szép módjával vesszük ki, nehogy magunk sértsük meg az ártatlant. Ezen liliom (metafora) ide csak félig meddig illik, mert a késre csakugyan mindennapi szükség van, a gyermek felnő s így kezében kell hagyni a kést, de arra is tanítani, miként fogja, forgassa azt kacsójában. Az ostoba ember mindig megissza a pálinkát, mondják, mert azt gondolja, hogy belefulasztja ostobaságát, melyet megbírni csakugyan nehéz. Az ostoba ember nemcsak magának tesz kárt, de körültenek is. Az ostoba ember ismét csak ostoba embert produkál. Az ostobaságot egyenes úton megszüntetni isszonyú nehéz. Az egyenes út csak akkor lehetne alkalmazható, ha az ostoba ember tökfején egy kis ajtó lenne vagy némi billentyűs lyuk, melybe oly ellenmérget (antitoxint) lehetne tölteni, mely a pálinkát tüstént kitolja. Most csak közvetve lehet munkálnunk és szerencsénkre van egy kis gyalogút, mely a pálinkaházat balra hagyván, biztosan vezet, és ezen kis út, mint említem, az erkölcsi. A gyógymód nem hasonszenvi, mert itt nem szeget szeggel, hanem főt szívvel, édes olvasó! Csak a dologhoz, majd annak idejében számokkal is előadjuk az előadandókat. Bizonyosak lehetünk abban, hogy a kijelölt utacsokán az ostoba emberek száma közöttünk decrescendó fog — haladni. (Társalkodó, 1841.)

De akármilyen ártalmas ital volt is a pálinka, főzték minden faluban. Megpróbálták főzni minden fajta gyü-

mölcsből, még dinnyéből és bodzából is. 1782-ben olvassuk a Magyar Hírmondóban:

„Az is íratik, hogy azon a részen, úgymint a Tisza-melléki Alföldön majd közönséges a dinnyéből főzött égetett ital. De azt nem írják, hogy vajjon ott készítik-e avagy máshonnan hordják oda. Mert noha a sok különb és különb boroknak bőségében eféle égetett italok nélkül el lehetnének s ha az egészségükkel gondolnának, soha egyébként, ha nem orvosság gyanánt, azokkal élnünk— nem is kellene: még is csakugyan túrhető dolog volna, ha azok az italok a hazában lennének készítve s vagy egy részét is más országokban eladnák. De az szörnyűség, hogy az egészségünk vesztéért is oly iszonyú sok pénzt küldjünk ki más országokba!“

J A J A R É S Z E G E S E K N E K

AJ AZOKNAK, akik jó reggel felkelnek, hogy részegeskedjenek és mulatnak a bor mellett mind estvéig, miglen a bor felgerjessze őket. Kiknek lakodalmokban vagyon hegedű (cithara) és lant (nablum), dob és síp és bor: a Jehovának pedig dolgát nem tekintik meg.“ — olvassuk Szent-Péteri István Hangos Trombita, Avagy olly terhes 's menydörgő Tanítás, mellyben a' Fölséges Istennek a Részegeskedésnek megbüntetésében ki-tetsző bírói igazsága, emberi bötüvel leíratik... (Debrecen, 1698) c. haragos művében, melyben szigorúan megleckéztetnek mindazok, férfiak és nők egyaránt, akik az ital élvezetével visszaélni merészkednek. Ézsaiás próféta prófeciájából meríti ezeket az igéket, amelyek mintegy expositiójául szolgálnak az egész, kereken másfélszáz oldalas munkának.

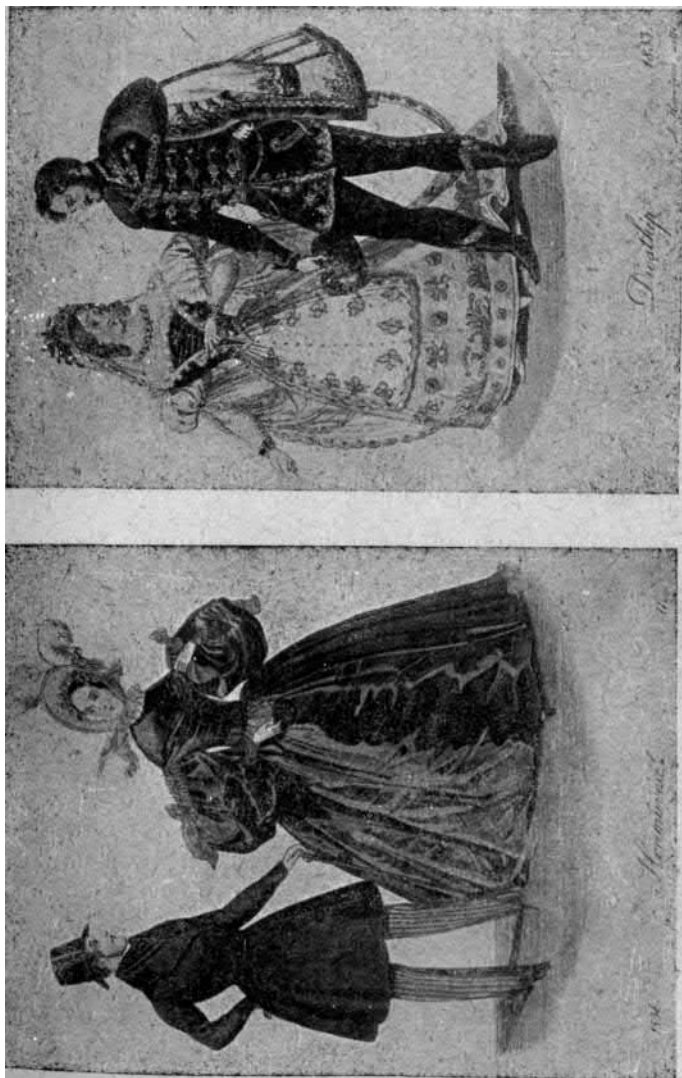
Jár-e jutalom a részegeskedésért? Kinek jutna ma eszébe ez a kérdés? Annak, aki részegeskedik, semmiesetre, hiszen zimankós, vad tivornyázás után nemhogy jutalmat várna az ember, hanem inkább mardossa a morális katzenjammer s igyekszik minél előbb megszabadulni az egész est visszás emlékeitől. Szent-Péteri István „a' Szent Mihályi Ekklesiának akkori tanítója“ azonban a község „Tanács-béli“ emberei számára írt fejtegetéseiben ezt a kérdést veti föl mindenek előtt. Tapintatosan kezdi, sőt előbb,

még a könyv ajánlásában fölveti előttük azt a kérdést is: „Ellenségtekké löttem-e néktek, hogy nektek igazat szölok?”

Szent-Péteri István a próféták, apostolok és evangélisták műveiből szedegeti ugyan össze érveit, de szükségesnek látja hangsúlyozni, hogy eredeti munkát ír: nem fordít, nem kompilál idegen szerzők után, nem plágizál. „Én még eddig erről a matériáról tsak ilyen íráskát (távul légyen én töllem az ambitió; az olvasótól pedig a' sinistra superstitió) nem láttam“, — írja az Ajánló Levélben, — „hogy valaki vagy Magyaról; vagy Deákul írt volna, mert egyébként én ebben talán nem munkálódtam volna.“ — Ami pedig a részegeskedés híveinek a könyvbe beszött „ellenvetéseit“ illeti, azokat „nem az ujjából szopta“, hanem többnyire mind hallomásból tanulta, némelyeket közülük „profanus és Epicureus Idióták“, némelyeket valami „sciolus literatus-kák“, némelyeket pedig holmi Christus nevében hamisan prófétálok vetettek föl. Melegen figyelmébe ajánlja munkácskáját a Szent-Mihályi tanácsbeli „embereknek“ (nem tanács-uraknak, csak amolyan atyafiaknak, akiket úgy szokás tömegben megszólítani: emberek!), hogy a mondottak megszívlelése után „a Józanságnak ösvényén minden tántorgás nélkül futhassanak a Christusnak országáig“.

Az első kérdés tehát, amelyet — nyilván nem komoly ok nélkül, — fölvet hívei előtt, a tanácsbeli emberek előtt, van-e a részegeskedésnek jutalma?

Igen, vagyon jutalom: „ím e kicsiny, de terhes igécskében bé-foglalva: Jaj!“ S ez a jaj fenyegető: az Istennek felgerjedett, megemészto haragját jövendöli. Mert „mire gerjeszti fel a bor az embert? — A bujálkodásra, parázna-

DIVATKÉPEK. A Honművész 1836. és 1833. évfolyamából.

ságra, és talán Dávidnak — is úgy történt dolga, ki délután (talán ebédnél többet ivott volt), felkelvén ágyából, más ember feleségét bűnre kívánta .. . Innen nagy nyilván és bátran mondja Oremus D., hogy ő soha nem hiszi, hogy a részeges ember tiszta életű legyen.“ Felgerjeszti továbbá a tobzódásra, a háborgásra és veszekedésre, a csúfolásra, a muzsikával való fajtalanul visszaélésre, ama fajtalan, ördög tojta, ördög ülte, ördög költötte táncra, a vérontásra és gyilkosságra, mert a „Részegeseknek sokszor vérellőgyeledik-meg a borok s torrá változik jó-lakások...“ „In vino feritas...“ A borban vadság, háborgás, csúfolás és ördög tojta tánc lakozik.

Muzsikával, hegedűvel, lanttal, sippal szabad élni. Istennek szép ajándéka a muzsika, mely az embernek elméjét megújítja és vidámítja, de véték „ezekkel a mértéktelelenül s rendetlenül való visszaélés és fajtalanság“, különösen a tobzódó részegeskedés, és „mikor... megtiltott parázna emberektől szerelemről írt szemérmetlen és fajtalan nóták 's énekek énekeltetnek, kik könnyen hajtnak a' bujaságra; ez okáért feddőzik az Úr Isten az Amos által. c. 6. v. 5.“

„A részegeskedésnek Istentől jutalma: jaj“, — tér vissza újra meg újra a vészes fenyegetés, de más a részegeskedés és más a részegség s Szent-Péteri István ezt igen pontosan megmagyarázza a szent-mihályi tanácsbeli embereknek: aki teljes életében egyszer, vagy kétszer el-tantorodik, megrészegedik, az nem részeges. Az a részeges, aki gyakorta iszik. De nemcsak azok bűnösök, akik maguk részegeskednek, hanem azok is, akik másokat megrészegítenek, különféle fogásokkal, kéréssel, „belébeszélés-sel“, ilyenformán:

„Igyál, — úgy mondnak — lelkem, barátom, lelkem, komám. s. a. t. az én barátságomért, tudod, hogy régtől fogva szíves 's igaz jóakaród vagyok s. a. t.“

Bűnösök a dikciózók is, azaz az olyan emberek, „kik újabb, újabb köszönésnek formáját gondolnak ki: Hogy Isten ezt 's ezt N. N. Ennek a' szegény hazának, Városnak, Falunak javára és hasznára éltesse, megiszom ezt (igyál ökör, toó víz) mind; de úgy, hogy minden ember megigya. Ha ki osztán meginni nem akarná, mond annak: Ennek a jónak fejében köszöném el, mégis nem akarod meginni. Nagy dolog volna az, hogy én megittam s te nem innád, s. a. t.“

De vannak aztán csalók is, akik csalóka poharakat vesznek elő, „kikből e torkosok az ő veszedelmekre felebarátjukat itatják, p. o. Midőn a nagyobb pohárban kitsiny pohárt tesznek, azt (nem tudván amaz) megtöltik s úgy köszönik el, kívül ugyan nagy, de belől benne kisebb vagy on, a bort abból kiiván, a kisebb pohárt (amattúl titkon) kiveszik s a nagyot felfordítván, mondnak: Látd lelkem Komám, lelkem barátom, lelkem kenyeresem s. a. t. én megittam. Avagy az asztalra levetvén, fenékkal fordítják fel, hogy már ők abból kiitták a bort s felebarátjuknak azt töltik, vagy töltetik meg. Ah Sátánnak álnok mestersege! mely hathatósan tsalárdkodik az ő eszközeiben.“

Bűnösök azok is, akik a borba valami szédítő „állatot“ (anyagot) kevernek, hogy felebarátjuk hamarébb „megbolonduljon, s részegeadjék, avagy pedig hertelen gyomra felkeveredjen“; — akik fenyegetéssel, erőszakkal kényszerítik komájukat a felettébb való italra. Ilyen némely céhes helyeken „az az utálatosság, midőn tudn. a' Társ-pohárnak megadásának gonosz alkalmatosságával dorbézolásra a Czébéliek öszvegyűlvén, a Társ-pohárt adó legénnyel a

Társ-pohárt megitatják, bizonyos jókora pohárt annak kezében adván, 's a' mennyi... a Mester-Legény“, — annyiszor kell fenéig innia.

A vendéget sem szabad leitatni. Az is elítélendő szokás, hogy nemcsak poharakból isznak, hanem „megholt embereknek megaszott agykoponyájukból. ..., avagy Sárkányfőből, Czipellősből, Sólýából, Csizmából“. Csináltatnak poharakat ördög formára, „Szememmel láttam Disznóformára csináltat, kinek (tisztesség adassék mind az Úrnak, mind az híveknek), a' s^ggi^öl isznak. Ezen formájú Bakot is láttam. Leány formára csináltat is láttam“. De nagy baj, hogy nemcsak az ifjak isznak: isznak a vének is, isznak az asszonyok is, „akármely nagy bilikum vagy duska töltessék is számukra... a férfiakkal a boritalban ugyan csatáznak, s nagy iható torkokkal kérkednek, isznak a diákok (deáktalan Deák ifiak), az Scolában tobzódnak, dőzsölnek, idejeket boritalban töltik el... a polgárok után hízelegnek... azon vannak, hogy ők is prédikátorok lehetnek: nem azért, hogy az Isten házát építsék, hanem hogy a „csépet, kapát és a földesurak dolgát elkerülvén, henyélhessenek és hasokat hizlalhassák“ (D 2) ... Röviden: isznak mindig „kitsinytül fogva a nagyig...“ „minden asztaok megtöltek okádással és undoksággal...“ „Aki mértékleteséget, józanságot követ itt Magyarországbán, nincsen annak kenyere“, — mert nincsenek barátai.

Minden dolgunknak, végezésünknek a „bor-ital a vége“. Ha kapitányt, ispánt, bírát, esküdtet választunk — ivás. Papválasztás után ivás. Törvénykezéskor a törvénytevők leülnek: „hoss bort, igyunk...“ „a Magyar Tanács délig főfájó, szédelgő, délután részeg...“ (D 3) Adásvételi szerződés megkötése — ivás. „Hát a Kézfogások és a Mennyegzők minemű éktelen dőzsölésekkel mennek vég-

hez...“ Nem lakodalom, ahol „dosztig nem lakhatnak, nem dorbézolhatnak“. A szent keresztség, a keresztelő csak alkalom a „pusztrikozásra“, mennél nagyobb vendégséget, „pusztrikot“ igyekeznek rendezni és így a külső pompára nagyobb gondjok vagyon, mint gyermekeiknek lelkére. Karácsony, húsvét, pünköst csak alkalom az éktelen részegeskedésre, sőt már a halottas ház is alig különbözik a mennyegzőháztól, mert mértéktelen és istentelen tobzódások nélkül a tor végbe nem mehet.

Egyenlő csúfokká lettek már a részegeskedés miatt mind az ifjak, mind a vének, férfiak, asszonyok. Mert részegeskednek a főv-rendek, részegeskednek a papok, részegeskednek az előljárók. Ezek mutatják a példát és őket követi a nép.

A részegeskedés az oka annak, hogy az Úr országunkat az ő leníájának mértéke szerint méri, az ő mérő cernáját reánk vetette s az ő nyilait mind hozzánk lövöldözte. „Oh, mi szegény és bűnös nemzetségünk, bezzeg sokszor próbáltad ezt, hogy fiaid, leányaid a pogányoktól vitettek rab-ságra! ím hol hát a részegeskedésnek Jaj-jutalma. 2. Fogunknak tisztaságával is gyakorta vert az Úr bennünket, nem igen szűkölködünk, úgy tetszik, sokszor fogvájó nélkül, — midőn hazánkban még az holt dögnék is megöttek az húsát, a macska és kutyahús is jóízűen esett, kákagyökérral, tátorjással és egyéb holmi füvekkel s természet irtóztató eledelkkel tengődtek. Ihonsza a részegeskedésnek másik Jaj-jutalma... 3. ... Az öldöklő és verekedő angyal hány ízben pusztított a Magyar Izraelnek minden határaiban? És ez által mennyi ezer véneket, ifjakat és szüzeket, kicsinyeket és asszonyi állatokat vágata le és ölete meg... az igaz Isten avagy csak az elmúlt siralmas esztendőben ... sok helyen majd egy ház is nem vala, melyben

halott nem volt volna, sok házak pusztán maradtanak, belőlük a lakosok mind kihalván... íme a részegeskedésnek harmadik Jaj-jutalma.“ Korholja a „pápisztákat“, akik azt mondják: „jobb Magyar Országunk pusztán maradni, és annak rókáknak, farkasoknak lakó-helyekké lenni, hogy sem mint az evangelicus keresztyének lakják.“ (D. 8). Dicséri Szolont, aki oly törvényt írt, hogy a fejedelem, (tiszt), ha részegen találtatik, halállal büntetessék. Most is a spanyolok, olaszok, lusitánusok hazájukban semmi becsületes tisztre nem választják azt, aki csak egyszer is részeg volt (E). Inti az ifjakat, különösen a nőket, kik anélkül is erőtelenek, hogy ne igyanak, mert a bor Venus teje. — Vinum est lac Veneris. Tiltja a részegesekkel való társalkodást, mert ezek a jó erkölcsöket megvesztegetik. Elítéli azokat, akik megfogadják, hogy nem isznak többé bort, vagy soha, vagy csak egyideig, de fogadásokban csalárdkodnak, mert ha pohárból, palackból, korsóból nem isznak is, mégis fogyasztanak, amennyiben a bort „Tálban töltik s abból kanállal hörpölik, melytől is szintén úgy megbolondulnak, mint a pohárból... ivott bortól (G. 7)... Avagy, ha szintén nyers bort nem isznak is, de égett borral és tatár lőrével minden nap részegeskednek...” (E. 7).

Az iszákoskodás, részegeskedés nem tipikusan magyar betegség s ezért a leghatározottabban vissza kell utasítanunk Szent-Péteri Istvánnak a könyve címlapjára nyomtatott mottójában rejlő vádját. A címlapon ugyanis egy Ézsaiás prófétából vett idézet olvasható: „Kiáltó torokkal, ne kedvezz, mint a trombita, emeld fel a te szódat és mondd meg az én népemnek az ő vétkeit és a Jákob házának az ő bűnét.“ — Ez a vétkek, amiről ő könyvet írt, nem volt az egész magyar nép vétke; vagy legalább is ez a vétkek nem volt súlyos. Azt azonban

megengedjük, hogy Szent Mihály-falvának népe e téren túlságba ment és prédikátorjának minden oka megvolt rá, hogy a legharagosabban, a leghangosabb trombitával riaszson rá a folyton dorbézoló és kurjantgató szentmihályi esküdtekre.

MIKOR KEZDŐDIK EMBERBEN A RÉSZEGSÉG? Az testnek kedvezők mondják, hogy a bor miatt kerékvágáson által dülnek, ha mondod: vond feljebb a labodát, mert a kerék ezentúl öszve töri és szódat megértvén, bár ne légyen ereje a felkelésre, de ha lábát feljebb vonítja, még az nem részeg, — úgy mondják. — De az írás kezdi a megnehezedésen. Mikor nyelved nehezedik s az beszédben tántorog, elmélkedésid erő nélkül valók, fejed kezd szédelegni, lábaid tántorogni, avagy csak egyenetlenül téged hordozni. ... Itt áll be a részegség, mely grádusonként mégyen elő és ha ki annyira megyén az italban, hogy esztől teljességgel megválják, magát ne bírja: az részegségnek legnagyobb örvényébe gázolt be. (Szcnczi A. Pál: Részegesek jajos pohara.)

„A részegség, annál inkább a részegeskedés Isten előtt unalmas vétek“, — kizárja az embert Isten országából, „mint az paráznaság vagy gyilkosság“. Ne csudáld hát, ha az részeges semmirekellőnek és sok gonosszal megrakodottnak tartatik. A részeges vét Isten ellen és önmaga ellen, mert szegénységre jut, erejét, egészségét elveszti, vét maradécai ellen, mert gyermekét megbotránkoztatván, az vele együtt bűnhődik, vét a szegények ellen, akit táplálni, vét a Republica (az állam) ellen, melyet gyámolítani tartoznék. — Hiábavaló a részegeseknek az a védekezése, hogy „Nem lenne barátom, ha józan életet élnék“, mert a józan embernek is van barátja. — „Hitvány sárral mázol“, azaz

csalárdul védekezik, aki azt mondja: „Magamét iszom, ha iszom. Isten eleget adott“, — mert a magad késivel sem szabad magad megölnöd, hát hogy volna szabad a magad borával?

MIKOR SZABAD HÁT INNI? Elvégre a bort azért adja az Isten, hogy megigya az ember.

A debreceni református prédikátor zordon puritanizmusában csak a következő esetekben engedi meg a borital fogyasztását: 1. Úr vacsorájának vételében, 2. Orvoslásban. 3. Gyenge erődnek gyámolításában. 4. Nagy szomorúságodnak idején; de ritkán ihatol a vidámságig, mert a vidámság után következik a megnehezedés, mely első grádusa a részegségnek.

Persze, ha valakinek bora van, az „megelégedésig“ ihatik. „Ezt a kázust az embernek a temperamentuma igazítja el.“ Sok ember azzal mentegeti részegeskedését, hogy „rossz házam népe vagyok, bánatomat üzöm“. De — jegyzi meg a debreceni prédikátor, — bizonyára részeges vagy, azért utált meg a házad népe. — Vétkeznek, akik is szeretetüket azzal mutatják ki, hogy felebarátjukat leitatják, de különösen azok, akik a nőket akarják lerészegíteni. „Jaj a nagy borihatónak!“

A TÁNC PESTISE.

Ez is nagy csapás a magyar földön — az egyházi emberek szemében. Hogy a református egyháznak, vagy legalább is némely lelkipásztorainak mi volt a véleménye róla, azt Gyulai Mihály 1681-ben megjelent könyvének a címéből sejtethetjük. Ez a cím ugyanis így hangzik: „Fertelmes-

kedő s bujálkodó Táncz Jutalma, az az Ollyan idvességes lelki tanítás, melyben a Tánczolás micsoda vétek legyen Isten ellen, — bőségesen megtanítatik ... Debrecenben.“

Az Ó- és Új-Testamentom összes dörgedelmei együtt vannak talán ebben a kis könyvben, melyet igen röviden fogok ismertetni, mert túlgoromba, helyenként pedig oly trágár szavakat használ a nők, különösen a táncoló nők ellen, hogy nem akarok ez írással újabb nyilvánosságot adni neki, annál kevésbbé, mert nem értek egyet vele.

A jámbor prédikátor Istennek ránk zúduló haragját a táncolással magyarázza meg: „Ne csudáld azt, hogy az Isten megharagutt reánk ennyire, mind országostul, és hogy az ő haragjának tüze ma is lobog ellenünk, mert ez az ocsmány vétek uralkodott, uralkodik is e mai nap közöttünk. Melyet, mikor látott volna egy keresztyén ember, azt mondja vala Magyarországról: ... „Soha nem láttam, sem hallottam olyan országot, amely nagyobb örömmel és táncolással vészett volna el, mint Magyarország. Miért hát hogy panaszoikodtok, mikor Isten méltán büntet?... S az a nagy Isten csudája, hogy mégis nem veszi eszében magát, hanem mind a két fülére bátran aluszik, örül, vigad, vendégeskedik, tánczol, tombol, mintha semmi gondja nem volna. Bé is ivátok bizony zálogba Magyarországot, félő hogy más váltja ki. Addig táncolátok, ugrálátok, ti táncos magyarok, dicsőségét országotoknak, jaj! elhullatátok.“

Némi finomitással idézem egyik példáját a tánc veszedelmére:

Az egyik hegyaljai városban történt, hogy „egy deli termetű... szabású asszonnyal addig táncoltak az udvari nemesek és a szolgák, hogy mikoron az udvari szokás szerint tédet, fejet hajtott volna az Asszony a vele táncoló személynek, az egész vendégségben lévőknek, kiváltképpen

a fő-fő rendeknek, le-rogyik és menten szörnyű halált hal. . . így bomlék el az akkori vendégség.“

Gyulai Mihály uram, a dobi eklézsiának lelkipásztora vitára száll a „táncot javallók“-kal. Pompás érveket hoz föl a Bibliából a táncolók és táncot javallók ellen, — s közben egészen meglepő dolgokat árul el a régi magyar szokásokból. Azt írja például: „a bölcsem nem olyan volt, mint a mostani magyarok közül némelyek, hogy korbáccsal, bottal, erővel hajtják az asszonyokat a táncra, amint ezt elégszer láttam. Boldog Isten, mely nagy lelki hályog van a magyarok szemén!“

Boldog Isten, — mondom én, — mely nagy lelki hályog lehetett Gyulai Mihály uram szemén, ha azt látta, hogy az asszonyokat korbáccsal, bottal kellett táncra hajtani!

S hogy elszörnyűködik arra a lehetetlen feltevésre, hogy ő a feleségével elmenne táncolni (melytől Isten őrizzen — írja zárójelben)... Ha valamelyik prédikátor táncolna, nagy botránkozás volna ... Meglehet a lakodalom, vendégség *is* tánc nélkül — mondja Gyulai uram, akinek kenetes fejtegetéseit nem lehet mosolygás nélkül olvasni, annál kevésbé, mert — úgylátszik szavaiból, — hogy maguk a magisztrátusok, bírók és esküdtek is elugordták a táncot. Azt ajánlja a magisztrátusoknak, hogy valamennyi hegedű csak találtatik a városokban és falvakban, kétfelé vágatván, függesztessenek fűzfákra. A táncot vonó hegedűsöket lábuknál fogva felakasztani melléjük, a táncolókat vassal a földhöz szegezni, — annál is inkább, mert a lakodalomnak idején nagyobb becsületük legyen a hegedűsöknek, mint a lelkipászoroknak. A hegedűsöket a házba beviszik, a lelkipászorokat pedig — nem egészen értem, hogyan, — de ahogyan ő mondja, „büdös füstöt támasztván, kifüstölik“. Netalántán már pipáztak volna ezek a „rossz,

nyiladék Iffjak?“ Kitelik tőlük, drága, haszontalan ifjú őseinktől.

Dörög, dörög Gyulai uram, morgolódik, feddődik huszonhat oldalon keresztül Felszólítja a táncolókat, hogy szűnjenek meg táncolni, a magisztrátusokat, hogy vessenek véget a táncnak, a lekipásztorokat, hogy e rút vétek ellen emeljék fel szavukat, „mint az hangos trombita“, az atyákat és anyákat, hogy fiaikat és leányaikat ne tanítsák a „fajtalan és bujálkodó táncre“, — mert Gyulai uram másféle táncot nem ismer.

Bár inkább lejegyezte volna azokat a nótákat, amelyekre mindkét nembeli őseink, nyilván igen kecses táncokat lejtették, vagy „*elugordták*“.

B I E D E R M E I E R I L L E M T A N

ZÁZ ÉVVEL EZEŐTT Biedermeier-korban éltek dédapáink és dédanyáink, anélkül azonban, hogy ők maguk tudták volna, hogy abban éltek. Még a 80-as évek végén is Vormaez néven emlegették azt a kort, amely a napóleoni háborúk utántól az 1848-as forradalmakig terjedt. Pontosán meghatározni e kor kezdetét és végét lehetetlen, mert vonalai elmosódnak és Biedermeier-stílus és ízlésbeli elemeket azelőtt is és 48 után is fel lehetett találni a művészetben és a társasági ízlésben, de uralkodóvá ezek az elemek 1825 és 1848 között váltak, és ezt az egységes stíluskorszakot Ludwig Eichrodtnek Biedermeier's Liederlust című, 1870-ben megjelent verskötete nyomán nevezték el a 90-es években Biedermeier-kornak. Egyszerűség jellemzi ezt a kort, az előző korszakok pompázó ízlésével és divatával szemben, lakásberendezésben, ruházzkodásban, művészetben egyaránt. A barokk és rokokó ízlés után s e korok könnyelmű és frivol élete után a Biedermeier-korban a tiszta családi élet jött divatba; ebben a korban kezd erősödni a városi kispolgárság, a középosztály, amely a barokk nagyúr pompájával szemben a maga szerény anyagi viszonyainak megfelelően rendezte be társadalmi életét. Ebben a korban jöttek divatba és terjedtek el az illemtanok is, amelyek útmutatást adtak arra nézve, hogy társaságban és a mindennapi életben miképen

kell viselkedni, hogy a társaság többi tagjainak megütközését vagy megbotránkozását ki ne hívják maguk ellen.

Egy 1845-ben megjelent ilyen illetlen, amely „Társalkodási Csínkönyv vagy Oktatás, hogy kellessék társaságokban és az élet minden viszonyaiban módosan és helyesen beszélni s magát illedelmesen viselni“ címen jelent meg, részletesen elmagyarázza előttünk, hogy a rendes társaságbeli férfiút és hölgyet miképen képzelte el az úgynevezett Biedermeier-kor.

A magaviseletnek életéveinkkel és külső viszonyainkkal összhangzásban kell lenni — figyelmeztet a Társalkodási Csínkönyv. Ez az az egyetlen mód, amely által a társaságos életben tiszteletet szerezhethetünk magunknak. Komoly öregség ne játssza a fiatal pajkosságot, a könnyelműt, se az alrendű polgár az előkelő urat, ha neveltségessé nem akarja magát tenni. Szükséges tehát, hogy a tisztességes és komoly férfiú magát természetesen mutassa és a szenvedélyek fékezését észrevétesse, a képmutatást az igazságtól megkülönböztesse és hogy a barátság jeleit könnyedén ne vesztesse.

Művelt ember hamarkodva sohasem tolja magát másra, mások titkainak felfedezését nem keresi, hanem várakozik, míg azt bizodalmasan közlik vele és tanácsot kérnek tőle. A könnyelműekkel és jellemtelen emberekkel való társalkodást lehetőleg kerüli, de örömet csatlakozik olyanhoz, kiben önbizalmat és erőt nemeslelkűséggel és becsületességgel párosítva tapasztalhat. Nem a vagyonosnak és tekintélyesnek nyújtja segélyét és gyámolítását, hanem annak, aki a társaságokban ártatlanul megsértetik, vagy aki felett csintalan könnyelműség elméskedik.

Külsejét igyekszik összhangzásba hozni belsejével. Nem akar csúszónak látszani a nagyok iránt, sem urasnak a ná-

lánál kisebbek iránt. A Biedermeier-ízlés megkövetelte, hogy a társaságbeli ember mindig szerénynek és udvariasnak mutassa magát a társaságban minden iránt, amit jó hírben álló és művelt személyeknél lát. Az illetan előírta, hogy öltözetben kerülni kell minden keresettség, ahogy a könyv szerzője, W. K. írta, — minden szerfölöttit, minden tisztátalanságot és „jóízlet-ellenest“. Inkább arra kell ügyelni, hogy magát mindenki éppoly távol tartsa a pazarlástól, mint az elcsúfító nyomorúságoktól. Hasonló figyelmet ír elő a lakás fölékesítésében, mulatóhelyek, kocsik és lovak megválasztásában.

Mínt hogy általában az az arc szokott tetszeni, amely virító egészséget mutat és bája által semmi eltérést nem rejt el a szépség szabályaitól, az egészségről való gondoskodás fő kötelesség, amely kiváltképen a tisztaság és minden természetellenes dolog kerülése által mozdítatik elő. Vigyázni kell, hogy az embernek ne legyenek feketék a fogai, ne legyenek vörösek és gyulladtak a szemei, amiket a szeszes italokkal való visszaélés, heves szenvedélyek és mértéktelenség szokott előidézni. Fialat némbereket — írja a Csínkönyv, — nem lehet eléggé óvni a kendőzőszerekkel való visszaéléstől, mely az orcát bemázolja és arról a némbéri szemérem virágait letörüli.

Szép arcot nem mindenki nyert a természettől, de mindenkinek hatalmában áll magának jelentős, kedveitető ábrázatot szerezni, amely az embereket első pillantásra megnyeri s aminek nem mindenki tud egykönnyen ellenállni. Különösen a szem ígéz meg, amely ártatlan, jóakarató, erényes szívbe hagy bepillantani, de amellet nem bágyadt, hanem tüze által éles elmére és jól kiművelt szellemre következtet. E nyílt, vidor tekintés igen különbözik a butaság bámulásától és szemmeresztésétől, a rosszindulat

és orcátlanságnak nyugtalanul szanaszét kóborló szemétől, vagy legalább az elszóródottól és olyantól, mely mások iránt figyelmetlen. Csak a szerénység, igénytelenség és jókedv ismerteti meg a nemes szívet, nem pedig a fennhéjzás, büszkeség és elégtelenség, vagy éppen a komor, mogorva gondolkodás. Minden rút szokások, milyenek az orrfintorgatás, szájnak és állnak mozgatása, elcsúfíthatják, kellemetlenné tehetik az arcot. E hibák elkerülésére a Társalkodási Csínkönyv a tükröt ajánlja. Ez használtassék — írja — a rútnak és elfintorítónak elszoktatására és az arcnak a mindenkori élet állapotjához megkívántató kifejezés megszerzésére, példának okáért, hogy a szemet ég felé emelni megtanuljunk, ami az istenfelő érzelem jelképe, vagy hogy az alázatosság és szerénység pillantását megszokjuk. Itt tanuljuk meg a szájnak kedvetlen feltátását elkerülni szilaj vidámságban: itt szoktatjuk el magunkat az ostobaságnak nagyon lepittyesztő ajkairól, a szájszögletek csúfos behúzásától, az orrnak kigúnyoló fintorgatásától és más ilyen hibáktól.

A legszebb, legvonzalmasabb fej, melyre a legnagyobb gyönyörködéssel bámulunk, kellemetlenné válhat és a korábbi bájvarázst elvesztheti, ha száját megnyitván, az ostobaság szavait kellemetlen hangon bocsátja ki. Nyelvét kiművelni, szép, jóhangzó kiejtést szerezni mindenki iparkodjék, aki társaságokban tetszeni kíván. A Biedermeier-illettan semmit sem talál nevelésesebbnek, mint azt, ha a beszédbe a műveletlen nép alacsony szólásmódjait, vagy más nyelvből kölcsönzött szavakat vegyítenek, vagy a kiejtésben a nyelvtan első szabályai ellen vétene. Manapság ugyan ezek a hibák egyre ritkábbak — olvassuk a Társalkodási Csínkönyvben, — mert az ifjúság a nyelv alapos megtanulására szoríttatik, azonban mégis sok személyt

találunk, kik abban a tévelygő véleményben vannak, hogy francia vagy diák mondatok a magasabb műveltség és tudományosság jelei, mint amelyek a nyelvtan minden szabályain felülemelkedve állanak. A fülnek egyaránt kellemetlenek a közmondások, a mindennapi példabeszédek, a dagályos kifejezések és új találmányú érthetetlen szavak. Az előbbiek azt mutatják, hogy aki beszél, a műveltségnek nem nagy fokát érte még el, az utóbbiak, hogy semmi természetes kellemmel nem bír és annak hiányát cikornyás, mesterkéltn magaviselet által akarja kipótolni. Buzgó regényolvasók nem ritkán esnek a dagályosság és természetellenesség hibájába, mivel képzelőerejük folyvást a valótlannal foglalatostokodván, fölhevítették és ingereltetik, az éles vizsgáló elme pedig minden erejét elvesztette. Valamint egy jó regény olvasása kedvezőleg hat a beszédben szép, érthető előadásra, éppen oly káros a kellemes, társaságos mulatozásra nézve a sok regényolvasás által fölgerjesztett érzelgőség és a kifejezés cikornyássága, melyekhez a fiatal, művelőfélben lévő kedély oly hamar szokik.

Gyakran a kevésbbé szellemes elbeszélés „eleven előadás által oly vonzalmassá tétetik, hogy az valóban élvadás mulatságot szerez“. Azonban az ily élénk előadás mestersege természeti hajlamot kíván és aki anélkül akar élénkséget adni elbeszélésének, főleg arra ügyeljen, hogy hosszadalmas ne legyen, mivel ezzel csak álmodóságot és unatkozást okozna hallgatóinak. Helyes beszéd, valamint szavainak odatartozó hangjelzése tehát azok a fő feltételek, melyeket művelt embernek tulajdonává tenni kell, ha nem akar unalmas lenni és társaságát figyelővé tenni kívánja.

A kiejtés legyen természetes és nem erőltetett, kellemetlen rikácsolást, dadogást, kiáltást, éneklést kerülni kell: minél tisztább és csengőbb a hang, annál kellemesebb lesz.

Amellett szinte kerülni kell a fennhang csengő magasságát, vagy mély hangokat fogaid között ne mormolj, orrodon vagy felfútt pofákkal, tátott szájjal, tele torokkal ne beszélj, önmagadat el ne kiáltozd és amennyire csak lehet, szavaidnak jó hangzást és kellemet iparkodjál adni. Ahhoz gyakorlat kívánatik, kiváltkép jó éneklés által, mert a tőkélyek nem örököltetnek, hanem szerezthetnek. Kiejtésben könnyű selypítés ritkán árt a szép szájnak, sőt néha kecsét emeli, azonban könnyen túlzásba lehet menni és kellemetlenné lehet lenni. Kinek természetől fogva ilyen kiejtése van, az vigyázzon, hogy tévutakra ne térjen, aki azonban csak utánozza azt, többnyire természetellenes és negédes, és ha beszéde folyamatában szerepéről megfeledez, nevetségessé lesz.

Köznépi, szennyes kifejezésnek, kétértelműségnek művelt nyelvben előfordulniuk nem szabad, éppen így kerülni kell beszédközben a fölkiáltásokat vagy gyakori közbevett mondatokat, mert ezek által csak érthetetlen és untató lesz. Még kevésbé szoktassa magát az ember kérdések és feleletekből összefűzött beszélgetésre. Az előadás rövid, lelkes, elmés és a tárgyhoz illő legyen: vidor és jókedvű mulatságos elbeszélésekben; panaszos és kissé nyújtott a bánatosokban és komolyakban; érzékeny, ha szenvedés és szerencsétlenség tárgyairól van szó.

HA TÁRSASÁGBAN TETSZENI AKARUNK, tehát mindenekfölött a test tartására és mozgására ügyeljünk; a legszebb fej is elveszti a szerzett benyomást, ha farúdon ül. Ahhoz nem nagy emberismeret kívánatik, hogy a test járásából és tartásából az ember belsejére következtetést vonjunk. Az önhitt ember mérő egyenesen jár, midőn a képmutató és buzgólkodó fejét előre hajtja és vállai közé

BIEDERMEIER BÁL. Az *Üstökös* 1858. évfolyamából.

húzza, a hiú, kevély hátrafelé veti fejét és embertársait lenézi; a ravasz és kétszínű pedig minden mozdulata által, amilyen a csúszás-mászás, árulja el magát.

Minden helyzetben és mozdulatban az illemnek, szépségnek ki kell domborodnia, de anélkül, hogy amellettszikor-nyátságba, természetellenesbe essünk. Táncmestertől tanuljuk meg az első elemeket, később szükséges a gyakorlat, az önmagunkra és másokra figyelés, amiben a tükör nagy segítséget! nyújt, végzi be a további kiképezést. Karok és kezek mozgásánál „némi kerekesség“ szükséges, általában a szögletességet, erőltetettséget és feszességet kerülni kell. A felsőtest meghajtásának üdvözléseknél, vagy ha valamit a földről fölvenni kellene, csak kerek görbeséggel szabad történnie és azoknak lehetőleg az egyen- vagy tompaszeglethez közelíteni, művelt embert egész testének földhöz való lehajlása rossz fényben mutatná.

Kiváltkép a karok és kezek, melyeknek mozgása és tartása majd kellemetlen vagy nevetséges, majd bájos és tetszetős lehet, legtöbb figyelmet érdemelnek. Vannak emberek, többnyire műveletlenek, kik nem tudják, mit csináljanak karjaikkal vagy kezeikkel, azokat vagy hátuk mögé dugják, vagy csípőikre támasztják, vagy mellükön keresztbe vetik, vagy kétoldalt lelógatják, ezek mind kellemetlenek és ízetlen tartások. Sokaknak kezeik is terhükre vannak, némelyek kabátjuk alá, mások zsebeikbe, sőt még nadrágjukba is rejtik el azokat, vagy keresztbe rakják ujjaikat, hüvelykeiket szélmalomként forgatják, vagy kezeiket dörzsölik, mintha a hideg beszélgetés alatt felmelegíteni akarnák. Másoknak rossz szokásuk a velük beszélő személyeket tapintgatni, öltönyük gombjait forgatni, a nyakfodrot vagy kendőt ráncigálni, némbéri fejek hajaival foglalatzkodni. Éppen oly illetlen beszéd közt az asztalo-

kon vagy szekrényeken fekvő dolgokat tapogatni, fölemelni és ismét letenni. Mindezen dolgok, valamint továbbá a kabátok ki- és begombolása, öltönyrészek húzogtatása, ujjak ropogtatása, körmök rácsálása stb. olyan neveltlenségek és szokások, melyektől a fiatal embernek magát óvnia kell, ha társaságokban kedveltetni s egyebütt is ajánlítani kíván. Érdemes, koros férfiúnak hamarébb néznek el ily kis hibákat, de a fiatalság nem vigyázhat eléggé magára és az oly barátnak köszönettel tartozik, aki az ily hibákat észre-
 vevén, azokról őt leszoktatni szíveskedik.

A lábak helyes állítása hasonló figyelmet kíván, efelől is nagy zavarban van némelyik ember, ülésnél sokaknak terhére van, ha egymás mellett párhuzamosan függélyesen nem tétetnek le a padozatra. A keresztberakás, egyiknek a másik fölébe tétele, a lógázás vagy a lábak szétterpesztése olyan szokások, melyekből művelt ember kivetkezni iparkodjék, sőt még a járásnál is vigyázzon magára és se ne aprózza lépteit, se szétterpesztett futásnak ne eredjen. Csöndes, a testhez, korhoz és állapothoz szabott léptetés, fiatal korban gyors, anélkül, hogy fusson vagy ugráljon, öregségben meggondolt, de *csúszás* nélkül, oly szükséges dolgok, melyek művelt embert jellemeznek és mindenkinek tulajdonává tenni kell, aki ezen címet igényelni kívánja.

Menés közben egyenesen lépkedjen az ember, de anélkül, hogy a feszes arszlán hibájába essék, karjaival ne hadarásson, vagy ne lógassa ernyedten lefelé. Ha pálcával járunk, tehát azt hón alatt, vagy hát mögött, vagy éppen mint a fegyvert hordani nem illik, mert ezek feszes, szögletes helyzeteket okozhatnak, melyek a szemet sértik. A könnyű pálcácska mozgásai ugyan annak hordozóját emelni képesek, kivált ha amellet minden esetlenség el-

mellőztetik és azoknak csak könnyűséget s díszességet adni iparkodik az ember.

A talaj érintését, úgyhogy a jövőt hamarabb lehet hal-
lani, mint látni, egyáltalában nem lehet megengedni.

RUHA TESZI AZ EMBERT, úgymond egy régi példabeszéd. Ez legalább azt bizonyítja, hogy az érzéki ember, embertársa becsét, míg belseje szorosabb társalkodás által előtte nem ismeretes, annak külrsze után hajlandó meghatározni. Annak okáért mindennek, ki a világban kedvezőleg akar megítéltetni, külsejére és arra is, mi őt legközelebb környezi, tehát különösen öltözetére és lakására szükséges gondot fordítani kell. Mindkettő megmutatja nekünk, vájjon azok tulajdonosa rendszerető és tiszta ízlésű-e. Tisztaság, öltözet a lakásban a tulajdonosnak bizonyos fényt és derűtséget ad, mely azokat, kik vele társalkodnak, kellemes módon érinti és vonzza s egyúttal a gazdagság hiányát is eltakarja. A legpompásabb öltözet is, ha piszkos, kedvezőtlen benyomást tesz. Tiszta fehéremű és csinos lábbeli, különös, sőt kiváltképen figyelemreméltók: nélkülük a legdrágább ruha is veszít, valamint kápráztató fehérségük és a lábbeli csinossága által a legegyszerűbb öltözet is emeltetik.

Ruha és szabadiszek megválasztásánál arra kell figyelemmel lenni, hogy az egyes darabok alakjukra, színükre, kelméjükre és összeállításukra nézve egymással összehangzóak és arányosak legyenek, mert az ellenkező összeállítása szemet sért és ízlés hiányát árulja el. A műveletlen ízlés örömet kap a szembetűnő és fénylő után, meg nem gondolva, vájjon ezzel testalkata és színe eltakartatik-e, vagy emeltetik, vagy vájjon lakása bútorokkal s egyéb ékítvényekkel való szerfölötti „megrakás által azon könnyű,

tetsző tekintetet nem veszíti-e el, melyet az ember az egyszerű s ízletesen ékesített szobába léptekor élvez“. Új divatokat behozni ne igyekezzék az ember, de soká ne késsék a már egyszer uralkodónak engedni, mert ha a divat nem is felel meg mindig a helyes ízlés követeléseinek, mindazonáltal az emberekre oly hatalmas befolyást gyakorol, hogy legalább tanácsos lesz magát némileg hozzá alkalmazni, ha ferdén megítélni nem akar az ember.

Továbbá korához képest ruházkodjék az ember, mert nincs kellemetlenebb tekintet, mint vénséget az ifjúság virító színeiben és ifjúságot az öregség köntösébe burkolva látni. Éppen így öltözködjünk azon viszonyainkhoz képest, melyeknél fogva a polgári társaságban mind vagyonállapotunk, mind rendünkre nézve, helyet foglalunk. Annak okáért a gazdaghoz éppen úgy nem illik a szegény öltözet és lakás, mint szegényhez a gazdagok drága ruhái és pompásan fölékesített szobái. Ugyanazon egy dolog a felsőbb rend számára szegényül, középrend és vagyontalanabb számára helyesen választhatik és a szűkölködőre nézve pompás lehet, p. o. nem nagy értékű drágaköves gyűrű, asztali készület fehér porcellánból stb. Azonban mindig tanácsosabb lesz, inkább jól, mint silányabban ruházkodni, mivel utolsó esetben megalázás kedvetlen érzetének tehetné ki magát az ember. Tehetőség tekintélye mindenütt barátságos elfogadást talál és oly személyek közeledését eszközli, akikkel való összeköttetés gyakran igen hasznos következtetéseket szülhet, a nyomorúságosé ellenben visszarezzent, a bizodalmat nyomasztja. Ízléses egyszerűségnek, valamint az igazságnak, sajtóságnak bája van. A szerencsefő, ha magát a gazdagság adományaival teleaggatja, azonnal korábbi állapotjára emlékeztet és kincsein át művelése hiányait csillogtatja, melyek azt hasonmértékben leszállítják, mit pompá-

jának fölemelni kellene. Annak okáért ezen hibás fogás által bohókás lesz és a gunyornak annál tágasabb tért enged, minél világosabban tűnik ki cicomája fölötti öröme. Aki tehát külsejéről sokat tart, azt bizonyítja, hogy főbecse abban áll.

Berekesztésül: még igen tanácsos, hogy az ember reggel mindjárt jókor öltözzék fel és szobáját rendeltesse el, hogy zavarba ne essék, ha ez időtájban meglátogatatik.

Így nevelte illemre a Társalkodási Csínkönyv a fiatalokat száz évvel ezelőtt.

BIEDERMEIER BÁLI ÉJTSZAKÁK

*Szállj képzelet, szállj rózsafátyolodban
Bátran, lebegve, mint királyi sas
S ezer felé változva szép arcodban
Lélekre, szívre bájerővel hass.
Ragadj magaddal s
tündérkárpitodban
Száz tüneményt, száz új scénát mutass:
Míg nap derül az énekes melyében
S élet s virágzat tűn fel énekében
(Költsevy.)*

MÉG NEM TUDOM, MI LESZ BELŐLE: nyelvészeti cikk-e, vagy báli tudósítás. Mindkettő csábító téma s abban a korban, amelybe most kirándulunk, a magyar nyelv van olyan érdekes, mint egy bál. Legalább számomra. A magyar nyelv ekkor termeli legszebb szavait. A rózsafátylakat, tündérkárpitokat, lángéreményeket, ezüsttüneményeket, varázskezeket, varázskarokat, márványkebleket, lángöszönöket, angyalbájokat, bájkör, bájvidék, bájlánc, bájhon, lángsóhajtás, habdagály, örömkéj, csillagfátyol szavakat, hogy csak a költői szavakról emlékezzem meg. Ezek az édeskés szavak kétségkívül kitűnően illettek a tarka frakkok, sárga nadrágok, magas cilinderek, női ruhák színekkel tobzódásához, a finom, lenge csipkefátyolokhoz, a ruhák apró kis cicomáihoz. Jó dédszüleink, akik ezeket a szavakat olvasták versekben és használták udvarlás közben, nem is sejtették, hogy az a kor, amelyben ők élnek, Biedermeier-kor (általában csak a múlt század 90-es éveiben tudtuk meg, hogy ilyen kor is volt a világon), nem is sejtették, hogy az a nyelv, az ő finomkodó társalgási

nyelvük száz esztendő múlva mosolygást fog kelteni déd-unokáik kombinált bútorokkal berendezett, egyszemélyben nappali, háló- és fogadószobául szolgáló „szalonjaiban“, ahol a társalgási nyelv, mit tagadjuk, azóta eldurvult.

ESIK A HÓ, CSÚSZIK A SZÁN, — Esküvőre viszik a lányt. Durran a pisztoly, táncol a ló, fülénél kétoldalt lobog a színes kendő. A szekerek bekanyarodnak az udvarra. A pitvarban játszik a banda. Vége a vacsorának, koppan a csizma. Mihály bokázik a szoba közepén. (Csu-haj! — ácsi!... így tedd rá, úgy tedd rá, így tedd rá, úgy tedd rá!... Csu-haj-ha!)

Nincs rá történeti adatom, bevallom, hogy valóban ilyen volt-e a falusi farsang száz esztendővel ezelőtt is, de magam visszaemlékszem több mint negyven esztendőre s akkor így volt, viszont igen öreg emberektől sem hallottam, hogy az ő gyermekkorukban másképen lett volna. A falu népe ragaszkodik a maga egyszerű hagyományaihoz és miért változtatta volna meg éppen a legfontosabb, legünnepélyesebb életmozzanatok szertartását?! Így esküdött, így mulatott a paraszt a barokk, rokokó és biedermeier farsangban anélkül, hogy észrevette volna a stílus-korok változásait.

Az urak azonban másképen mulattak. Nagyobb volt náluk a változatosság mulatságaik számára, s ha a hangulat talán nem is volt mindig oly őszinte és meleg, mint a falusi lakodalmakon és bálokon, a külsőségek mindenesetre változtak évről-évre, mert a világ egyik diktátora, a divat, egyre új és új formákat írt elő számukra.

... Kemény tél és mégis a tél a városi divatvilág nyara. Pesten vagyunk. Barokk- és empire-házak között bandukolunk végig a behavazott utcákon. Meg-megállunk hallga-

tózni a világos ablakok alatt. Innen „egy hatalmas csellóművész szívreható nyirettyűje“, amonnan „fiatal műkedvelő varázséneke“ hallatszik ki. Rózsaszín frakk, krém nadrág, sárga cilinder van a fejünkön.

Elegáns estélyek királynői, jól választott estebédek csábító fűszere.... a kedélyes szalonkamin melletti karoszekben egy pár szép kökényszemnek andalúziai tüze... amitt egy túltömött táncterem szédítő élvei hevítenek. A szalon-élet nyara sugárözönben, de ennek a nyárnak virágai nem „Isten szabadában, hanem szőnyegmezőn teremnek“.

Elkeveredem a bál tengerében s hallgatom, lesem, miről folyik a szó. Hallom, hogy holnapután este fogja első táncmulatságát adni Budán a főhadiparancsár úr őfőméltósága. A Duna azonban zajlani kezdett és állapota hihetőleg sok pesti nőt vissza fog majd tartóztatni ettől az élvezettől, ami különben, amikor az agg folyam tükre tiszta, nem igen szokott megtörténni. De azért nem kell attól tartanunk, hogy a pesti hölgyek mind elmaradnak a főhadiparancsár báljáról, mert a zajló Dunán bátor csónakosok szívesen átviszik szépeinket a túlsó partra éjtszaka is. A repülő hidat már a múlt héten szétszedték ugyan, de csónakon továbbra is van közlekedés Pest és Buda között. A hajós nép azonban közmondásos gorombaságaihoz az idén is hű maradt és mondják, hogy a városi hatóságok már kemény rendelkezéseket tettek, hogy ettől mentesítsék az átjárókelő közönséget. S hallok, amint az egyik úr helyesel és ezt mondja: és ez igen helyesen is történik, mert van a társadalmi osztályoknak egy olyan neme (ilyen többi között a hajós nép), melynek civilizációjára a legsikeresebb emelcsők a mogyorós berkekben teremnek... Bizony, bizony, túl filantróp pajtás urak, mondhatunk, ami tetszik, de egy amúgy magyarosan

kicirkalmazott huszonöt — bármit mondjon is ellene az etika, természetjog s a szívélyhang — nem egy goromba hajóst, vámporoszlót vagy bérkocsist tanított már és fog tanítani becsültre.

Megcsóváltam a fejemet erre az embertelen fejtegetésre és közbe akartam szólni, azonban szerencsére hamarosan eszembe jutott, hogy ebben a romantikus korban az arszlánok rögtön párviadalra hívják ki azt, aki nekik ellentmond s lenyeltem keserű megjegyzésemet.

Egy másik csoporthoz közeledtem. Éppen a mondat közepén érek oda s azt hallom, hogy... Richardson úr, egy angol tengeri fregatte alezredesi ranggal bíró kapitánya, aki a pesti életet megkedvelte, több hónap óta itt tölti szabadsága idejét, s többek között a magyar színészetnek is hő barátja. (Ejnye, ejnye!) Ez a jövő évre egy kanadai szánkót rendelt meg, mely célszerű szerkesztése, kényelmes elrendezése és elegáns alakja által mintaképül szolgálhat majd a honi szánkák reformjának.

Az egyik kör közepén egy fiatal arszlán magyaráz: Mennyi életerőt vesztenek szép táncosnéink, azt egy pedánt gyógyszerész eképen számította ki: egy fiatal leány ütere a test és lélek nyugodt állapotában minden percben körülbelül nyolcvanszor üt, a szilaj keringőnél azonban százhatvanszor ... minthogy pedig az ilyen kisasszony testében mintegy hétszáz lat vér van s minden egyes pulzusveréssel négy lat vért taszít mozgásra, tehát ingerült állapotban az egész vértömeg harminchat lat híjján egy perc alatt futja körül a testet, mely útra azonban nyugodt állapotban két perc kívánatos. Hosszú előadást tartott erről az arszlán s a végén megállapította, hogy egy báléjben résztvevő táncosné vére minden órában száz millió font erőt, egy millió mázsát használ fel, míg nyugodt állapotban csak fél millió

mázsára van szüksége. Mennyi nagyszerű gépeket, hajókat, kocsiseregeket lehetne e roppant erőtömeggel mozgásba hozni, ha a kisasszonyok ahelyett, hogy tüdőölő vágatát járnának, magukat a gyáripár virágoztatására, lokomotívu felajánlani szíveskednének... De nem nehéz e számítás után megérteni, hogy egy-egy báléj országokat képes kiemelni sarkaiból.

Tableau. Annál is inkább, mert az arszlán halálos komolysággal adta elő e számításokat. A nők jobbra-balra dültek a hahotázástól, de a következő pillanatban megszólalt a zene s a szépnél szebb nők uracsaik boldog karjain vidáman lejtették a lepke táncokat. A derék Veszter Sándor bájzenéjére a legbájteljesebb alakok lebegtek köröskörül. A mulató szalonfik fáradhatatlanul forgatták bájhölgyeiket s életkedv és magyaros fesztelenség fűszerezte a vigalom táncünnepeét. Tigrisi lionok, vidáman keringő uracsok gyönyörködtek a lélekdús barna szemekben s oly libanoni cédrus növényekben, amilyeneket csak kelet feje mutathat.

Éjfél tájban azt hallom az egyik arszlántól, hogy a redutban álarcosbál van. Hanyatthomlok rohantam tovább, beugrottam a ház előtt várakozó egyik szánkába és a lovak csengőinek málnahangú csörömpölése közben vágattam az álarcosbálba. A lövészek tartották itt báljukat. Kíváncsi voltam, hogy kik és mit fognak itt lövöldözni. És csakugyan sikerült is néhány lövöldözést fülemmel ellesni: a pezsgőpalackok gyakori lövöldözéseit és a furfangosabb nőmaszkok faggatódzásai közt találgatásokra vetemült uracsoknak számtalan baklövéseit. Az arszlánok találgatták, kit rejt a szép maszk. Különösen egy rózsaszínszegélyű fehérruhás kiasszony adott alkalmat a sok baklövésre. Szellemdús álarca miatt azonban nem lehetett kitalálni, ki ő, de hallottam, amint az uracsok suttogva mondták, hogy ez

az a „rejtélyes“ Anda Róza, aki annyi arszlán szívet sebzett már meg.

A sok csinos és jellemző álarc közül egy fekete tövisekkel kispékelt úriember vont a magára figyelmemet. A jámbor szellemmaszkot, mely hihetőleg tövis disznót volt képezendő, rendesen Saunigl nevezettel címezték körülötte nagy számmal, de töviseitől való félelmük csak illő távolságra engedé bámulóit. Tövisei fenyegetőek voltak ugyan, de sebet ejteni nem bírtak, mert ez a furfangos rémpikkelyezet közelebről nézve nem volt egyéb, mint üres papír.

Több éjtszakát töltöttem így el a biedermeier farsangban. Belestem a Batthyány és Károlyi grófok báljaira. Batthyányéknál ott láttam Budáról Léderer bárónét, öfőméltóságát Almássy Móric grófot, a politikai Honokat, Bezeredy Istvánt, Deák Ferencet, Klauzál Gábort, Patay Józsefet, Ráday Gedeont, azonkívül Auersperg herceget, Batthyányi Kázmért, Launingen és Traun grófokat, a híres zeneművész Vieuxtemps urat, hogy másokat ne is említsek. „A tánczenekart Veszter Sándor derék cigányai tették“. Bekukucsáltam Orczy György báróékhoz, ahol vidám, kedves gyermekbál volt, de ennek rovására táncoltak itt a nagy gyermekek is. Örömmel és őszinte üdvözlettel fogadták a vendégek a felgyógyult Teréz kisasszonyt, ki „halványrózsaszínű kelméjében úgy nézett ki, mintha szivárványból lett volna faragva“. A fiatal szépségekben tündöklő Georgina minden virágkedvelő szemet magára bájolt, özvegy Tahy Károlyné önagsága is beváltotta adott szavát. Egy csinos és válogatott társaság mulatott nála fesztelen vidámságtól és a derék Veszter Sándor farsangi bájzenéjétől lelkesülve, késő reggelig. — akkoriban nem volt ritkaság az sem, hogy a másnap déli harangszó vetett véget a mulatságnak.

KOMÁROMBAN.

A komáromi polgárok vigalma inkább vásárhoz, mint bálkellékű mulatsághoz hasonlított. A várbeli katonatiszt-ség az idén is számosan jelent meg, sajnálattal érezve K. és Cs. kisasszonyok nélkülözését, kiknek Sylf-táncaiban oly élvteljesen szoktak gyönyörködni.

Itt az öltözékekben kevesebb fény mutatkozott, de annál több csíny és ízlés. Az annyira kedves és oly bensőleg tisztelt Ghyczy alispánné a díszes koszorúnak valóban gyöngykapcsa volt. Fürtéi selymét gazdag köves boglárók szorították össze, mik egész öltözékében kitűnően pompás szerepet játszottak. Ő ennek a körnek méltán volt liliumvirága. Megjelent a tánc örökzöld kellemeiben derengő bájos Domonkos testvérpár is. Az ifjú kellemű özvegyen nehéz selyem, hullámzó, halvány barackvirágú tarlatánruha lebegett, fürtös fejének éjpalástját pedig recésen öszszefont lángszínű virágfüzér borította. A másik testvér természetét zöld és piros virággal átszőtt és igen gazdagon tamburozott ruha folyta körül, mely felett kicsipkézett tunika lebegett. Fejéke szép, de jellemző virágokból állott, melyek a fiatal, kellemes fejen bájtjeljes rokonságban nyugodtak, ízletes fényű öltözékben jelent meg a lelkes Pizigalli kisasszony is, kinek a fehér atlasztól hullámzó öltözéke igen jól állt.

Sok báli éjszakát töltöttem így el a biedermeier korban, mégpedig 1843 és 1844-ben. Kötetre való beszámolót írhatnék e kirándulásomról. De megkímélem az olvasót. Ha azonban valakit érdekelnének a többi báli éjszakák is, vegye elő a Honderű régi köteteit s még bővebb tudósításokat is olvashat róluk. Megvallom, magam is bele-bele tekintettem e kedves biedermeier újságba, nem bízván memóriámban.

V A R Á Z S L Ó K

SZÉL OLY KESERVESEN DUDORÁSZOTT a kéményben, mint valami elkeseredett költő, akit kedvese elhagyott és most bánatában hol orrhangon, hol torokhangon sóhajtozik hónapos szobájában. Közben egy-egy éles sikoly hallatszott s a szél szimfóniája különös nyomasztó hangulatot keltett a társaság tagjaiban. Az egyik, akasztófahumoráról közismert író kötekedve szólt a házigazdához:

— De különösen szól a rádiód.

A házigazda lemondóan legyintett kezével:

— Már felmondtam ezt a lakást. Nem bírom tovább. Itt az ötödik emeleten állandóan visít, dörömböl vagy kétségbeesetten jajgat ez az átkozott szél. Nem bírom. Sokszor kénytelen vagyok elmenni hazulról, mert zúgása miatt nem tudok dolgozni. A kávéházban, ahol szól a jazz és hangosan beszélgetnek, sokkal jobban tudom koncentrálni a figyelmemet, mint itthon. Utálom a szelet.

— Különös — szólt a társaság másik tagja, — én éppen ellenkezőleg, imádom. Ne nevessetek ki, de én, amikor észreveszem, hogy fúj a szél, veszem a kalapomat, kabátomat és megyek a hegyek közé. Akármilyen főfájásom van, elmúlik tőle. A szél visszaringat vagy visszarepít gyermekkoromba, mert abban a városban, ahol én töltöttem gyer-

mekkoromat, állandóan fúj a szél. A Sátorhegy felől olyan léghuzam húzódott át a városon, hogy amikor kiléptünk az iskola kapuján, egyszerre lekapta a fejünkről a kalapot s többnyire futva mentünk haza, kergetve az utca porában hempergő kalapunkat. Az iskolakert fái között állandóan zúgott, minden időszakban más-más melódiát susogva vagy harsogva, de én legjobban az őszi szél zúgását szerettem, amikor a sárgult falevelek halk sikollyal peregetek le és a földön csörögve gurultak tovább. Remek volt, ahogy a száraz, sárga faleveleket összesöpörte, mint valami gondos kertész, az iskolakert déli kőfalához, ahonnan könnyű volt összeszedni, szekérre rakni és a kert valamelyik sarkában gödörbe kaparni.

A társaság tagjai nem nagyon értettek egyet a szél-imádóval. Talán nem is hallgattak rá, mert senkinek sem jutott eszébe, csak egyetlenegy megjegyzést is fűzni elmélkedéséhez. Sokkal komolyabb kérdések nyugtalanokdta a lelkek felett: hajszálon függött a világbéke s mindenki a fenyegető háború réme miatt aggódott. Már azon törték a fejüket az emberek, hosszú háború lesz-e vagy rövid; a pesszimisták hosszú háborúról és a kultúra pusztulásáról beszéltek, az optimisták azt állították, hogy egykettőre vége lesz a háborúnak. A technika, különösen a haditechnika oly hatalmas lépésekkel halad előre, hogy a háborút hetek alatt el lehet intézni, mint 1866-ban, a porosz-osztrák-magyar háborút. Ez alig egy hónapig tartott, mert a poroszok hátultöltő puskával, ahogy akkoriban nevezték, gyútűpuskával harcoltak, az osztrák-magyar ármádiának pedig elültöltő fegyvere volt.

— Most is így lesz — jegyezte meg az egyik optimista —, mert minden hadviselő államnak van a birtoká-

ban valami olyan új haditalálmánya, amely a háború sorát akár napok alatt elintézi. Vannak elektromos sugarak, amelyek a motorokat megállítják. Vannak olyan folyadékok, amelyek az ágyút, puskát, a gázmaszkok szerkezeteit megolvasztják. És ki tudja, mi mindenféle olyan titkos találmányok, amelyek lehetlenné teszik egymás megközelítését. A mai feltalálók valóságos varázslók, az új kor varázslói, akik mellett a régi varázslók eltörpülnek.

Valamennyien hallgattak és csöndben nézték a padlót, a falat, a mennyezetet.

A társaság etnográfus tagja törte meg a csendet:

— Hát ami a régi varázslókat illeti, azokat sem szabad egészen lebecsülni, legalább is azoknak az adatoknak az alapján nem, amelyek róluk reánk maradtak. Nemcsak a népmesékből, de történelmi feljegyzésekből is egész sereg varázslót ismerünk, akik vittek véghez olyan csodálatraméltó dolgokat, mint amilyen a motor megállítása. A magyar varázsló asszonyokról feljegyezte Almási Szálai János bánhorváti prédikátor a XVIII. század végén és Fábíán József vörösberényi református lelkipásztor a múlt század elején, hogy meg tudják állítani tekintetükkel a szekeret, azonban mind a ketten a felvilágosodás tanítványai voltak és híveikkel azt akarták elhíttetni, hogy ezek mesék, babonás hiedelmek, melyekben csak a tudatlan, együgyű nép hisz. így aztán mégis csak kellett lenni a dologban valaminek, különben a varázslókat kinevette és megverte volna a nép.

— Ezek megalomániás elmebetegek voltak, veszélytelen elmeháborodottak — szölt a társaság egyik tagja. — Hiszen ezen az alapon hinnünk kellene a boszorkányok létezésében is, akik vallatásukkor hetykén ismerték be, hogy a szomszéd tehenét megrontották és hogy éjfélkor seprűnyélre ül-

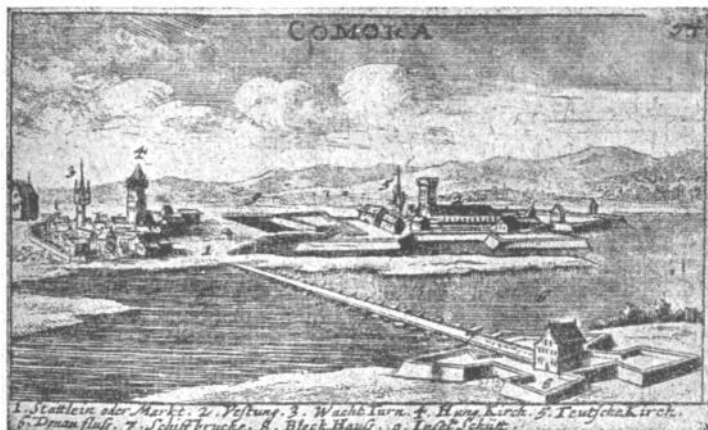
nek, a Gellérthegyre vagy a Tokajihegyre repülnek és ott az ördögökkel táncolnak kakasszóig, amikor visszaülnek a seprűnyélre, a szénvonólapátra vagy a pemetére és hazarepülnek.

Az etnográfus nem hagyta magát. Érezte ugyan, hogy kissé túllőtt a célon, amikor a varázslókat ennyire védelmébe vette, de konok ember volt, soha nem látta be tévedését, sőt mennél inkább ellenkeztek vele, annál makacsabban kitartott egyszer hangoztatott véleménye mellett.

— Ha a varázslók tudományát teljesen kétségbevonjuk, akkor a falu népét egyszerűen hülyének kell tekinteni. Ezek a varázslók a csodatevő orvosok, a jóvendőmondók, az időjósok. Hányan vannak faluhelyen még ma is, akik betegségükben nem az orvoshoz, hanem az öreg javasasszonyhoz fordulnak, aki füvekkel és kenegetéssel meggyógyítja a betegeket.

— Elég baj — szólta rá a társaság orvostagja.

— Miért volna baj? Persze jobb volna, ha orvoshoz fordulhatna, de vagy nincs orvos, vagy pénze nincs az orvosra, így hát mégis csak jobb, ha a tapasztalt öregasszony megy el szüléshez, vagy a gyomorbeteg emberhez és a régi népies gyógyászat kipróbált orvosságaival könnyít szenvedésein, sőt — amint a tapasztalat mutatja — igen gyakran meg is gyógyítja őket. A népies gyógyászat végeredményében nem egyéb, mint a néhány évtizeddel vagy évszázaddal korábbi orvostudomány, ahogy ma mondják „gesunkenes Kulturgut“, az az orvostudomány, amelyet azelőtt a tudós orvosok hittek és alkalmaztak. Tessék elővenni Párizs Pápai Ferenc „Pax Corporis, azaz a Test Békéje“ című művét, amelyben az összes fűszeres füvek föl vannak sorolva a különböző betegségek ellen, de azonkívül nagy szerepet ját-

POZSONY A XVIII SZÁZADBAN. Bodenebr: *Das durch den Romischen Adler von den Turckn befreyte Königreich Ungarn c. müßl.* — KOMÁROM A XVIII. SZÁZADBAN. Sigmuni von Bircken: *Neu-vermehrter Donau Strand, 1704. c. müßl.*

szik a gyógyászatban a csirkebéka, a varangyékos béka, a kígyó, a múmiapor, a nyúlszem, az itatáskor a ló szájából a vödörbe visszacsepegő víz és mindenféle állati piszok. Ugyanilyen orvosságokkal gyógyítanak a javasasszonyok ma is. Az az érzése az embernek, hogy tudományuk nem népi hagyomány, hanem ezeknek a régi orvosi könyveknek a tanai. Még a múlt század elején is jelent meg olyan orvosi könyv, mint a szegedi Néma Mester Házikönyvecskéje, amelyben a legkülönösebb, ma nevetséges orvosságok vannak betegségek ellen előírva. Pedig a szegedi Néma Mester felvilágosodott ember volt, aki már harcolt a boszorkányság ellen és mégis látunk nála ilyen orvosságot is például: Ha valaki elnyeli a kígyót, igyék tintát, ez megöli benne. Vagy: a kígyóhagymát főzd meg borban s ezt add neki inni. Vagy: lábánál fogva akasztassék föl az olyan ember, szája legyen nyitva és feje alá tétessék meleg tej, ennek szagát megérezvén a kígyó, kijön belőle. Vagy pl.: ha valakinek a nyelvét megüti a guta, ennek azt javallottá, hogy adjanak a szájába céklalevet és hátulról hirtelen riasszák meg. A házigazda vette át a szót.

— Hát, ami a te régi bölcs doktoraidat illeti, azokról nekem is megvan a magam véleménye. A szegedi Néma Mester könyvét, sajnos, csak a második kiadását, amely 1803-ban jelent meg, magam is megvettem és mondhatom, hogyha tőlem függene, összes példányait rendeletileg összeszedetném és elégetném, hogy avatatlan kezekbe ne jussanak, mert, különösen faluhelyeken, igen sok kárt okozhatnak. Még a költők javallatai is többet érnek, mint az ő orvosi javallataik. Szívbjak ellen, bánat ellen a költő — tanogót ajánl, s ez mindenestre kellemesebb és hasznosabb házi-orvosság, mint amit a szegedi Néma Mester ajánl, aki azt írja: Végy erdei méhfüvet, azaz vadcitromot, ha fehérborba

főzve néhány napig iszod, melledet tisztítja, szívedet erősíti, bánatodat és melankóliádat elűzi. De várj, majd szó szerint olvasom tovább: itt van mellettem a könyvespolcon. — S a házigazda levén a polcra egy kék papírkötésű, ahogy régen mondták, angyalbőrbe kötött könyvet, rövid lapozás után felolvasta a következő javallatot: Akinek szívében vagyon szomorúság, éljen az sáfrányai; lesz abban vigaszt, erőtlen tagokba jön ettől vastagság, májat is megtisztít, oly jeles orvosság. Főfájás ellen a sárgadinnyét ajánlja, ami egyébként nem rossz, talán orvosságnak sem. Moly ellen a levendulát és a pézsmafű magvát, gyomor-fájás ellen a terjéket; de én azt hiszem, hogy a szódabikarbóna mégis csak jobban használ. Szeplő elvesztése céljából ajánlja, hogy a szeplős asszonyok arcukat az érett ugorka belső bélivel, vagy az ugorka kifacsart levéllel kenjék, vagy a magvát törjék meg, csináljanak belőle tésztát, mert „ha azzal szeplős vagy foltos orcájukat gyakran jól megdöröglik, így is eléri céljukat“. Ajánlja még a tejfelt, a vereshagymát tyúktojás fehérjével és ecettel összekeverve, a földi tök friss gyökerét olajba áztatva, a bodzavirágot kecsketejben elkeverve, a ciprus fenyőleveleit mézbe keverve, az összerágott mandulát, a tövises bogáncskóró levelének üregében levő nedvességet, a veres kutyaszőlő bogyóit. Meg vagyok győződve róla, bár nem értek hozzá, hogy a mai kozmetikusok más eszközökkel sokkal biztosabban tudják eltávolítani az asszonyok arcáról a szeplőt. El kell azonban ismernem, hogy a tojásnak a kutyával való megutáltatására igen jó módszert ajánl, amennyiben azt mondja, hogy a tojást megfőzvé, azonmód forrón szorítsd a kutyának a szájába, bizonyos, hogy többé nem fog tojást enni, mert a száját igen félti. Sőt a lerészegedés ellen is egész jó óvszert ajánl, amennyiben azt javallja, hogy a szőrös baracknak a

megettört magvát kell közben ropogatni s ez a részegséget meggátolja, ha tizet vagy húszat megeszünk. És ajánlja részegség és az ezt követő fejfájás ellen a süttött birsalmát, valamint a szelíd sáfrányt is, majd így folytatja: „A régi vitéz magyar eleink pediglen mindenkoron nagyra becsülték a fokhagymát, kivált azért, hogy a vitézeket bátrabbá tenné és a részegséget tartóztatná“.

Ezekben a régi orvosságos könyvekben sok bolondság mellett igen sok kitűnő orvosság is föl van jegyezve. Nagykárolyban jelent meg a XVIII. században a Károlyi grófi család magánnyomdájában egy orvosi könyv, amelyet egy Tissot nevezetű svájci orvos írt és magyar nyelvre Nagytornyai Marikowszki Márton fordított, illetőleg dolgozott át. Ebben is sok olyan gyógymódot találunk, melyet a népies gyógyászat ma is alkalmaz, de sok ilyen elavult bolondság mellett találunk olyan gyógymódokat is, melyeket az orvostudomány elfelejtett és csak a legújabb időkben alkalmaz ismét. Például a vérhas ellen semmi egyebet nem ajánl, mint nyers gyümölcsöt. Marikowszki orvosdoktor saját praxisából leír egynéhány vérhasesetet s többek közt elmondja, hogy egy alkalommal egy házban tizenegy személy feküdt vérhasban, akik közül kilenc szót fogadott neki, betegségében tisztán gyümölccsel élt s ez a kilenc beteg felépült. Az öreganyjuk azonban és egyik gyermeke, akit valamennyi közül leginkább szeretett, nem követte az ő tanácsát és meg is halt. Az öregasszony égett borral, olajjal és fűszeres dolgokkal etette a gyermeket, a gyümölcsöt teljesen megvonta tőle, mire a gyermek *is s* aztán maga is belepusztult betegségébe ...

— Na, látod — vágott szavába az etnográfus —, ők is sok rendes, elfogadható orvosszert ismertek már ...

— Jó, jó, de régen nem ezeket az orvosokat tartották varázslóknak. S ha már egyszer varázslókról beszéltél, mondj nekem neveket, személyeket, akik a magyar múltban varázslótudományukról voltak nevezetesek.

— Hát sok éppen nincs, de azért egynéhányat tudok neked említeni: a Képes Krónika följegyzi Rasdi nevét, aki a Pogány Vata főúrnak volt a varázslója, Turóczi följegyezte Varasolo nevét, Bornemisza Péter a XVI. században Tardoskeddi Szerencse Benedekné nevét s azonkívül ismerjük két varázslónak a csodálatos tetteit, a nevét azonban nem tudjuk; az egyiknek a tetteit egy görög történetíró: Kinnamosz jegyezte föl a XII. században. Ez a néemberke, amikor Nándorfehérvár ostrománál látta, hogy a magyarok védőserege gyöngül s a görögök előbb-utóbb beveszik a várat, igen furcsa, a népnél még ma is szokásban levő varázslási móddal akarta megtörni a görög sereg erejét, a görögök azonban a várfal alól célbavették és nyíllal lelőtték a kedves, szép varázslónőt. A másik ilyen varázslónő a kuruc korból ismeretes, aki Surányból szekéren elment Bercsényi táborába és itt fölajánlotta szolgálatait, azt állítván, hogyha Bercsényi szolgálatába fogadja, Heister tábornokkal az fog történni, amit akar. Ha Bercsényi kívánja, ő megcselekszi, hogy kilenc nap alatt maga Heister is és lova is elvész. Ha Bercsényi kívánja, egyetlen puskája sem fog elsülni a németnek. Pálffyt megbolondítja és megvakítja. — Nincs tudomásunk róla, hogy Bercsényi szolgálatába fogadta volna a varázsló asszonyt, de viszont Thaly Kálmán közléséből tudjuk, hogy Bercsényi ezt az esetet megírta a fejedelemnek.

A szél dudorászott a kéményben, sóhajtozott, nyögött, mint egy szerelmében csalódott költő. A társaság tagjai már a kártyaasztal mellett ültek és onnan szólt oda osztás közben az egyik az etnográfusnak:

— Nagy kár, etnográfus barátom, hogy csak ennyit tudsz erről a surányi varázslóasszonyról és a tudományát nem ismered. Inkább azt mondtad volna el, mi módon tudta volna végrehajtani azt, amit Bercsényinek ígért, ha szolgálatába fogadja. Az ő boszorkányos tudományának sokkal több hasznát vennénk, mint azoknak a neveknek és babonás adatoknak, amelyeket itt előttünk felsoroltál.

SORSCSAPÁSOK

É G A V Á R O S , É G A H Á Z

AKISBÍRÓ LÉLEKSZAKADVA ROHAN az utcán és egy dobverővel üti minden lépésre a hasa előtt ugráló dobot, — kong a harang, de nem dallamosan, hanem egyhangúan, panaszosan, gyorsan, mint a kapuban kezüket tördelő asszonyok jajveszékélése, — trombita visítja recsegve a „tűz van“ dallamát — szakadozottan bömböl messziről, a város végéről a gőzmalom dudája ... Tűz van! Tűz van! — ordítják torkuk szakadtából a városon végig, egy irányban rohanó emberek...

Az égbolt egyre vörösebb. A torony északi oldalát rémesen világítja meg a lángok fénye, hogy a többi oldala annál sötétebb maradjon. Szekerek, szivattyúk, tűzoltó-sisakos emberek, hidronettes diákok rohannak s nemsokára fölhangzik a szivattyú recsegése ...

Ez negyvenesztendő emléké... Már megszervezett önkéntestűzoltóság és a kollégium diákságának tűzoltó-társasága vigyáz a város tűzbiztonságára abban a kis iskola-városban, amelyben én nevelkedtem, ahol nem egyszer égett le a külvárosok egyik vagy másik utcasora.

Milyen lehetett a tűzvész a régebbi időkben, amikor szervezett tűzoltóságnak még nyoma sem volt Magyarországon?!

1693-ban átutazott Magyarországon egy világjáró német, Pinxner A. és útjáról naplót írt, amelyben Zilahról, Szilágysomlyóról, Debrecenről érdekes megfigyeléseket jegyzett fel. Megállapítja ezekről a városokról, hogy bár városi jogokat élveznek és elég nagy kiterjedésűek, inkább falvak, mint városok. A házak általában alacsonyak, vályogból épültek, nádfedelesek s előttük az utca olyan, amilyennek a jó Isten teremtette: kövezetnek nyoma sincs.

Rémes elgondolni, hogy ha egy ilyen városban szélvihar alkalmával tűz ütött ki, mily kétségbeejtő pusztulás zúdult a városra. Pedig a régi időkben, amikor a gyufa még teljesen ismeretlen volt és a tüzet a takaréktűzhelyen őrizték, hogy a nehezen kezelhető acélkovataplóval ne kelljen újra bajlódni, ha este meg akarták melegíteni a levest — amikor a tűzhelyek sem voltak olyan biztonságosak mint ma, s a tüzet lapáton kölcsönkérték a szomszédok, az a végzetes szikra könnyebben pattant el veszedelmes helyre s ha egy nádfedeles ház eresze tüzet fogott a nagy szélben, egyszerre, vagy rövid pillanatok alatt házsorok borultak lángba. A tűzvész oly gyakori volt, — amint a múlt század elején megjelent újságok tudósításaiból is látjuk, hogy talán minden napra jutott belőlük. Hogy az újságok megjelenése előtt, a XVIII. és a korábbi századokban, különösen a török dúlások idején, mily sűrűn hamvadtak el házfedelek és egész falvak, azt feljegyzések hiányában legfeljebb elképzelni tudjuk, de egészen bizonyos, hogy a régebbi korban, békés időkben is épp oly sűrűn világította meg a tűzvesztek borzalmas fénye a magyar éjtszakát, mint száz évvel ezelőtt, amikor már az újságok tudósításokban számoltak be a nagyobb katasztrófákról.

Mindjárt az első hírlapokban ilyenfajta tudósításokat olvasunk: „Nálunk a gyulladások igen nagy pusztításokat

tesznek... Az ilyen szomorú példák felgerjeszhetnének egyszer bennünket az olyan könnyű eszközöknek műbe való vételére, melyek által a tűz miatt való gyakori megkárosodások, ha egészen nem is, avagy csak részint elháríthatnának. Ilyenek volnának p. o. a többek között: ha az épületek rendben csináltattatnának, nem pedig imitt-amott, szórva hevernének, ha az udvarok tágasán hagyatnának és előfákkal beültetnének, elegendő kutat készíttetnének, vízholdó szekerek tartatnának, bőrvédrek és vízipuskák szereztetnének stb. A pipát, ha egészen nem is lehet eltiltani, az ugyancsak nagy tartalék lenne, ha teljesen meg nem engedtetnék azoknak kupakok nélkül való tartása“, — írja egy szegedi tudósító a Hadi és más nevezetes történetek című újság szerkesztőségének 1790. június 28-án.

A régi magyar könyvekben és újságokban megjelent feljegyzések és tudósítások nyomán fogjuk ismertetni a régi magyar világ legnagyobb tűzkatasztrófáit:

KECSKEMÉTEN DÜHÖNGÖTT egyik legnagyobb és leg-rémesebb tűzvész a XVIII. század utolsó évtizedében, amelynek méltatlanul elfeledett híres poéta-prókátora, Mátyási József megrázóan komor színekben, gazdag dübörgő-erejű elégikus költeményben: „Kis ítéletnapja, vagyis Ketskemét városának tizedik júliusi égése“ címen örökítette meg Kecskemét tűz-drámájának szörnyű hangulatát.

1794! Mit jelent ez a szám? A kevéssel sokatmondó ékesen szólás nyelvéen:

*Ez a szám a szükbeszédű bánat dióhéja,
Melybe bé vagyon szorítva a világ minden baja.*

És elmondja a költő az 1794-es katasztrófális száraz esztendőnek minden csapását, amely az emberiséget nem-

csak itthon, hanem a többi európai országokban is verte. De a külföldiekkel gyorsan végez, azt mondván, hogy az itthoni bajok is elég sírnivalót nyújtanak a siratóknak: leégett Kassa városa, két templomával együtt, hamuvá lett Szepesi, Futakon, „kietlen pernyedomb vált csaknem ötszáz házából“ és a szomszéd Tiszát könnyelárasztó Szegednek száznál több épülete lángjától volt melege. Tűz volt Kapóson, Csepelyen. Szekszárd is könnyhullatással vizezi nemes borát, majd minden épületének gyászolván csak a porát. De talán a legrégebbi példa lehet Kecskemét, melynek közel negyedrésze lett dűledék és szemét. Mindjárt tavasz kezdetén nagy tűz riasztotta meg Kecskemét lakosait: ekkor negyvenöt ház esett áldozatául a tűznek. Szent György hava másodikán öt hajlékot emésztett meg a tűz. A nép már nem is mert aludni. Szinte mindenki a küszöbön állott, hogy könnyebben futásnak eredhessen, amikor a jeladást meghallja. Aztán egy lakatosműhely gyulladt ki, amelynek padlása, fedele nád, kéménye és fala tapasztott sövény volt és a dühöngő szél az egész városra hömpölygette szanaszét a tüzes pernyét. Ez a tűz iszonyatos volt. öt óra alatt kilencszáztizenhárom ház, húsz malom vált a tékozló tűz miatt porrá, hamuvá, szénné és kőhalommá. A hatalmas, drámai erővel megírt elégikus költemény azt állítja, hogy a kecskeméti katasztrófa mérkőzhetik Trója veszedelmével:

*A töredező gerendák recsegő ropogása,
A ki- és bedűlő falak zuhogó leomlása.
Hasonlított a nagy hegyről legördülő cserfához,
Melyet a szélvész kiteker és a zápor alámos.*

A szörnyű katasztrófa után még vizet sem tudtak méríteni, mert a kútágások is leégtek és a kutak öble úgy ki-

száradt, hogy azután sokáig nem volt bennük víz. Sok gazdának, mesterembernek, egyetlen ruhája maradt, sok derék és szorgalmas asszonynak mindene odaégett és csak azt a ruháját tudta megmenteni, amelyikben éppen elszaladt a félig főtt ebédétől és aki még egy nappal ezelőtt maga is tudott a szegényeknek alamizsnát adni, most sírva kéreget az ajtók előtt a koldusokkal. Pest vármegye sürgősen segítségére sietett az elpusztult városnak, öt esztendőre felmentette az adók alól; a közeli nagy városok: Nagykőrös, Szentes, Félegyháza, Túr, stb., stb. természetbeli és pénzügyi adományokkal siettek a károsultak segélyezésére és a híros város hamarosan újjáépült.

1819-ben okozott ismét nagyobb szerencsétlenséget a vörös kakas Kecskeméten.

A múlt péntek kettős szerencsétlenség által nálunk szomorú emlékezetet hagyott maga után — írja 1819 április 7-én a Hazai s Külföldi Tudósítások. — Ugyanis aznap reggel Óbudán tűz támadván, öt házat megemésztett, a szomszédunkban levőknek a födeleit pedig le kellett szagatni, hogy a tűz továbbterjedése meggátoltassék. — De sokkal nagyobb volt a szerencsétlenség Kecskeméten, ahol este 8 órakor, mikor a szél nagyon dühösködött, a város felső részében tűz támadván, 419 házat, a parókialis és franciskánus templomokat, a patikát, a kaszárnyát, hét malmot s egyéb gazdaságbeli épületeket megemésztett. Megégett egy asszony, két lány és számos házimarha. A tűz keletkezését gyújtogatásnak tulajdonították. A kár annál nagyobb volt, mert a városnak szebb részét érte s általában annál érezhetőbb, mivel az előző évben más része tapasztalta ezt a szerencsétlenséget. „Méltó egy ilyen derék városnak ügye, hogy minden magyarok szívökre vegyék és segedelmökkel gyámolítsák.“

EGY MÁSIK országgraszoló katasztrófális tűzvész 1802. július 11. napján, pünkösd csonkahetében, pénteken délután hat óra hosszat dühöngött Debrecenben. Ennek emlékezetét Keresztes József református pap jegyezte fel naplójában, akinek szintén háza volt ott. A tűzvészt követő napon egy szalacsi lakos vitte el a hírt hozzá a katasztrófáról, mire ő elrémülve rohant azonnal Debrecenbe s a maga házát ép-ségben találta ugyan, de szegény atyafiait házaik hamvai között sírva lelte, „gyermekünket pedig, mint a fészekből kivert madarakat, úgy találtam“. Keresztes József érdeklődni kezdett a tűz körülményei iránt és feljegyezte a még füstölgő romok közt, amit maga hallott, látott, vagy később olvasott. Naplója szerint a tűz délután egy óra tájban a Kiscsapó-utcán támadt, meggyúlván először özv. Dinnyés Istvánné pálinkaáruló asszonynak sertésóla. A tűz a Lóvásár végén ment át a Nagy-Péterfia-, Darabos-, Mester-utca egy részén, a Kis- és Nagy Hatvani-, Piac-, Nagy-, Új-, Kisúj- s Német-utcákon, ennek szegletén a Kis-Templom fogta meg a tüzet a Kádas- és Miklós-utca szegletéig és — amint Keresztesi József írja — ölbevette a nagytemplomot, a Verestornyot, a kollégiumot s ha Debrecennek a fele nem égett is le egészen, de a legszebb része, a díszesebb és nagyobb épületei a megyének, még pedig azok, amelyek öt esztendővel ezelőtt, 1797. szeptember 16-án is, most is hamuvá lettek. A kétszer is kárt szenvedett részek a Hatvani-, a Nagy-, a Kisúj-, a Német-, a Kádas-utcák voltak. Ezek közül egyik-másik utca rövid emlékezetben belül háromszor is elhamvadt és így sokezer háznép siratta „visszaszerezhetetlen kárait és elszegényedését“. Bartha Boldizsár az ő Krónikájában megírta Debrecennek tűz és sarcoltatás által vallott kárát, de — írja Keresztesi — ehhez a pusztuláshoz még csak hasonlót sem említ, de nem is említhet.

A hivatalos összeírás szerint hatszáznegyvenhárom telek vallott kárt és mivel Debrecenben egy telken szokás volt két, sőt három házat is építeni, elpusztulhatott 1500 ház. Az összes kárt Keresztesi József szerint akkori pénzben másfélmillióra becsülték. De a tragédia szörnyűsége a debreceniek számára elsősorban az volt, hogy leégett messze földre híres nagy temploma, amelyet a külföldi utazók is elismeréssel emlegetnek útleírásaikban és amely régiségével „és egyszerűségével ékeskedett és bámulást okozott“. A templom egyébként nem ekkor égett el először; már 1564-ben is elpusztult és 64 esztendeig pusztán állott. 1626-ban Bethlen Gábor fejedelem támogatásával újra épülni kezdett s bolthajtása lehányatván, 1628-ban a boltozata és a teteje újra elpusztult. Most 1802-ben megint úgy leégett, hogy „benne épen egy szeg sem maradt, sőt minden meszes vakolása lehullván, tégláit sorra lehet számolni, úgy-hogy kételkedem, hogy valaha így... meg lehessen építeni. A hozzáragasztott kőtetejű torony is hasonló sorsra jutott, a benne lévő két harangok elolvadtak, lehullottak, az óra és a hold elromlottak“. A Verestorony, amelyet az I. Rákóczi György fejedelemtől ajándékozott, igen nagy harang számára építettek, szintén leégett, de a benne lévő nagyharang nem olvadt el, hanem az égő gerendák közül a földre zuhant „abba mélyen belevágódott, az hol tüzes lévén, a tudatlan emberektől megöntöztetett és így a hangját elvesztette“. A torony falaiba rakott nagy gerendák egy hétig is égtek. „A szívnek elkeseredése nélkül nem lehet még ma is ezekre tekinteni.“ A papok, profeszszorok, kántorok házaiban és egyéb egyházi épületekben esett kár legalább 150.000 forint volt.

Leégett „gyászba és hamuba borult“ a híres református kollégium is, de szerencsére a drága és híres bibliotéka, az

auditórium, a tantermek és a coetus háza a levelekkel együtt megmaradtak. Viszont a deákok annál nagyobb kárt szenvedtek, mert az ifjúság a pünkösdi ünnepekre hazament s így nem volt, aki gondoljon a diákszobák apró kincseivel. „Csodálva lehet ott nézni Debrecenen kívül, a homokra nagy seregben gyűlt gólyákat, melyek egész juhnyájukat ábrázoltak messziről: ezek sem eledelt nem kerestek, sem nem repdestek, hanem fejeiket lecsüggesztve állottak és így kétségkívül a tűzben veszett fészkeiket, fiaikat gyászolták. Igen alkalmatlan dolog volt ekkor Debrecennek füstös utcáin a bűdösség és penészszag miatt forogni. A város szekerei utcánként járkáltak, melyekre a rabok a dögöket, kutyákat, macskákat, disznókat, a megsült apró marhákat takarították, a csordákat a városba sok ideig be sem eresztették, mindenütt csak pusztaság lévén.“

A városi magisztrátus mindent elkövetett, hogy a tűz okát felderítse, de sikertelenül. Minden valószínűség szerint szándékos gyújtogatás okozta a tüzet. A tűzkárosultak segítésére nemcsak a közellévő helységek, hanem még a legtávolabbi városok, mint Pozsony is, küldtek alamizsnát. Gyűltek is az adományok meglehetősen, az újjraépülés azonban nehezen haladt, mert maguk a kárvallottak borzasztó drágaságot idéztek fel azzal, hogy mindennek az árát egymás ellen fellicitálták.

1806. NOVEMBER 23-ÁN írják Szekszárdról a Hazai Tudósításoknak: „Mennél szörnyebb pusztítást tett 1794-ik esztendő Kisasszony havának 7-ik napján e szörnyű tűz Szekszárdon, midőn mezővárosunknak felét, azaz 600 házat a t. Tolna vármegyének ékes kúriájával, templomunkkal, tornyunkkal, plébániánkkal, uraságnak, iskoláknak házaival elpusztította, annál nagyobb ékességet mutat most

egész városunk, mind a közkórházak, mind egyéb épületeknek helyesebb felállításával. Ezek között első az újonnan felépült szekszárdi parókialis roppant szentegyház.“ A város és elsősorban a székesegyház felépítése Szluha György apát, szekszárdi plébánosnak az érdeme, aki háromszor is személyesen megjelent Ferenc király előtt és tőle segílyt, támogatást kért a szekszárdi templom felépítéséhez.

De olvassunk el még néhány hírlaptudósítást a régi magyar élet borzalmas drámáiról, amelyekben a vörös kakas volt a sorstragédia oka s az ember, főképen a kis ember volt az, aki tragikusan koldusbotra jutott miatta. Bepillantunk ezeken a hátborzongató híreken, vörös ablakokon keresztül a régi magyar életbe, a kis emberek, falusi jobbágyok és birtokos nemesek sokszor igen küzdelmes, igen cudar vergődésébe. Ennek az életnek csak egyik oldalát ismerjük meg itt e cikkben, de volt más árnyoldala is. Régen, amikor még nem voltak meg a megfelelő védelmi eszközök, a tűzön kívül rengeteg veszedelmet jelentett az árvíz is. Aztán az aszály vagy esőzések miatt támadt éhínségek, továbbá a sáskajárások, a földrengések, a rablóvilág, a farkaskalandok...

A régi jó világban több baj volt, mint ma, a mi sokszor elátkozott korunkban . . .

*

KÉSMÁRK, 1810. ÁPRILIS 30-ÁN. A húsvéti hó és hideg szél után elkezdett tavaszodni, de 28. és 29-én is még nagy szél volt. Ekkor következett el az a szomorú nap, melynek emlékezete Késmárknak mindig szomorú lesz. A lakosokat a tavaszi idő vagy sétálásra vagy munkára a szabad ég alá édesgette, midőn délután egy óraker a tűzharang megszólalt és a tűzlárma minden szempillantásban

rettenetesen kezdett öregbedni. Néhány perc alatt a tűz több házat elborított. Olyan erős volt a szél, hogy minden emberi segítség lehetetlen volt. A legszebb 18 ház a felső kapu felé és a kapu felett lévő torony teteje, a külső városban, vagyis a majorokban 12 ház lett ennek a pusztító tűznek a prédája. Csak könnyen számlálva, 100.000 forintnál több a kár. Egyedül egy háznál 40 öl fa égett el. Megjegyzésre méltó, hogy Késmárkon 50 esztendő alatt tizenkétszer volt tűz. Négy alkalommal olyan nagy volt a szerencsétlenség, hogy a város nagyobb része hamuvá lett. Még nincsen két esztendeje, hogy városunknak a másik része szenvedett, hol a sok szép házon kívül a katolikus templom és a város tornya is leégett. Ilyen gyakori szerencsétlenség méltó intés gyanánt szolgálhat, hogy a tűzre való vigyázat megkettőztessék és olyan rendelkezéseket tegyenek, melyek az ilyen szerencsétlenségeket meggátolják, vagy a kezdődő tüzet fogatosabban eloltsák. (Hazai és külföldi Tudósítások. 1810. május 19-én. 320. 1.)

*

BÉLA, SZEPES VÁRMEGYÉBEN. Az elmúlt tél általában gyenge volt, mivel a kemény tél alig tartott tíz napig. Ködös és nedves hidegecske napjainkban, még februárban is kevés hó fedte a földeket. Márciusban tisztább idő kezdődött, de a derült időre sanyarú hidegek következtek: március végén és április elején nagy havak és esők álltak be. Április közepén szelíden köszöntött be a tavasz. Nagycsütörtökön fullasztó volt a meleg. Nagypénteken váratlan égháború volt, melynek rémítő postái, a sötét felhők a déli nagy meleg után hirtelen gyülekeztek s estére az egész eget elborították. Szörnyű villámlások és csattogások között egy

olyan csapás esett, mely Bélában, a Szepesség népes és szorgalmas városában egy házat meggyújtott. Esett ugyan közben sűrű eső, mégis három óra alatt a város 42 legszebb háza leégett. Az volt a legnagyobb szerencse, hogy a pajták a túloldalon vannak építve s így a házak legvégén ezek mind megmaradnak. (Hazai és külföldi Tudósítások. 1810. május 19-én. 320. 1.)

1820-BAN PÉCSRŐL jelentik a Hazai és Külföldi Tudósításoknak, hogy március 27-én sokszáz embert fosztott meg csendes békéjétől és minden vagyonától a tűzvész. Március 27-én a déli harangszó alig halt el, midőn a harangok ismét kongani kezdtek. Nagy szél volt s a tűz rohamosan terjedt tovább. Hiába volt minden igyekezet: a nagy füst, a mindenfelől mindent égető láng, az utcák szűk volta, a házak sűrűsége lehetetlenné tette az oltást. A lakosság rémülten nézte a tűz kegyetlenségét, de inkább csak siránkozhatott, mint segíthetett, annyival is inkább, mert egyszerre húsz-huszonöt ház is hatalmas lánggal lobogott és egymástól alig távoleső utcákban, sokszor meg olyan messzire egymástól, hogy több emberrel megtörtént, hogy mialatt ők a más házának megszabadításán igyekeztek, azalatt a magukét minden ingóságukkal együtt elvesztették. Egy óra hosszát tartott a tűz, mely alatt „egynek vigyázatlansága miatt száznolc ház égett el, azonkívül majd annyi istálló, pajta és más egyéb épület, egy asszony életétől, sokan csendes nyugalomuktól, számtalanok pedig minden vagyonuktól megfosztattak“. A segélyakció itt is nyomban megindult: Király József pécsi püspök ezer forintot és gabonát, a szemínárium előljárói sokszáz kenyeret adományoztak a károsultaknak és a város épületfát ígért a házak felépítéséhez, amit bizonyára meg is adott.

EPERJESÉN 1820. február 27-én nagy rémülés volt a tűz miatt, mert este hét órakor az evangélikusok kollégiumának födele égni kezdett. A veszedelem igen nagy volt, mert közelében nagy épületek vannak, de a polgároknak a buzgósága és a katolikus gimnázium Szent Ferenc szerzetéből való professzoroknak bátor munkássága annyira erőt vett a tűzön, hogy még a földelnek is egy része megmaradón, de az égés által történt kár mégis igen tetemes, mind az épületnek nagyságára nézve, mindazon tekintetre nézve is, hogy a földél alatt lévő Sennovitz Márton Úrnak egyéb jószágain kívül 47 láda mineralogikagyűjteménye megromlott, mely harminc esztendei utazásainak eredménye volt. Az eperjesi katolikus nemes ifjak a tűz által okozott kárnak megtérítésére teátrumi játékot adtak s ennek jövedelmét a kollégium előjáróinak kezéhez szolgáltaták. (Hazai és külföldi Tudósítások. 1820. április 8. 233—234. 1.)

KASSÁN 1821. DECEMBER 23-ÁN a középső Hóstádban (felső városban) délután 4 órakor tűz támadt, amely a nagy szél miatt oly hirtelen elterjedt, hogy minden emberi segítség hiába volt. 99 ház, 35 csűr, 82 istálló, 50-nél több marha a lángok prédájává lett s így a tűz „annyi házi népet éppen a tél közepén végső szegénységre s nyomorúságra juttatott. Ily szerencsétlennen való könyörülés mind hazafiúi, mind emberi kötelesség“. (Hazai és külföldi Tudósítások 1821. január 3-án. 4. lap.)

SENTEŐRINCEN (Baranya vármegye) 1821. február 19-én éjjel tíz óra után a falu felső végén az első háznál tűz támadván, azt a nagy szél oly hirtelen elterjesztette, hogy már a falunak nagyobb része lángok özönében állott, midőn az álomba merült népség felriadt. Csaknem ugyanazon idő-

ben a falu derekán is égni kezdett és a keleti soron az emésztő lángok elborítottak mindent. Az oltás lehetetlen volt és szerencsésnek tartotta magát, ki életét s házi népeit megmenthette; „siralmasan nézni kénytelenítve csekély vagyonának a tűz által való emésztetését“. A helységnek szebb és nagyobb része rövid idő alatt hamuvá lett; 71 ház, istálló és egyéb épületek, 31 darab öreg marha, 98 darab sertés lett a tűz prédájává. 106 család vesztette el vagyonát, kenyerét, ruháját s a legsanyarúbb szükségbe jutott. Ezt a siralmas csapást még borzasztóbbá tette az a gyászos eset, hogy azon háznál, hol a tűz támadott, egy 17 esztendősfő ifjú összeégett, az anya más 9 esztendősfő magzatával s két kisebb unokájával, a mellette lévő házban pedig egy 20 esztendősfő leányzó megfulladt. Ezeken kívül még három idősebb személy múlt ki „a tűznek siralmas következtében, mások pedig a tűz által okozott sérelmeik miatt élet és halál között sanyarognak. Ezen szívet hasogató esetek minden emberi érzést hathatósan megillethetnek — írja az egykori tudósító —, valamint a gyászos feleket legélesebb fájdalommal hasogatták, midőn a szerencsétlen holtak harmadnap egyszerre heten a temetőbe kísértettek, amidőn tiszteletes Balassa János evangélikus prédikátor igen szívreható imádságot mondott, valamint vasárnap a temetés után valásbéli buzgó, megnyugtató beszédet tartott. A nagy veszedelmek között bámulásraméltó magas elszánást mutatott Nemes Fördös István és Dantz Ferenc, kik önnön életüket kockára vetvén, a lángoknak nekirohantak és a tűz közül tizenöt személyeket kiragadtak. Ezen rettenetes tűz által siralmas állapotra jutott lakosokhoz, kik különben az éhség és nyomorúság áldozataivá lettek volna, keresztény irgalmasságot és emberi könyörületességet mutattak akkor hamarjában a körül levő uraságok, eklézsiák és helységek s a

szükséggel küszködő szerencsétleneket élelemmel és egyéb adakozásokkal segítették és különösen T. Bartosságh József úr, a Méltóságos Gróf Apponyi földes uraságnak plenipotentáriusa a kárvallottakat lelkesítő megnyugtatóssal bátorította és kegyes ajánlásait mindjárt munkába is vette. Mely jótévedők iránt hálaadó könnyekkel jelentik a szerencsétlenek az ő forró köszönetüket, de egyszersmind az egész hazának enyhítő segedelemért esedeznek“. (Hazai és külföldi Tudósítások. 1821. március 14-én. 162—163. 1.)

1822. JANUÁR 18-AN KŐSZEGET látogatta meg a vöröskakas. Délután félkettő tájban a külváros egyik napkeletre fekvő utcájában lobbant fel a láng, amelynek csakhamar prédájává lett tizenhárom egy sorban lévő ház. Itt a szél a levegőbe kapván az égő zsúpot, a gyümölcskertekben az egymástól távoleső gazdasági épületeket támadta meg, aztán átcsapott a láng a Szombathelyi-utára és itt, meg a szomszédos utcákban csakhamar 27 házat emésztett meg. Másnap ugyanezen időtájban a város felső részén, a soproni kapunál egy istálló gyulladt ki. Ez alkalommal 8 ház égett porrá, de a rémület nagyobb volt, mint az előző napon, mert az északi szél az égő zsidelyeket a városban mindenfelé szórta s több helyen újabb gyújtogatásokkal fenyegetett. Ezért a tűzoltók minden gondjukat a belső város oltalmazására fordították és így sikerült is a belvárost a tűztől megmenteni. Bár most már katonákat, polgárokat vezényeltek az utcára, gyalogosan és lóháton, hogy vigyázzanak és figyeljenek mindenfelé, mégis a harmadik napon a külvárosban egy szép emeletes ház gyulladt ki, de mivel szélcsendes idő volt, a láng nem terjedt tovább, mert a szomszédházak fedeleit leverték. A következő nap délelőtt a piacon egy vásári kereskedőnél támadt tűz, de ennek füst-

jét a nyugtalan lakosság idejében észrevette s idejében el is nyomta. „Milyen sokan lettek szerencsétlenek s milyen méltóak a könyörületességre, már a történetnek szomorú előadása is bizonyítja“ — fejezi be a Hazai és külföldi Tudósítások levelezője.

KOMÁROMBAN 1823. ÁPRILIS 7-IK NAPJÁN, reggel 9 órakor a város felső végében, a Bernában tűz ütött ki s mivel a szél igen nagy volt, s a városnak az a része mind „curiális fundusokon épült apró házakkól és szűk utcákból állván“, a láng oly hirtelen elterjedt, hogy rövid idő alatt 63 ház hamuvá lett. (A Budai Újság 56, a Pozsonyi 80—100 házat említ, „mi egy érdemes levelezőnk írása szerint határoztuk meg.“) Mondják, hogy egy gyermek és egy férfi is megégett. (Hazai és külföldi Tudósítások 1823. április 26. 265—266. lap.)

1823 áprilisában, májusában a következő tüzek voltak még: Bazinban április 15-én 30 ház, Eleken április 14-én a református templomon és 7 kis házon kívül az egész helység; Pöstyénben, Nyitra vármegyében május 5-én 62 ház és 20 csűr; Nagy-Röcén, Gömör vármegyében május 4-én 50 ház; Felső-Szeliben, Pozsony vármegyében május 4-én 185 ház; Losonc városában, Nógrád vármegyében május 6-án 58 ház lett a lángok prédájává. (Hazai és külföldi Tudósítások 1823.)

1825. ÁPRILIS 9 -ÉN írja a Hazai és külföldi Tudósítások levelezője:

„Sajnos érzés lepte el szíveinket, midőn március 31-én a futó hírből hallottuk és a feltornyozott füstből észrevettük, hogy a Rákospatak dombjának partjára helyezett Pecel tűzveszedelemben vagon, de még inkább nevedett sajnálkozásunk, midőn szemellátott tanúnak bizonyításá-

ból értették, hogy mintegy negyven parasztház, több nemes úriház, méltóságos Ráday Pál úrnak főkastélya és gazdasági épületei, a református templom, a prédikátor- és iskolaház leégtek. Itt is a szél vitte végig a zsarátnokokat a falun. Elpusztult a nemes grófnak ritka és drága képgyűjteménye és az emblémáiról és azokat díszesítő magyar versekről nevezetes péceli palota is leégett. Nagy szerencse, hogy a jeles bibliotéka, mely országos kár lett volna, megmaradott. Ez a tűz március 31-én volt.“

SIKLÓSON, 1825. ÁPRILIS 16-ÁN: Hazánknak különféle részeiből sok szomorú hír érkezett azok miatt a károk miatt, melyeket a tüzek okoztak. így nemes Baranya vármegyében, Siklóson, április 16-án veszedelmes tűz támadott délelőtt 10 órakor és délután két óráig oly keményen dühösködött, hogy 109 ház hamuvá lett, melyek közül 26 az óhitűeké, 30 a katolikusoké és 53 a reformátusoké volt. A nagy szerencsétlenség az óhitűek templomát és a toronyban lévő négy harangot is megemésztette. A szerencsétlenségen kiváltképen serény rendelkezéseivel és segedelmeivel nagyot könnyebített tekintetes Mitterbacher Ignác főbíró úr, aki mind a maga lisztjéből két péknél, amennyit hamarjában lehetett, annyi kenyeret süttetett és a járás községeit a kárvallottak segítségére hathatósan és fogatosán serkentette. Ily jótéviséget mutatott Petrezsel József úr is, a méltóságos gróf Bathyány famíliának tisztartója, aki 10 mérő lisztet adott, Czillinger József, a vármegyének rendes orvosa, aki szintén kenyereket süttetett, Schwartz Illés zsidó árendás, aki nemcsak a maga kocsijával s lovaival volt szorgalmatos a tűz oltásában, hanem három kocsit a maga pénzén fogadott a vízhordásra, azonkívül 5 zsák lisztet ajándékozott. Mely példák a köztiszteletre érdemesek.

Debrecen városában is még március 20., 21., 22. és 23-án nagy tüzek voltak, április 5-én pedig kemény északi szél fújván, 20 ház égett le, 50 familia pedig végső szükségre jutott. — Somorján, a Csallóközben április n-ére virradó éjszaka 16 ház égett el és különben is más épületek nagy károkat szenvedtek, úgyhogy sok gazdának semmije sem maradt, — írja a Hazai és külföldi Tudósítások 1825-ben.

TALPONÁLLÓ TÖRVÉNYSZÉKEK A GYÚJTOGATÓK ELLEN.

A közelebbi múlt és a most folyó hónapokban hazánkat több tűzgyulladások pusztították. Így nemes Pest megyében Apostag nagy és népes helység majd egészen elégett. — Nemes Nyitra vármegyében majd 40 falu és mezőváros, majd több, majd kevesebb kárt vallott a tűz által s magában Nyitra városában kétszer egymásután volt tűz. — Nemes Trencsén vármegyében 15 helység szenvedett kárt tűz által. — Nemes Bars vármegyében, Aranyosmaróton, a vármegyének székhelyén e folyó hónap 16-án tűz támadván, majdnem elégett, úgyhogy ez a szerencsétlenség miatt az arra a napra rendelt fényes beiktatását a főispáni székbe méltóságos Buzini Keglevics János gróf úrnak el kellett halasztani, mert a vármegyeháza körül lévő épületek a tűznek hirtelen való elterjedése miatt mind elégtek és ezáltal a vidéki nemesség s egyéb vendégek is nagy kárt vallottak s a vármegyeházát csak nagy igyekezettel lehetett megmenteni. — Ezek a szerencsétlen égések némely helyen vigyázatlanságból történhettek, de nemes Nyitra vármegyében nyomára jutottak, hogy némely tüzet gyújtogatók okozták: azért ez a nemes vármegye ő császári királyi főhercegségtől, az ország nádorispánjától szabadságot kért, hogy az

ilyen gyújtogatókat talponálló törvényszék által büntet-
hesse meg és ezt az engedelmet meg is nyerte. — Aranyos-
marót mezővárosban is ilyen alátett tűz által kellett a gyul-
ladásnak történni, mert amint mondják, a város egyszerre
négy helyen kezdett el égni — írja a Hazai és külföldi Tu-
dósítások 1825-ben.

NAGYKÖRÖS — EZER HÁZ. Délben 12 és 1 óra közt
a városnak közepén egy istálló felgyulladván, az irtóz-
tató szél dühösködésében 478 lakos udvarán, 94 akol kert-
ben ezernél több épület és négy szárazmalom lett hirtelen a
tűz prédája. Mely annyival sajnálatosabb kár, mivel az
épületek nagyobb része egészen beégyvén, nemcsak temérdek
házieszköz, eleség és marha lett hamuvá, hanem sok pincé-
ben még a boroshordók is széjjelpattantak. Ámbár pedig
lehetetlen volt a sebesen rohanó s egy házról a másikra
csapkodó lángokat s a magasságba repülő tüzes üszköket
gátolni, e sebes és rémitő veszedelemben egy asszonynál
több nem vesztette életét. Így lett e városnak nagy része
nyomorulttá, valamely gonosztevő kezétől, annyival könny-
nyebben, mivel az épületek sűrűsége, rendetlensége s a
könnyen gyulladó födelek a tűz elnyomásában nagy aka-
dályul szolgáltak. (Hazai és külföldi Tudósítások 1826. áp-
rilis 22. 249—250. lap.)

BAZIN SZABAD KIRÁLYI VÁROSNAK 300 házából
április 9-én felénél több lett hamuvá, nevezetesebb kö-
zöttük a városháza, evangélikus templom és iskola. 9 ember
lett a tűz áldozata. Segedelmükre a pozsonyi városi szín-
ház igazgatója már 800 váltó forintot nyújtott s e felett
még a húsvéthétfői játék jövedelmét is egészen oda ígérte a
nemeslelkű. (Jelenkor, 1832. április 21-én, 250. 1.)

SOLTRÓL ÍRJÁK: Városunkban f. hó 5-én délután 3 órakor vigyázatlanság miatt tűz kerekedvén, egy pár óra alatt 130 ház lőn hamuvá. Ügyességgel párosult elszántság, sőt bő vizünk mellett is, csak alig valánk képesek az iszonyú tüzet csillapítani, melyet az éppen nekifújt délkeleti szél hatalmasan segített. Fájdalmas vala a szegény károsodottak jajjait hallanunk, kik a bekövetkező őszi és téli idő-viszontagságok ellen oltalmukul csupán a kormos falomokat láthatják; keserű szemlélnünk a kettős áldozatot, két gyermek összeégett tetemeit t. i., kik éltek a lángoktól óvni vágyván, lakházuk szugolyaiban lelték sírjukat. Vegyék egyszersmind hálánkat mindazok, kik az emberiség tiszta érzetétől lelkesítve, a szenvedők ügyén való tettel siettek segíteni s így a lesújtott emberiség könnyűit némileg enyhíteni. B. S. (Jelenkor, 1833. szeptember 25. 610. lap.)

DETTVA MEZŐVÁROSBAN, Zólyomban szeptember 14-én egy fiú vigyázatlan lövöldözései tüzet lobbantván, fél óra alatt 108 lakóházat, 108 csúrt vagy életpajtát s négy gyermeket pusztítottak el a lángok. Erről bővebben. (Jelenkor, 1833. október 5. 365. lap.)

1831. HÓDMEZŐVÁSÁR HELYÚJJAÉPÍTÉSE. „Városunkban múlt április 19-én véletlenül kiütött s több mint 400 különféle épületet a viharos szél által segítve s növesztve, földig elemésztett tűz által megkárosult s némely végső ínségre jutott lakosoknak keserves jajjaik eljutottak több érzékeny kebelbe, s azokat könyörületre és segítségre indították. Így vette szívére íme a boldogtalanok keserveit gróf Nádasdy Ferenc váci püspök úr, ki azoknak segítségül 300 forintot, minden vallástekintet nélkül kiosztan-

dót ajándékozott, így küldött Bene József úr, Csongrádnak országgyűlési követe 250 forintot, melyet e szent célra az országgyűlésen gyűjtött össze. Fogadják a nemes emberbarátok a némileg megvigasztalt szerencsétlenek ezenneli nyilvános háláját!“ — olvassuk a Jelenkor 1835 június 24-i számában egy hódmezővásárhelyi polgár levelében.

MISKOLC KATASZTRÓFÁJA.

Az életnek egy szebb reményét elveszteni, néhány heti vagy havi keresményünktől megfosztatni, biztosított anyagi létünknek csak egyetlen talpkövéét döntve látni, ha nem kicsiny fájdalom: minő lehet az, midőn nem heti, nem havi, sőt nem is évekig, hanem egy egész hosszú élet folytában annyi műgonddal összekapart kis vagyonkákat — anyagi létünk biztosítékának összegét néhány órai láng foszlányai-ban odalenni — a föld teréről elsöpörve, sűrű füstgomolyokban feloszlani látjuk, — írja a Honderű 1843. július 29-i száma. — És a megszokott küszöb, a kedves tűzhely, a kert, a szék, a virág, az édes otthon nincs többé. Nincs küszöb, melyen belül a szeretett kisdéd bölcsője ringott és nincsen tűzhely, mely mögül a gondos nő hű tekintete mosolygott és nincs kert, mi árnyába fogadná a lankadt munkást és nincs fa, mely gyümölcsöt, virág, mely illatot és örömet áraszson arra a boldogtalanra, ki még tegnap Krö-zus volt, mert e drága kincsek birtokának örvendett.

És amerre tekintesz, inség, nyomor, meztelenség jajgat eléd a füstölgő üszögváros felől, nincs fedél biztos menhely-lyel kínálkozó, kő nem maradt kövön, rom és pusztulás ütötte fel gyászteljes sátorát.

Ki ne hallaná, ne olvasta volna borzalommal a Miskolc városát ért rettentő csapást. „Folyó hó 19-én reggeli fél-

tizenegykor lángözön borította el városunkat — ekkép jajdul fel levelezőnk, — romokban áll annak legszebb része s a dühöngő elem az enyészet képére alakította azt. Három egyház: minoritáké zárdástól együtt, a reformátusok új temploma és a luteránusoké — a katolikusok gimnáziuma, a görög nemegyesültek iskolája, város- és megyeház s a most újítás alatt lévő színház többszáz lakóházzal együtt lángok martaléka lett. Az Alpapsor-utcán, — szomszédom istállójában ütött ki a tűz — írja a levelező —, kinek képepei szalmaköteleket készítvén, gyaníthatólag szalmaközi pipázás eredménye annyi családnak ínségre jutása. A fellobbant tűz a fedelekre emelkedett s a tűz támasztotta szél egyre több helyen lángba borította a várost s délután 4 órakor annak főbb részeit már elemésztette, úgy hogy a felvégi külvárost s az alsópiactól jobbraeső városrészt kivéven, a nagyobb és szebb rész úgyszólván a város színe, egészen — hamuvá lett.

Ez a borzasztó csapás, a minden szüreti reményt előlő öboly károsítását követve, annyira Ínségre juttatja az elégetteket, hogy önerővel felsegélyezést még csak remélni sem lehet. Minélfogva kérem önt, méltóztassék becses lapjában minden emberbaráthoz intézni hatásdús felszólítását, nyújtánának segílyt ez elevenülni csak most kezdett város elégett lakosainak, nehogy elhagyatva, az egyeseknek ínségre jutása mellett, az oly szép kinézést ígérő városunk jövődjője is önromjaiban találja enyészetét.“

Ekkép fohászodik levelezőnk s mi, kiket az egyszerű szavak lelkünk legbensőbbjéig meghatottak — mi, kikben az eszme parányi szavunkat e borzasztó ínség mellett fel-emelni már e gyász hír megkondulásával keletkezett, mit tehetünk egyebet, mint a tisztelt közönséget e szomorító levél tartalmára bizalmasan utalva, a nemesebb szíveket

részvétre és meleg könyörületre felszólítani. Felszólítani szíves buzgalommal legkivált a kegyes nőnemet, melynek gyengédebb keble mindig nyitva áll a könyör angyalának befogadására. Siessenek ők előtt a jópéldával s ünnepek, multságok, sorsjátékok és szép kezekből forgásba menendő s kedves ajkaikkal ajánló ívek által fogják enyhíteni az ínség nyomasztóbb súlyát s részt vihetni magoknak a könyörület Istenének mindenható kegyelméhez.

S felszólítjuk, kik mindig és mindenütt írt tudnak és szeretnek rakni az emberiség vérző sebeire, a szentegyház főnökeit és minden lelkes fiait, járuljanak most is az emberiség oltárához s mentsek meg Magyarország szebb és legmagyarabb városainak egyikét a végromlástól, végpusztulástól.

Felszólítjuk a közintézetek és különösen a színházak igazgatóit, készüljenek újra balzsamot önteni a fájdalom sebére, enyhítőt annak, ki elfogadja, boldogítót annak, ki nyújtja.

És felszólítjuk végre hazánk reményteljes ifjait, alakuljon megyeszerte társulatokba s tegyen központosult erővel a szegény elégett miskolciakért mindent, mit nemes keble sugallata tanácsol.

És ha felszólításunk egyesül tisztelt pályatársainkéval, kik szín- s nyelvkülönbség nélkül emelték fel segélyrehívó szövegüket, hisszük, hogy az irgalom és könyörület érzete felébred magyarhon minden nyelvű polgárában, keresztényben és zsidóban és gyümölcsöket hoz majd a jótékonyosság oltárára, az emberi szívnek dicsőségére válandókat.

A Honderű kiadóhivatala elfogad és külön könyvbe jegyez minden legcsekélyebb ajánlatot, a szerkesztőség pedig — mely az aláírást 50 váltóforinttal egymaga ezennel megkezdi, külön rovatban jegyez majd fel mindent s gondos-

codik a kezéhez jött segélyek rendeltetése helyére eljutásáról.“ (Honderú 1843. július 29, 97—99. 1.)

Szemere Bertalan és Palóczy László a katasztrófa alkalmából a következő nyílt levelet intézték az ország lakosságához:

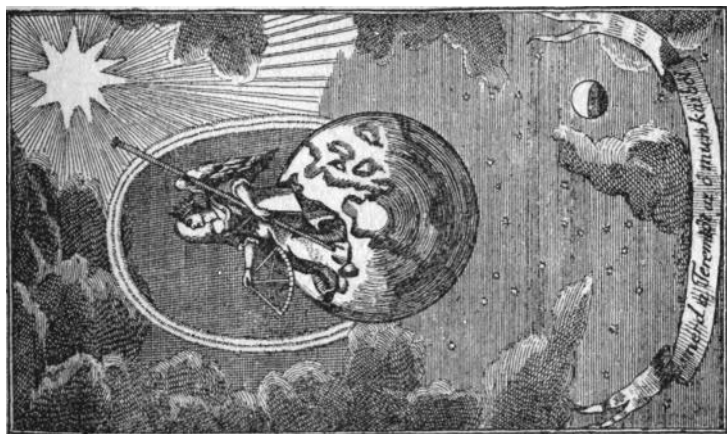
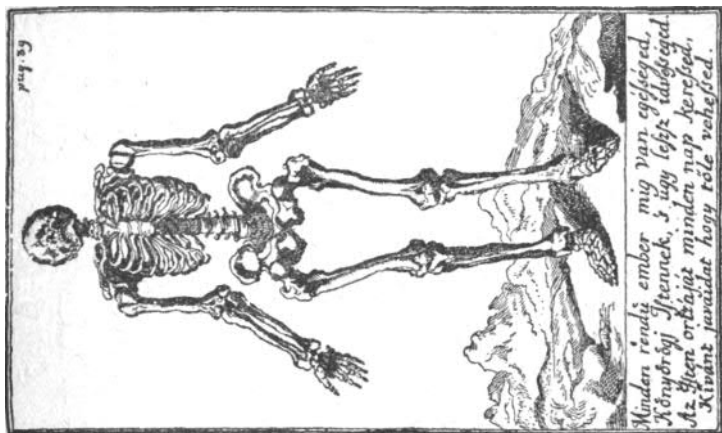
Miskolc folyó hó 19-én délben a lángok martaléka lett. Nincs ellenség, mely így elpusztíthatta volna ezt a várost, mert az talán megkímélte volna a templomokat, hol a kegyesek ájtatos éneke zeng, — nem bántotta volna az iskolákat, hol a gyermekeket szépre és jóra nevelik, — állni engedte volna a hivatalos épületeket, miknek falai a szegény adózó nép verejtékéből épültek s mikben a törvényt és az igazságot szolgáltatják; de a tűzvész megemésztett lángnyelvével templomokat, iskolákat, megyei és városi középületeket, még olyanokat is, melyek cseréppel és palakövel voltak födve, — néha úgylátszik, a gondviselés leveszi igazgató kezét az elemekről és engedi dűlni! — Kis és nagy házak százanként hevernek romban, számosaknak mindene porrá és földig égett; de még nem tudhatni, hány ember esett áldozatul, sem azt nem mondhatjuk meg, hány százezer forintra üt a kár, vagy meghalladja-e a milliót? Isten hatalmas keze irtózatosan megsúlyosodott e szegény városon és éppen most, midőn kebelében a kir. biztos másodéve dolgozik királyi várossá emelésén, éppen most, midőn új életnek áll küszöbén s áldozatokra kellene készen lennie. Miskolc országunk felső részén a legnépesebb és életdús város, piaca s vásárai híresek, életkereskedése roppant terjedelmű. E város egy tekintetben hasonló a hazához, mert körülbelül olyan régi, mint maga e hon és mint ez oly ifjú, azaz inkább jövődjője van, mint múltja, — de más tekintetben hozzá nem hasonló, mert tiszta magyar faj lakja, magyar mind nyelvére, mind erkölcsére, mind ősi szoká-

saira nézve. S éppen a nemzetiség tekintetében kivált fontos álláspontot foglal el Miskolc, lévén az Alföldnek kezdete, hol laknak a tiszta magyarok s lévén a felföldnek vége, melyen felül kezdődnek a másnyelvűek; ez a város az egész országban főműhelye a magyarosításnak, mert mesterembereinél sok felföldi legény dolgozik, mert katolikus, református, evangélikus és zsidó fiú- és leányiskoláiban, évenként, a német, tót és zsidógyerekek egész serege magyarosodik meg. Ezért az a város és népe virágzását óhajtania kell minden igazi hazafinak, nemcsak mivel szép jövővel biztat, nemcsak mivel egy országrésznek életpontja, nemcsak mivel polgáraiban a magyar ősvér legnemesebbike foly, hanem főképen mivel ez a város s nép virágzása és éppen azon a helyen a nemzetiség s ezáltal kivált a jelen borongó körülményekben annyira kívánatos erőegység tekintetében országos közérdekű. Igen természetes tehát, hogy mi, mint követői Borsodnak, melynek szíve Miskolc, úgy is mint emberek, úgy is mint hazafiak, kötelességünknek ismertük tisztelettel megkérni a tekintetes szerkesztő urat: méltóztatnék hatalmas szavával ama pusztult város szegényebb népét ajánlani olvasóink ember szeretetébe s aláírást nyitván, adakozásra alkalmat nyújtani azoknak, kik szeretnek könnyíteni a szerencsétleneken. Állásunknál fogva megfosztatván a balsors azon egyetlen örömétől — a szenvedőkön tüstént a szenvedés pillanatában segíthetni, a távolban egyebet nem tehetünk, mint esedezünk azoknál a jószívűeknél, kik felebarátaik szerencsétlenségeit nemcsak érezni, de azokat enyhíteni is szokták. Maradván megkülönböztetett tisztelettel

alázatos szolgálói:

Palóczy László,

Szemere Bertalan.

SZAVALÓ CSONTVÁZ ÉS A MINDENSÉG. Horváth György: Természetnek és kegyelemnek oskolák, Győr, 1775. című műből.

E lelkes felszólítás szolgáljon újabb és hatalmasabb ébresztésül a hon fia- s leányainak, az irgalom és jótékonyság oltárára minél gazdagabb áldozattal járulni: adjon erőt s foganatot szerény szavunknak, melyet múlt alkalommal már a minden tekintetben oly fontos Miskolc ügyében emelénk s melyet avval az édes hittel ismételünk meg ezennel, hogy a magyar nemzet nem engedheti romba enyészni a várost, mely nemzetségi s úgy politikai, mint kereskedelmi felvirágoztatásának oly hatalmas kulcsa s emeltyűje“ — teszi hozzá a nyílt levélhez a Honderű szerkesztője. (1843. augusztus 5, 129—230. 1.)

VÉDEKEZÉS A TŰZ- ÉS TŰZKÁROK ELLEN.

A tömeges, egyre ismétlődő tűzkatasztrófák már régen foglalkoztattak minden gondolkodó embert. — Ezren és ezren törték a fejüket, miként lehetne megakadályozni a katasztrófákat, vagy — ha már megtörténtek — miként lehetne kártérítést kapni az elszenvedett károkért.

A ma mindenkitől ismert tűzoltóeszközök akkoriban (száz évvel ezelőtt) kezdetleges formáiban voltak még meg s a tűzbiztosítás is akkoriban kezdődött.

Mihelyt tűz támad és a fecskendők vagy az öntözőedények előhozattatnak, azonnal, vagy az idő alatt, néhány font porrá tört hamuzsír kell a vízzel fecskendezni, vagy öntözni a gyúlni kezdő vagy égő ház fedelére — olvassuk 1789-ben. — Ennek szemlátomást az a haszna van, hogy a gyúlni kezdő vagy már égő fa, szalma, nád, vagy akármi, kialszik és többé meg nem gyullad. Minthogy pedig ez olyan könnyű eszköze a tűzoltásnak s a hamuzsír sem annyira drága, bár minden város és helység mindenkor készen tartaná azt, hogy mihelyt tűz támad, azonnal lehetne a

tűzbe elegyíteni és a tüzet vele oltani. Mert bizonyos és sokszor kipróbált dolog, hogy valamely fa, nád, szalma vagy akármilyen is, ha jól megnedvesítették olyan vízzel, melybe hamuzsír van elegyítve, egykönnyen meg nem gyullad.

Hogyha valamely kémény gyullad ki, úgy hogy már a láng is kimegy azon, legelőször is, ha vastábla van a kéményben, azt kell lehúzni és befordítani és azáltal a lángot elfojtani. Mindazonáltal szükséges, hogy azokban a ház padlására felfusson valaki és ha a kéménynek valahol repedése volna, azt sárral betapassza és másvalaki pedig a ház fedelére felmenvén, a kémény lyukait pokrócokkal vagy ruhákkal, vagy nedves marhabőrrel bedugja, hogy így a kéményben levő tüzet elfojthassák. Ha szükséges, lehet a kéménybe felülről beöntözni, vagy levesganéjt leereszteni abba. Igen jó, ha erős épülete van a kéménynek, úgy hogy az összedüléstől nem lehet azt féltetni, puskával fellőni abba. Mindazonáltal a legtanácsosabb és a legkönnyebb ez a három eszköz:

1. egy maréknyi kénkövet kell a tűzhelyen meggyújtani. Ennek erős gőze eloltja az égő kéményt;

2. avagy egynehány maréknyi aprófát kell a tűzhelyen lévő tűzre vetni, melynek szinte az az ereje van;

3. vagy pedig, ami a legkönnyebb, egy nagy, hideg vízzel telt cserépedénybe néhány marék só tétünk, azt a tűzhelyen addig kell keverni, ameddig annak erejétől a megtüzesült és meggyulladt korom a kéményből darabonként le nem hull és így a tűz magában elalszik.

Ezeket a furcsa tanácsokat a tudósoktól szerkesztett Mindenés Gyűjtemény I. szakaszában (1789. 157—158. 1.) olvashatjuk, de már inkább maradjunk csak a mai tűzoltási módszernél. Ne hallgassuk meg a régi jó tanácsot!

Azon szerencsétlen tűznél, mely októberben a császárkirályi sôházat Pesten megemésztette, észrevéven Nemetz József úr, a filozófiának doktora és az universitásnál a fizikának és mechanikának egykori segédprofesszora, hogy az oltószerszámok nagyon tökéletlenek, aziránt tehát a közőra célzó buzgóságból a nemes pesti magisztrátust tudósította és módot mutatott a megjobbításukra — olvassuk 1807-ben. Nagy készséggel fogadta a nemes magisztrátus és méltóságos ifjabb Nádasdi Mihály gróf úrnak, mint Pest városa mostani királyi komisszáriusának helyben hagyásával ezen jobbítások a mostani eszközökön megtétettek.

Azon tökéletlenségek a következendők: ha a mostani vízeshordót tölteni akarják, csak két ember dolgozhatik, ezek is egymásra várakozni kénytelenek. Ezáltal sok idő múlik, sok víz elvesztegettetik. A víz a fecskendőhöz vitetvén, nagy igazgatással eresztetik a kádba és ebből öntetik azon magas fecskendőkbe nagy alkalmatlansággal. A mostani vízfordószerkér alkalmatlan arra, hogy helyben megforduljon.

Nemetz úrnak javaslása szerint pedig: azon vízfordó helyett oly alkalmatos edény tétetett, melybe egyszerre nyolc ember is töltögethet vizet. Ezen edény a fecskendőhöz vitetvén, minden kád nélkül és bőrkannák nélkül, egyenesen a víz egy csatornán a fecskendőbe eresztetik, mely csatornának se csapja, se rekesztéke nincsen, a vizet pedig jobbra, balra, amint szükséges, a fecskendőbe vesztegetés nélkül eresztheti. Eszerint tehát ott szükségtelenek a bőrkannák és kádak, melyek mindenkor az utat akadályoztatják és zűrzavart okoznak, valamint az edények emelgetése sem szükséges.

Évégre a fecskendő ötkerekű szerkérre tétetett és hogy könnyebben lehessen vele bánni, alább eresztetett, de úgy,

hogy a régi tengelynek mindenütt hasznát lehessen venni. Megmaradtak a fecskendőnek kávéi is.

Ezen alkalmatossággal a fecskendőnek többi részei is megvizsgáltattak és azon újabb módozáson kívül, melyek csak a kiigazítást gátolják, mind a szűrőben és alcsőben, mind a forgó vékony csőben oly hibák találtak, melyek a fecskendőnek céljával teljesen ellenkeznek.

Aki Nemetz úrnak ezen hasznosaknak tapasztalt javalásait a közjóra törekedő buzgóságból, melyre mindnyájan köteleztetünk, ismerni és haszonra fordítani kívánná, Eberhard Henrik harangöntőnél Pesten magát jelentheti. Aziránt is módot mutatott az a dicséretes igyekezetű derék hazafi, hogy hogyan lehessen a tűzi veszedelmekben a szívós és csöves kutaknak nagyobb hasznát venni. (Hazai Tudósítások, 1807. december 9, 387—388. 1.)

De megjelennek a század elején a tűzkárbiztosítók is:

Alól megírt ezennel jelenti, hogy ötet a gyulladásbeli károkért jót álló Ausztriai első Társaság ágensének választotta, mely társaság mindenféle házakért, ingó javakért, fabrikákhoz és mesterségekhez tartozó eszközökért, természetbeli életért, marhákért s más egyéb javakért minden égésbeli károkból kevés fizetésért jót áll.

Aki ezen jóltevő institutumról bővebb tudósítást venni és javait a rettentő gyulladásoknak dühösségei ellen igen kevésbé érezhető költséggel egészen bátorságba helyzetni kívánja, ne terheltessen szóval, vagy frankírozott levél által az alól írt ágenshez folyamodni, aki a nyomtatott statútumokat kinek-kinek kérésére ingyen kiadja, a szükséges utasítást megteszi, a meghatározott előadáshoz való bizonyságokat általveszi, azokat a jótállásért való fizetésnek meg-

határozása végett a direkciónak elé terjeszti, az arra teendő végzést közli s a jótálló iránt (Cautionalist) meghozatja s szerzi.

Nagy József.

(Hazai és külföldi Tudósítások, 1825 november 9. Hirdetés.)

Midőn hazánkban a tűz által esett szerencsétlenségek egynéhány hónap óta oly gyakorta történtek és oly sokakat szörnyű károkba döntöttek, méltó megemlékeztetni hazánkfiait, hogy Bécsben a tűz ellen bátorságosító társaság akármely fekvő jószágoknak kármentését magára vállalja és eziránt a birtokosokat bátorságosokká teszi. Ezen kármentésnek feltételeit kiki Pesten Liedemann János Sámuel úrnál, Komáromban pedig a vízi veszedelmek ellen bátorságosító társaságnál bővebben megtudhatja. Itten csak azt kívántuk jelteni, hogy a tűzi kárvallások ellen bátorságosító Bécsi Társaság már hazánkban is jó nagy summákat fizetett ki a kárvallottaknak. Szoltsányban, Nyitra vármegyében június 23-án támadott tűz által 163, rész szerint jobbágyságnak, rész szerint az uraságnak épületei égtek el, melyek összeségben a tűz ellen bátorságosító ausztriai társaságnál a kármentésre be voltak Íratva. A kár 5080 forintra becsültetett konvencióos pénzben és ezen summa mindjárt kifizettetett Odeschalky Innocent herceg úrnak, noha a bátorságosítás csak június 19-től kezdődött. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1825. július 9, 17—18. lap.)

Tíz évvel később Brassai Sámuel újságja, a Vasárnapi Újság felhívja a figyelmet a tűzoltó társaságokra:

„Nevezetes az, hogy az északamerikai egyesült államokban a tűzoltó társaságok tagjai, minden fizetés vagy csak jutalom nélkül, önkéntesen segítenek — olvassuk 1835-ben

—, Londonban s más jó rendű városokban fizetett vízipuskások vannak; Párizsban katonai szervezetű oltócsapat van: Szápőrök és Pompiék (Sappeurs et Pompiers) néven; az amerikai városokban azonban a tűzoltók mindenmű rendű és rangú fiatal emberek, kik idejüket, munkájukat, erejüket és pénzüket nem sajnálják és semmi veszélytől nem irtóznak, hogy polgártársaikon segíthessenek. És mind ezt fizetés vagy kárpótlás nélkül teszik, minthogy azon kevés pénz, mely a státus jövedelméből ezen társaságok költségeinek pótlására adatik, nagyon csekély. Ezen társaságok egyike kolumbiai egyesületnek nevezi magát, s választott mondása ez: „Származott jóltevőségéből, ösztönöztetik a vetélkedéstől.“ Ezen jelmondat fel van pompásan a legújabb vízipuskára metszve, melyet ez a társaság készíttetett, és amely legszebb ezen nemből a világon. Az állása gyönyörű alakú, a faragások rajta mahagóni fából vannak, s az egész legékesebben fel van cifrázva rezezzel, aranyozással stb. Ha hazánk fiai közül valamelyiknek történetesen kezébe akadnak ezen soraim, talán eszébe jut az a gondolat, hogy a nagyra született nemes lelkű magyar ifiúnak szégyen ennyire hátra hagyatni a kalmár szellemű amerikai varga ifiaktól; s bár a pipa és kártya el ne felejtetné tüstént vele. Adja Isten, hogy ne kelljen sok tüzet oltanunk, de bíz a szorgalom tüzét ugyan szükség volna gerjesztenünk.“ (Vasárnapi Újság, 1835. évf., 688. lap.)

*

De ki tudná felsorolni azokat a tűzkárokat, amelyek Magyarországnak bizonyára minden városát és faluját meglátogatták azóta, amióta a hírlapok nyilvántartották az országban történt nevezetesebb, említésreméltó eseményeket

és katasztrófákat. Kétségtelen, hogy különösen az utolsó száz év alatt megszervezett tűzoltóság a tűzvész- romboló erejét hatalmasan csökkentette, azonkívül a gyűjtogatás szigorú büntetése és a rendőrség szervezése a közbiztonságot a múlt állapotokhoz képest ezen a téren is lényegesen megjavította és ma már ritkábban fordulnak elő olyan tűzesetek, amelyek egész falvakat pusztítanak el, vagy amikor nagy szélvészben a városnak vagy a falunak egyszerre négy sarkán csapnak fel a lángok, ami a legtöbb esetben kétségtelenül gyűjtogatásnak volt az eredménye.

Bocsásson meg az olvasó, ha e régi adatok felelevenítésével gyermekkorának legborzalmasabb emlékeit idéztem vissza. Pedig alighanem azt tettem, mert e cikkem írása közben magam is állandóan hallottam a harangok kongását, a tűzoltók riasztó trombitálását, a diákok, a mesterlegények dübörgő versenyfutását, a kisváros vörös fénnel bevilágított főutcáján végig a szivattyú elé fogott emberek galoppját, jajveszékelő asszonyok sikoltozását, agyonriadt gyermekek értelmetlen visítását, aztán az égő háztető gerendáinak recsegő ropogását, de főként a saját szívem dobogását, amelytől majdnem megfulladtam.

ÉHÍNSÉG, ASZÁLY ÉS EGYÉB RÉGI NYOMORÚSÁGOK

HETEKEN ÁT IMÁDKOZOTT 1935 tavaszán az egész ország, remegve leste a láthatárt, nem jön-e rajta terhes felhő; reménykedve nyitotta ki minden ember, — már nemcsak a gazda, hanem az aszfalton járó sárgacipős fogyasztó is — a rádióját, nem jelent-e holnapra esőt, zivatart a „meteorológia“. A kutakban elapadt a víz s a legelésző nyájak száraz fügyökereket tépdestek az aszott rétről. A fekete föld megrepedezett s olyan keményre száradt, hogy hat ökörrrel sem lehetett megszántani. A kukorica levele megsárgult, még mielőtt kötött és a krumpli szára barna lett, mint a dohány. Égett a napmelegtől a „kopár szik sarja“ s a kútágas, mint „óriási szúnyog“ hiába kémlelte az Alföld sok vidékén a kutak fenekét, hiába próbálta „kiszívni az öreg föld vérét“.

Izgalmas hetek voltak, de aztán a beköszöntött országos eső sok helyen rendbehozta a krumplit, kukoricát, répát, legelőt s a fenyegető katasztrófa elmúlt fejkünk felől.

A magyar földön nem volt ritkaság az aszályos esztendő a múltban sem, akkoriban sem, amikor a folyók rakoncátlan vizei szabadon árasztották el a lapos területüket, sárvízük elvonultával iszapjukkal megtermékenyített földet s mocsarakat, pocsolyákat hagytak maguk után. Régi nap-

lók, prédikációk, elégiák s a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve az újságok több katasztrófálisan száraz esztendőről tudósítanak, amikor — különösen mielőtt még ismeretlen volt az „áldott krumpli“, — Magyarország egyes vidékein olyan éhínség lépett föl, amilyen manapság már csak Ázsia elhanyagoltabb országaiban dühöng.

Az első aszályos év, amelyről bő tudósítások maradtak ránk, 1794.

„Ezen 1794-dik esztendő nevezetes én reám nézve arról, hogy ebben adattam fel a miskolci ref. iskolában...“ — írja Szűcs Sámuel miskolci polgár, akinek kéziratos naplóját a Borsod-Miskolci Múzeum őrzi.

„Ezen esztendőben, az egész télen semmi hó sem esvén, a tavasz és nyár is igen száraz lévén, rettenetes nagy drágaság uralkodott, úgy hogy az életnek ára, amely az előbb való esztendőben 3 márvás volt, most köbli felment 12 vonás forintra, annyira, hogy az emberek csaknem éhenhalásra jutának, mivel így sem lehetett kapni. Egy tojás volt egy garas, egy font hús nyolc krajcár, egy tyúk harminc krajcár, egy itce főzelék tíz krajcár. Azomba a nagy melegség miatt a mező kiégvén, a barmok az éhség miatt rakásra döglöttek, sokan a házok tetején lévő elrothadt gazt szedték le és azzal tartották döglő félben levő marháikat; a koldus annyi volt, hogy egy nap ötven is megfordult a háznál, sok szegény gyermekek még követ is nyeldestek el, csakhogy azon vakmerőségekért a gazdagabb gyermekektől egy kis kenyér-hajat kaphassanak. — így büntette meg az Isten az ő áldásainak megvetőit, akik az ezen esztendő előtt való bőségben azt lábaikkal tapodták és csúfolták.

De én ezen szükségét még csak nemis éreztem, — mondja önelégülten Szűcs Sámuel — hála Istennek; ugyanis

az Édes Anyám gondos, előre ellátó gazda lévén, a bő időben annyit szerzett, amennyivel a szűkbe is beértük, sőt többet is szedett volna, ha az udvarunkba való gyújtogatás ezen dologtól el nem idegenítette volna.“

Az elfeledett jeles kecskeméti költő, kinek „Kis ítéletnapja, vagy-is Ketskemét városának tizedik júliusi égése“ című elégiája, melyet már több ízben ismertettem és méltattam, szintén leírja az 1794-i katasztrofális aszályt.

1794. Mit jelent ez a szám? A kevéssel sokatmondó ékesenszólás nyelvén: „Ez a szám a szűkbeszédű nagy bánat dióhája, — melybe bé vagyon szorítva a világ minden baja.“

Mert kivéven azt az időt, amikor a világ belefűlt az árvízbe, ennyi veszélyt egy esztendőre még nem jegyezhetett föl a kihegyezett vaspenna. A tél nem volt sem hév, sem hideg, mintha éppen északot cserélt volna a déllel, nem úgy jött, mint máskor, deres lovon és ősz által, hanem térdig sáros lábbal, meg fekete szakállal. Ezer annyit pityergett, mint amennyit csikorgott és jégcsap helyett borzas haja fűrtjeiről víz csorgott. Szűk marokkal hintette a kövérítő havat. A gyáva telet kétszínű kikelet követte. Egész tavasszal fűjtak a szárító szelek, aztán tűzokádó lovakon és lángoló kereken megindult az égető nyár. Eső nem volt soha. De volt egy alkalommal jégzápor, amely leverte a gyümölcsfák zsendülő terméseit, kicsépelte a gabonakalászokat és beszüretelte a szőlő idétlen egreseit. Jöttek, mint a gólyák tavasszal a munkás tótok, de amikor végigtekintettek a kopasz réten és a mezítelen pusztákon, a bú miatt „kaszáikat fűglesztették fűzfákra“.

A siralomének szerzője a következő sorokkal fejezi be az 1794-ik esztendőről szóló tudósítását:

„Maradék! ha talán hozzád írásom által megyén, — azt értsd és könyvezz az Ezerhétszázkilencvennégyen — mert könyvek sem panaszkodnak többet hosszé időről, — mint e háromszázhatvanöt verset egy esztendőről. — Isten ójjon, hogy valaha ehhez hasonló nyarad — Légyen. Mely jó kívánással az élőknek is marad.

Mátyási József.“

Hogy egy-egy ilyen katasztrófálisan rossz esztendőnek mi volt a következménye a XVIII. században, azt meg tudjuk egy korábbi, 1791-ből való tudósításból. A Hadi és Más Nevezetes történetek 1791-i évfolyama ugyanis ezt írja:

„Szomorúan értjük Heves és Borsod Vármegyékből, hogy ott a szegénység némelly gyökereket ás a földből, azokat megszárazsztja, meg örli, s az ekképen készült lisztből süt kenyeret, mellyel igyekezik magát az éhen-halástól megmenteni. — Nagy szükségét írnak Bihar és Csongrád Vármegyékben is.“

A falu népe azonban nem okult az ilyen megpróbáltatásokon és a Magyar Hirmondó 1792-ik évfolyamában, egy „Debrecen tájjáról“ július 10-én keltezett tudósításban ezt olvassuk:

„Erre felette meleg idők járnak. A rozsz nagy részént mindenütt megért. Már csak aratni kellene, ha vónának aratóink. Más esztendőben seregestől jöttek le erre az időre a Hegyaljáról, azaz Tokaj, Tályas Patak vidékéről és a Tisza mellől az aratók s részébe adtuk ki nekik a rozst és a búzát. Most mivel nincsen ára az életnek: alig lát az ember írmagul is hegyaljai embert ezen a földön. — így okoskodnak t. i. a hegyaljaiak: „Jobb hogy kapálásra fordítjuk itthon az időt, melyet az oda levándorlással kellene eltöltenünk, hiszen egy-két napi kapálásunk által itt is ka-

punk annyit, amennyin vehetünk egy köből rozsot.“ Már igen arra határozták magukat az alföldi gazdák, hogy csak kaszáltassák a rozsukat. Általában nehéz kapni akármiféle munkást ebben az olcsó időben.“

Az 1794-i aszályos esztendőre nagy drágaság, a szegény népre szomorúság, éhínség következett. A nemesség és a városi lakosság több helyen emberbaráti szeretettel fordult az ínségesek felé és igyekezett segíteni azokon a szegényeken, akik szeme előtt voltak. Egy 1795. március i-én kelt bajai tudósítás ekként számol be a bajai ínségfrontról:

Bajáról, március i-én: — „Mind itt, mind egyéb részeiben is Báts vármegyének éhenhalásra jutottak volna sok lakosok: ha érzékeny szívű elöljáróinknak s urainknak kegyes gondoskodása példásan nem mutatta volna magát a gabona beszerzésben. A városunkban levő uraságok nevezetesen még farsangi vígságjokból is részt vettek szűkölködő lakostársaikkal: mert annyi summát adakoztak össze ezek számára február 6-án, hogy a három utolsó farsangi napokban százhusz szegény háznépeknél többen kaptak elegendő kenyeret, húst, bort, a mely által enyhülést vehettek szorongattatásaik közben. Ezen nemes cselekedetre magukban is elég ösztönt találtak ugyan az említett uraságok, még inkább felbuzdultak arra, kedves jóltevőiknek példája által. Érték itt a jóltevők nevezet alatt egy kellemetes kisasszony sereget. — Ezek a testben és lélekben szép alakok, egy nagy háznál össze lévén gyülekezve, ékesen kötött rózsákkal tiszteltek meg minden úri személyeket, a kikkel, 30 csinos szánon mutatták magukat. — A mely kezekből származtak a rózsák: ugyan azokból jöttek annakutána az alamizsnák is először, az ügyefogyottaknak vizasztalására. — Még a telhetetlen fősvények kőszívét is meglágyítaná, úgy ítélem, az ilyen érzékenyítő példa! De az is igaz, hogy a szívek-

nek vizsgálója hatalmas jó szívekkel egyesíteni a jó szíveket, mely boldog egyezés, egy valójában, a világi legfőbb jutalmaik közzül a jó szíveknek“, — írja a Magyar Hírmondó 1795. évfolyama.

AZ 1813-IKIASZÁLY.“

A tavasz rendkívül száraz volt — olvassuk 1814 április 19-én, — a takarmány szűk volta miatt György napján túl is a kaszálón s vetésen forgatták a marhákat, melyek a fű új csigolyáját elcsípkedik, a gyökerét a földbe tiporják s így egész évre tönkre teszik azt. Tavaszkezdetén mindjárt kiosztott némely község egynéhány száz táblaszőlő-tanyát aranyért, ezüstért és papirospénzért a legszebb síkon. (Ha ezeknek a helységeknek eddig semmi gyümölcsösük nem volt és felesleges földjük van, vagy ha az a föld talán valamennyire homokos és mindig szabad a víztől s eddig szőlőjük nem volt, ilyen esetekben helyes a dolog: mindazonáltal sokkal helybenhagyhatóbb volna a dolog, ha azt írhatnánk, hogy azok a fátlan helységek ennyi és ennyi száz nyilas akármilyen földet osztottak ki erdő alá, mert meg kell érteni — erdőnek még a vízállás, pocsolya, mocsár is jó. Szükségesebb ott azon a tájon a fa, mintsem a szőlő.)

Egyszer érkezett a száraz nyár. A méhek a maguk veszedelmére lettek kieresztve, mert sem a rajnak, sem az öregnek nem volt elesége. Csak a Christ ladás méhei, melyeket nem eresztettek ki, azok állták ki a telet. 50, 60 új rajtól alig kaptak egy akó mézet és ez is csak méhkenyérből és burkos lépekből állott nagy részben. (Ugyan bizony nagyon hátra kell ott lenni a méh tenyésztésben? — vagy ta-

lán nem is lehet tenyésztésnek mondani? Nem lehetett volna-e abból az 50—60 rajból, mikor az idő ujjal mutatta, 5—6-ot formálni?)

A hernyó dűlásokat tett a kerteken és szőlőkön: 50—60 fán alig lehet látni egy zöld levelet. Akinek gyümölcs kellett, csaknem mindennap hernyót kellett szednie: de volt is haszna, mert: labor omnia vincit. (Vincit úgy, a hernyókat is, ha nem április utóján s májusban, hanem annak idejében, márciusban s korábban is állunk neki s a szomszédét is leszedeti a bíró, a tulajdonos erőszakos költségén — mint illik.) De álmélkodásra méltó! Az oláhoknak Arad vármegyében, akiknek a gyümölcsösei az erdőhöz közel, a kaszálón, legelőn és a szántóföldön állnak, rakással volt gyümölcsük. Talán a madarak segítettek itt hernyót szedni? Vagy talán a butinai kamerális tisztartó, Institoris György úr próbát kiállott gyakorlása tett valamit? mikor ez az érdemes tiszt a maga tisztvidéke vizsgálásakor, ha sok hernyót tapasztalt a szilvafákon, a helybeli oláh bírót lehozatta, miért nem hajtotta rá a népet a hernyószedésre. Vájjon nem teremne-e gyümölcsöt az ilyen szokás más nemzeteknél is?

A szénatakarásból semmi sem lett. Voltak olyan nyilas kaszálók, amelyeken egy mázsa széna alig termett. Csak némely olyan lóhere- és perjekaszálókat lehetett kétszer, háromszor, négyszer is megkaszálni, amelyek a legelő marháktól ortalom alatt voltak. (Szerencsés mezei gazdának kellett annak lenni, aki a perjekaszálóját négyszer is haszonnal tudja megkaszálni, olyan nyáron, mikor a közönséges kaszálón egy nyilas alig terem egy mázsát.) Aki a szénáját a Jánosnap előtt lévő nagy eső előtt feltakarta, az jól járt. Az ilyen ember sarjút is jól kaszált, mely szalmával keverve, nagy szükségben, segítő jó takarmány lesz.

Micsoda különbség van a régi és új, megjobbított mezei gazdaság között száraz, terméketlen esztendőben is!

A kukoricaszár is, ha fedél alatt megszáritják és megapritják, jó marhaeledel. De kár, hogy itt semmi csűr s kevés takarmányapritó van. De ha volna is: adna dolgot, hogy emberi kéz nélkül magába metsződné.

Az aratás nyomorúság volt. Sokan, kivált akik rosszul művelték meg a földet, a magjukat sem kapták vissza. Az esőzés sok volt, mely az idevaló szokás mellett kétszeresen ártalmas volt. Minthogy nincsen csűr, tehát itt igen szokatlan dolog a gabonát fedél alá hordani. Az ég alatt rakják a kazlakba s befedik gabonakévékkel, még pedig, ha szép idő van, olyan mesterségesen, hogy akárki elcsodálkozik rajta. (Csűr nincs és nem is lesz, nem is lehet addig, míg erdő nem lesz, mert a Tiszán úsztatott fához, köszönet, ha lakáshoz valóhoz van az embernek költsége. A tudósítás írójának 5, 6, 10 ezer keresztből álló kazallal volt dolga, olyan embernek a jószágában, aki sok millióval bír és sok százezer került csűrje van: még sem volt elég tizedrész terméshez. Hát — nincs elég földünk? Van, csak ember legyen rajta, aki azt emberül meggyőzze, emberül mívelje, emberül markoljon bele, hogy az ujjai közül ki ne csorogjon.)

Az ég alatt esik meg a gabona nyomtatása is, mert csépelni nem szoktak. Minthogy már mindenik munkát gyakran ott érte az eső, sok gabona megázott, kicsirázott, megpenészesedett és az abból sült kenyér keserű és rossz. Ehhez járul még egy igen fontos körülmény. Mivel a só annyira megdrágult és mind embernek, mind a baromnak igen becses lett, tehát mind a kettő igen sokat szenved a dög ellen való szer szűk volta miatt. Úgy de, mutatott a természet annak, aki hasznát tudja venni, elég segítséget. Mindenféle

kerti zöldség és gyökér annyi termett, hogy fél század óta se több, se jobb. Nemcsak kenyérrrel, szalonnával és hússal él az ember, hanem az Istennek minden más ajándékaival is, amelyeket most megtalálhatunk. (Ez mind jó és kegyes vigasztalás, de só egyikből sem lesz.)

A kukorica, kivált a kései és magasan ültetett s amelyiket rosszul kapáltak meg, nem érett meg: az éretlen csövek megpenészesedtek a héjban s a kamrában s rossz eséség lesz belőle. (Nem tud az a kukoricaműveléshez, akinek a kukoricája, kivált a Tisza derekán meg nem érik, az még inkább nem, aki azt a kamrába rakja.)

Az idén ültetett minden körös-, nyár-, hárs-, juhar-, juharlevelű boglárfa csemetéi, akárhogy is öntöttük, meg nem fogantak, száz, sőt ezer palánta közül alig maradt valami zölden, csak az akácfa boldogult. Szép kácsintás a természettől, melyre jobban kellene ügyelni. Egynéhány hegyeslevelű juharfa, melyeket ezelőtt hét esztendővel ültettek, az idén október i-én megérlelték magjaikat.

A pamutmag kikelt, de megvette a hideg június 4-én. (Megvette, meg is veszi gyakran, mert Moreából került, mint a többi, hát ha már egyúttal Kairóból hozatnánk, hogy Magyarországon elterjesszük? Hozassuk Észak-Amerikából, az útja könnyű, majd mindjárt jobban boldogulunk vele, az örökös praemium sem vész kárba s a pamutfajta is sokkal jobb.)

A vizes ősz előállott. A síkon fekvő szőlők rendkívül szenvedtek. Mivel a féligérett szőlőt már szeptember és október elején beszüretelték, ismét olyan bor lett, mint amelyet professzor Schwartner úr az újonnan kijött statisztikájában leír: „rossz bor, a belföldinek méreg, de még inkább az a külföldieknek. Az utazók átka elegyedett ezzel a borral“. Ellenben voltam októberben két hegyiszőlőben,

VÉRESŐ BUDÁN. Egy leveles nyomtatvány lapfeje a XVI. századból.

melyeket ennek a hónapnak első felében szüreteltek és nagy álmélkodásomra alig találtam két dézsa éretlen, rothadt szőlőt, hanem találtam ugyanannyi szép, szikkadt szemeket. Eszerint az olyan hamis boros esztendőkre is felütik, amit Vergilius mond: „— denique apertos Bachus amat colles“.

1814. KATASZTRÓFA A SOK ESŐ MIATT.

A Tisza vastaga mellékéről írják 1814 szeptember i-én a Nemzeti Gazdának:

Nem lehet csodálkozni, ha ezen a tájon a mezei gazdáknak a literatúra körül megcsüggedt kedvüket tapasztaljuk, mely szerencsésebb esztendőkben egészen másképen volt. A legközelebb múlt, rajtunk egymásután következő uralgó három terméketlen esztendőnek súlyos nyomásait ábrázoló nyomai tagadhatatlan jelei sínylődésünknek. Haladja az emberi emlékezetet ez a történet, hogy egymásután három esztendő ilyen szerfelett terméketlen lett volna.

Voltak ezen a tájon 1790-től fogva a szárazság miatt sok mostoha és terméketlen esztendők, de csak egy-egy, magánosan, úgyhogy előtte és utána rendszerint bő, legalább közepszerű termékenységgű esztendő volt: s így csak maradt egyikről a másokra valami zsugorgatott gabonaeleség és takarmány. Ezt az utóbbi hiányosságot rendszerint helyreütötték a Tisza, Körös és Maros elöntésein lévő kasszálórétek, melyek szárazak lévén, elég rétiszenát takarhattunk, mellyel szintűgy segíthettünk magunkon, ha nem is ért annyit, mint a jó gye- és pallagszéna.

De 1811., 1812-ben e tájon éppen semmi sem termett, ez pedig szegénynek, gazdagnak, szorgalmasnak, tunyá-

nak — mind egyaránt így volt kimérve. A most említett első szűk esztendő súlyait enyhítette az 1810-ről általmaradt felesleges gabona- és takarmányféle: de már az 1812-ik fogyatkozás fájdalmasabb lett. Újította ezt a fájdalmas sebet az 1813-nak bekövetkezett insége és a nyomorúságnak mintegy legfelső fokára rúgtatta rémületünket, midőn júliusban, a már félig eltakart rétiszenákat az említett folyók árja elborította. Már akkor a marhának ezen tájról való kiköltöztetése közönségessé lett — szanaszét mindenfelé teleltünk, hazuról harmadik, negyedik, sőt ötödik vármegyében is: a kenyérnekvalót és más élelmet úgyszintén messze földről kellett összehordanunk.

Hallatlan dolog volt ez eddig, hogy az erre a vidékre való földművelő Pest és Gyöngyös tájékáról hordta volna ide a gabonát: de most a pesti piacra szorultunk gabonavásárlásért.

Valóban furcsa égtájon fekszik ez a mi Hazánk, mert ebben az esztendőben már a sok esőzés miatt nem takarhatunk annakidejében: a nagy kapkodással letakart gabonákat pedig most már nem nyomtathatjuk, fele elrothadt, míg egészen betakarhatjuk. A szörnyű esőzések miatt kétszer félbeszakasztott nyomtatás miatt ugyanannyiszor 8 forintról 20-ra, 6 forintról 12-re nevededett egy köből búza ára.

A SZAMOS KÖRNYÉKÉRŐL ÍRJÁK 1814. július 30-án a Nemzeti Gazdának:

1812-ben, augusztus hónapban beállott ezen a vidéken az esős idő és csaknem szünet nélkül esett, annyira, hogy a búza aratatlan, még a lábán is elkezdett csírázni. A kukorica részint az addig tartott szárazság, majd utána a sok eső miatt elromlott: azért ebben az esztendőben félannyi

gabona sem lett, mint az előtte való jó esztendőben. Bor mindenütt felette sok volt, annyira, hogy egy öreg csebret (100 itze) 2 forinton is nehezen lehetett eleinte elvesztegetni. A gabona sem volt drága, mert az előttevaló esztendei termésből még a legszegényebbeknek is elég volt.

Következett ezután december elején az *ős* tél és a rettenetes nagy hó. Ez tartott egészen február végéig (1813), mely alatt az őszi vetések egészen kipárlottak. Ezt követte május végéig igen száraz és szeles tavasz. Akkor újra annyira elkezdett esni és az egész esztendőn keresztül csaknem szüntelenül esett az eső, mely alatt minden ezen a környéken levő folyóvizek és patakok szüntelen áradásban voltak s partjaikon kiütvén, a gabonaföldeket ellepték, a gabonát vagy elseperték, vagy hasznavehetetlenné tették, úgyhogy csak imitt-amott maradt a hátasabb helyeken valami kevés kukorica és búza, de az is az idő mostohasága miatt tökéletességre nem mehetett. Lencse, borsó, paszuly még magnakvaló is alig termett, bor nagyon kevés, az is felette rossz, gyümölcs pedig semmi.

Ebben az esztendőben is (1814) még eddig igen kevés jó idő volt, majd minden nap esik, tavasszal a hideg majd mindent elrontott, bor semmi sem lesz, búza igen kevés, málé talán semmi, mivel az első vetést a hideg elrontván, az idején való vetéseket újra kellett vetni, melynek megéréséhez igen kevés reményt lehet fűzni a sok eső és az idő rövid volta miatt: melynélfogva az éhség és annak rossz következményei csaknem az ajtó előtt állnak. Már most régóta kocsány, korpa- és fakéregkenyeret eszik a szegénység körülöttünk. A tehetősebb uraságok élettárai is megürültek, az elkövetkező ínség nagyobb és keservesebb lesz a mostaninál. Minden drága, pénz nincs, semmi eladásra, vagy vételre nem kerül, de nincs is mit eladni, a szegények

még csak sót sem vehetnek. Ami eledelt kap, azt is só nélkül kénytelen megenni, melynek káros következményeit előre is meg lehet látni, mert már ezek az éretlen gyümölcsöt kezdik enni.

Bátaszékről írják július elején:

Őszi gabonánk igen kevés lesz, kaszálórétjeink általában június közepe óta árvíz alatt vannak a Sárközben, semmit sem kaszálhatunk, szarvas- és aprómarha a lovakkal együtt utolsó ínségben vannak, a legelő nemléte miatt, melyet a halak és a csigák foglaltak el. A szőlőtövek elfagytak háromízben, negyedszer pedig virágzás közben jött rá a ragya s elpusztította. Boldog Isten! — ez a Kánaán földje nyomorúság tárgyává változott — írja a tudósító.

RECIPE AZ ÉHSÉG ELLEN.

A szabadság szép dolog, de a kenyér szükséges.

Minden nevezetes dolgok között (így szól egy saxoniai ember), amelyek ma fennforognak, semmi sem fekszik úgy a szívünkön, mint ez a kérdés: — hol vegyünk kenyeret? — olvassuk a Nemzeti Gazda 1814. évfolyamában.

— Igaz, hogy minden nap fogy az ember: akit le nem vágta, azt elviszi a pestis. De még így is elég elszegényedett marad, akik nem tudják, mivel éljenek. Mi mindjárt találnánk is másutt eleséget, de se pénzünk, se marhánk. Se marha, se trágya: és így se gabona, se takarmány: következképen, az éhség, vagy mely azzal egyet jelent, a drágaság elkerülhetetlen lesz 1814-ben és 1815-ben. — De ne esünk kétségbe! bátran szegezzük neki a vállunkat a szerencsétlenségnek.

A szerencsétlenség próbálja meg az embert. — Van egy módja az éhség elkerülésének, együgyű az, mint az igazság, sok esztendei próbát kiállott és olcsó. — Ültessünk krumplit trágya nélkül. Hatalmatokban van annyit termesztetni, valamennyi csak kell, embernek és baromnak bőséggel. Jó földben, rossz földben, mindenütt megterem a krumpli, még pedig azután, mikor már a föld a rendes gabonát megtermette, vagy az elcsigázott földben is, csak hogy azt jól el kell a krumplinak készíteni, meg kell azt puhítani jól. Minél nagyobb a krumpli fajtája, annál jobb, és azt is eldarabolatlanul kell a földbe rakni, akármi módon, csak jól be legyen takarva s azután kétszer legyen megkapálva.

Sok esztendeje termeszték én már megerőltetett földben sok ezer köblöt trágya nélkül. Egy megvilágosodott barátom éppen így tett Lengyelországban az én tanácsolásom után: ugyanannyit termett, mint a trágyás földben. Jobbízú és pálinkának is így volt jobb.

Kétségkívül meg kell valamikor a földet trágyázni, de majd csak akkor, ha marhánk lesz. Talán vannak is már olyanok, akik az én módomat szokásba vették és az ilyen szükségben segítő termesztés hasznát általlátták? Annál jobb, annál hamarabb terjed el ennek a híre. Csupán csak a közhaszon kedvéért teszem ezt a híradást és sajnálok minden oktalant, vagy rendkívül okost, aki nem így cselekszik, nem is kocódom vele róla, a tapasztalás megtanít mindenkit. — Vivát a krumpli! a mi jötevőnk! Vivát Drake Ferenc, aki azt nekünk általhozta a tengeren. A görögök és rómaiak oltárokat építettek volna ennek. Felejtjük most el köszönet helyett legalább azt, hegy a dohány mérgét is ő adta tudunkra. (Nemzeti Gazda, 1814.)

Egy másik recept az éhség ellen — a puliszkapótlék.

Egy esztendőszáz sem állott még elő annyi helytállóval (élelmiszerpótlékkal), mint ez a jelen folyó 19-dik és hihető, hogy ennek a neve idővel saeculum surrogativum lesz — olvassuk ugyancsak a Nemzeti Gazdában. — Midőn a pallérozottabbak és megvilágosodottabbak a kávé, nád-méz, bors, kaporna, tűzifa, olaj, bor, pénz stb. helytállót (pótlékot) emlegetik s dicsérik, a szegénység sem szunnyadt el a maga körülményei között, amint tud, szorult állapotában élelemhelytállókkal segíteni. — Ha nyolcforintos pozsonyi mérőjű törökbúzából nem ehétvén puliszkát — a has megtanította a puliszka után sóvárgókat és ma már sok ezren ilyen puliszkát esznek: — a krumplit jól megfőzik, melegen meghámozzák és tiszta faedényben, valamint a lencsét, borsót, paszulyt megtörik, egy-két marék búza-, kukorica-, vagy más liszttel szaporítják és jól összekeverik, akkor egy csomóba nyomván, egy fazék forró vízbe teszik, egy kicsit főzve ismét megtörik s ekkor akár tejjel, akár zsírral, akár káposztalével jóízűen megeszik.

— Jó az a maláta? — kérdezte egy földesúr a zsellérjétől, ez azt feleli: — Jó biz ez, uram! ezerszer jobb, mint a nagyságos asszony cserfamakkból csinált koromleve. (Nemzeti Gazda, 1814.)

S minthogy 1814-ben az ország népének nagy része kenyér nélkül maradt, az olvasottabb, tanult gazdák mindenféle új, nálunk ismeretlen élelmiszereket ajánlgatnak. Így ajánlgatnak a kukoricából külföldön használatos különféle eledeleket.

Mihelyt a kukorica a csövét kihányja, mindjárt kész az ededelnek. Kiveszik a gyenge, éretlen, sőt magvatlan csutkát a tokjából, ecettel, olajjal felkeverik vagy megöntik és megeszik. Az amerikaiak akkor szeretik azt enni, mikor már a szeme tejes: megsütik tűzön és melegen megeszik.

Úgy adom azt elő, mint a magyar hazánkat nem ismerő németek mondják. Az érett kukoricaszemet többnyire megtörök s a lisztjéből ételeket készítenek: de Amerikában szemül eszik azt. Ha a kukoricaszemet gyenge hamulúgban megáztatják, le lehet annak a haját famozsárban kobozni és így aztán hússal megfőzve, igen jóízű levesétel lesz belőle. Ha a kukoricadarát csupa vízben egy kevés sóval megfőzik, igen tápláló étel az kenyér helyett. Csinálnak még abból ilyen eledeleket is:

1. *Olasz-polenta*. Végy elő 8 font vizet, 6 lat sót és forrald fel: tégy hozzá szüntelen kavarás közben egy fakanállal apránként 4 font kukoricalisztet. Ha aztán megöregszik vagy keményedik és a serpenyő fenekéhez akar ragadni, kavard meg azt keményen két kézzel 15—20 percig, míg szívós tésztaává nem lett és akkor vedd ki az edényből, egy dróttal darabold el, mint a szappant szokás és olajjal és sajtdarabokkal edd meg. Ennél többet nem tudnak talán Erdélyben.

2. *Milassa vagy Kruchade*. Ez is kukoricaétel Franciaország déli részében, úgy készül, mint a polenta, csakhogy víz helyett tejben főzik.

3. *Gauder*, a burgadok étele. A kukoricalisztet keményen megpirítják a kemencében, azután lassanként forró vízben, vagy még jobb, tejbe hintegetik, félóraig forralják és végre egy kevés sót tesznek hozzá. Ez, úgylátszik, mintha higan maradna és alighanem igen jó. Talán serpenyőben is lehetne lisztet perkelni, valamint a kávé?

4. *Husty pudding*, amerikai híres étel. Egy fedetlen serpenyőben annyi vizet töltenek, amekkora akar a sülendő pudding lenni s illendően megsózzák. Mihelyt a víz forni kezd, beleöntögetik, vagy rakják apránként kanállal a ku-

koricalisztet, nem öregebben, mint a zabdaraleves szokott lenni, s azután még annyit, hogy a pudding illendő nagysága meglegyen és azalatt mindig forr. Ha egy beállított fa-kanál el nem dül, akkor éppen jó. Ezt a puddingot forróan eszik, kanalankint tejbe rakva és rendszerint kenyér helyett szolgál. Vagy öntőlevet készítenek vajból, lisztcukorból vagy szirupból és ezt is melegen eszik.

Hogy milyen volt az időjárás ebben a katasztrófálisan nedves esztendőben, azt az utókor számára följegyezte a Hazai és külföldi Tudósítások 1815-i évfolyamának váci tudósítója.

Vácról vett tudósítások szerint egy szorgalmatos tudós a múlt 1814. esztendőben az időjárást ekképen jegyezte fel: Felette nedves volt az egész esztendő. Egy lábnyi négyszögű térségre esett 1880 icce, azaz 48 magyarországi akó. Ha mind az a víz a föld színén maradt volna, a mélysége tett volna 22% hüvelyket, holott más esztendőkben csak 17—18 hüvelyket szokott tenni. Legnedvesebb hónap volt július és végre augusztus. Legszárazabb volt október, utána április és azután február. Leghidegebb volt február 21-én, mikor a hőmérő a 16-ik fokon állott a fagypont alatt; ezután február 22-én, mikor a 15-ik fokra mutatott; utána január 15-ik napján, midőn a 14-ik fokon állott a fagypont alatt. Legmelegebb volt július 12-én, midőn a hőmérő a 25-ik fokra mutatott az árnyékban. Ezen a napon kívül még egyszer volt oly méretű meleg, pedig más meleg nyarakban 28 és 29 fokon szokott lenni. A barometrumban legmagasabb vala a kéneső szeptember 19-én, midőn a 29-ik hüvelyken felül az első lineán állott. Legmélyebben volt január 24-én, midőn a 27-ik hüvelyken felül az első lineán állott. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1815. január 21.)

De a gazdának nemcsak az időjárás ellensége. Rengeteg állati kártevője is van, mint egér, patkány, ürge, rovarok, madarak, sáskák stb. Az 1815-ik esztendőben az egér végzett szörnyű pusztításokat a természetben.

AZ EGEREK DIVATJA a Tisza-Maros egyesült mellékéről írt tudósítás szerint olyan nagy, hogy azok patkányrokonaikkal kimondhatatlan sereggel járnak és miattuk nem lehet gabonát tartani. Ada nevű helységnél az egerek által akarván költözni a Tiszán a Bánátba, a vízben a harscák sokat elfogtak közülük, úgyhogy minden kifogott harscának a gyomra egérrel volt tele. Nekem még nyomtatlan gabonám is van, de abban annyi az egér, talán mint a gabonaszem — írja a tudósító. — Most fedeles csúrt csináltak, olyant, mint a szárazmalom, a diameterje 10 öl. Ez igen alkalmas foglalatosság és egy Alföldön nem is kell hozzá szorultságból egyéb, mint 10—12 szekérrel való gabonához szabott szín az oldalához, — olvassuk a Nemzeti Gazda 1815-ik évfolyamában.

1841. AMIKOR AZ ALMA MEGSÜLT A NAPON.

A július hó 18-ika meteorológiai tekintetben igen nevezetes volt, — olvassuk az egykori tudósításban. Legidősebbjeink sem emlékeznek a légmérséklet olyan magas fokára. Sütökemencéi hőség ütötte meg az utcára menőt s gyakran olvasztó melegségű léghab hömpölygött a külvőre. Akaratlanul pusztá Arábia fojtó szele, a Samiel ötlött az ember eszébe, mely mint tudva van, gyakran Olaszhon s Dalmáciában is kiterjeszkedik s 14—20 napig is eltart. Annyi bizonyos, hogy nálunk is rendkívüli jelenete-

ket hozott ezen hónap elő s hatása hihetőleg veszélyes lett volna a szabad mezőn dolgozóra, ha szerencsére vasárnap nem lett volna. Körös vidékén, mint bizonyos kútfőből hallám, a szárazfüves út megperzselődött s két ökör, melyen egy lakos szénát vitt haza, összerogyott s megdőglött. Magam tapasztaltam Pándon, azon rendkívüli jelenetet, hogy az almafákon a gyümölcs délnek fekvő oldala a szónak teljes értelmében megsült. (A igen tisztelt értekező úr szíves vala két ilyen almát beküldeni, melyek noha éretlenek, egyik oldalról valóságos sülteknék mutatkoztak. Szerk.) Érdekes volna több ily jelenetek közlése hazánk különböző tájairól. Egyébiránt a hévmérő keletre fekvő ablakaimban délben 34 R., árnyékban 29 R. volt, — éppen mint Bécsben; délnek fekvő ablakokban egy pár fokkal több is lehetett. Már ezt megelőző nap is^ július 17-én igen meleg volt, 32 R. napon, de már az utána következő 4 fokkal hűsebb s így naponta egy pár fokkal lejjebb, úgyhogy július 26-án délben a napon csak 19 fokot mutatott a hévmérő, összehasonlítás végett az afrikai légmérséklettel, nem lesznek érdektelenek a következő közlések.

Egyiptomban a derék Pál Vilmos württembergi herceg tudósítása szerint március, április, szeptember és októberben a legnagyobb melegségfok 28 R., a legalsóbb 7—8, a középátlóra tehát 18; májustól augusztusig a legmagasabb 32, a legalsóbb 12, középállás tehát 22; legmagasabb állás egész évben 32, legalsóbb 3, tízévi tapasztalatok szerint. Pückerl Muskau hg. közlése szerint, május 13-án Egyiptom pusztáján utaztában a hőség szenvedhetetlen fokra hágott. Sátorában, hol azonban a napsugárak visszaverődése a hőséget még inkább neveié, a legárnyékosb helyen 39 R. mutatott a hévmérő s a homokban, a napra kitéve 55 fokot, Nemcsak érc és üveg, hanem papiros, se-

lyem, vászon, fa, egyszóval minden lángmeleg volt. Leghűsebb tárgy az öntestbőr volt. Két juh, mely délelőtt 11 órakor vágatott le, már 6 órakor este hasznavehetetlen volt s két élő juh és a tyúkuk majdnem mind megdöglöttek az éjen át. A bennlakók ezen pokolhőség dacára is mezítelen járnak, csupán egy keskeny övvel derekukon, fejük csak hosszú hajuk által óvatva a rettentő napégés ellen s lábaik minden védszer nélkül téve ki a forró homoknak.

Svájcban július 18-ika a legszebb és legnevezetesebb, de egyszersmind a legborzasztóbb természeti jelenetek szülője volt. — A constanci tónál — melynek hossza 16, szélessége 4—5 óra, — rettentő szélvész dühösködött, mely a habokat házmagasságnyira tornyozta s gátakat, utakat és házakat rontott. Egy séta végett kiindult s utassal terhelt gőzhajót nagyon összehánytvetett a szélvész, de nem történt mégsem valami szerencsétlenség. A délről jövő forró légfolyam — így szól egy tudósító, — nemcsak az embereket lankasztotta el, hanem a fákat is úgyszólván megbénította. Kíváncsiak vagyunk megtudni, vajjon ez a szélvész összeköttetésben van-e egy hasonidejűvel a Közép-tengeren vagy Olaszthonban s bebizonyosodik-e azon vélemény, hogy ezen hőszel a sirocco folytatása. — A genovai tón — mely tíz mérföldnyi hosszú és két mérföldnyi széles, — reggel 9 órától 11-ig iszonyatos szélvész dühöngött s nagy károkat csinált, de inkább a szűkebb s magas hegyektől környelt keleti, mint nyugati s Genova körüli részen. Itt csak néhány fát rontott, tördelt és csavart össze a szél, de amott nemcsak az orkán rontott és szaggatott szét mindent, hanem az általa borzasztóan felingerelt tó is. A habok hatalma s nagyságáról alig lehet fogalmat képezni. — Mennydörögve csapkodtak azok gyakran össze a Chillon vár felett, letép-

ték egy részét az olasz országútnak a tó mellett, az igen drága s erős vízépítményeknek, a Tour de Peile és Vevey melletti promenadenak s rakott partnak; nyolc van-kilencvenmázsányi kődarabokkal csak úgy játszván, mint a kavicskákkal. Pompás százados vén fák a Montbenonen, Lausanne mellett, Ouchy és Morgesben, mint szalmazálak törettek össze, vagy gyökerestől kiszaggatva, messze dobattak. Két gőzhajó itt is éppen útban vala s keresztül csapkodtak rajtuk a habok, győzelmesen vívtak meg mégis a dühös habokkal s így mind gépelyeik erejét, mind erős alkatasukat s derék kormányoztatásukat bebizonyították. Reggel 8 órakor kezdődött az orkán szörnyű záporosóvel, melyet a genovai meteorológusok 4.4 mm-rel jegyeznek; a 0-ra redukált időmérő reggel 9 órakor 721.48, délben 726.49 s 3 órakor 728.89 millimétert mutatott. A százfokos hőmérő 12.5 és 20.2 közt ugrált. — Volt-e ezen nevezetes napnak befolyása s milyen a mi nagy tavunkra, a Balatonra, érdekes volna tudni.

Arad vármegyének némely helységében 1835-ben vesélyes sülynyavalya dühöngött mintegy április közepétől június végéig. De Rósa József jelestudományú megyei főorvos úr példás készsége, ügyes gyógyításmódja és a segédeihez értelmes utasításai csak 22 embert nem szabadíthatott meg életerejük elgyengülése miatt a 719 közül, kik ettől a fekélytől megragadva huzamosan szenvedtek. — Az illető nádorfőhercegi, királyi kamarai s péli uradalmak ingyen segédeme is járult a csüggesztő betegség megszüntetéséhez, melyet sörben az óhajtott mennyiségig, a szegényebbeknél pedig meleg ételekben is jótékonyan kiszolgáltattak a sínylődők között. A felgyógyultak mindezekért szíves köszönetüket és hálaérzelmüket nyilvánítják ezennel, azonkívül,

hogy a vármegye is nevezett főorvos úrnak hivatalában serény eljárát, közbérgzetében teljes megelérgülési kijelentéssel fogadta.

(Jelenkor, 1835. augusztus 10. 520. 1.)

AZ ÉHSÉGFRONTRÓL.

Erdélyből, 1814. május 7. — Sokat utaztam már életemben, de soha kínosabban nem, mint most. Ennek az oka s az oka következése méltó, hogy a Nemzeti Gazdában kiöjjön. — A múlt hónap végén nagy hó kezdett esni, de ennél sokkal nagyobb és sokkal károsabb esett május 11., 12. és 13-án, mely engem éppen útban kapott. A hideg nagy volt, a hó sok helyen $\frac{3}{4}$ sing mélységű, melynek terhe alatt a már természettel megterhesedett gyümölcsfák a kertekben, sőt a nagy fák az erdőkben is összetöredezték. A hideg miatt, kivált Kolozsváron innen, a feleki oldalon, a fűz- és égerfák levelei és gyenge növései olyanná lettek, mintha azokat sütökemencébe rakták volna, megfeketedtek és porrá lehetett morzsolni. A mezei vetéseket, most, mikor a rozs már a fejét hányta, lepocsékolta és a földre terítette a hó. A szőlők, melyek igen nagy termékenységgel bíztak, teljességgel leromlottak. Ezekben hát sok és felszámlálhatatlan kár esett, de még több esett a marháknban. A vastag hó befedte a legelőket, a takarmány nélkül való emberek marháikat az erdőkbe hajtották, hogy ott cserlevelet ennének, melyből olyan veszedelem keletkezett, hogy némely faluban majdnem az összes marha kidöglött. Itt is, a mi helységünkben több megdöglött 100 darabnál. — Nekem két szép fiatal ökröm és egy borjadzó bivalytenem, — károm legalább 200 forint — írja a Nemzeti Gazda

tudósítója. — Az éhségen kívül a rettentő rossz út miatt is az országúton és útfélen igen sok döglött lovat és szarvasmarhát lehetett látni mindenfelé. Bezzeg ugyan keservesen jutott az eszembe az a nálunk igazán és felesleg betelt gazdasági prófécia, melyet valami csudálatos tapasztalású mezei gazda által április elején a nagy melegen tett. De betelt az is, oh fájdalom, melyet Erdélyből egy másik gondos gazda jövendölt — „tavaszra az éhség elkerülhetetlen!“ — Kent ugyan erre a jövendülésre a recensens valami enyhítő balzsamot az akkori jegyzésében, de hiába, az éhség, keserű gyötrelem, belől lépett a küszöbön. Rettenetes dolgokat írhatnék, ha időm engedné. Kolozsváron létemben saját szemeimmel láttam olyan eléhezett embereket, akik házról-házra jártak, nem kenyérért, hanem kenyérhéjat, vagy csak egy marék korpát kértek éhségük megoltására. Azt is hallottam, hogy némelyek a sütőházakban a kenyerekről levakart tésztaszinet, vagy kormot kértek és ették. — A búzának pozsonyi mérője volt már 8—9 forint is Kolozsvárott, a törökbúza 6—7 forint, de így sem lehet kapni. A marhahúst rettenetes soványsága miatt nem lehet enni. — Hasonló kedvetlen hírek jönnek Kolozsvárra az országnak majdnem minden szegletéből, Kővár, Beszterce vidékéről, a Szilágyságból, de legrettenetesebb Hunyad vármegyéből, ahol egy pozsonyi mérő búza 11—12 forint. A szegénység már régen minden marháját elvesztegette, kenyerét eladta s kenyérvételre tehetetlen lévén, törökbúzacsutkából kezdett magának kenyeret készíteni, mégpedig a tavalyi éretlen, rökönödött törökbúza csutkájából. Egy uraságtól hallottam, hogy Hunyad vármegyében egy pozsonyi mérő törökbúzacsutka már 40—48 garasba kerül és némelyek kínjukban ugyanott próbálják sarjával keverve enni és szaporítani kevés túrójukat, melytől meghaltak.

Mindezeknek a következéseit lehet képzelni, t. i. a terhes nyavalyákat és a halandóságot. Igenis, már sokan meghaltak ebben a szerencsétlen környülállásban.

Ezekhez a kedvetlen hírekhez kényszerítettünk ragasztani azt is, hogy a két nagy hó után egynéhány vidéken országunk napkeleti részében egy rettenetes sűrű jégeső a szántóvetőknek minden reménységét tökéletesen elseperte. Rosszak, felette rosszak a következő kilátások. Tavaly ősszel sok szántóföld szántatlan maradt, részint a sok esőzés miatt, részint pedig azért, mert még a jó gazdának is, soknak nem volt vetni valója. Most tavasszal, a kies kikelettel némelyek drága pénzen szerzett törökbúzájukat a két hó előtt elvetették és az majdnem mind a földbe kötőlósodott. Az éhező szegénység földesura ajtaján is hiába zörget, mert ezeknek is üresek a gabonásai. Ezért az el-kénytelenedett emberek feleségeikkel s gyermekeikkel együtt csoportokként, százanként mennek a szomszédos Oláhországba. Nagy kár és veszedelem hazánkra nézve, melyben most is, egy jó statisztának az a legigazabb panasza, hogy a népesség igen kicsiny. (Toldalék a Nemzeti Gazda XXV. számához. 1814. június 21.)

„A jelenvaló, sőt több szomorú esztendő — írja Bárán Péter 1817-ben, — melyekben országunk lakosai az éhséggel küzdöttek, megérdemlik a kormánynak arra való figyelmét, hogy a föld népét az előfordulható éhség ellen bátorságba tegye. Mi legyen annak oka, hogy Magyarországon — ezen gabonátárházban — oly gyakran sok megyék lakosai csaknem éhenhalókká lesznek? — Ezt itt kimagyarázni nem célunk. Elég az, hogy 1801-ik esztendő-

tül fogva az 1817-ik esztendőig sok megyékben annyira lépett az élelembéli szereknek fogyatkozása, hogy csaknem minden ilyen esetben az éhség, főkép a szegénysorsú lakosokat a legfelsőbb fokon zaklatta.“

Elmondja aztán Bárán Péter, hogy 1801-ben Somogy vármegyében volt éhínség. A lakosok fűrészport, megőrölt kukoricacsutkát dagasztottak össze korpával s abból süített kenyéren tengődtek egész télen. Tavasszal azonban „sokan felpuffadtak ezen egészséget veszítő kenyértől s meghaltak“. 1802-ben Sopron vármegyében volt hasonló ínség, 1814-ben Zemplén éhezett, 1817-ben pedig csaknem az egész országot ilyen pusztítás követte.

E szomorú években a kincstár is, a földesurak is igyekeztek tőlük telhetőleg segíteni a szegény jobbágyokon, de nekik is szűken volt gabonájuk s így a segítség nem sokat jelentett. Ezért Bárán Péter azt javasolta (Tud. Gyűjt. 1817.), hogy állítsanak föl közraktárakat s termésből minden esztendőben aránylagosan ajánljon fel mindenki a köz céljaira s az ínséges esztendőkre egy bizonyos mennyiségű gabonát. E gabona-összeadásban „társ lehetne az azon közösségbe lakó nemes is, de arra — valamint nem köteleztethetne, úgy az éhség, vagy közfatalítás esetében az illetén közjából, ha nem konkurrálna, részt nem is vehetne...“

Szatmár vármegyéből e nevezetességeket írják: Február 27-én tekintetes Szatmár vármegye rendi közgyűlésükben felséges urunk 40-ed évi országglására örömhódolásokat nemzeti nyelven szerkesztett felírásban mutatták be. Szint ezen alkalommal méltóságos és főtisztelendő Hám János szatmári megyéspüspök úr a vármegye alkotandó rabmun-

káltató intézetére 4000 forintnyi tőkét ajándékozott. Köz-tudomást érdemel az is, hogy itt a megyei táblabírák és tisztviselők szánakodó adakozásokból a tavalyi rossz ter-més miatt fenyegető éhség elhárítására Nagykároly mező-városban éhségelhárító intézetet állítottatott s legalább 2000 pozsonyi mérő törökbúza szükség esetére készen tartatik. Többi közt említésre méltók tekintetes berenczei Kovács Sándor úrnak nemes tettei, ki már néhány esztendővel ezelőtt 500 háznépből álló adózó alattvalóit éltük napjáig mindenféle természetvénybeli dézsmaadástól kevés napszám-váltás mellett feloldozta, a járvány görcsveszély elől keményen elzárattott megyei helységek sóban szűkölködő lakosai között pedig, kiket a nemes megyének gondossága a legnagyobb szükség idején kenyérrel vigasztalt meg, jeles mennyiségű sót osztatott ki; a kolerában kimúltak közül sokat maga költségén takarítottatott el, s elzárt gyermekeiket eledellel táplálta. — Most is azon szent szándékkal foglalatoskodik, hogy tiszta birtokaiba alattvalóit kukoricagörék állítására bírja, fát az építéshez, s földet ingyen ajánlva, hogy azt minden esztendőben kukoricával bevetvén s azt a lakosok megmívelvén, annak termését esztendőről esztendőre gyűjtsék össze a történhető éhség esetére. Annál szebb vonások ezek az érdemes férfiúban, hogy jóreményű gyermekeinek nagy száma sem tartóztatta jó szívét ez emberbaráti teteményéktől! (Jelenkor, 1832. márc. 28.)

Abaúj, 1841. május 20-án.

Időjárásunk oly tökéletesen aggasztó, hogyha egy hét alatt, a jóltevő eső meg nem újítja mezőinket, éhenhalástól kell félnünk. Mióta a hólepel eltűnt vidékünkéről, azóta egyetlen egyszeri eső, csak mit harmatesőnek lehet nevezni, nem frissítette mezeinket s örvendezte a földművest. Ezen

felül még a naponkinti hőség és a szárító szelek, mind mennyi rémei a folyó évi szükségnek és nyomornak, őszi vetéseink a téli első olvadás miatt nagyobb részét kiáztak: ami gyéren megmaradt 1 és $\frac{1}{2}$ arasznyi magasságban, már kihányta a fejét, ha így jár az idő, talán hamar ki is szárad. — Tavaszti vetésünk az akkori nagy nedvesség miatt a rögök közé esett — gyéren költ s mi van is, csak senyved éltető nedv nélkül, azonban ezt is csak az árpáról, zabról lehet mondani. Egyéb veteményeink ugyanis: kender, burgonya, bab, stb. jobbára még kamaráinkban vannak. A föld üresen és parlagon áll. Isten tudja, mit élnek meg földműveseink! kik már most is a kenyértelenséggel küzködnek. Ennek ugyan maguk az okai, kik nagyobb részét annyi pálinkaitalnak adták magukat, hogy munkájuknak a gyümölcsét egyenesen az ivóhelyekre viszik, mert már előre arra ittak. Ennek a ragálynak, ha elejét nem vesszük, hogy úri tartozásainak sem fog tudni eleget annyira elszegényedett földműves népünk tenni, sőt marha hiánya miatt, a telkeket sokan kénytelenek lesznek elhagyni. A szaporodó pálinkagépek lesznek ezen elterjedt rossznak az okai. Parasztjaink azt gondolják, hogy azt a szeszestital mennyiséget, melyet hazánkban égetnek, azt mind nekik kell feldorbézolni. Uraim! ennek a rossznak elejét kell venni, nevelni kell a parasztot, úton-útfélen megfedni erkölcstelenségeiért, — olvassuk az Ismertető összművészetben, gazdaságban és kereskedésben c. folyóiratban. (1841. p. 731—732.)

Aki ezeket a szomorú adatokat olvassa, sajnálkozva gondol a „régí jó világra“, amelyet pedig mindig sóvárgó sóhajtással szoktunk emlegetni. Hát ez volt az a régí jó világ? — kérdezheti az olvasó.

Ez is! Ilyen idők is voltak és ezeket az idöket jobban megismerhetjük, mint a jó esztendőket, mert a gazda az új-

ságokban csak panaszkodni szokott. Ritkábban szokott előfordulni, hogy a termelő levelet írjon az újságba és megírja, hogy várakozáson felül sikerült búzája, kukoricája, krumpolja, répája és takarmánya, ráadásul annyi bora is termett, hogy kevés volt hozzá az edénye. Igenis voltak pompás termő esztendők is, voltak közepesek, jó közepesek és gyengék is, de a jobb esztendők eredményével a nyilvánosság elé menni — már csak a közterhek miatt sem lett volna ajánlatos. A rossz gazdasági évek történetét könnyű volna megírni, a jókét — talán nem is lehetne, — legfeljebb uradalmak gazdasági levéltáraiból.

Korántsem voltunk olyan nyomorult koldus ország, mint a közlött adatokból gondolhatná az olvasó. Tejjel-mézzel folyó Kánaán volt a magyar föld, de közbe-közbe jöttek aszályos vagy esős esztendők, amikor az előrelátás és gondoskodás hiánya miatt a szegény nép koplalt. A városi piacokon és mészárszékekben azonban éppúgy lehetett kapni minden jót, mint a jó esztendőkben, csak drágábban. Akinek pénze volt, akkor sem koplalt.

Amint látjuk, a világ nem változott másfél évszázad alatt. Ma is a nap, az eső, a hó, a fagy, a szél, az időjárás az úr. Kisebb-nagyobb kényelmi eszközöket talált ki azóta az emberiség, de ha a nap ki akarja perzselni veteményeinket, vagy az eső akarja elrohasztani a földben terményeinket, — nem tehetünk ellene semmit. — Az idő az úr feletünk. Ennek kényszerítő hatalmával szemben erőtlen az emberi elme.

P E S T I S É S K O L E R A

RÉGI MONDÁS, kegyelmes asszonyom, ez: Az halál ellen nem terem orvosság az kertben — írja Csanaki Máté 1634-ben „Az Döghalálról való rövid elmélkedés“ című könyvének Lorántfi Zsuzsannához intézett ajánlásában. Ezt a közmondást azonban „még a tudós emberek közül is sokan igen görbén magyarázzák“. Megtörténik, hogyha valakinek „mirigyje ereszkedik“ nem is akarja orvosoltatni, mert a halál ellen nincsen orvosság. Van orvosság — állítja Csanaki Máté uram, — sőt „a mostani időben is esmérek egy orvost, kit midőn egykor oly beteghez hívtak volna, melynek immár az torkában heregne... az lélek és minden órában csak halálát lesnék, harmad napig tartóztatta... lelkét testében. És talán ugyan meg is gyógyult volna, mert az orvosságnak bevétele után mindjárt felnyitotta szemét, megszólalt, beszélt is az környülállók-kal, kiből egyébkor erővel sem vehettek ki egy szót sem. Ezen... megijedvén az ott őrző vén asszonyok, adták tanácsul az beteg feleségének, hogy ne hagyja beadni az orvosságot: mert eddig is megholt volna, ha az orvosság nem tartóztatta volna. Így az orvost elbocsátván, tizenkét órára a beteg megholt“.

Különös váddal illeti Csanaki Máté az orvosokat. Azt mondja, hogy „az igaz orvos“ bizonyára eljár a maga dolgában, hiszen meg kell esküdnie arra, hogy a beteget holtig

el nem hagyja, hanem teljes tehetsége szerint igyekszik segíteni. Azonban mégis azt látjuk, hogy akinek halálából az orvos hasznot remél, nem hogy segíteni akarna rajta, hanem inkább rontja, „ha lehet“. Nagy baj az is, Csanaki Máté szerint, hogy sok az orvos, s miképen hogy sok bába között elvész a gyerek, „azonképen sok orvosok között is az beteg. De ez mi nemzetünk beszívta egyszer ezt a mételety annyira, hogy lehetetlen azt kigyomlálni“.

Az ajánló levélben a szerző megmagyarázza Lorántfi Zsuzsannának, hogy miért ajánlja a pestisről írott munkát éppen neki: „nem az az oka, mintha én ezzel inteném Nagyságodat, hogy ne féljen a pestistől,... hanem hogy ez kicsiny ajándékkal Nagyságodhoz való hálaadó voltomat bizonyíthassam“. De meg azért is, hogy megszegyenítessenek azok, kik suttyomban imitt-amott avval mossák nyelvüket, „hogy én a pestistől annyira félek, hogy ki sem merek hajlékomból menni“. Hogy mennyire alaptalan ez a vád, hivatkozik arra, hogy Kassainé asszony unokájának a mirigyeit halála előtt még egy órával is tapogatta. De mellette tanúskodhatik „az egész Schola is“, mert nemcsak meglátogatta a szegény mirigyos deákokat, hanem Isten segítségével néhányat meg is gyógyított közülük. „Thamas Pap uram dolgát elő nem fordítom — folytatja tovább védekezését —; egyebeknek sem kellett erről panaszkodni: mert hiszen azért engemet megbírságotak huszonöt forinttal azok, kiket senki bírálommá nem tett. Voltam-e ott, vagy nem, mondják meg azok, kik ott mind ülni s mind állani láttának, noha két kezemnél fogva emeltének fel a garádicsom; mondja meg az egész ház népe. Miért féltem volna pedig oda menni, ha Istennek hála, ő kegyelmén nem volt pestis, hanem másféle nyavalya. De ezt sem szaporítom: mert kitetszik írásomból világosan, ha félek-é az pes-

tistül vagy sem. Írásom pedig nem különböz elmémtől, — bizonyosságom az Isten.“

Íme egy könyv születésének titkos indító oka. Csanaki Máté uramat meggyanúsították, hogy orvosi teendőit nem látja el a kellő lekiismeretességgel, hogy félt a pestises betegektől, nem ment el gyógyítani őket, hanem bezárkózott otthon a lakásába, elrejtőzött akkor, amikor kötelessége lett volna a betegek közé menni. Meg is bírságolták érte huszonöt forintra, bár illetéktelen egyének, akiknek nem volt joguk őt megbírságotni. Könyvet ír tehát, hogy lemossa magáról a gyalázatot és bebizonyítsa, hogy eszeáiban sem volt félni a pestistől.

Százharminchat oldalt írt tele Csanaki Máté uram „Rövid elmélkedésében, amelyben ismerteti a pestisről való különböző vélekedéseket, de közbe-közbe kitör azok ellen, kik „reá tájtják torkukat, mintha tisztén és hivatalán kívül hágott volna“.

Micsoda a pestis?

A kor vallásos felfogása szerint:

„Az pestis Istennek közönséges ostora, mellyel az bűnért egész várost, tartományt, avagy nemzetséget, angyali, avagy csillagi által büntet, hogy megesmérjék vétkeket az emberek és penitenciát tartsanak.“

Némelyek a pestist valami hideglelésfélének mondják, — de akár az, akár nem, Isten büntetése, melyet az angyalok és a csillagok közvetítenek az emberekhez. Az angyalok vágják le az embert a lábáról: „Igen ritkán láttunk dög-halállal megholt embert, kinek kívül, testének valami részén vagy pokolvar, vagy kelevény, vagy valami tüzeség... nem volna. Ha kin pedig semmi eféle jel nincsen, dühösebb annak a pestise. Mert vagy a fejébe szorult annak mérge, és ez hamar elveszi az betegnek eszét és életét,

vagy az szívére rohan és hirtelen elnyomja. Ezt belső sebhetésnek avagy vágásnak mondhattuk-e? Nemis különben vagy az Dögtül megkörnyékezett embernek a dolga, mint annak, akit az szablya éle meg nem fog. Akármint vágják is az efélet, de ugyan nem esik seb rajta, hanem vagy csak megkékül a helye, vagy megdagad. Így jár az dögös ember is, mivelhogy az angyalok és csillagok fegyvere az testre nézve nem éles, hanem tompa, de mindazáltal igen hatható és mérges.“ (56—57. 1.)

A csillagok is ártalmasak. Az csillagoknak a régiek hite szerint hatalmuk vagy az embereken, de Istennek viszont hatalma vagy az ő rajtuk *is*. Sőt majd hasonló hatalom tulajdonítatik az csillagokon a bölcseknek is. — Az bölcs ember uralkodik az csillagokon, „mely nemis lehetetlen“. Mert ha megtudhatja az ő fogantatásának és születésének idején való elhelyeztetésekből az csillagoknak, hogy öt akasztófával fenyegeti az Mercurius, úgy, mint kiben az lopó természetet beoltotta, — vagy nyárssal, horoggal, kérekkal, fővétellel etc. az Mars és Saturnus, mivel hogy tolvajságra hajlandó természettel bélyegeztetett meg tőlük. Vagy nagy szégyenvallással és veszedelmekkel ijesztgeti Venus, mint kit mérges nyilaival megsebetett és birodalma alá hódoltatott (42. 1.), ha, mondom, ezeket eszében veszi a bölcs ember, jóságos cselekedetekbe foglalja magát és abban magát minden erejével gyakorolván, ellenek törekedik az ő veszedelmére igyekvő csillagoknak, őket meg is győzi. Ilyen dolgot olvasunk Szokrateszről: kinek természetit midőn egy physiognomus testének állásából és homlokán és orcáján lévő vonásokból avagy lineákból, az mint kiábrázolta a kípíró, megesmerte volna, tompa és ostoba elméjűnek, részegesnek, buja és fertelmes életűnek monda lenni ez nagy, jámbor és bölcs embert. Szokratesz-

nek baráti és tanítványi ezen igen megütközvén, ... elharagvának és csaknem nagy vereség lőn jutalma ez igazmondó physiognomusnak. Ezt a dolgot tudtára adván Szokratesznek, lecsillapítá azoknak felháborodott elméjüket, nem átallván előttük azt nyilván megvallani, hogy igazat mondott volna felőle a természetvizsgáló bölcs. Mert ő a csillagoknak környülötte való forgolódások és bélyegezések miatt ugyanolyan természetű volna, de az bölcseségnek gyakorlása által rontotta meg ezeknek erejüket és általmas rendeléseket... (43—44. 1.)

Leír Csanaki Máté egy másik esetet is egy bölccsel kapcsolatban. Ennek a bölcsnek szemére vetették szegénységét, — mire ez a csillagok vizsgálatába merült és a csillagokból megtudta, hogy „az olajnak igen lassú termése“ lesz a következő évben. Ezért sok olajat szerzett be olcsón s a következő, szűk esztendőben „nagy summa pénzt“ gyűjtött belőle. Íme, a csillagok ereje és a bölcsesség (tudomány) hatalma. (45—46. 1.)

A csillagoktól nem származhatik a döghalál, mert a csillagok Isten irányítása alatt állanak: csak az ő akaratát követhetik. De már csak azért sem, mert a csillagokban semmi „megveszendő avagy rothadandó nincs, nem is mocskoltathatnak őket meg semminemű szennytől, avagy büztől, az mint az bölcs Plató tanít“, aki szerint minden jók a csillagokból származnak s „ugyanazon egy dolog nem lehet két egymással ellenkező cselekedetnek alkotója, avagy szerző oka. Az jó pedig és a gonosz ellenkeznek egymással: annakokáért azon csillagoktul mind az kétféle nem származhatik... Mert ebből az következnek, hogy némelyek a csillagok közül illetlenek és mintegy fattyak, törvény kívül valók és gonoszok volnának... Avagy hogy minden csillag néha jó volna s néha rossz. De ezt állítani

nagy istentelenség s nem is illik a csillagoknak természetekhez“ ... De meg azért sem, mert ha a csillagok dögghalált bocsáthatnának az emberekre, ők magok is dögösök volnának, ezt pedig elhinni képtelenség, mert ellenkezik a szép és makula nélkül való csillagok mivoltával és természetével.

Szóval a dögghalált nem lehet az égnek és csillagainak tulajdonítani. (54. 1.)

És mégis vannak orvosdoktorok, akik egyébként tudósoknak látszanak, s efféle balgatagságokban hisznek. „Nyilván igen megroshadt fundamentomon építnek nyavalyások.“ A dögghalál oka Isten és az ő angyalai.

A hetedik részből az derül ki, a föld bűdös párája sem oka a dögghalálnak. Vannak főemberek, akik bűdös bakkal védekeznek a dög, a ragály ellen: „kik házuknál tartván az rút, bűdös bakokat (melyeknek bűze még a ház mellett kívül elmenő embereket is megháborít és tántorít), otthon azoknak bűzőket szívják be“. Ezek nem gondolják meg, hogy ha hazulról elmennek, már nem érzik a rothadt, megveszett illatot, hanem „untig szívják mégis a jóillatú füvet, virágokat, balzsamumokat. És így mindenféle kapnak, mint az vízbenhaló ember“. S mit használhat a bakbűz? „Avagy erősebb az bak bűdössége az pestis bűdösségénéi, avagy nem. Ha erősebb, tehát hamarabb megöli az pestisnél az embert... Ha nem erősebb, tehát nem győzheti, nem is ronthatja meg a pestis bűdösségének erejét.“

Volt olyan görög orvos, aki egy pestises városban azt ajánlotta, hogy a város összes ebeit és macskáit öljék meg és hordják halomra a piacon, — s megszűnik a dög. Csanaki Máté van annyira bölcs, hogy ezt a tanácsot elutasítja.

S hogy a bűdös levegő oka-e a pestisnek, arra az a válasza, hogyha így volna a dolog, mindenkinek el kellene pusztulnia, aki a levegőt (éltető eget) beszívja. S az sem áll,

hogy az erősebb, fiatalabb emberek jobban ellen tudnak állni a dögnék: „mert azt szemeinkkel látjuk, hogy amaz erős, egészséges, piros-pozsgás embereket csak feldüti és megöli, az szegény, gyenge betegeseket pedig ujjával sem illeti. Sőt azt is vehettük eszünkben, hogy többnyire inkább az if jakon kapdos, azokat hordja el, nem az erőtlen, öregembereket. Kiváltképpen azokon, kik erejekkel s egészségekkel dicsekednek, csuda, mely igen fog a pestis.“ (68. 1.) Beszéli — írja Csanaki Máté —, hogy pestisben elhalt embernek a sírboltját, „avagy ládáját“ néhány évvel később felnyitották, „az holott paplanok, párnák, gyolcsok, selyemruhák és egyéb kalmár-árúk, vagy könyvek voltak“, s ezekből az emberekre újabb pestis következett. Erre Csanaki Máténak az a megjegyzése, hogy nem csoda, ha ilyen dögletes dohosságtól meghal az ember, de ez nem pestis. A régi gabonavermek felnyitásakor is származik ilyen veszedelmes dohosság, de ezt sem nevezhetjük pestisnek (81. 1.). A jó illat is megárt, mint „jó borokkal megakott mély pincében... az boroknak forrásának idején“. „Egy ménes pásztorról írják, hogy midőn az patikában bement volna (talán valami orvosságot akart nyavajás venni), az jó illatokat megérezvén, hirtelen elájult és így ő neki csaknem halálára lőtt az, mely ételekre és egészségekre szokott egyebeknek szolgálni. Ez hirtelen való elájulásnak okáról tudakozódván az jelenlevők, eszokban vöttek, hogy attól volna, mert ő lovak bűzéhez szokott, nem patika-illathoz. Azokáért lóganéjt tőnek az orrához és annak bűzivel ébreszték föl az ménes pásztort.“ Akár jó az illat, akár rossz, „ha felettébb való“, hirtelen üti agyon a szokatlan embert. Nevetségre méltók tehát azoknak az okoskodása, kik bűdös bakokkal füstölvén házuk táját, akarják elűzni a pestist.

Sokan azt tartják, hogy a szél viszi a pestist: „Szerecsen országból hajtatott az déli szélről Görögországban“; Velen- cébe pedig egy árúkkal megrakott hajó hozta Alexandriá- ból (81. 1.). Csanaki Máté azonban nem hiszi, hogy a pes- tisnek a szél, vagy az áruval megrakott hajó volt az oka.

Csanaki Máté nem híve a pestises betegek elkülönítésé- nek. Elítéli lugdunumi (leydeni) házigazdáját, aki pestises időben kedves kisleányát, amikor ez főfájásról kezdett panaszkodni, „kirekeszté az házából, félvén azon, hogy az kiknek asztalok és szállások volna házánál, elidegenednek“, s csak akkor fogadta vissza, amikor egy szegény asszony kunyhójában átszenvedvén a betegséget, teljesen meggyó- gyult. — Némely nemzetek — írja Csanaki Máté — egész háznépeket és utcákat emésztetnek meg a bűzzel. Angliá- ban, ha egy háznál pestist állapítanak meg, annak a ház- nak az ajtaját mindjárt bezárják és lepecsételik és lélek az ajtón se be, se ki. S akik bennmaradtak, mint valami nagy gonosztévők, fogságban tartatnak, s itt a bűdösségtől, bú- tól, bánattól, koplalástól és szomorúságtól még az egész- ségesek is megbetegszenek és meghalnak. A velenceiek pedig még a „tengereket is annyira oltalmazzák túle“, hogy min- den kikötőben nagy épületeket raknak, melyeket „contu- macianak hívnak“. Itt negyven napig kell haszontalanul tölteniök idejüket. „Mintha ez üdő alatt megtisztulnának az dögtől“, — jegyzi meg fejcsóválva Csanaki Máté, aki — bár, mint alább látni fogjuk, patikai orvosságokat is ajánl a pestis ellen — mégis a legjobb gyógyszernek az Istenben való igaz hitet tartja.

A pestist „kétféleképpen mondják“ még abban a korban: gyógyulhatónak és gyógyulhatatlannak. A gyógyulhatatlan pestis jelei: „az gonosz, megveszett nedvességnek“ ki- hányása, bűdös, fekete, kék, avagy zöldes ganéjnak a beteg-

nélkül való karattyolás, mély álm; az arc elváltozása, a pulzus erőtlensége, a végtagok hidegek és kékek; fekete, vagy kék, vagy violaszínű, keveses fakadékok ütnek ki a betegen időnap előtt és viszont beenyésznek. Akin pedig ezek nincsenek s mind fájdalmak, mind egyéb jelek kisebbek és mértékletesebbek, az fakadékok többek, nagyobbak és veresek és ha idejekorán, az betegnek nagy könnyebb-ségével ütnek ki a testen, nem is térnek vissza. Ezek felől jó reménységben szoktak lenni. A jelek ugyan itt is sokat csálnak azonban — jegyzi meg Csanaki Máté —, s a betegek gyakran szófogatlanok. Sokan, főképen a magyarok, nem jutván eszükbe ez az általános szólás (közönséges mon-dás): hogy az sok bába közt elvész a gyerek, amennyi orvost csak kaphatnak, akár borbély (tisztesség adassék a javának), akár patikárius, akár valami varázsló és babonás koportyú („koportio“), akár országonkint bolygó és buj-dosó csalárd orvos, mind megpróbálják és orvosoltatják magukat velük, avagy inkább megízlelik („meg búzlik“) mindenik orvosságát és azután cserbenhagyják. Így aztán a magában gyógyulható is gyógyulhatatlanná válik.

A pestis ellen sokféle szert használtak: skorpió-, vipera-olajat (preventív szer gyanánt, bedörzsölésre), kézben rutát hordani és rágcsálni (belga módszer), angelika, pápafű, sóska, fejer és krétai Dictamnus, rühfű, pimpinella, ördög-harapta fű, veronika, üröm, Csabaire, fenyőmag, dió, a szarvas szarva, kámfor, smaragd, hyacint, aranyvíz stb. Ezek mind védőszerek voltak a betegség megelőzésére. — A betegen első volt az érvágás, aztán a purgálás, a mirigyre, kelevényre flastromot ragasztani (Diachylon, Opodeldoch). Leggyakoribb gyógyszer a fokhagyma, melyet azonban némely doktorok tiltanak. Persze hogy az, ha túlságba

viszik — jegyzi meg Csanaki Máté — („ártalmas az felettébb valója“), melyre bizonyságok lehetnek csak ez minapi pestisben kimúlt némely embereknek halálok: kik még éjomra is, kenyér nélkül, felettébb ették a fokhagymát és az mértéktelenséggel a pestisnek inkább okot adtak a maguk öldöklésére.

A terjéket is igen hasznosnak mondották a pestis ellen, a szarvas szívebeli csontocska sem volt rossz ... Volt orvoság bőven, s hol az egyiktől, hol a másiktól gyógyultak vagy haltak meg az emberek... A legjobb orvosság azonban — minden ellen — az Istenben való hit...

Háromszáz évvel ezelőtt így magyarázták a pestist a tudós orvosok a népnek.

AZ EPERJESI PATIKÁRIUS.

Bártfán jelent meg, Klösz Jakab nyomdájában az eperjesi patikáriusnak, Weber Jánosnak a könyve a pestis gyógyításáról ily címen: „Amuletum, azaz: Rövid és szükséges oktatás a Döghalálról“ (1645). Száznegyvenhat lapon ad lelki és testi recepteket a döghalál ellen. A lelki receptek nyilván hasznosabbak voltak, mint a testiek, mert például a Hieronymus Savonarolából közölt lelki recept így hangzott:

„Az törödelmes lélek kedves és jóillatú áldozat, mely készítettik... a legkeserűbb gyökerekből, tudni illik az bűnökről való elmélkedés által, midőn azokat egybe szedvén, betöltöd az te szívednek mozsárjába és igaz megszánsnak, bánásnak törőjével egybe töröd és porrá teszed és megöntözöd könyveidnek vízával és abból léssen ama mindenemű betegségeket gyógyító receptum, avagy orvosság és Isten előtt kedves áldozat.“

Weber János kitűnő érvekkel buzdítja a magisztrátusokat, hogy fogadják úgy, mint az ellenséget, kellő felkészültséggel, gondoskodjanak orvosokról, orvosságokról s tegyenek megelőző intézkedéseket.

Felhívja a figyelmet arra, hogy némely respublicában arra való külön ház is rendeltetik, melyben a megdögösödött jövevények és szegények fekhessenek; arra való személyek is rendeltetnek, akik azok körül járjanak és gondjukat viseljék és ugyanúgy is kell cselekedni; nem szabad semmi rútságot, büdösséget a város piacára, vagy utcájára kiönteni s vigyázni kell arra, hogy a csatornában szép, tiszta víz folyjon; a mészárosok jó, egészséges barmokat vágjanak s a sernevelők jó magból neveljék a sert és nem dohosból.

Versben is ad utasítást:

*Ez három szó: hamar, messze, későn,
Pestis ellen orvosságod lészön,
Hamar elmenj, s messze távozz dögtől,
És későn térj vissza, ha félsz attól.*

Az eperjesi patikárius fontosnak tartja a jó, tiszta aert, ami már önmagában sok betegséget meggyógyít. „Szükség ez okáért, hogy az aér az házakban, szobákban illendő orvosságokkal orvosoltassék és jó illatú eszközökkel, úgymint myrrhával, tömjénnel, örömmel, babérral (avagy borostyán globisokkal), fényű maggal, kos-szaruval, egérfark-virágjával.“ Hivatkozik Hyppokratesra, aki a görögországi városokat a nagy döghaláltól úgy mentette meg (mely Indiából jött vala rajok), hogy egy egész magtermő fenyveserdőt ültetett, amivel a levegőt igen megtisztította. (Ezért nagy ajándékot adtak neki és arany oszlopot állítottak tiszteletére). Ajánlatos éjtszakára egy dézsa meleg-

vizet tenni a szobába, mert az is magához szívja a mérget. „Az olasz kémények hasznosok olyankor az házban, mert az tűz az aérben való veszett nedvességet és dögös párákat megemészt. Jó bakot is tartani az ház táján és néha kézzel is hozzá nyúlni, mert annak is szagja űzi el a dögöt.“ Ganéjt és egyéb rusnyaságot házad tájékáról kitisztíts és a megdögösödött helyekre ne járj. Ha azonban valakinek kötelessége ilyen helyekre elmenni, egyék meg, mielőtt elmenne, egy falat vajaskenyeret, arcát kenje be ecettel, rághon fűszeres gyökereket és szagolgasson lyukas iskátulyában elhelyezett ecetes spongyiát. A kőrifa is fertőtlenítette — a régiek hite szerint — a levegőt. „Narancsalmát-is, lemonsalmát magadnál hordozni és szagolni igen jó. Egyéb hasznos orvosságok között az mérgek ellen nem utolsó a citrom, annak leves haját rágni és a nedvességet ki-szívni belőle, vagy magvát rágni...” A citromról már Vergilius megemlékezett:

*Citron noha keserű alma,
De nagyon igen nagy haszna,
Betegség ellen igen használ
Ha mérgek volna is, ellene áll,
A nyavalyát elkergeti,
Vént és iffiat megerősíti.*

Mint hogy a citrom pénzbe kerül, a szegény embereknek Weber János azt ajánlja, hogy „Magyar citromokkal éljenek, úgy mint fokhagymával és retekkel.“ Boroszlóban is — írja Weber — úgy tudtak csak életben maradni a sírásók, hogy a hónuk alá fokhagymát kötöttek. Hasznos volt a nyakba kötött „amuletum, arsenicomból csinált“, melyet kis tafota erszényecskébe kötve a szív fölött helyeztek el. Az „aetites“ nevű drágakőnek is nagy erőt tulaj-

donítottak a méreg ellen. A ruta (nyersdióbéllal együtt, vagy nyakba akasztva), a fecskefű, a verbéna, pimpinella, tatárgyökér, angyelika, kígyófü, — mind hasznos orvosság pestis ellen. Megpróbáltak — úglátszik — mindent, aminek illata volt. Még a vizelletet is: „Aki éh-gyomra az maga vizelletit ihatja, ne féljen bár huszonnégy óráig az dögleletességtől.“ Olaszországban ... „az doktorok ... fontanellával élnek, azaz: meglyukasztják karjukat, hogy folydogáljon ...“ Fontos aztán a rendes, mértékletes élet, a jó alvás, kipihenség ...

A PESTIS ELŐJELEI, 1. Ha döghalálkor az ember dögleletes helyen volt, vagy járt és borzongodik. 2. Ha az ember kívül fázik, belől heve vagyon. 3. Ha igen szomjúhozik. 4. Ha a fejét fájlalja szüntelen. 5. Ha nagy epésség és ájulás vagyon rajta. 6. Ha két oldalában, avagy szívében is öklelést érez. 7. Ha álmos és álmában gyakran felébred. 8. Ha a mellét szorongatja. 9. Ha a gyomra ottan-ottan emelkedik. 10. Ha mirégy vagyon hóna alatt, füle megett, az ölében, avagy más helyen.

A PESTIS TÜNETEI. 1. A has megszorulása. 2. Hasfolyás. 3. Émelygés, hányás. 4. Étvágytalanság. 5. Főfájás. 6. Észnek megbódulása. 7. Álmatlanság. 8. Szüntelen való alvás. 9. Nagy szomjúság. 10. Szívdobogás, 11. Elájulás. 12. Nehézlégzés. 13. Nyelv és száj kiszáradása. 14. Torokgyík. 15. Nyilalás az oldalakban. 16. „Horutás.“ 17. Giliszták. 18. Orrvérzés.

Az orvosságok közül említsük még meg az érvágást, az ecetes, terjékes hagymából csinált flastromot, az eleven kakast, melynek megmeztelenített húsával kell illetni a kelevényt, az ecetbe mártott szárított békát, flastromot spanyol legyekből.

1679-ben jelent meg Debrecenben Felvinczi Sándor debreceni lelkipásztor könyve: „A Jehova nevében a pestisről való rövid beszélgetés, mellyben lerajzoltatik nyolcz prédikációknak alkalmatosságával a Pestisnek ... egész természete ... Mikor a Jehova angyala ... Debreczen Várossában az Ifjakat és a Vénéket is pusztítá.“

1664-ben jelent meg Debrecenben Comaromi C. György Pestis pestise című munkája, „az az oly egynéhány együgyű tanítások, melyekben a pestisnek természete, okai, tulajdonságai, mineműségi, munkái etc.... az köz vélekedés szerént való rettenetessége megkisebbitetik és nem oly szörnyűnek lenni, mint... ez világ alittyá, együgyűképpen megtanítatik“.

ORVOSSÁG A DÖGHALÁL ELLEN.

A döghalál ellen nem volt orvosság a kertekben és a patikákban. A döghalál ellen még a XVIII. század elején is egyetlen orvosság az Istenben való hit volt. A nép tódult a templomokba, a búcsúhelyekre, a csodatevő szentképekhez, — ami lelkileg adhatott ugyan megnyugvást, vigasztalást, de a járvány ellen kevésbbé, mert a népnek tömegekben való összegyülekezése a ragályos betegség terjedését segítette elő.

A lélek fájdalmainak vigasztalása volt az egyetlen orvosság és az egyházak szószékről élőszóval, vagy kinyomatott vigasztaló könyvekkel siettek kétségbeesett híveik segítségére.

A XVIII. század elején jelent meg Nagyszombatban a „Dög-halál ellen való hasznos és foganatos orvosság. Az az a teljes Sz. Háromság egy örök Istenhez, az Istennek

dicsőséges Sz. Annához, a' Boldogságos Szűz Máriához, Xaverius Sz. Ferenczhez, Szent Rochushoz, Szent Sebestyénhez és Szent Rosaliához való Aitatosság, a' Szent Háromságról és a' Kristus Jesusnak öt mélységes sebeiről való koronával, vagy Olvasóval együtt. Melly a' Nemes Szabad Királyi Nagy-Szombat várassa, Nemes Tanács Urainak költségével a' Jesus Társasága Académiájának Typographiájától M. DCC. X.-ben ki bocsáttatott Nagy-Szombatban“.

Az egész könyv, amely a pestis elhárítása és meggyógyítása céljából készült, csodákkal van teli. A döghalál irtózatos pusztítása ellen csak a csoda segíthetett. Mindjárt az első ima csodálatos úton jutott a bűnös földi halandók tudomására. Szent Damascenus bizonyítása szerint a konstantinápolyi pestis-vész alkalmával egy gyermek felragadtatott az égbe, ahol az angyal tanította meg a következő imára: „Szent Isten, Szent és erős Isten, Szent és halhatatlan Isten! Irgalmazz mi nekünk!“

Ezzel a rövid imával imádkoztak „közönségesen a keresztyén hívek, kíváltképpen a döghalál ellen. Hasznos pedig ezen Imádság más veszedelmek, és ínségek ellen-is, ha buzgó szívvel el-mondod“. De ad ez a különleges célt szolgáló orvosságos könyvecske más imádságokat is, hosszabbakat, panaszosabbakat, amelyekben mindenikben azért könyörög a hívő, hogy: „ne adgy minket a keserű halálnak“, — „és hogy minket a kegyetlenkedő dühösség meg ne környékezzon, a' te irgalmasságodnak jobbja előzzön-meg minket“. Közöl egy antifonát is, amely „a' Szent Klára szerzetében való apáczáknak meg-jelentetett, hogy ezen antifonát minden nap el-mondgyák és a döghaláltól megszabadulnak. A' mint hogy el-mondván, meg-is szabadultak“. Ennek az antifonának kezdő versei így hangzanak:

*Az egeknek szép csillaga,
 Ki az Urat szoptatta,
 A' halálnak meg-fojtotta
 Mérgét, kit Adám hozza.*

*Azon csillag dög halálnak,
 Enyhíttse-meg a' mérgit,
 Kik most minket ostromlanak,
 Fordítsa-el erejít.*

*Tengereknek szép csillaga
 Könyörülly te népeden
 Mi szívünknek vigassága
 Légy kegyes seregeden.*

XAVERIUS SZENT FERENC.

Xaveri Szent Ferenc nagy erényei és érdemei között a „Dög-halál ellen való ... orvosság“ szerzője a pestises betegek gyógyítását, értük való önfeláldozó munkásságát emeli ki: „minden alkalmatosságát, böcsületét, méltóságát, sőt életét félre tette, hogy a legalább valóknak is szolgálna; és az elhagyatott és gyógyíthatatlan betegeket is (hogy leikeiket megnyerné) vagy segítené, vagy elébbeni egészségükre vissza térítené. Legfőképpen pedig azokat, kik a ragadó dögleteness miatt el hagyattatnak vala“.

Xaveri Szent Ferenc Párizsban, Velencében, Bononiában, Pármában, Aquilában, Indiában, különböző óceáni szigeteken csodákat művel a pestises betegeken, „száma nélkül sok betegeket, kiket a döghalálnak mérge halálos ágyukba döjtött volt, életükben meg-tartott, 's elébbeni egészségükre vissza-térített“. 1656-ban, amikor Nápolyban rövid idő alatt húszezer embernél több halt ki belőle, a

város szent patrónusai közé fogadta Szent Ferencet, mire a döghalál a városban megszűnt. A tiszteletére írt himnusz szerint

*Sok betegeket gyógyíta,
Döghaláltúl óltalmazta:
A' fene ébségtül,
És más ínségektül
Sokakat szabadíta,
És búban vígasztala.
Szent Ferenc tégedet kérünk'
Döghalál mérgétül,
Éhség mételyétül,
Ellenség fegyverétül
Ments meg minden ínségtül.*

PESTIS-HANGULAT.

„ ... mikor Döghalál között vagy, akkor Istened harcán vagy; Isten rendkívül küszködik te veled... a' megharagudott Isten keze s nyilai által nagyobb halmok rakatgatnak, mintsem az országos hadi seregeknek megütközésekben ...“ így ír Soós Ferenc erdélyi református szuperintendens „A döghalál Isten harcza az emberekkel“ (Kolozsvár, 1720) című művében, amely az egyszerűbb emberek használatára, főképen lelki felfegyverkeztetésére készült. Mert a döghalál szörnyű ereje ellen nem volt más védőeszköz, mint a lelki fegyver. Mert a döghalál az Úr harca. Az Úr nagy „*búsultában*“ öldökli az emberiséget.

A református szuperintendens a döghalálban a bosszúálló ótestamentomi Isten kegyetlen, kíméletlen büntetését keresi a bűnös földi halandókon. Ez az Isten... „erős és hatalmas Úr, akinek neve erős, hadakozó Úr (Zsoltárok k.

XXIV. 8.), akinek szemei olyanok, mint a tűznek lángja, aki öltözött vérrel megfestett ruhába, akinek szájából származik éles fegyver, hogy azzal által verje a pogányokat, akinek ruháin, tomporán van az 6 neve... (Jelenések k. XIX. 12.) ... aki felöltözi (döghalálnak idején) a bosszúállást, mintegy ruhát és búsulással környül vérszi magát, mintegy (hadi) palástartal... hogy mikor tapodja a népet búsultában, véresebb ... légyen az 6 ruhája, mintsem a bornyomónak ruhája (Ézs. LXIII. 2.) ... orcája előtt Döghalál jár és lábai előtt tüzes kelések járnak. (Habakuk III. 5.) ... Nem kell több, csak az Isten haragjának egy szele reánk fújjon, mindjárt megszáradunk (Zsolt. 103.), és mint valami asszú csipkebokrok és asszú fenyőtövis, mihelyt az égő tűz, a megharagutt Isten megtüzesedett lábaival tapodni kezd, menten megégünk, megemésztetünk. (Ézs. XXVII. 5.)“

E bevezető sorok után nem valami nagy reménységgel pillantgattak a jövő felé Soós Ferenc szuperintendens úr hívei, akik nyilván nem ezt a vigasztalást várták legelső papjuktól. Azt, hogy Isten bűneiért bünteti a földi halandókat és hogy minden csapás, szerencsétlenség bűneinknek tőle származó büntetése, már akkoriban is tudta minden keresztény ember s nem ennek magyarázatát, hanem vigasztalást, biztatást várt a szószékről és a pap könyvétől. Vigasztalás azonban nincs. Nincs biztatás, nincs szabadulás, nincs menekvés, nincs hová futni. Jön, fut feléd, utánad és utolér és megöl a legundokabb betegség, az utálatos, bűzös, kelevényes, pokolvaras, megkékítő pestis, a döghalál. Borzalmas könyv, kietlen, kegyetlen, riasztó könyv. Szinte úgy érzi az ember, hogy vádirat az Isten ellen, akinek kegyetlenségéről bibliai ígéket hord halomra. Istenkáromló könyv, amelyet ma, kétszáz évvel később, amikor talán

nagyobb a hitetlenség, mint akkor volt, ki sem mernénk nyomtatni. Nem írja ki, hogy ellenség az, aki ránkzúdítja a döghalált; a szót elkerüli, de azt megírja, hogy harcban állunk vele s ezért „ki kell tanulnunk“, „micsoda készüléttel jöhet ellenünk és micsoda seregekből áll egész tábor“; s meg kell fontolnunk a „magunk erőtelen hadi készülékünket“.

Meg kell gondolnunk, leírjuk-e azt a bibliai idézet-sort, amellyel Soós Ferenc erdélyi református szuperintendens jellemzi „a mi ellenünk megindult, megöldökltetésünkre döghalált készítő nagy Imperátori és erős hadakozó urat“, vagy meghamisítsuk művének szellemét és csak a leboruló könyörgéseket elevenítsük föl. De elég erősek vagyunk talán s az ótestamentomi zordon idézeteiből bemutatandó szemelvények nem fognak megrendíteni hitünkben: „kítsoda az, aki annak számos seregeit rendbe vehesse és megszámlálhassa? Ha akar, egy angyalt botosát-el, fegyvert ad kezébe, levág egy reggeltől fogva ebédig 70.000 embereket, mint Dávid idejében... Ha akar, egy éjtszaka egy angyal által levághat 185.000 vitézségre termett embereket... Ha akar, a Sátán által teszi az öldöklést... Ha akar, a Napnak melege által árt nappal és a Holdnak fényével éjtszaka ... és a Tsillagok által az ő helyekből és a Planétáknak mérges reánk tekintések által harcolhat ellenünk, mint Sisera ellen... Ha akar, felülteti egy sárga lóra a halált, akit követ a koporsó és parancsolatot ad néki, hogy (ha többet nem) a földnek negyedrészt ölje meg...“ (3—4. 1.)

„Ilyen hatalmas Hadi Vezérnek és annak nagyszámú táborának mivel álljunk ellene? Micsoda a mi hadi apparátusunk, készülékünk? A tudós Püspöknek mondása szerint . . . *itt csak sírás és könyörgés a fegyver. . .*“

Nem tudom, miért van az, hogy a XVIII. századbéli

magyar *egyházi* irodalomról nem akar tudomást venni sem az irodalomtörténet, sem a régiségek módszeres bűvárai, vagy rapszodikusán, ötletszerűen dolgozó böngésző A XVIII. század hangulatait, örömeit, bánkódásait, kétségbeeséseit, rettegéseit ezekből a vallásos művekből és csakis ezekből ismerhetjük meg. Megengedjük, hogy a sok bibliai és egyéb idézetekkel tarkított szövegek olvasása nem könnyű, nyugtalanító, sokszor bosszantó, — de amint eddig is láttuk, — megmutatják nekünk egy-egy időszak társadalmi nyugtalanságát, Istenkáromlásba fulladó, kétségbeesett könyörgéseken keresztül papok, urak, szegény emberek lelki állapotát. Amikor például a pap arra inti hallgatóit, hogy „Soha el ne felejtse, másoknak pedig a következő nemzetség között is kibeszéljed, minemű keserves állapotban vagy a döghalálban forgó ember, amidőn azt gondolja reggel..., hogy estvére megöli az Isten, estve úgy gondolkodik, hogy éjszakáig öli meg, és ha az éjszakában nem, reggel, mint az oroszán, megrontja Isten minden tetemeit: abban az állapotban, mint a daru, és a fecske, csak csivog az ember, nyög, mint szintén a galamb...”

A sírás és könyörgés fegyverén kívül Soós Ferenc azt ajánlja, hogy gondolkozzunk valami „békeségserző követ felől”. S a szentek említése, az angyalok megvizsgálása után megállapítja, hogy ez a közbenjáró csak Krisztus lehet. „... ennek szóljunk, ennek törekedjünk, ezt küldjük el...” És éljünk lelki okossággal, „hadi stratagémával”, nagy alázatossággal: szakadozott ruha, elkopott saru, — „öltözzünk zsákokba, és vessünk kötelet nyakainkba ...” És ha bejött földünkre öldöklő seregével az Isten, a papok teljesítsék kötelességüket: a pap őrálló, — néki trombitát kell fújni és előre meginteni a népet, pénitencia-tartásra

öszönözni, imára, könyörgésre serkenten. Soós Ferenc uram azonban intelmei során nem tudja megállni, hogy közbe ne iktassa a következő idézetet Jeremiás próféciájából:

„Jól tudom, hogy igaz vagy Uram; de mégis perlek te veled!“

Serkenti a magisztrátusokat, hogy teljesítsék kötelességüket, „midőn Isten a Nép ellen pusztító és utálatos Döghalál által való csapást akar tenni...“ „Jó az Isten Döghalált okozó seregeivel, mintegy ellenség: kelj fel, indulj meg, mert ha meg nem engeszteléd a' meg-haragutt Istent és frigyét nem téssz véle, már földedben bejött; nem látsz egyebet, hanem a megöletetteknek testeket a városnak utcáiban és minden helyekben: majd nagyobb halmokat rakat Isten földedben csak egy angyal által is, mint sem országos seregeknek megütközésekből következhetik.“ És figyelmezteti a magisztrátust, hogy Isten őt tette bosszúállásának miniszterévé, eszközévé a gonoszok ellen, büntesse tehát a gonoszokat, mert ezzel is „engedelemre viheti“ az Istent.

Ügyeljen rá, hogy a nép ne pompázzon, ételben, italban, vendégeskedésben és az ezzel együttjáró tombolásokban ne gyakorolja magát, böjtöt szenteltessen, gyűléseken figyelmeztesse a véneket, az aprókat, „és a tsets-szopókat-is maguk megalázására“. De figyelmeztet Soós Ferenc uram minden egyes embert is, hogy övezzé fel magát a lelki fegyverrel, midőn a megharagudott Isten „Döghalál által való pusztításra szomorú hírt hozó trombitájának megfuvalltatását hallándja“. Mert

„Nyögünk immár mint a galambok, mint a darvak és fecskék akképpen csivogunk. Halál árnyékának völgyében járunk és minden naponként úgy vagyunk, mintha a koporsó kapujára kellene mennünk.“

**DÖGH-HALÁLNAK IDEJÉRE ALKALMAZTATOTT
IMÁDSÁGOK. (1742.)**

Rettenetes ítéletű, erős bosszúálló szent Isten! — hangzik zordonan az első könyörgés kezdő mondata. — Kicsoda az a nyomorú bűnös emberek közül, aki megállhasson te előtted, mikor perben szólítod, avagy ezer szódra is egyet felelhessen? A te bosszúállásodnak tüze az erőseket is megemésztí, mégpedig oly hirtelen, mint az sebessen langaló tűz azonnal semmivé teszi az száraz pozdorját; megrontod a birodalmokat, öszvetöröd az királyi pálcákat, földhöz vered a Koronákat, nincsen, ki megakadályozza tanácsodat, vagy csak azt merje-is kérdeni: Miért cselekeszed ezt? Te pedig azon Istenségben változhatatlanig megmaradsz ...

Szólítsd az egeket és kénköves tüzet bocsátanak, mint Sodomára és Gomorára; parancsolsz a vizeknek, és azoknak sokasága eltörli a földnek bűnös lakóit, mint az első Világbélieket, elborítja a keménynyakú Farahéhoz hasonló vakmerő embereket. A tengereket, mikor a bűnös ember miatt megháborítod, nincs csendesség: parancsolsz a halaknak és elevenen elnyelik a Jónáshoz hasonló engedetleneket. A te erős szód meghasítja még az erős földet is és másoknak rettentő példájokra elnyeleted azokat, kik tégedet haragra ingerlenek... Az Eget, Földet megmozdítod, Napkelettől fogva Napnyúgotig elé hívod a földön lakozóknak ítéletekre. Emésztő tűz mégyen Uram te előtted, forgó szél jár körülötted, mikor szállasz, búsulásodban reszket a föld, a hegyeknek fundamentomi megháborodnak; a szeleknek sebes szárnyain viszed ítéletedet és azt kiáltod Angyalod által: Jaj a' Földnek lakosinak!

Oh rettenetes munkájú szabados Úr! Jaj akkoron a meg nem tért s megtérni nem akaró bűnösöknek, mikor az Úr

napja eljő. Jaj hát nekünk is, szegény bűnösöknek, mert közel vagyon az Úrnak napja és igen rettenetes, úgy jó, mint az pusztító a Mindenható Istentől. Tüzet gyújtott az Úr Sionban, orcája előtt megindította a Dögh-Halált, és lábai alatt tüzes, mérges kelevények járnak.

Jaj nekünk! jaj nekünk! mert vétkeztünk, és álnokságot cselekedtünk, a te parancsolatidtól eltávoztunk... Mindnyájan megvesztegettük útainkat kicsinytől-fogván nagyiglan: hamissággal, hazugsággal, kétszíniséggel teljesek utcáink, ragadozással kezeink; az igazság, atyafiságos szeretet elesett az utcán, nincsen, aki felemelje, ki-ki maga kívánsága s haszna után indult. A tisztviselők ajándékon kapdosnak, Szegénynek, Árvának, özvegynek, Gyámoltalanoknak ügyek el-nyomattatik; az közrend zúgolódik, átkozódik, túrhetetlenkedik; az atyák isteni félelemben magzatjukat nem nevelik; az Ifjak testi bátorságra adták magukat. Irigység, gyűlölség, csalárdság fogta el sziveinket, erőszakkal teljesek cselekedeteink. Fösvénység, kevélység, buja élet köztünk, mint a patak, ugyan eláradtanak.

Nem csuda hát, ha az mi Urunk Istenünk... Városunkban (Helységünkben) béküldötte öldöklő angyalát...

Mostan már mi ellenünk, mint hatalmas Úr, minket megemésztő ítéletbe öltöztél, a Koporsónak száját életünkre felnyitottad, óránként, szempillantásonként az halál árnyékában járunk. Reggel azt gondoljuk, hogy az nap Isten öszverontja tetemeinket és estvéiglen az életnek 's halálnak Ura megöl bennünket, estve pedig úgy gondolkodunk, hogy az urat többé nem látjuk az élőknek földjén...

Sírnak és gyászban öltöztenek a Sionnak fiai és kik a te oltárod körül szolgálnak; megrémültének a népnek bírái, midőn látják, hogy kijöttél az ítéletre, mindenféle Rend

megháborodott, de óh nagyirgalmasságú Isten, tartsd meg az Áronnak *házit*, a te Gyertyatartódat ne mozdítsd ki helyéből, Szent Igédnek világát ne oltsd el. .. Tartsd meg ez városnak megmaradását munkálkodó és keserves ügyét fájlaló, igazságot szerető, szegényeken könyörülő kegyes férjfiat. Tartsd meg az adakozásban magukat gyakorló, másokon szánakozó Tábíthákat, éltesse a jó példaadó Máriákat. Tartsd meg az ... öregeket; ne *vedd* ki a kapukból az igazság kiszolgáltató bírákat; ne szedegezd el egyenként a támaszt, a táplálót, a tanácsot, hogy azután egyik a másikat nyomorítsa, a gyermek a vén emberen, az elvettetett a tiszteletesen hatalmaskodjék. Ne vagdald ki hirtelen az erős ifjakat, ne szaggasd ki a gyenge plántákhoz hasonló kisdedeket, kik még Tégedet nem ismernek... Könyörülj minden bűnösökön... Uram, hallgass meg, Uram, légy kegyelmes, Uram, légy figyelmes... *Ámen*.

Ez mái napon is őrizz meg minket a nappal sebesen repülő gyors nyílnak mérgétől, a délben pusztító Dögh-haláltól (19. 1.), . . . naponként gerjedez haragod, emészti a lakosokat, mint a láng a pozdorját; a mérges nyavalyákat és a Dögh-Halált elő-szóllítottad a mi Hazánknak és Házainknak pusztítására ... szedegeted a kapukból a véneket, vagdalod az erős és jó reménységű ifjakat, elhordod az utcákból az gyermekeket és egymásra temetteted a jobb és bal kéz között még különbséget tenni nem tudó kisdedeket, ... a bűnös atyáknak és anyáknak rettentésekre (21 — 22. lap). Ne bocsássad házunkba öldöklő Angyalodat, nyilaidat tetemeink ellen ne készítsed, ne hullass el egyszere's mind mint a fáknak leveleit. (23. 1.)

A miképpen e mái napon kegyelmesen megőrizted ezt az házat a Délben pusztító Dogh Haláltól, úgy ez éjtszakának idején-is oltalmaz éjjeli rettegéstől, az éjtszaka kegyet-

lenkedő Dögtől. (25. 1.) ...ne vedd el az én életemet a tüzes nyilak módjára repülő Dögh-halál által... (31. 1.)

Hat könyörgés olvasható ebben a név és hely nélkül megjelent kis 12-rét alakú könyvben:

Dögh-halálnak idején közönséges könyörgés, — Házi cselédes gazdák... reggeli könyörgése, — Házi cselédes gazdáknak estveli könyörgése, — Különös ember mindenkori imádsága Dögh-Halál idején, — Annak Hálá-adása, ki a Dögh-halál között meg-maradott, — Hóltt Test Fogóknak és Hordóknak Könyörgések.

E legutóbbiak így könyörögtek:

Oh én nyomorú bűnös ember, mire jutottam! Ímé az emberi közönséges társaságtól elszorítottam, emberek előtt irtózatossá lettem, az halálnak völgyében vagyon lakásom és naponként csak az halálnak árnyéka között vagyon járásom kelésem, a koporsó ellenem kitátotta száját, olyanná lettem, mint az halálra való ember, kinek csak az koporsó vagyon hátra, ha csak a Mindenható Isten bűnös fejemnek meg nem kegyelmez. ... Vének, Ifjak, Gyermekek, mint a fáknak levelei ősszel, egymásra hullanak... Ha most mások hullanak, majdan én is oda leszek. Ímé egy tenyérnyivé tetted az én napjaimat. (48. 1.).

HATÁRZÁR A PESTIS ELLEN.

Zimonból jött tudósítások azt a szomorú hírt hozták, hogy a múlt május hónappal Belgrádban kezdődött pestis a mostani meleg idő miatt sokkal inkább hatalmaskodik. A keresztények ugyan a mező-földre s az erdőbe futottak előle, de a döghalál sokat közülök ott is elért, azért a többiek onnan tovább-tovább kényszerítettek menni, ne hogy ezen pusztító nyavalyának áldozati legyenek. A törökök

ellenben semmiképpen nem kerülük, mivel azt Isten akaratából reájuk bocsátott nyavalyának tartják, ezért egymás után halomra hálnak. A belgrádi basa mindazonáltal be-rekeszkedett és bátorságnak okáért senkit maga elé nem bocsát.

Mivel ezen rettenetes nyavalya Rácországban más felé is terjedett, és ebből a tartományból Bosnyákországba is áthatott, Ő császári királyi Felsége, a mi kegyelmes urunk, hogy hazánkat és hív alattvalóit ezen pusztító méregtől megmentse és minden lehetséges módon meggátolhassa, ne hogy akármilyen úton által lopódzhassék, nem csak a határokhoz szoros vigyázatot rendelni méltóztatott, hanem ennek az őrizetnek jobb igazgatására nagyméltóságú Klobo-sitzky József urat, nemes Borsod vármegyének főispánját királyi kommisszárius képen odarendelni méltóztatott, aki a múlt esztendőben Erdélyben hasonló eset lévén, oly bölcsen és szerencsésen tette minden rendeléseit, őexcellenciája, hogy intézkedéseit annál alkalmasabban tehesse, állandó szállását Újvidékben választotta és innen teszi minden rendelését, hogy hazánknak határait a pestisnek elragadásától megmentse. (Hazai és külföldi Tudósítások 1814. augusztus 10. 89—90. 1.)

Erdélyből március 22-én, 1814. — Nagy örömmel közöljük a két nemes magyar hazában a Felséges királyi főigazgató tanács 2920. szám alatt kelt rendelését ezekben:

Tekiantetben vévén a királyi főigazgatótanács egy felől azt, hogy a pestis környülállásai, melynek terjedése megakadályozásáért tiltattak volt meg a sokadalmak, már Isten kegyelméből jobbra fordultak Brassó vidékén, minekutánna ez a gonosz már régen megszűnt a brassói külvárosokban is, már több napok alatt semmi pestisbeli eset magát elő nem adta, a bezárt tömösi kontumacia is tisztíttatik, és a

császári és királyi agenciák újabb tudósításai szerint azon gonosz, már Oláhországban is, nevezetesen Bukarestben is megszűnt, és Moldovában is csak a Prut és Duna melléki helységekből uralkodik. Másfelől pedig a kereskedelem megakadályoztatását, és a lakosságnak a pénz s holmi élelemre megkívánandó tárgyak megszerzése módjairól lett elrekesztések iránt ide felhatott panaszokat fontolóra vévén, a sokadalmak tartását a múlt hónap 10-én az n 77. szám alatt kelt rendelkezésben kinevezett vidékeken kívül, a többi, az Olt vizén innen fekvő helységekből is már most felszabadíthatónak találta: mindazonáltal oly móddal, hogy a jurisdikciók tulajdon felelősségük alatt gondoskodjanak, nehogy a sokadalmakban mások bocsáttassanak, mint akiknek az egészségről szóló passuális levelek, vagy ha Brassóból s a szomszéd havasalföldi vidékekről jönnének a pestisgátlólak-hivataltól, a kontumacia kiállításáról és a magukkal hozandó portékáknak megtisztításukról való bizonyáglevelek lészen. Azok pedig, akiknek ilyen igazságlevelük nem lesz, az erejében álló rendelkezések szerint a másokkal való összelegyedésektől elrekesztvén, a pestisgátlólakás kiállítására szoríttassanak, s azoknak portékáival is, az ezen esztendőbeli január 27-én, 772. számú rendeletben megírt mód szerint bánjanak.

Claudiopoli, 10-a. Mártii, 1814.

Gróf *Bánffi* mp.

(Nemzeti Gazda. 1814. április 12. 225—226. 1.)

A KOLERA.

Mint a tatárjárást, mindig megelőzte a kolera megérkezését közelségének riasztó híre. Úgy jött az országutakon a kereskedő karavánokkal együtt, mint a megrendelt por-

téka. Szinte előre tudta már mindenki, mikorra fog megérkezni. Várták, mint az ellenséget, rémülettel, védőszerekkel és védelmi intézkedésekkel. „Minap Moszkvából, ma Galiczia széleiről jönnek a hírek, melyek jelenkoron oly benyomást tesznek, hogy keletnek rémszülettje, az Epekór nemcsak egyes szájban hangzik szorongva, hanem társaságokban, falukban, városokban, sőt az egész Hazában kellemetlen beszélgetések egyedüleges tárgya lett; nyögve panaszkodik a nép s szorongatva emeli szemeit napkeletnek: de tulajdonképen mitől kellessék félnie? mit tenni, mit nem, — szóval, magát a dolgot ritka, ki tudná“, — írja 1831-ben egy névtelen szerző „A cholera mint járvány Indiában és most Európában“ (Pest, 1831) című művében, amelynek előszavában szükségesnek látja mentegetődni, hogy „nem dicsvágy szülte e munkát, hanem a jónak ösztöne“. Ezért is hallgatta el nevét a címlapon s ma sem tudjuk, ki volt ez az emberbarát orvos, aki a kolera közelgetésének hírére nekifeküdt és hasznos egészségügyi és gyógyászati munkát írt felebarátai számára, akik közül — jól sejtette — ezeket fog lekaszálni az ázsiai ragály.

Különös riadalom fogja el e könyv olvasása közben az embert. Megvan az a rossz szokásunk, hogy ujjunkat megnyalazva lapozunk. S amikor újra nyalazunk, azt képzeljük, hogy kolerabacillusokat tettünk a nyelvünkre. Rohanunk a fürdőszobába, hüpermangános vízzel fertőtlenítünk, gargarizálunk, zurbolunk. S szerencsétlenségünkre kissé erős volt a hüpermangán-oldat. Felsebezte a szánk. Le is szaladt belőle egy kis korty. Éget, süt... Fáj a gyomrunk. S a többi már magától jön.

Így estem át egy nyári éjtszakán magam is a fenti dohos, penészes, sárgalevelű könyv olvasása után a kolerán 1936 június havában.

Olvasás közben éreztem és szenvedtem a kolera összes tüneteit, de még nem rohantam az orvoshoz. Újra leültem a sárgalevelű, szélén ujjepecsétetes könyv mellé (talán a gazdája is így olvasta utolsóelőtti éjtszakáján, — rémulten, émelygő gyomorral, zúgó, szédülő fejjel), hogy megtaláljam házi gyógyszerét.

S olvastam sietve, habzsolva, falva a betűket. „Szükséges beborítani a gyomor s bélhuzam belső falait nyálkás szerekkel, ú. m. arábiai nyálkával.“ „Eret kell metszeni.“ — „Köppölyözni kell. Pióczákat kell rakni.“ Végre a sok „sósavas higacs, laudánium, választó vízbe mártott tollal csináltassék vonás a szívgödörre“, higanykenőcs, kámforos bedörgölés, cacao-olaj mákony-festvénnel, „sajtolt, hámozott himbojmag-olaj“, savított sósav után megtudtam, hogy igen sokat használ a langyos, — sőt egy 1873-as kiadású cholera-könyv szerint (Egy szakember: A cholera óvszere) a hideg fürdő s utána bepólyálás.

Ez mentett meg.

Rögtön kimentem a fürdőszobába. Megeresztettem a csapot. Beleültem a hideg vízbe s reggelre — üdén, frissen gyógyultan ébredtem.

Reggel mosolyogva olvastam az 1873-i, kevésbé ragályos külsejű régi orvosi munkában, az újabb gyógy módokat (a legújabbakat nem ismerem; nem is érdekelnek): a hideg vizes lepedőbe csavarást, a 10—12 Celsius-fokos vízben való fürdést, illetőleg ülőfürdőt, jeges borogatást, vagy has-Priessnitzet. Sőt kétségtelenül segíthetett Hussein Bei gyógymódja is, aki a kolerás betegeket akként gyógyította meg, „hogy őket a fázás stádiumában egyenként egy-egy akó hideg vízzel öntötte le, aztán gyapjú-pokrócokba takartatta; amire bajuk jobbra fordult“. Ha

pedig a szívverés szerfelett lassúra vált, rumot, cognac-ot, vagy arakkal elegyített szódavizet, sőt champagnert, azaz pezsgőt adtak a betegnek.

A KOLERA ÉS A FUTÁRVONAT.

A várt, de félelmetes ragály — „dacára a veszteglő helyek és zárvonalak felállításának s dacára a fertőtlenítési intézkedéseknek — el jő, vagy elkerül; s ha eljött, néha csak alig, máskor meg már szüntelenül pusztít; kiöli betegeinek 5—75 százalékát, tart néha hetekig, hónapokig, máskor el-tart évekig; nem köti magát sem helyhez, sem időhöz; egyszer megkímél egy helyet csak azért, hogy máskor ott annál borzasztóbb pusztításokat tehessen; ma csak egy gyalogjáróval tart lépést, de holnap már a futárvonat gyorsaságával repül odább és odább“ — olvassuk A cholera gyógyszere c. 1873-ban megjelent könyvben.

BÖRNE RECEPTJE.

A kolerától régen állandóan rettegetek mindenfelé. Nem kellett hozzá háború, hogy fellépjen és kaszálja az ember-tömegeket. Fellépett az nyáron az uborkaérés idején, vagy a dinnyeszezónban minden különösebb vérontás nélkül is. Gyümölcsstermés idején állandó volt a figyelmeztetés: vigyázz, kolerát kapsz, vizet ne igyál! Legjobb volt — mint minden bajnál — mindent megtenni a betegség megelőzésére. Különféle szerek és tanácsok szolgáltak erre. A kolerától rettegők számára azt ajánlotta Börne: Önts egy jó rakás borsmenta, vagy székfü-theát a föld gyomrába s tégy jó meleg haskötőt az egyenlítő tájékán a hasára, hogy a föld valamiképen ki ne hűljön.

A KOLERA ÚTJA.

„Az epekór honjának Ázsiát ösméri, holott is mint szórvány már hajdan időkben ösmértetett, de ilyként Európát is megkeresi. Nevezetesen igen meleg nyári hónapokban Magyarország posványos vidékein nem ritkák hasonló esetek“ — írja az 1831-i kolerakönyv névtelen szerzője.

Ázsia az igazi hazája az ő tudomása szerint, de a hajósok és szárazföldi kereskedő-karavánok el szokták hurcolni Európába is s már 1669-ben és 1676-ban Londonban is szörnyű pusztításokat végzett. 1770-ben Kelet-Ázsiában ütötte föl a fejét az a szörnyű járvány, amely Ázsián keresztül áthullámzott a Káspi-tengerhez, ahol „egy perzsa honi és egy muszka kocsis meghalának, ezen utolsó éppen akkor érkező meg a városba, sok dinnyét és gyümölcsöt evett, ezután a tengerre ereszkedék fürdés miatt, de a fürdőből alig érvén ki, meghalt“. Minden tavasszal tovább hömpölygött a kolera hulláma. 1823-ban engedett erejéből, de 1829-ben újra nekidühödött, hogy a tél idején egyideig pihenni engedje a nyomorult népet. 1830. januárjában azonban a legkegyetlenebb fagy ellenére (—30 fok Reaumur) újra kitört s Moszkvában oly rémületeket okozott, hogy maga Miklós cár jelent meg vigasztalásukra. A kór és a rémület pedig terjedt nyugat felé s 1831-ben berontott Galíciába is.

Ez a kolera hosszú útjának rövid kivonata. Névtelen szerzőnk részletezi, hol, mikor, hány áldozatot követelt, de ezt mellőzve, csak azt említjük meg, hogy a kolerától elborított terület „hosszú átmérője 115 föld tekéi gradus,... széles átmérője pedig 70 gradus, 1050 német mértföld. Sírba szállított 13 év lefolyásával körül belől 6 milliom halandót“.

KOLERA DEBRECENBEN.

1831-ben súlyos kolerajárvány dühöngött Magyarországon, amely a Felvidéken, mint ismeretes, lázadásokat idézett elő, mert lelketlen lázítók elhitették a néppel, hogy az urak megmérgezték a kutakat és ez az oka az emberpusztító fenenyavalyának. A járvány az egész országban változó erősséggel dühöngött és kíméletlenül szedte áldozatait, bár mindenütt megtették ellene a megfelelő óvintézkedéseket. A papok vigasztaló beszédekkel igyekeztek a népben a hitet és a lelkieket tartani, aminek részben meg is volt a maga csillapító hatása. Debrecenben Szoboszlai Pap István református prédikátor összegyűjtötte azokat a beszédeket, amelyeket a napkeleti koleranyavalya közelgetésekor, pusztítása alatt s megszűnése után a hely. vallástételt követő debreceni szent gyülekezet számára az 1831. esztendő július—augusztus és szeptember hónapjaiban készített s részszerint csak kiosztatott, részszerint élőszóval elmondott.

A most már végire hanyatló 1831. esztendő a kolera-nyavalya pusztításánál fogva, valamint egész hazánknak úgy Debrecenre nézve is a gyászos emlékezetű esztendők sorába tartozik. — Minél kevésbbé esmérített még, midőn reánk szállott e veszélyes nyavalya, annál nagyobb volt a rémülés, a félelem, mely előtte és vele jött, annál nagyobb szükség volt azért a testi óvó és mentő szerep mellett a lelki bátorításra és vigasztalásra, valamint arra is, hogy a kegyesen gondoskodó felsőség rendelkezésének, melyek a még akkor közönségesen ragadónak vélt nyavalya akadályoztatására tettek, pontos teljesítésére hathatósan serkentések a nép — írja 1831. december 6-án, kolera-prédikációinak előszavában Szoboszlai Pap István. Ezek a prédi-

kációk külön-külön jórészt már az előző hónapokban megjelentek, mert istentiszteletet nem volt szabad tartani, nem volt szabad összegyülekeznie a népnek s ezért Szoboszlai Pap István prédikációit kinyomtatva juttatta el híveihez.

Az első prédikációt 1831. július 17-ik napján tartotta a debreceni nagytemplomban. A kolerának hazánkban való kiütésének híre június utolsó napjaiban érkezett Debrecenbe és amiatt, valamint a veszedelemnek napról-napra való közeledése miatt a félelem folyton nevedekvén, a megrémült szíveknek bátorítására és vigasztalására tartotta ezt az első prédikációt, amelynek alap gondolata ez volt: „Izrael! bízzál az Úrban: azoknak segítségék és pajzsok ő, kik ő benne bíznak“. — A bölcs prédikátor tagadhatatlanul megkapó, gyönyörű szavakban próbálja vigasztalni híveit a fenyegető vész előtt. De nincs más érve, minthogy hinni kell Istenben, aki azt mondja nekünk: „ne félj, — mert én veled vagyok: meg ne rettenj, mert én vagyok a te Istened, ki téged megerősítek és az én igazságomnak jobb karjával támogatlak téged. A hegyek megindulnak és a halmok megrendülnek, az én irgalmasságom pedig tetőled el nem távozik“.

Aggódás, szokatlan és még eddig előttünk esmeretlen aggódás szállott reánk a közeledő napokban a szomorú hírek miatt, — folytatja tovább vigasztaló prédikációját Szoboszlai Pap István. — Amit ezelőtt néhány hónappal csak úgy hallánk vala, mint valami távolról jövő mennydörgést, most közletről — óh! már igen közletről hangzik füleinkbe fenyegetése az Úrnak. Félelem zavarta meg emiatt a mi örömünket, rettegés állott csendes nyugalomunk helyébe. Attól való félelem fogott el bennünket, hogy midőn a nyár áldásinak elvételére kinyújtjuk kezeinket, az öldöklő angyalnak fegyverét fogjuk meg azokkal. Attól

való félelem fogott el bennünket, hogy csoportonként fogunk nagy hirtelen elhullani s holt testek rakásaival fogunk béteríttetni utcáink. Titkolt rettegéssel néznek már egymásra a hív házastársak. Rettegő szívvel tekintenek gyermekeikre a szerető szülők. Mintegy előrelátván már, mi képen fogja a döghalálnak erőszakos keze a kellemetes köteleket széjjel tépni.

Nem nehéz elképzelni, hogy e szavaknál a debreceni nagytemplomban hirtelen fojtott sírás csukló hangja keveredett össze az asszonyok feltörő, hangos zokogásával.

Július 25-én ki is ütött a kolera Debrecenben. Emiatt a templomok bezárattatván és a közönséges isteni tisztelet megszűnván: hogy a népnek — a reászálló csapás miatt megnevekedett lelki szükségsei valamennyire megelégtessenek — augusztus 4-ik napján kiadatván, házanként kiosztatott a következő könyörgés: óh igaz ítéletű Isten! sírunk és kesergünk teelőtted, mert megnehezedett rajtunk és naponként nehezedik a te ítéleted. — Hiába való volt azonban a könyörgés. Naponként nevedett a pusztító nyavalyának dühössége és azzal együtt a félelem és rettegés: ezért a népnek bátorítására, vigasztalására és nyugtatására készítettet s augusztus 9-én kiadatván hasonlóul házanként kiosztatott újból egy egyházi beszéd.

Megdöbrentő, szívszorító, tagjainkat elzsibbasztó jajszavak özöne árad e prédikációban; jaj hallik mindenfelé a mi utcáinkon. Jaj töltötte be a mi egész lakhelyünket, mert feljött a halál a mi ablakainkra, bejött a mi házainkba, hogy elveszítse a kicsiny gyermekeket az utakról, az ifjakat az utcákról. Jaj hallik miközöttünk mindenfelé. Itt a hirtelen leesőknek és kínlódóknak, amott a nagy számmal szaporodó özvegyeknek és árváknak jaja. Ezekért sírunk mi és szemeinkből alámégyen a víz.

Sok százakra megyén már azoknak száma, kiket levágott a láthatatlan fegyver, és akik még eddig életben vagyunk is, alig merünk nem napokat, hanem csak órákat is ígérni magunknak s hideg borzadással igyekszünk ama prófétának szavaira: elközelgetett a mi végünk, bétörtének a mi napjaink, bizony eljött a mi végünk.

Vigasztalás és vigasztalás, közben pedig dühöng a kolera, kaszálja sorra az ember-rendeket. Az öldöklő angyal csak nem akarja letenni pusztító fegyverét. Rendes temetésről természetesen szó sincs. A halottakat nem kíséri ki a temetőbe senki. Ha meghal valaki, a hullák eltakarítására vállalkozott bátor emberek lábánál fogva húzzák ki ágyából és viszik a közös sírba, ahol mésszel leöntik többi társaival együtt és úgy kaparják rá a földet, vagy talán el is hamvasztották őket, ahogy délibb országokban volt szokás járványos időkben.

Szeptember első napjaiban valamennyire enyhült „a pusztító nyavalyának dühössége“ s egyre kevesebb lett a halottak száma. Az egészségügyi biztosság tehát megengedte, hogy szeptember 3-án délután 5 órakor szabad ég alatt öt különböző helyen: úgymint a nagytemplom előtt, a Várad-utca felső részén, a Cegléd-utcai őrzőház mögött, a Csapó-utcai kapu előtt lévő tágas piacon és a református ispotály mellett fekvő térségen istentisztelet tarthassanak. Az egészségügyi biztosság előre átolvasta, cenzúrázta az egyházi beszédeket és Szoboszlai Pap István is ily cenzúrázott prédikációt mondott el.

„Eljött az az óra, melyben a harangok buzdító szava a hosszas és bús hallgatás után megzendült ismét közöttünk... óh! soha sem volt még ezen harangok hangzása olyan szívre ható, mint most, soha sem támasztott még az a hallóknak belsőrészeiben olyan érzéseket, mint most.

Valóban úgy tetszett, mintha trombiták kezdtek volna harsogni, amelyek majd a halottakat föl fogják költeni. Ismét hozzánk fordította kegyelmes orcáját az úr... Azért gyűltünk itten össze, hogy hálaadó áldozatunkat mutassuk bé az irgalmasságok atyjának ... Uram! sírva borulunk mi előtted a porba ... sírunk amiatt, hogy sokakat nem látunk... sírunk teelőtted, ha setét gyászruhákra tekintünk, melyekbe oly sokakat öltöztetett közöttünk az öldöklő veszély ... sírunk teelőtted, ha magunkra nézünk s meggondoljuk, hogy még mindeddig fel van emelve feletünk látogatásod ostora... A nyugotra hanyatló nap és az alkonyodni kezdő estve elhív minket innen. Sokszoros félelem és rettegés szállott a mi szíveinkre minden estvének homályával, amióta a te csapásod rajtunk van... neveld uram a mi bátorságunkat“ ...

Ettől kezdve minden reggel tartottak istentiszteleteket szabad ég alatt, kivéve az esős napokat: „Miatyánk, ki közel vagy a téged félőkhöz! jövel, jövel, ne állj messze s ne távozzál már el többé mitőlünk.“ Szeptember 4-től kezdve nincs újabb megbetegedés, nem volt semmi gyanús jel többé, hogy a kolera még dühöng, vagy akárcsak lapangva is közöttük van. Ezért szeptember 23-án a templomokban hálaadó isteni tiszteleteket tartottak, hogy Isten megszabadította az ő népét a további pusztulástól.

Kétezerkilencvenen hullottak el. Ennyi embert temettek el Debrecenben minden temetési kíséret és egyházi tisztelesség nélkül. Ezért szeptember 28-án a péterfiai, hatvani és annautcai pestises temetőkhöz közel fekvő térségeken gyász istentiszteleteket tartottak, azokon a helyeken, „hol az öldöklő angyal felállította borzasztó sátorát s összegyűjtötte prédáit, itt az ezrenként elhullottak rémítő sírjai körül“.

Elmúlt a szélvész fergeteg, mely áldás helyett romlást öntött alá. Általment Debrecenen a minden fergetegeknél rettenetesebb dögghalál. De nemcsak Debrecenben fektetett borzasztó sírhalmok alá kétezernél több embert az öldöklő angyal. A környéken is kegyetlenül dühöngött és Szoboszlai Pap István prédikátor uram prédikációjában bizony nem csinált titkot elkeseredéséből és lázadozásából. Nyíltan megkérdi: „Gondoljátok-é, hogy ezek bűnösebbek voltak volna a többieknél, mivelhogy ezeket szenvedték?” Nem voltak bűnösebbek. Egyvelegest fekusznak itt is, mint minden más temetőben a jók a rosszakkal, éppúgy, mint az élők társaságában, azok között, akik most életben maradtak. „Legyenek ezek a sírok mi ránk nézve békeségnek oskolái! íme békével nyugszik már ezekben a gazdag a szegény mellett, az erős a gyenge mellett, az, aki magasabban ült, az alacsony sorsú mellett; békével nyugosznak ezekkel egymás mellett a különböző hitűek és vallásúak! óh! Miért nem lakhatnának békességgel egymás mellett az élőknek földén azok, akik így tudnak nyugodni együtt a halálnak országában?”

Íme, ismét egy lenézett régi egyházi munka, egy borzalmasan szomorú kor beszédes emléke. Stilisztikai remekmű. Megjeleníti előttünk egy város életét, lelkét, hangulatát, egy olyan korszakból, a megpróbáltatásoknak olyan idejéből, amelyre a mai korban a legöregebb emberek sem tudnak visszaemlékezni. Hála Isten! — tegyük hozzá, mert ezzel a veszedelemmel nem jó ismeretségben lenni, még emlékezni sem jó rá. Hallunk ugyan ma is, innen-onnan kolerajárványról, de azért kolera- és pestisjárvány, a napkeleti dögghalál veszedelme ma már nem az, ami száz évvel ezelőtt volt. Lássuk, mit írtak akkor róla.

**BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF, JÓKAI MÓR ÉS SZEKFŰ GYULA
AZ 1831. ÉVI KOLERÁRÓL.**

A kolera vésszesen közelgett s a hatóságok a kor orvosi tudományának előírásai szerint készültek fogadására, megelőzésére, ha lehet, elhárítására. Fertőtlenítették a rossz talajvízkutak ivóvizét, bizmut-port keverve bele. Persze ez nem sokat használt, mert a kolera nemcsak az ivóvíz útján terjedt, — s titokzatos északi agitátorok, akik a felvidéki tótok nyelvén értettek, azt a mesét találták ki, hogy az urak ki akarják irtani jobbágyaikat. Eötvös József báró „A nővérek“ és Jókai Mór: „Szomorú napok“ című regényében leírja, hogy hogyan lázították a népet a titokzatos agitátorok uraik ellen:

„Isten tudja, hogy, — mondja Miska, a menekülő Ormosy gróf erdése, aki pedig hűségesen szolgálta gazdáját, — de beszélük, hogy Bernátfalván az uraság múlt hónapban valamit dobatott a kútba. Azt mondták, hogy só s hogy csak azért történik, mert a víz rossz volt; de annyi bizonyos, hogy Bernátfalván hálnak, és pedig nemcsak az emberek, hanem még az apró marha is, mely a kútból iszik és hogy a szomszédban nyoma sincs a betegségnek. Hogy pedig a bernátfalvi uraság nem igen bánja, ha a parasztok hálnak, el is hiszem.“

„ ... Bernátfalván azt beszélük, hogy mikor tizenhétben szükség volt a faluban, az uraságnak magtára teli volt étellel, de nekik belőle nem adott egy szemet sem.“

Jókai kolera-regényében, a Szomorú napokban, a hóhérné beszél a szeretőjével, az agitátorral. Az agitátor, Iván, elmondja, hogy már figyelmeztette a népet a veszedelemre. „Vigyázzanak kutaikra, szérűikre, mert az urak

meg akarják őket mérgezni. Ha kérdezték, miért? elmondani, hogy az ország úgy körül van véve ellenséggel, mint egy kert, s most az urak döghalált akarnak csinálni az országban, hogy be ne merjen jönni... S midőn az urak azt az okosat találták ki, hogy eleve külön temetőt árkoztassanak el a kolerás halottak számára ... úgy hitte a nép szavaimat, mint a prófétaét és várja, hogy az urak meg fogják mérgezni a szegény embereket...

— Ördögien dicső fiú vagy, Iván, — mondja a hóhérné.

— Ehhez jött a kassai orvosnak azon nyilatkozata, hogyha a nép a mentő vismuthporokat be nem akarja venni, erővel tölteti belé, kutakba önteti, szérűkön szóratja el“...

Az agitátorok apokrif leveleket olvasnak föl a nép előtt. Az egyik ilyen levelet — Jókai regényében — Ligeti Ambrus főszolgabíró írja Hétfalusi Bálint földbirtokosnak, atyafiságos indulattal. Ebben a hamisított levélben a főszolgabíró elmondja, hogy micsoda szörnyű bűnököt követtek el a parasztok ellen: „Mi sem gondoltunk soha népeink nevelésére... a nyomorúságon kívül semmit sem ismertek életükben s most bizony semmi okuk sem lehet rá, hogy bennünket szeressenek... Most már késő volna a pórnépet hozzánk édesgetni akarni... Nekünk a halált kell segítségül hívunk. Azért is mi elhatároztuk titkos conferentiánkban, hogy a népesség rettentésére legelőbb is cordonokat fogunk felállítani, minden határszélben katonai őrszem fogja megvizsgálni a jövő-menőket; ez azért lesz, hogy egyik faluból a másikhoz ne csoportosulhasson a népség; szükséges azonban őket minden módon kevesíteni. E végett küldök kegyelmednek ezen levelem biztos vivőjétől egy iskátula port, hintesse el azt kegyelmed a

szérűkön, a mezőkben, hol a tehéncorda legelész, kivált pedig a kutakba, melyekből az ivóvizet hordják“...

A levélnek minden sora lázítás az urak ellen. Jókainál éppúgy történik a nép megvadítása, mint Eötvösnél, csak Eötvös halkabb stilisztikai eszközökkel dolgozik. Az 1831. évi koleralázadás kirobban a nemesek ellen, de sikerül elfojtani, még mielőtt országos parasztlázadássá fejlődött volna. Csak Felső-Magyarország néhány megyéjére és „itt is csak a nem magyar ajkú népességre szorított“ s „néhány hónap múlva a szomorú időnek csak emléke maradt, mely a gondolkozót az urak és jobbágyok között létező viszonyok korhadtságára emlékezteté“.

Szekfű Gyula nagy történeti művében az 1831. évi kolerajárvánnyal kapcsolatban megemlékezik a régi pestisjárványokról is. A középkor borzasztó járványa, — írja Szekfű Gyula, — a pestis, azóta, hogy a Rákóczi-felkelés utolsó éveiben nagy pusztításokat végzett, a helytartótanács egészségügyi szervezetének kiépülésével mind könnyebben volt elfojtható s 1738 óta nem is jelentkezett többé nálunk, jóllehet keleti szomszédságunkban, török, oláh, lengyel és orosz területeken még nem halt ki. Helyét a tömegpusztító járványok sorában az indiai eredetű, bengáli kolera foglalta el. 1831 és 1832 első felében az ország minden részébe elhatolt s nem kevesebb, mint 536.517 embert támadott meg, kik közül 237.461 meg is halt. A műveletlen parasztság nálunk kezdettől fogva gyanúval nézte a hatóságok víztisztító működését s főként Kassa körül terjedt el köztük az a hit, hogy az urak és a zsidók megmérgezik a kutakat és céljuk a parasztság kiirtása. A zendülés Zemplén, Abaúj, Sáros, Szepes, Gömör tót népe között tört ki, a parasztság kirabolta az úri kastélyokat, megkínozta a gazdatiszteket, megyei tisztviselőket, fő-

szolgabírókat, földesurakat, egyeseket, főként Zemplén megyében, a terebesvidéki zendülésben ki is végeztek. Szekfü Gyula szerint politikai háttere nem volt a mozgalomnak, de a parasztokon kívül részt vettek benne nyughatatlan nemesek is. A zavargásoknak báró Eötvös Ignác alkancellár mint királyi biztos, katonasággal, szigorral és halálbüntetésekkel vetett véget.

ÉGSZAKADÁS, FÖLDINDULÁS

HAZUDNÉK, HA AZT MONDANÁM, hogy gyermekkori emlék. Mert nem az. A mi vidékünket az én koromban már, de tudtommal azelőtt sem igen látogatta földrengés. Ott inkább az emberek ingadoztak a kialudt vulkánok porrá mállott láváin. De ennek az volt az oka, hogy a láva kövei között és homokján a világ legkitűnőbb nektárja, a tokaji bor terem.

De mégis van gyermekkori emlékem is. (Ez hozzá tartozik a krónikázáshoz. Ezzel hatjuk meg az olvasót.) A főiskola nagy könyvtárának mennyezetén volt egy repedés Ez ezernyolcszáz... már nem tudom hányból való, mindenestre a kollégiumi palota épülése utáni időből.

Amikor tanárunk elmagyarázta a repedést, meredt szemmel, félig nyitott szájjal, féloldalt bámultam föl rá s magamban megállapítottam, hogy a földrengés igazságtalanság s enélkül bizonyára ellehetne az emberiség.

De nem szabad zúgolódni a földre zúduló csapások miatt. Mi földi halandók nem is sejtjük a kozmikus történések értelmét. Nem tudjuk, miből származik később áldás, béke és jólét a földre. Sok helyen honol ma boldogság, ahol azelőtt átok és pusztulás szántotta végig a földtekét.

És nem szabad elbizakodottnak, fölényesnek lennünk távoli szerencsétlenségekkel szemben. Nem tudjuk, mikor szabadul ránk is az „öldöklés, pusztítás fekete angyala“,

aki, ha megjelenik, gyáva nyúllá, riadt egérré alakítja a legfenhéjazóbb párbajhóst is, aki pedig már számtalanszor nézett farkaszemet a kenyérgolyóbyssal töltött pisztollyal.

MI EZ A RETTENETES BŐGÉS ? Miért nyugtalanoknak az állatok? Miért rohannak az emberek fejvesztetten a szabadba?

Még nem látszik semmi, de néhány pillanat múlva re-
cseg, ropog minden épület, inog a torony, kémények dőlnek
le, házak omlanak össze, a tavakból, folyókból kicsap a
víz. Elborul az ég és vad szélvész vágat végig az utcákon.
Égszakadás, földindulás...

Halál, halál!

A Duna partján homok és iszap lövell a magasba, má-
sutt — mint az 1873-i calabriai földrengés alkalmával —,
a hegycsúcsok valósággal ugrálnak, széles hegyhátak kes-
keny gerincekké alakulnak, a völgybe zuhanó sziklák és
földtömegek elzárják a patakok útját és új tavakat alkot-
nak, házak repülnek a magasba, mintha tűzakna robban-
totta volna föl s az utcai kövezet kockái lövedékek mód-
jára röpködnek szanaszét. — Hullák repülnek ki a sírból
— mint 1797-ben Riobambában, „az emberek százanként
dobattak a magasba, honnét sokan halva estek a közeli fo-
lyónak a másik partján fekvő dombra. Chiliben egy mélyen
beásott hatalmas árboc löketett ki“. — „Az 1783-i calab-
riai földrengés alkalmával a fák olyan erősen meghajlot-
tak, hogy ágaik a talajhoz ütődve töredezték le és a hosszú
fasorokon a földhullámok előrehaladását messziről lehetett
már látni. 1811-ben Missouriban az erdők fái úgy inogtak,
mint a búzakalászkok szélvész alkalmával. 1692-ben, június
7-én Port-Royalban, Jamaika szigetén az emberek ide-oda-
gurítottak és szörnyen megcsonkítva dobattak egymásra.“

— „Magyarországon 1810-ben Moornál a Csókahegy inogni látszott és Komáromban 1783-ban a templom két tornya szembeötlőleg egymáshoz hajlott.“ A föld megreped. Calabriában egyes házak, sőt egész helységek eltűntek a földhasadékokban. Lisszabonban 1775-ben, amikor egész Lisszabon megsemmisült, a földrengés következtében támadt hasadék a márvány rakodópartot az odamenekültekkel együtt elnyelte.

(Ezeket a hajmeresztő, borzalmas adatokat nem valami ponyvafüzetből szedtem össze, hanem a Magyarhoni Földtani Társaságnak 1882-ben a földrengésekről kiadott, névtelen szerzőtől való füzetéből.)

A földrengési obszervatórium nemcsak azt jegyzi föl, hogy milyen irányú volt a földrengés, hanem azt is, hogy milyen volt a hatása és mik voltak a kísérő jelenségek. Már a régi időkben is számtalan érdekes és gazdag följegyzés van földrengésekről, amióta azonban a Magyarhoni Földtani Társulat Földrengési Bizottsága a földrengés által érintett vidékekre kérdőíveket küldött ki (1882), az egyes földrengések lefolyásáról és kísérő tüneteiről pontosabb és teljesebb képet alkothatott magának a tudomány. Ezen a kérdőíven a következő kérdésekre kellett felelni: mely napon, hány órakor, hol, minő talajon, hány lökés volt érezhető és mily időközökben, minő természetű volt a mozgás: lökés, vagy ütés alulról, oldalról, vagy lassú ingás, hullámozás, vagy csak reszketés; — mennyire tehető az egyes földhullámok emelkedése és körülbelül mennyi ideig tartott egy hullámlengés? Mely irányból látszott a rengés jönni és mely irányban haladt tovább? Hány másodpercig tartottak a lökések és meddig a rákövetkező rezgés? Mily hatása volt a földrengésnek? Moraj volt-e hallható? (dörgés, csörgés, recsegés, puffanás stb.). A moraj megelőzte-e a rengést, miféle

egyéb tünetek voltak még észlelhetők? („állatok magaviselete, források kiapadása, vagy újból való kitörése, zúgás az erdőben, egyidejű heves szél, más egyéb abnormis és különösen feltűnő időjárás“), milyen megfigyeléseket lehetett tenni a tópartokon, stb. — A Réthly Antal-féle összefoglaló évi jelentésekben aztán már sok adat halmozódik föl, amelyek a laikus számára semmit sem mondanak, a szakember azonban annál több hasznukat látja. Egyes vidékekről pl. ilyen jelentések érkeztek be: Lassú ingás. Moraj nem volt. — Egy oldalt jövő lökés háromszori ingassál, megelőző és követő dörgés, mely négy másodpercig tartott. Helyenként megrepedezett egy-egy rozoga fal és vakolat is hullott le. — Erős rázkódtatás. Észlelő felébredt álmából. A városban többen ébredtek fel a rengésre s sokhelyütt az az ingaórák is megállottak. — Három kémény bedőlt, egy oldalfal megrepedt. Vertikális lökés volt az észlelő szerint, „miután az órák nem álltak meg, függő lámpák nem inogtak“. — Ablakok recsegték, bútorok ropogtak, falon függő tárgyak megmozdultak. — Üvegek csörömpöltek, kisebb tárgyak megmozdultak. Megfigyelő érezte ágyának erős megemelését. — Óriási dübörgés kísérte a földrengést, az emberek a szabadba menekültek, a házak recsegték, az úton haladó lovak reszketve ágaskodtak. — A lakosság rémülten az utcára szaladt. — Álló egyének megtántorodtak. — Kocsirobogásszerű moraj. — Mennydörgésszerű robaj. — A csuprok lefordultak a padkáról. — Képek leestek, órák megállottak, szekrények, székek eltolódtak.

„Néha a földrengés csak egyetlen egy lökésből áll s tartamának ideje egy másodpercnél is rövidebb; a hullámzó mozgású rengés azonban valamivel hosszabb ideig szokott tartani. Többnyire a legborzasztóbb pusztulás is csak néhány másodperc műve“ ... sokszor ismétlődik a földrengés,

minek következtében egész földrengési ciklus jön létre. Ez szünetekkel hetekig, hónapokig, sőt évekig is eltarthat. Az 1880. évi zágrábi földrengés lökései még 1881 végén is megismétlődtek. Az 1879. évi moldvai földrengés 1880 nyaráig tartott. Az 1755. november i-i lisszaboni földrengés egyetlen iszonyú lökéssel kezdődött: ezt néhány másodperc után egy második és aztán egy harmadik követte és perc alatt a rombolás már be is fejeződött. Az 1763. június 28-i nagy földrengést is erős lökés vezette be s az utórengések 1770-ig tartottak.“ (Földrengések és azok megfigyelése, 1882.)

Bezdek József Erdély területének földrengéseit dolgozta fel régi történelmi források alapján. Első adata 1170-ből való s aztán 1348., 1443., 1473. stb., stb. évekből közöl adatokat erdélyi földrengésekről. 1473-ban, augusztus 23-án olyan földrengés volt Brassó környékén, „hogy még a hegyek is mozogtak“. 1516-ban Brassó városában az épületek összeomlottak, 1522-ben Medgyesen a városházának a tornya ledőlt. A XVI., XVII. századból számtalan adatot közöl: 1590. augusztus 10-én este 9 óra körül nagy földrengés volt. Bécsben és Pozsonyban keletkezett, de Brassóban is erős volt, mert a toronyban a harangok megszólaltak és a templom karzata is leomlott, 2—3 lökésből állott és a Barcaságra is kiterjedt.

1763 ÉS 1783. A KOMÁROMI FÖLDRENGÉS.

Hazánkban Rév-Komárom városa nevezetes és ismeretes a földindulásokról. Ez a város az úgynevezett Csallóköz szigetének éppen az alsó végén fekszik, az úgynevezett Vág-Duna és Kis-Duna között, amely két ága a Dunának éppen Komárom alatt egyesül ismét az úgynevezett Öreg-Dunával.

Kétrendbeli földindulás gyászos emlékezetű pedig különösen ezen város krónikáiban, részszerint az ő rettenetes és káros voltára, részszerint tartósságára nézve, t. i. az 1763-iki és 1783-iki, kivált pedig az elsőbb, melynek szomorú emlékezetét még mai napig is böjtöléssel és az áhítatoságnak más efféle munkáival újítja meg esztendőnként Komárom városa — írja 1824-ben Katona Mihály.

Amaz elsőbb, mely június 29-ik éjszakáján történt, csaknem az egész várost, ahol követ talált, kőrakássá változtatta, de erről az oly igen siralmas történetről, magán a történet idején a nemes város jegyzőkönyvében nemcsak az. hogy körülállásos leírás, de csak emlékeztető jegyzés sem található, hihetőképen az akkori félelmes és kétséges zavarodás miatt, midőn a városháza is összeomlott és a magisztrátus a maga üléseit egy bizonyos kertben, a most úgynevezett Csejtey-kertben tartani kénytelenített, kivéve mindazonáltal az épületekben vallott károk becsűjét, amint az a felsőbb helyekre feladattatott, mely is 1169 házakban az akkori olcsóság szerint is 160, 165 forintra tétetett. Némely még életben lévő tisztas öregeknek hiteles állítása szerint az összedült épületek omladványai között elvesztették életüket 85 személyek, a megsebesítetteknek nincsen száma. A város színesebb része, hol a házak kövekből épültek, egy kietlen kőhalommá változtatott. A Sz. András dicső templomának s egyéb templomoknak tornyai s boltozatai leszakadtak, nem volt egy ház is, mely meg nem rongáltatott volna. Az ingadozó föld sok helyen megnyilatkozott s magából kedvetlen, büdösköves párologásokat bocsátott, amelyek legérezhetőbbek voltak a kutak körül, amelyekben a víz elapadt és száraz homoktorlások emelkedtek. Az elrémült lakosok, kik a házak dűledékei között nem találtak koporsójukat, elhagyván a végső pusztulásra szánt vá-

rost, futottak részszerint a hajókra, részszerint a mezőkre s kertekre, ahol minthogy csaknem mindennap folyvást megújult a csapás és a düledező falak minden nyomon ezer halállal fenyegetőztek, több hetekig sátorokban laktak, míg nem idő múlva gyengülvén az ítélet rettenetessége, honjaik helyére visszatértek. Némelyek szerint június 28-án reggeli 6 és 7 óra között történt a nagy romlás, amikor is az úgynevezett Barátok Temploma is éppen Isteni tisztelet idején leszakadott és csak ez maga 150 embert ütött agyon. A misét mondó Páter Guardian Potsuk életben maradt a düledékek között.

Ama gyászos 29-ik június után is csaknem mindennap megújulván nagyobb és kisebb mértékben a földrázkódítás, 9-ik októberben a N. M. Királyi Helytartó Tanács kötelességévé tette a városi magisztrátusnak, hogy minden újabb és újabb rázkódást a felsőbb helyekre bejelentsen és ettől fogva részletes feljegyzések találtak. A két esztendőn át tartott mozgások száma csak 1764-ben 280 (nagyobb és kisebb rendülés) volt.

Az 1765-ik esztendő április 6-ikán történt erőszakos rendülés után, bár nem gondolhatni is, hogy ezen csapástól egészen ment lett volna ez a város, nincs többé semmi jegyzés valamely földindulásról a nemes város jegyzőkönyvében, 1783. április 22-ig. De akkor a megújult ítélettel megújult ismét a siralom és megújultak a felsőbb helyekre való előterjesztések. Az említett esztendőben ugyanis és napon reggeli negyedfél órakor, midőn a homályos ég sűrű felhőkkel volt mindenfelé elfedve és az eső záporral ömlött, oly félelmes zúgással való mozgás rendítette meg a város alatt a földet, mely ha nem is volt oly rettenetes és káros, mint az 1763-iki, minthogy sem emberhalál nem esett, sem az épületeket halomra nem ontotta, de azon 86.530 forintra

becsültetett kárnál fogva, melyet a megszaggatott épületekben okozott, nem ok nélkül, második helyet foglal el a város szomorú krónikájában. Az ekkori siralmas panasz volt az, mely II-ik József füleibe is elhatván, ez az ő alattvalóinak böles Atyja, önként unszolta a város magisztrátusát, hogy a lakosokkal egyetértőleg változtassa meg lakhelyét, mely annyira útjába esik a veszedelemnek és költözzön által a Duna túlsó partjára. De a város ezt a felséges ajánlást több okok miatt el nem fogadhatta.

Ezen április 22-én történt földindulás folytatásának lehet tartani azokat, amelyek csakhamar követték azt, úgymint májusban öt ízbelit, júniusban hármát és december 4-ikén egyet.

Amely földindulások ez idő után, nagyobb vagy kisebb mértékben megrázkódtatták ezen várost, noha gyakoriak voltak, de minthogy nem jártak oly sűrű táborral és nagyobb részént minden kár nélkül mentek át, nem annyira emlékezetesek. Amely 1806-ban ősszel történt, nemcsak ezen városba, hanem országszerte, sőt külföldön is tapasztaltatott. E városban nyomait hagyta erőszakjának, némely falak megrepedezésében és kémények ledöntésében. Félelmes volt az 1807-iki is az ő morgásával és rázásával és ez is az utolsó, amely szinte 1822-ig említést érdemel, mert ezután ha voltak is, de gyenge és alig érezhető rázásoknál fogva sokan lételeket is kétségbe hozták. Az említett 1822-iki esztendőben pedig február 18-án esteli 5 és 6 óra között, ismét nagy erőben tapasztaltatott az, amikor is a városban és a várban sok nagyobb épületek egészen megrepedeztek, kémények lehullottak és a kutakból a vizek felnyomattatván, kiömlöttek. Ezt nagy erőben tapasztalták sok szomszéd helységekből is, nevezetesen Komáromtól egy órányira, Izsán a templom tornyának a gombját levetette és sok há-

zat ledöntött. Ezt érezték távolabb is, Somorjában, Budán és Pesten. A rémülést nagyobbította, hogy még aznap a ren-
gés több ízben tapasztaltatott és nemcsak másnap, hanem
harmadnapra is, ámbár nem oly erővel megújult.

MICSODA TÁJÉKRÓL jöhet ezen földindulás? — kérdi
Katona Mihály 1824-ben. — Micsoda irányzattal szokott
lenni? Meddig tart huzamosan? Micsoda más helye-
ken tapasztaltatott ugyanazon időben? Hogy viseli ma-
gát ilyenkor a Duna? s. a. t. Úgy látszik és a felség
javaslatából is az jön ki, hogy itt helybeli és nem messze
terjedő a veszedelem. Mélyen a város alatt kell több egy-
másba vágó bődösköves, vas-ércben bővelkedő üregeknek
lenni, amelyekbe tán a Duna két ágából a föld területeken
magát beszínlő víz és az esővíz is olykor utat találván ma-
guknak, lehetnek és az arra alkalmas matériákat forrásba
hozván, időről-időre nemzik azon rugós gőzöket, vagy le-
vegőnemeket, amelyek iszonyú erővel kirontani igyekeznek
és egyik üregből a másikba rohanván, a felettek lévő föl-
det megrázzák, vagy valamely olyas érc-nemekkel bővös ott
a föld gyomra, amelyek a víznek vagy a levegőnek hozzá-
juk való járulása által oxidálódnak, földekké válnak.
A szerző maga is hetedfél esztendeig lakván Komáromban,
az alatt az idő alatt, úgymint 1796—1805, három föld-
indulásokra emlékezik, úgymint egyre tavasszal reggeli 5
óra tájban, amikor a föld alatt való zörgésre, mint
valamely nyargaló kocsi zörgésre serkent föl, és majd
kilöködött a nyoszolyából, reggel mindenk a földindu-
lásról beszéltek és a házakat vizsgálták; másokra egy
kemény télen vasárnap délután, éppen szánkózás közben,
de amelyet a szánkózók nem vettek észre, csak az utcákon
álló és a rájuk kiabáló emberektől értettek meg.

Harmadikra is egy télen, karácsony táján este, mikor éppen a szerző a felszobában sétált, egy Academicus pedig a meleg kemence mellett fűtözött. A ház vagy a nagy épület, a gimnázium úgy imbolygott, hogy a szerző majd leesett a lábáról, az academicus pedig valami három lépésre löködött a kemencétől. Az 1806-ik esztendőkbeli földindulásokat Komáromtól két jó mértföldnyire Búcsón is nagy értékben tapasztalta, mely is ősszel esteli 8 óra tájban esett, annak közelítése úgy hatott, mint valamely sebesen fúvó szél, vagy falka repülő madár suhogása, — a Parochiális ház úgy recsegett-ropogott, hogy azt gondolta, hogy összeomlik, a föld hintázott. Így történt 1822-ikben is.

Az újabb időkben Komárom vármegye szomszédságában, a Székesfehérvár vármegyei hosszan tartó földindulás lett nevezetessé, amely 1810-ben, január 14-én hozta rémülésle, az említett vármegyében, számos helységeknek a lakosait. Azon tudósoknak és pesti universitásbeli professzoroknak, akik ennek megvizsgálására a felsőségtől kiküldöttek, előterjesztések szerint ezen földindulás okának középontja volt úgynevezett vértesi hegyeknek egy csúcsa, a Csóka nevű hegy, mert annak szomszédságában Mór-Mező városában dühösködött a legnagyobb erőben. Mőron kívül valami 12 helyiségek neveztetnek meg, úgymint Guth, Balinka, Eszeny, Ondód, Csák-Berény, Csurgó, Bodajk, stb., amelyek leginkább szenvedtek. Ezekben az épületek többnyire meghasadoztak, sokak összeomlottak. Az erősebb materiákból való és boltozatos épületek jobban megkárosítottak, kivált azoknak magasan álló részei: a tornyok, a tűzfalak, kémények, az agyagból épült alacsony parasztházak és amelyeknek fedeleit támaszok tartják inkább mint a falak, kevesebbet szenvedtek, de csakugyan meghasadoztak. Több helyeken meghasadozott a föld, amely hasadások kö-

zül némelyek 60, mások 200 ölnyi hosszúak és egy láb szélességűek s nagyobbak is voltak, némely források eltűntek, egészen mások támadtak, mások bővebb vizűek lettek. Kévszempillantásokkal a földindulás előtt, zúgás hallatszott, amelyet némelyek valamely föld alatt való mennydörgéssel, mások valamely erősen terhelt sebesen nyargaló szekér zörgésével, mások valamely keresztül repülő nagy sereg madarak suhogásával, legtöbben pedig valamely közeledő éghíaborúval, vagy mennydörgéssel hasonlítottak össze. Némelyek állították, hogy az első rázkódáskor valamely bűdöskő szagot éreztek, több helybeli lakosok pedig, hogy valamely világosságot és többízbeli villámlásokat láttak. A kiküldött tudósok maguk is láttak ilyeneket február 12-én este 9 óra tájban, némelyek azt is állították, hogy láttak valamely villámláshoz hasonló fényt, a Csóka-hegy tetejéből magasra felmenni. A közönséges állítás szerint az első rázkódás történt január 14-én délután 4 óra tájban, legtöbb rázkódás történt az első éjtszakán, először sűrűen következtek egymás után, ezután ritkábban, némelyek tizenegyet, mások tizenhatot, mások 20—4 5-öt számláltak meg. Január 14-től február 17-ig azon helyeken, amelyeken a földindulás nagyobb erőben volt, soha a föld egy nap nem pihent. Móron a kapucinusok január 15-től február 13-ig többet számláltak meg ezer rázkódásnál. Néha, mikor egyik helyen volt, másikba semmit sem éreztek és megfordítva. Az első rázkódás legerősebb volt és legtöbb pusztításokat okozott, leghosszabban is tartott, hét vagy nyolc szekundáig, a következők két szekundáig, némelyek egy szempillantásig. Legtöbbek állítása szerint a mozgás volt először függőleges, felfelé, azután pedig nem annyira habforma, mint inkább ide és tova való imbolygás.

A kiküldött tudósok voltak: Kitaibel Pál kémia és

botanika professzora, Tomtsányi Ádám, fizika professzora és Fabricy Lajos a természethistória, ökonómia és technológia professzora. Ezek minden kétségen kívül valónak tartják, hogy ezen földindulás középpontja a Csóka-hegy volt és hogy annak oka igen mélyen volt a föld alatt, különben az akadályokat meggyőzte volna és valahol utat nyitott volna magának és nem dühösködött volna olyan hosszan és nem terjedett volna oly messzire. De a tulajdonképpen való okát nem könnyű meghatározni. Azt tartják, hogy az 1809-i gyakori esőzések mélyen lehatoltak a földbe és okozták az arra alkalmas matériákból a rugós gőzöknek kifejtőzését. De csak hiteles vélekedés ez, mint-hogy nem lehet egészen bizonyossággal tudni, ha vájjon oly mélyen a földben vannak-e éghető matériák, amelyeknek, mint a turfoknak, kőszénnek is stb. nyoma sincs a Csóka-hegy körül és hogy az esővíz is lehatolhatott-e oly mélyen? Hihető mindazonáltal, hogy a szomszéd Komárom vármegyében levő zámolyi kőszénbánya egész Mórig elterjed. A mennykövességet inkább következésnek, mint okának tartják, minthogy ezen a környéken a mennykövesség-mérővel semmi mennykövességet nem fedezhettek fel, azonban a mennykövesség mívelete egy szempillantásig tartó, itt pedig a földindulás folyvást és huzamosan tartó volt. Megjegyzésre méltó, hogy mikor akkor Móron így dühösködött a földindulás, akkor ebből semmit sem éreztek Komáromban, az 1822-i legújabb komáromi földindulást pedig Móron is érezték.

Mint az is, hogy a Vesuvius is a Köz Újság Levelek szerint hosszas nyugalma után éppen akkor kezdett újra dühösködni és sok egyéb helyeken is tapasztaltak földindulást. A közönséges újság levelek szerint legújabban az 1818 március 18-án Spanyolországban is nagy pusztítóso-

kat tett a földindulás. Madridban a királyi porcellán fabrikának az egész fala ledőlt és két embert maga alá temetett. Vittoriától nem messze a föld megnyílt és igen bűdös vastag füst tekergőzött ki belőle. Kalahulában oly nagy ereje volt, hogy a püspöki templom majd egy egész rőfnyire süllyedt. Amsejő vidékén sok ház leomlott és sok ember odaveszett. A Sória felé menő út mellett, két kápolna egészen a föld alá süllyedt, mintha soha ott se lett volna. Az Armedillói híres erdők mind odavannak. Arragoniában egy hegy lesüllyedt és most tó van a helyén.

P. Charlevoix így ír le egy kanadai földindulást: 1663-ban hallatott Québec városában február 5-én, tiszta időben valami lárma, mint valamely nagy tűznek ropogása, amelyre mindenek kiszaladnak házaikból. Azután bámúlással lehetett szemlélni, hogy minden ház oly mozgásban volt, hogy a tetejeikkel hol egyik, hol másik oldalról majd a földet érték, az ajtók kinyíltak és ismét bezáródtak magukban, a harangok megszólaltak anélkül, hogy húzta volna valaki, a kőfalak meghasadoztak, a föld színe habforma lebegésben volt, az élőfák ágai egybekapcsolódtak és sokan gyökerestől felvetődtek és messze másüvé vivődtek, egész hegyek felemelődtek és más helyre vitettek által, némelyek a folyóvizek közepére vetődtek, amelyeknek folyásait megakadályozták, mások lesüllyedtek oly mélyen, hogy az élőfáknak, amelyekkel be voltak növe, a tetejét se lehetett látni, némely fák oly nagy erővel kiszakasztódtak, mintha minával vettettek volna fel és azután sokakat lehetett látni, hogy a tetejeikkel állottak a földbe, sok kutak és patakok kiszáradtak, sokaknak még a régi helyére se lehetett ismerni. Egy szóval egy oly darab földön, amely napnyugatról napkeletre 300 és délről északra több mint 150 mért-földnyi nagyságú volt, a föld, folyóvizek, tengerek jó sokáig

valamely ottan megszakadott mozgásban voltak. Az első megrázattatás félóráig tartott megszűnés nélkül Québec és Tardusshak közt, két hegy egyenes földdé lett.

A földindulásoknak vannak hol több, hol kevesebb megelőző és híradó postái, de amelyet csak azon tartományok lakosai vesznek észre, amelyekben gyakori a földindulás, amelyeket a földindulást megelőző első forrás alkalmatosságával a földből feljövő gőzöknek lehet tulajdonítani, vagy azokból megmagyarázni. Ilyenek az emberek szédelgései; azt nem okozhatja a föld hintázása, mert a földindulás előtt még ily állapot nincsen, hanem ez hihetőleg a földből feljövő bizonyos gőzöknek a következése. Ilyenek az állatoknak nyugtalansága, hogy az egerek, patkányok likaiból kijönnek, a kutyák ugatnak és ordítanak éjjel-nappal, a macskák a házban maradni nem akarnak, ajtónak, ablaknak nekiugranak, a lovak nyerítenek, a marhák bögnék és nem akarnak megkötvé maradni, a madarak repdesnek a kalitkában, tyúkok, ludak éjjel-nappal kotkodácsolnak, gágognak, a férgek a földből kimásznak és elborítják a föld színét. Általában az oktan állatoknak finomabb érzékenységeik vannak, mint az embereknek. A levegőben is némelyek szerint bizonyos látszatok, északi fények, vak napok, vak holdak mutogatják magukat, a kutakban, a forrásokban a vizek megzavarodnak, a pincék gőzzel megtelnek és több effélék.

A POZSONYI PLÉBÁNOS SIRALMA.

A katolikus egyházi írók, főként a szerzetesek a XVIII. században igen sokszor névtelenül adtak ki eredeti, kompilált, vagy fordított műveiket. Névtelenül, illetőleg csak

nevének kezdőbetűi alatt adta ki a pozsonyi plébános is azt a szívszorogató prédikációját, amelyet az 1763-i irtózatot katasztrófa alkalmából: „A hitnek az Úr Istennek bosszúálló igazságával való tusakodása“ címen a „rettentes nagy földindulásnak alkalmatosságával a Boldog Magdolna napján“ Pozsonyban tartott. Nevét M. I. M. kezdőbetűk mögé rejti.

Szerelmesim az Úrban! Még az elementumok, vagy életető állatok is, mint a tűz, víz, szél, föld, mi ellenünk támadnak és mindenünnen ostromlanak bennünket. Oly nagyon felgerjedett az Istennek bosszúálló haragja szegény magyar hazánk ellen — írja, illetőleg prédikálja 1763-ban M. I. M. — Még nincsen szinte két esztendeje, miótától fogva szegény Besztercebánya szörnyű tűz által, csaknem mint Sodorna és Gomora megemésztetett és annyi lelkek annak hamvában eltemetettek. (1761. aug. 4. napját megelőző éjszakán támadott ez a szörnyű és rendkívüli való nagy gyulladás, amely egy néhány óra alatt többet háromszáz sok rendbeli épületeknél és azokban közel másfélszáz embereket is megemésztett.)

Jól tudjátok mi lett ez napokban (úgy mint ezen 1763. jún. 28. napján öt és hat reggeli óra között) Komárom városában és annak vidékén. Oda vagyon immáron nagyobb részént ez a szép, népes, kereskedő erős város. Megrendítette az Úristen a földet alatta és ezt a szép várost saját romlásaiba sok lakosaival együtt eltemette, óh, szép népes város, miképpen kipusztultál? olyá lettél, mint a megszedett szőlőben való kunnyó, mint a dinnyés kertben való hajlék, mint a megszállott város. Ekkoráig szűznek tartatott ez a város a mi országunknak városai között. Mostan immáron özvegygé lett. Szüntelen csak sír, éjjel, nappal és az ő könnyhullatási az ő orcáján lefolynak! És így oda is behatott

immáron az Úr-Istennek mindenható keze, ahová még eddig semmiféle ellenségeknek keze be nem hathatott. És ki tudja, jövőre mit végezett még el a Felséges Úr-Isten az ő titkos tanácsában efelől a boldogtalan város felől?

Mert még nem szűnt meg az ő bosszúálló haragja: még mostan is minden nap újabb-újabb szomorú hírek futamodnak felőle, amelyeket valaki hall, mind a két füle megcsendül, óh, ne légyen nehéz nektek mindnyájan, kik általmentek az úton, tekintsétek meg és lássátok, ha vagyóné olyan bánat, mint az én bánatom, mely én rajtam esek. Mert keserőséggel illetett engem az Úr, az ő haragjának napján. — Így kiált utánunk szegény Komárom városa az ő romlásaiból, mint amott Jeruzsálem városa.

De tégedet is, óh szerelmes Pozsony városa! tégedet is bizonyos időtől fogva a megharagudott Istennek büntető kemény keze nagyon kezdett sújtani.

Gondoljátok meg, óh Pozsony városának lakosai! azokat a szörnyű felhőszakadásokat, a vizeknek azokat a nagy áradásit, amelyek két esztendőől fogva annyi károkat tettek miközöttünk, mind az emberekben, mind pediglen azoknak javaikban. (1761. észt. 28. napján estvéli 8 és 9 óra között oly szörnyű nagy vizek szakadának le a felhőkből, hogy az úgynevezett Kecské-utcán egy néhány lelkek is azok által elborítottának. Hasonló felhőszakadás lett 1762. észt. júl. 16. napján. Kiváltképen gondolóra méltók azok a rendkívül való nagy áradások, amelyek a mostan folyó esztendőben Pozsony, Sz. György s Modor táján tapasztaltattak, amidőn a vizek mély és sebes patakokkal egy néhány napig egymásután a hegyekről omlottak, amely dolgot csupán csak esőnek és a felhőszakadásoknak nem tulajdoníthatni, minthogy ilyenén vizek természet szerint egy néhány fertály vagy óra alatt apadni szoktak. És így

úgy látszik, hogy a földnek erei megszakadoztak, amelyekből az a temérdek sok víz fakadozott.) Gondoljátok meg azt a kegyetlen telet, amelyen a jelen való esztendőben oly nagy nehézséggel estünk át, azokat a rendkívül való nagy szeleket, amelyek oly gyakran ostromlanak bennünket. Gondoljátok meg a hangyáknak azt a temérdek nagy sokaságát, amely az elmúlt hétfőn a mi városunknak minden utcái szegleteit befedé. (Úgy mint júl. 18-ik napján déleesti két óra táján. Isten tudja honnét, ezek az insecták temérdek nagy sokasága a mi városunkban leereszkedett azon napnak estéjéig; és tova másztak, ennekutána pedig ismét eltűntek. Emlékezetes dolog, hogy 1679. esztendőben azon a napon s abban az órában hasonló hangyák itten Pozsonyban letelepedtek.) A föld is megindult a mi lábunk alatt. Űgy, hogy ha a seregeknek Ura valami kevés jó magot meg nem hagyott volna bennünk, úgy jártunk volna, mint a Sodoma-beliek, lettünk volna hasonlatosok a Gomorához.

Óh, vajha csak megismernéd és megbecsülnéd, szegény Pozsony városa ezen te meglátásodnak napját! Óh, vajha eszedbe vennéd, avagy csak ezen mai poenentialis szent napodon, amelyek neked a te békességeidre valók. De úgy tetszik, hogy azok most elrejtettek a te szemeidtől. Én Istenem, bár csak felőlünk sem volna igaz az a szomorú panasz, melyet a Jeruzsálembeliek ellen térszen a te szent prófétád, Jeremiás. Uram, úgymond megverted őket, de nem bánkódtak, megemésztetted őket, de a dorgálást nem akarják felvenni, az ő orcáik keményebbek voltak a kősziklánál, nem akartak megtérni.

Nosza hát, szerelmeseim! minthogy még ma halljuk az Úrnak szavát, óh, ne keményítsük meg a mi szívünket. Ne várakozzunk, míglen a seregeknek Ura Istene az ő haragjában és búsulásában megemészt bennünket, vagy pediglen a

mi atyánkfiait is, akiket itt, amott oly keményen kezdett sujtolni. Ne várokozzunk, míglen elköveti mi rajtunk, amivel az ő szent beszédében fenyeget bennünket. Keljünk fel és fussunk igaz töredelmes szívvel a mi megharagudott Istenünk színe eleibe, tanuljuk meg, miképen kellessék harcolnunk és tusakodnunk az ő bosszúálló haragja ellen, igaz hitnek általa.

Így prédikált a szerényen nevének kezdőbetűi mögé rejtőző M. I. M. a „Pozsonyban tartatott poenitentiális prédikációban“ huszonhat negyedrért oldalon keresztül, meghatóan és meghatódottan, vigasztalva, bátorságra, Isten félelmére buzdítva a híveket s Isten irgalmáért könyörögve. „A mi szerelmes magyar hazánk ugyan, a te jó voltodból ollyatén volt, mint az Úrnak kertje; mint az Egyiptomnak földje, de kevés héja volt, hogy az elmúlt napokban úgy nem járt, mint Sodorna ... óh, vétkeztünk, Uram ... álnokul tselekedtünk ... De mégis, óh egész földnek Bírája ..., elvesztedé az igazat-is a gonosszal egybe? ... Légy kegyelmes és bűnünk szerint ne büntess!“

Nehéz nem sírni, olvasván a magyar föld egyik legmegrendítőbb katasztrófáját prédikáción és könyörgéssel keresztül...

Baróti Szabó Dávid, a deákos költői iskola egyik poétája is megírta a „Komáromi Föld-Indulás“-t, erőteljes hexameterekben. Költeményének címe alá magyarázatot ír, amelyben erőltetetten klasszicizáló és a ma elfogadhatatlan, szinte bosszantóan unalmas mythologiai költői játékát előre megmagyarázza olvasóinak.

„A Természet-vizsgálóknak meg-eggyező értelmek szerint a Föld gyomrában-lévő Víz, Tűz, 's ezekre indult levegő által okoztatik a Föld-indulás, — írja Baróti Szabó Dávid. — Poétái köntösbe öltöztettem ezen valóságot, Nep-

tunus, Vulkánus, és Éolus fel-fegyverkeztetésével. Ki mi-
nek legyen Istene, szükségtelen említeni. Cinthia, vagy-is
Hold-Isten-Asszony, a Törököknek kedvezni költetik, mi-
vel ezeknek tzimerük.“

Meg fogom kímélni az olvasót e hosszadalmas és mes-
terkedő „deákos“, sőt ma már önképzőköri gimnazistas köl-
tői tákolmány ismertetésétől. Csupán a szorosan a komá-
romi földrengésre vonatkozó részből, az egész zengzemény-
nek kis töredékéből adok tartalmi ízelítőt. A mai irodalmi
ízlés nem fogadja már el azt a mythologizáló, klasszicizáló
mókázást, hogy Neptunus, Vulkánus és Éolus, meg Cinthia,
akiknek létezésében kevésbbé hiszünk, mint a boszorká-
nyokban és ördögökben, összeülnek, tanácskoznak, vitat-
koznak, ellenkeznek és az emberekre előre megfontolt go-
nosz és aljas szándékból bajt zúdítanak.

A költemény szerint a föld már nem győzte szenvedni
a sok háborút s egyéb bajokat, felébred álmából s hogy fáj-
dalmain tágítson, az ágyán megfordul... forgatja ma-
gát ... sok jajra, nyögésre, bögésekre fakad. „Hatalmas
Isten! nyelvem s vérem eláll! Nagy része Világnak megren-
dül egyszerre! Törik, szakad, omlik azonnal sok gyönyörű
város, falu, messze vidékre. ..“ Lepereg a falakról a vako-
lat, kövek a kőtől elvállanak, dől a fal, boltozat hull, ledől-
nek a fedelek, a cserepek a lécről és a zszindelyek is. „Itt fél
fal maradt; itt még az is horgad, alácsügg.“ Utcákra te-
rültek a gyönyörű házak. Nem tudja senki menteni magát
e szörnyű fergeteg ellen. Itt is bemenekülnek a templomba
s Istennek haragját kérelik, de bömbölni kezd megint lábuk
alatt a föld s „a templom boltja nyakokba omlik; az oltár
dől, a kripta leroskad, harangok a nagy rázás közt elkezde-
nek zengni magoktól; a tornyok dőlnek s ölnék sok szá-
mtalan embert.“

Ebben a már izetlen költeményben egy megkapóan szép részlet van. Az általános borzalom leírása végén a következő sorokat olvashatjuk: „A sárgult remegés még őrt is elűze kapukról. — Sőt mint híre futott még a bástyára kiszegzett — Szűz is ijedtében bágyadt kézit egybe meg egybe — Csapván sírva fakadt s koszorúját csaknem elejté...”

Baróti Szabó Dávidot is elfogja a fájdalom a szörnyű katasztrófa miatt, de érzéseinek nem tud kifejezést adni. Belefulladás a mesterkélt hexameteres verselésbe és a barokkos klasszicizálásba, ami akkoriban, amikor a görög-római mythológiát művelt embernek úgy kellett tudnia, mint a keresztyén hittant, könnyebben érthető és elfogadhatóbb volt, mint ma, de Faludi Ferenc finom hangulatokat felolvasztó és ma is hangulatot kelteni tudó versei után — bizony csak tapló! Eltekintve persze az idézett szép, költői képtől, amelybe nem tudott belevinni sem Marsot, sem Vulkanust, sem Éolust.

A leghatásosabb feldolgozása a komáromi katasztrófának a múlt századból való.

JÓKAI A KOMÁROMI FÖLDRENGÉSRŐL.

Jókai Az elátkozott családban foglalkozik a szörnyű katasztrófával.

„Most kilencvenhat éve annak, hogy az esemény történt“, — írja 1858-ban. — „Szép, csendes, lanyha éjszaka volt... Az órák egyet ütöttek minden toronyban... Az éji őrök megint megkezdték körjáratukat; csak az óraütésre vártak. Talán mondák is magukban, milyen sokáig zúg az ütés után még a harang. Nem is akar elmúlni ez a zúgás, sőt erősödik még, mintha valami erős vihar hangja volna az,

pedig hiszen szélcsend van ... Egyszerre megrázkódott a föld az ő terhei alatt.“

A legnagyszerűbb elképzelt riport az irtózat éjszakájáról. „Hogy ébred fel mindenki egyszerre legédesebb álmából, hogy rohantak ki csöndes házaikból az emberek! Öltözetlen, készületlen, csak ahogy ágyaikból felszöktek ... A föld folyvást reszketett mintha valami borzongató láz gyötörné belül... A közben ama bántó, süketes szélmoraj, az az ismeretlen hang, mely mintha mérföldekről jöne s mégis egészen közel volna, — körül és alatt és mindenütt! — folyvást tompa bugással tölte be a levegőt, anélkül, hogy valaki tudná, merre lehet előle menekülni?“

A nagyszerű táj- és életképfestő Jókai borzalmasan szép képet rajzol a pusztulás, a halál óráinak vad riadalmáról: „A házi ebek riadtan futottak végig az utcákon, megállva, hogy visszaüvöltsenek az elhagyott városra; elvadult macskák szökdeltek egy tetőről a másikra s a zúgó légben felriadt galambok, verebek és vércsék csoportosultak, félféken kerülgetve a torony tetőket.“

A templomba menekülő nép borzadva hallja a földalatti zúgást, a hangváltozás nélküli pokolbéli zenekíséretet... Nem bírja, kivonul a templomból, s csak reggel tér be ismét imádkozni, amikor már vége volt a rengésnek és zúgásnak. A pap, egy fiatal szerzetes vigasztalta a népet s amikor kimondta az áment, egyszerre, „mintha mennydörgő szekerek rohannának végig a föld mélyében, egy hömpölygő dördülés futott végig a város alatt“ ... irtózatot taszítás... s azon percben lehullottak a tornyok a földre, egy irtózatot roppanás hangja töltötte be a levegőt, a legmagasabb épületek mennydörögve dültek össze, a kábító zuhanatban az utolsó órát üték a messzehajított harangok... Másfél-ezer ember feküdt halottan a templom romjai közt.“ Tűz

üt ki, a kutakból kiapad a víz, megreped a föld, a keskeny Dunaágból a víz átszorul a föld fölemelkedése következtében a nagy Dunaágba.

Tizennégy nap és tizennégy éjjel látogató meg a rettenetes ostromozó haragjának kiválasztott városát.

*

A komáromi nagy földrázkódás a XVIII. század vége felé (1785 után) elpihent, de ez a nyugalom nem tartott soká. „És mégis mozog a föld“, — jelentik időnként az 1780 óta megjelenő magyarországi hírlapok. Hol csak kiriasztva éjszaka ágyukból a békésen alvó embereket, hol fejükre szakasztva a háztetőt. A régi magyar újságokból felelevenítünk az alábbiakban néhány régi pusztító, vagy csak riasztó földrengést.

1780. „Szent István havának 16. napján estéli 10 óra után 20 perccel Pesten, Budán és feljebb Komáromig földindulást tapasztaltak, mely nagyon megrémítette az embereket, de minden kár nélkül hamar elmúlt.“ (Magyar Hírmondó, 1780. 431. 1.)

Ácsáról az előbbi földindulás felől ilyen üzenet érkezett: „Szent István havának 26. napján ezen a tájon is, valamint Pesten és Budán csakhamar estéli 10 óra után földingást tapasztaltak. Hont vármegyében a Duna mellett nagyobb volt. Mert Szob nevű községben a pap házáról a kémény is leesett. Nosztrában pedig a Remete Szent Pál szerzetnek a klostrom falaiban, mondják olyan nagy hasadékok estek, hogy egy embernek a keze is könnyen belefér. Való az, hogy észak felől támadott. Mert azon a tájon 9 óra felé, itt pedig 10 óra után vették észre. Selmecebánya körül is, sőt a városban is, azonban a felső piacon nem

tapasztalták. Az nap, még a földindulás közben is felette erős szél volt. Egy néhány szempillantással előbb nagyobb zúgást lehetett hallani. Akkor Veresegyházán háltam, midőn szinte a vendégfogadóban vacsoráztam, a szoba padlásán olyan zajgást hallottam, mintha macskát kergettek volna felettem. Ez a zúgás azonban abban a szempillantásban el is múlt. Nem is tudtam volna, hogy földindulás volt, ha a helység bírása a vendégfogadóba jövén, nem mondta volna, hogy a faluban a fogásokon függő kancsók összeverődtek.“ (Magyar Hírmondó. 1780. 462. 1.)

1802. október 26-án heves földrengés rázta meg az emberek talpa alatt a földet. Ez a földrengés hatalmas területeken okozott kárt és rémületet. Nemcsak Erdélyben érezték, Szentpétervárott, Varsóban, Kiebben, Konstantinápolyban, Viddinben, Temesvárott és Zimonyban is. Nagyszebenben az összes templomok és tornyok annyira megrepedtek, hogy a nép közelükbe sem mert menni. A sepsiszentgyörgyi róm. kat. templom boltozata beomlott, a szentély kivételével, tornya össze-vissza repedezett, a környékbeli falvakban, honnan részletes jelentések hiányzanak, szintén nagy volt a kár és bizonyára nagy volt a rémület, annál is inkább, mert a hegyek is meginogtak. „A Bucsecs és a Királykő magas, sziklás fejei rémítően ingadoztak, köztük a föld itt-ott megnyílt és ismét bezáródott.“ Brassóban a kaszárnyából ki kellett telepíteni a katonákat s „a Barca-utcai torony úgy megsérült, hogy a városi kaput be kellett zárni...“ „Höltővényen a templom bedőlt, Veresmartnál pedig a földhasadékból víz bugyogott ki.“ (Bezdek.)

Hasonló nagyarányú és óriási területet felölelő földrengés 1838. január 23-án volt Erdélyben, éspedig éppen Brassó és Nagyszeben környékén a legerősebb hatású. De érezték egész Erdélyben, nyugat felé Milánóban, kelet felé

Konstantinápolyban, észak felé Lembergben. A rengések február 10-én reggel 4 óra 55 perckor Nagyszébenben újra megismétlődtek, de különösebb kár nélkül.

(Szürke adatok, de mennyi borzalom s mennyi emberi katasztrófa lappang mögöttük ...)

1806. Pozsonyból írják augusztus 9-én: Július 30-ik napján szomszéd helyiségeinkben földindulás tapasztaltott: Szereden, Bazinban, Vöröskőn és Nagyszombatban este történt mintegy 9 óra tájban. Nagyobb volt az ijedség, mint a kár. Távolabbról is halljuk, nevezet szerint Szepességből, ahol ezt soha sem érezték, hogy a múlt hónap elején gyenge földindulást tapasztaltak. (Hazai Tudósítások, 1806. augusztus 20. 124. lap.)

Pestről jelentik: Tegnapelőtt, úgymint 22. szeptember este három fertály kilenc óra után földindulást tapasztaltunk. Két ízben egymásután volt a rendülés, az első sokkal erősebb, mint a második, de mégis az épületekben szembe-tűnő károkat nem okozott. A rendülés kezdődött napkelet felől, kevéssel előbb kétszer villámlást vettünk észre, különben szép holdvilág és csillagos este volt. Legnagyobb zűrzavart okozott a Theátrumban, ahol a megrémültek közt valaki azt kiáltotta, hogy a Theátrum ég. Ily zavarodásban nagy volt a tolongás, sokan különféle holmit elvesztettek. Aki vagy vesztett, vagy talált valamit, Dolloviczini város-tanácsosnál jelentse magát. (Hazai Tudósítások, 1806. szeptember 24. 205. lap.)

Pestről jelentik: Azon megrettenés, melyről a pesti földindulás alkalmatosságával szólottunk, másutt a Duna mentében nagyobb károkkal volt összekapcsolva. Így Budán a Vízivárosban a plébániatemplomot oly erősen megrázta, hogy a bal (azaz hegy felől való) tornyáról a kereszt leesett és maga terhe által (négy mázsás), a templomnak fedelét

átaltörte; ugyancsak a Vízivárosban, az apácák templomában a Sanctuarium boltozatját elválasztó boltot a templom derekától egészen elszakasztotta. A Várban ilyen szembe-tűnő károk nem estek, a rendülést sem igen érezték. De annál nagyobb volt Esztergomban és Komáromban. Ezen városban hat ízben tapasztalták: úgy mint kilenc óra tájban legerősebben és 2 fertály 12-re. Három fertály 12-re volt az utolsó megrázkódás. Több házak nagyon megrepedeztek, sok kémények ledőltek és oly nagy volt a városbeliek rémülete, hogy kesergő nyughatatlansággal megtelve a nyugodalomról nem gondoskodhattak, hanem a házaikból kifutván, az utcákon vagy szabadabb helyeken szállongottak. (Hazai Tudósítások, 1806. szeptember 27. 217. 1.)

Adony mellől, szeptember 23.: Nem csekély volt nálunk a földindulás, melyet a tegnapi napon este 9 órakor tapasztaltunk. Ezen szörnyű munkája a természetnek nagy zúgással kezdődött, azután az ablakokat, ajtókat és házfödelét látszatott zörgetni, végre a föld ropogása között az egész ház és mi is benne mintegy egy minutumig ingadoztunk. (Hazai Tudósítások, 1806. október 1. 230. lap.)

Pestről jelentik: Az a hír érkezett Komáromból, hogy 28-ik Novemberben megint földindulás tapasztaltatott: de káros következései nem voltak (Hazai Tudósítások, 1806. december 6. 385. lap.)

1810. FEHÉRVÁRI FÖLDRENGÉS.

Fehérvár, 1810. január 20.: A földindulás nálunk nagy zúgással kezdődött e hónap 14-én délután 5 óra 46 minutumkor. Majd földszint lóbált, majd felfelé hányt. Ezt a hányattatást igen nagyon éreztük. Egy óra múlva megint rengett és éjjel 11½ órakor harmadszor, reggel négy óra

tájban negyedszer. Attól fogva egészen máig 6—7 óra múlva újul meg a föld rengése: de nem olyan veszedelmesen, mint az első volt. Minden templomunk a városban megrepesztett, valamint a tornyok is. Sok kémény és tűzfal ledült. De sokkal szörnyűbb volt ez a jelentés szomszédunkban. Csákerényben tegnap 177-szer rengett, Mórott pedig a kapucinusok temploma, ugyancsak a klostrom is összedült. Báró Lusinszky palotája földig leomlott, szinte ez a szerencsétlenség érte a fogadót s a patikát is, gróf Lamberg háza és a vármegyeháza, felső emeleteikben teljesen megromlottak. Isztimérben és Bodajkon a templom és a plébániaház bedült. Ondód, Csór, Sárkány, Csókakő, Zámoly, Kisbér, Sáfár s több helység hasonló károkat szenvedett. Csurgón báró Perényi kastélya bedült és a katolikus templom fedele és tornya ledült. Megjegyzést érdemel az, hogy a Csóka nevű hegynek a mentében, mely különben is egész barométerünk, legerősebb volt a földindulás. Még most is zúg belül ennek a hegynek a kebele s a szomszédságban sok helyen a föld megrepesztett. Mór és Csurgó tájkán új források támadtak.

Csákvár, 1810. január 14-én: Ez a nap kettős tekintetben lesz emlékezetes a mi mezővárosunknak. 1806-ban éppen ezen a napon kezdődött egy olyan patétsos (?) halál, mely tovább egy hónapnál uralkodott, majd minden nap 3, 4, néha 5 emberünket is elragadta, még pedig leginkább a középkorúakat és erőseket. E folyó 1810. esztendőben pedig éppen ennek a napnak az estéjén 6 óra tájban történt az a szörnyű földrengés, melyet azon az éjszakán többször is tapasztaltunk és attól fogva mind mostanig meg nem szűnt (nagyítás nélkül tehetem 50—60-ra), az első olyan nagy volt, hogy csaknem mindenkit kétségbe ejtett. Több ház megrongálódott és így történt a templommal is;

mint azóta hallottam, Fehérvárott, Móron, Csurgón, Csákerényben s más helyeken még rettentőbb volt. A jó Isten tudja, hogy mi lesz belőle. A rémület igen nagy. Remegve várjuk, hogy mint fognak róla ítélni szemesebb természetbúváraink. Vájjon nem járunk-e úgy, mint Plinius jegyzése szerint az a száz líbiai város Augustus idején? Nem az lesz-e a sorsunk, ami Kalábriáé 1783-ban? óvjanak a könyörülő egek. (Nemzeti Újság, vagy Hazai és külföldi tudósítások, 1810. december 27-én, 61—63. lap.)

Csákvár, 1810. február 6-án: Új rémületbe estünk e hónap 6-án, mivel hajnaltájban oly földindulást tapasztaltunk, mely ha tartott volna, erősségéhez képest hasonló volt az elsőhöz, január 14-ikihez. Nem szűnt ugyan meg attól fogva a rettegetésünk, mivel gyakran megújult ez a jelenés: hanem most az volt a különös, hogy a rengés elvégződván, a hegy oldala felé lévő házak megvilágosodtak. Ezek a sugarak egész helységünkben mindenütt láthatóak voltak, ámbár sötét volt az ég, de különösen a hegy felől nagyobbban világítottak. Melyből talán nem hiányosan gondoljuk, hogy valahol a föld gyomra megnyílt és így nyitott utat a tűznek. (Nemzeti Újság, 1810. február 10, 93—94.1.)

Csák vár, 1810. február 23.: Amit Aristoteles a Meteor II. második fejezetében mond, hogy az erős földrengés eltart negyven napig, azután esztendeig, vagy tovább is — az elsőre nézve már betelt nálunk, mert már ma negyven napja, hogy reng a föld alattunk. Kedden éjjel éjfél után — (a számtalan aprót nem is számítva, mely a 200-at is felülhaladja) olyan nagy volt, hogy az első közbe lehetett tenni és kevesen voltak olyanok találhatók, akiket fel ne rezzenített volna.

Ugyancsak Aristoteles mondja, hogy a legtöbb és legnagyobb földrengés csendes és tiszta időben történik. De

utána teszi, hogy szélvész es időben is történhetnek. Amelyet én említettem, a legnagyobb szélvészben s hidegben esett kedden éjszaka nálunk. Olvasom, hogy Konstantinápolyban is 1509-ben nagy szélvésszel, villámlással, mennydörgéssel és mennykőcsapással történt olyan földrengés, mely ott iszonyú károkat tett, elveszett 13.000 ember, a szultán palotájának öt tornya leomlott.

Ugyancsak Aristoteles mondja, hogy a földrengések leginkább, tavasszal és ősszel szoktak lenni. Hogy hát minálunk télben, januárban és februárban iszonyatoskodnak, rendkívül való. Említi Albertus Magnus... —, hogy az ő idejében Lombardiában télben volt és negyven napig tartott és leginkább éjfél felé rengett a föld. És 1570-ben, Ferrariában olyan volt, mely hónapokig eltartott és sok közönséges és magános épületet lerontott és ez is télben kezdődött.

Vajha ezek a történetek ne lennének beteljesítői annak a jegyzésnek, mely a Magyar Kurír 1807. esztendő novemberének 3. napján, az 555. lapon mondott, hogy ha úgy nevedtek volna az északi dühösködő szelek s földrengések, amint a hónap első napján kezdődtek, azt a revolúciót várhatta volna magára Európa, mely néhány századdal ezelőtt esett Diodorus Siculus jegyzése szerint a földnek azon a részén, hol most a Középtenger van.

Mi nagyon reszketünk. Óhajtánánk, hogy veszedelmünk nélkül, ezeknek a majdnem két mérföld szélességű hegyek közepe táján egy kémény, vagy szelelőluk támadna, mert akkor, amint Plinius után Derhám megjegyyezte, megszeli-dülne a földnek a hánykodása. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1810. 142—143. 1.)

Pesten, 1810. április 7-én: Vasárnap éjjel 11 és ½ óra-kor megint nagy földindulást tapasztaltak Pesten, mely nem tartott ugyan nagyon soká, mint a január 14-iki, de nagyon

érezhető volt és zúgással jött, melyből talán nem ok nélkül lehet gyanítani, hogy ezek a földrengések, valamint az emberi testben a prüszentés, az elektromos matériának kitörésétől származnak. Ezt még az is látszik erősíteni, hogy igen gyakran éjjel történnek, mikor a levegő hűvösebb lévén, az elektromos tárgy magát egy mértékbe (aequilibriumba) tenni törekedik. Nagy példáink a mennydörgések. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1810. április, 149. 1.)

Palotáról, április 1-én: Már az tudva vagyon, hogy az első irtózatos megrendülése a földnek, az azt megelőző nagy zúgással történt, a közelebb múlt január 14-én, Jézus szent nevenapján, este 6—7 óra között, amely olyan rémítő és hosszantartó, kártévő volt, hogy amiatt számos épület városunkban megrepedezett, sőt sok helyen falak is omlottak le,“ úgy, hogy sokan közülünk azt képzelték, hogy ez az utolsó ítélet előljáró postája. A népnek egy része nagy rémületében egész éjjel az utcákon bolyongott, más része a házakban virradatig talpon tanyázott, nyugtalanzkodott, rettegéssel emésztődött. Annyival inkább, hogy még azon az éjszakán némely ember 12, sőt némelyek 15 megmozdulást is tapasztaltak, de sokkal kisebb erőben lévőket. Lassanként a rémület kezdett a szívekben csendesedni, azzal a reménységgel, hogy az éjszakával ez az ijesztő tünet is el fog enyészni. De kevés idő múlva az ismét visszakerült, mert éppen egy hét múlva, január 21-én, vasárnap délután 3 órakor ismét csaknem az elsőhöz hasonló erőben a föld alattunk megrendült, mely még nagyobb ijedelembe hozott bennünket, annyival is inkább, mivel amely épületek az elsővel megrepedeztek, ezzel még tetemesebb romladozásokat szenvedtek. Vannak városunkban, akik eddig 50 megmozdulást észleltek. Ami engem illet, én hatnál többet nem tapasztaltam, de ezek közül a legérezhetőbbek vol-

tak január 14, 21 és február 11-én éjfél után 3 óraker. Mind a magam tapasztalásából, mind mások hiteles elbeszéléséből ezt a figyelemreméltó megjegyzést írhatom: hogy ezeknek a földindulásoknak nagyobb ereje bizonyos és jóformán kinyomozott lineán ment és még ma is megy. T. i. kezdetét vette a Csóka-hegyből, Móron, Csurgón, Isztiméren, Balinkán, Cserjén, Fásdon, mely nevezett helyeken még ma is, mikor ma nálunk csak lassú mozdulásokat érznek, amazok hat annyival nagyobbat tapasztalnak.

Mely különbségre ilyen különös jegyzést tesznek némely, különben nem fizikus emberek, hogy az említett, rendszerint Bakonyságban fekvő helységek határaitban tapasztaltak a földben iszonyú mélységű üregeket, amelyek, mint mondják, egész folyóvizeket is benyelnek, anélkül, hogy megtelnének. Azok a nyelőké a közönséges tapasztalás szerint néhány esztendő óta mindinkább elfojtódván, annyira bedugultak, hogy már mostanában felettük keresztül-kasul kezdtek szántani és vetni. Innen azt hozták ki ezek a természeti fizikusok, hogy az azokba benyomult és hosszú idő óta megszorult levegő magát tovább összeszorításában meg nem tartóztathatván, rohant volna ki és ez okozná a földnek a megmozdulásait, mind az azokat mindenkor megelőzői levegői indulásokat. De még csak nem a nevezett helységek határaitban, hanem egy városnak, sőt falunak is térségében tapasztalható volt ennek kisebb, vagy nagyobb mértékben való különbözése. Én csak a mi városunkat veszem itt példának. Itt szembetűnően erősebb rázásokat s e szerint rombolásokat szenvedtek a lapályosabb helyeken lévő épületek, mint a dombosabbakon valók. Vajha a jóitévő egek, abban az esztendőben is megigazítanák azokat a közönséges jegyzéseket, melyek szerint a földindulásokat mindennemű bő termések szokták követni. Hogy így a mi

bánatos szíveinkből minden félelem és nyugtalanság elenyészvén, ahelyett teljeseznének be örömmel s a Teremtő iránt való buzgó hálaadással. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1810. 247—249. 1.)

1811. Azonkívül, hogy Szent Péter-Pál előtt való nap és július 10-én is virradóra érzették Nagyságos Fehér vármegyében a földindulást, most, augusztus 9-én reggel éppen 6 óraker és augusztus 11-én este nyolc és kilenc óra között oly nagy ingadozó rengést tapasztaltak, hogy Váiban és Fehérváron az ajtók csikorgással zörögtek, az asztalok és székek habozva ingadoztak; Bodajkon pedig, Mór mellett és Móron oly csóvállódások tapasztaltattak, melyek a falakban repedéseket is okoztak. Némelyek azon éjtszákán többiben vettek észre kisebb rengéseket, melyekből, ha mind nagy veszedelmet nem várhatni is, de attól méltán lehet tartani, hogy úgy ne járjunk, mint Quito, hol a föld mozgása mindennapi. (Hazai Tudósítások, 1811. augusztus 17, 119. lap.)

Csákvárról írják november 1. napján: Tegnap délelőtt 10 óraker megint nagy földindulást tapasztaltunk. Én magam ugyan szeptember 25-től fogva ennél többet nem éreztem, de mások bizonyítják, hogy majd éjtszákánként aprólékosokat tapasztaltak. — Ezen földindulást ugyan Csórón s Mór tájékán is mindenütt érezték, — Eddig csak a tenger mellékét véltük a földindulások alá vettetve, de íme oly helyeken tört most ki, hol alig gondolhattuk volna a veszedelmet. Bizonyosnak látszhatik csak ebből is, hogy a föld üregében munkálkodik a gyulladható matéria s különféle ismeretlen okokból egy vagy más helyen üt ki, hol arról nem is vélekednénk. (Hazai Tudósítások, 1811. november 6, 297. lap.)

1814. Fehérvárról jött tudósítások bizonyítják, hogy aznap, midőn Pesten is éreztük, ott is nagy földindulások voltak. Mindazonáltal ebben a városban semmi nagyobb kár nem történt ugyan, hanem Móron és Csákváron, mivel a rengések erősebbek s csaknem folyvást tartók voltak, az épületekben szörnyű károk estek. Nevezetesen Móron báró Lusinszkiak palotája, mely dűledékeiből felépült s most újonnan a kőműves által festetett vala, egészen megomlott s a falak egymástól megválván, széjjelomlottak. Csákváron pedig méltóságos gróf Eszterházy kastélya annyira összeomlott, hogy onnan az uraság kénytelen volt lakását Tatába áttenni. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1814. május 21, 323. 1.)

Pécsről május 20-án: A május 7-én lévő földindulást ugyanazon időtájban éreztük. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1814. május 8-án, 363. 1.)

1823. Nemes Békés vármegyében, Füzesgyarmaton és Szeghalmon s ezeknek szomszédságában, nemkülönben Bihar vármegyében, ugyan Gyarmaton június 11-én földindulás tapasztaltatott. Az első rengés reggel 9 óra tájban történt, a második délután háromfertály egyre s ez már olyan erős volt, hogy a falakról az edények lehullottak és több ház megrepedezett. A rengés ideje alatt a föld színén süvöltő zúgás hallatszott, melyre a madarak a levegőbe felszállottak. (Hazai és külföldi Tudósítások, 1823. június 30-án, 60. 1.)

Szigetről, Máramarosból írják, hogy január 7-én mind ebben a városban, mind a környéken reggel 3 óra után nagy földindulást tapasztaltak, mely déltől északra tartott és 15 sekundumig folyvást érezhető volt. A Só-aknában ugyan még ennek a felindulásnak semmi következményét nem vették észre, de a házakban s kiváltképen az emele-

tesre építettekben sok repedést tapasztaltak. A rengés alatt a földből mintegy az égdörgésnek a hangja hallatszott, úgy-hogy a mozgásra és zúgásra majd minden emberek felrettentek! (Hazai és külföldi Tudósítások, 1823. február 5, 81—82. 1.)

1832. Zágrábból, február 7-én: Esős és ködös időnk egy heti szüntelen változásait február első és második éjjelén nagy villámlás követé, melyet valami mennydörgéshez hasonló földalatti moraj kísért, végre reggeli 5 és 6 óra közt északról délre ható hullámingású nagy földrengést éreztünk, a falakon függő edények lógtak, kaszárnyánkban pedig a fogasról csüggő fegyverek is lehulltak. A földráz-kódást még most is tartó zápor váltotta fel, mely patakin-kat felduzzasztá, a Szávát pedig olyannyira kiárasztá, hogy süllyedtebb fektű környéke csaknem tengert ábrázol, s a felázott föld némely tájakon szinte feneketlen sárrá s dágvány-süppedékké hígult. Mikor lesz vas, vagy legalább tartós létű út itt s egyebütt hazánkban? Mikor lesz a Száva s egyéb rakoncátlan kanyargású számos vizeink kellőleg medrezve? Míg ezek szükségből meg nem történnek, remélhető-e addig a könnyű és olcsó belközösülés, vagy ezek híjával a valódi bel s külső kereskedés? Használhatjuk-e addig kelleteként Fiuménket? — Pedig csak így s akkor, ha a nagy nemzetek tanúpéldáját követni s létesíteni fogod hazádban, jámbor magyar! Auróraként csak így s akkor

*Majd Adrián a Bosphorokon
Hajód vitorla-dísz t ereszt,
S villog minden világfokon
A hármas bérc s kettős kereszt.*

(Jelenkor, 1832. február 15, 98—99. 1.)

Nagyszebenben s Megyésen (Erdélyben) február 19-én 8 s 9 óra közt két egymásután következett földrengés tapasztaltatott nyugat dél-nyugattól, kelet éj-kelet felé. A hőmérő Réaumur szerint 2^0 az 0 alatt, a légmérő pedig $28^{\circ} 3''$ -re mutatott; a gyengélkedők szédülést s émelygést éreztek és szélzúgást hallani véltek. (Jelenkor, 1832. március 3, 137. lap.)

1833. Január 12-én Nagykároly szomszéd vidékestül három rendű földingást érzett. Az első nagymértékű és tartós vala délután 1 óra és 57 perckor, kisebb mozgás volt a második 2 óra s 5 perckor, a harmadik rengés valamivel erősebb 2 óra s 16 perckor. — S. P. Érkörtvélyest pedig és Dengeleget (mindkettő Szatmárban) január 7-én ^ fertályig hallatszós s 10—11 percig tartó ringadozás érte, melyre a falak meghasadoztak, a gerendázat felmozdulván, a vakolás lehulla s az ablaküvegek megtöredeztek. (Jelenkor, 1833. január 30, 61. lap.)

FOLYVÁST TARTÓ FÖLDRENGÉSEK HAZÁNKBAN.

Első levél. Ér-Endréden (Szatmár megyében) január 2-án 1835. — Él a Magyar Kurírban emléke az 1829-ik évi július 1-én borzasztó morajjal s orkánnal határunkon átalment földrengésnek, mely bennünket négy évig hetenként és hónaponként kisebb-nagyobb mértékben rémített. Ezen rossz egy ideig megszűnvn, csöndesen valánk megújított templomink s hajlékaikban — midőn a lefolyt 1834. évben október 15-én reggeli 7 és 8 óra közt újra s tartósabban, mint amaz, minden megelőző jel vagy zúgás nélkül rajtunk ütött — írja Tatay Ferenc piskolti pap. — Mi, kik házban lepeténk meg, szobáinkat hajlongani láttuk; e haj-

longás sebes volt és hasonló a tengerjáráshoz. Szoba közepén vártuk meg a kökemények s falak lezuhantát, aztán porfelleg közt vergődni ki a szabad ég alá. Az napon s éjszakán szünetlen lökdösött bennünket a rémesen morgó s hajladozó föld. Máig sem szűnt meg egészen, nincs se éjjel, se nappal bátorságos nyugalmunk, főltent a legédesebb álomból, elkerget az íróasztaltól. (Éppen most bűg, mint bűgocsiga s végigrázta az épületet.) Legnagyobb erejét mutatta a földrengés Szaniszlón, hol tornyokat döntött le és Mezőpetriben, hol hasonlóan a katolikus templom izmos tornya földre hullott, továbbá itt nálunk Érendréden, hol általa templomink és paróhiánk lerombolvák. A torony az előbbi nagy rengéskor félig leszedetett, alsóbb része pedig elgyengült lévén, engedett a közelebbi rázódnak s fennáll iszonyú repedésekkel; sok ház földig rogyott, soknak pedig fala és kéménye dőlt le s a lakosok, hogy e késői időben magukat valahová mégis meghúzhassák, maguk levének házaik körül az ácsok és tapasztó kőművesek. Sok földnyílás volt utcáinkon s határinkon, hol ezerig lehetne látni bizonyos kerékagyformára kiütődött kék homoktorlásokat, melyekből a szökőkút módjára fellökődő tiszta vizek tócsákat képeztek. De az napon ez megszűnt. (Ismét bűg; éppen most.) Dengelegen a sok századig fennállt izmos torony dűledékei most úgy mutatkoznak, mint a huszti vagy visegrádi várromok. A gálopetrii, vasadi s irinyi templomok és épületek hasonló sorsra jutának. Az uraságok erős kastélyai lakhatatlanok. Most már — faházak és fakémények készülnek. A rengés irtóztató moráját s kártékony hatalmát csak az képzelheti, ki közte volt és érezte; leírni nem lehet. Az, kit bent a házban lepett meg, a ház recsegései miatt nem veheté föl oly tisztán a természet borzasztó játékát. A szüretre menő gyalog emberek, kiket útjukban

kapott meg, beszélnek, hogy előbb nagy bugást hallottak, ezt a föld sebes rázkódása s megnyílásai, azután pedig a földnyílásokból susterogva kirohanó gőz követték; de mindez legfeljebb is másfél percig tartott. Október 15. óta e rémjáték majd mindennap megújul, néha többször is napjában. Legborzasztóbb volt többek között az a rengés, mely e tájat hat hét előtt lépé meg. Mintha földalatti ágyúk vagy minák süttettek volna el, az utcákon s fönt a légben nagy csörömpölés támadt, hasonló az utcák kövezetén futó szekerek zörgéséhez. A dengelegi határon látható földnyílás támadt, mely több határon keresztül két mérföldig terjed, ennek felénk szolgáló déli része alábbszállott s mint a közelállók bizonyítják, rengések idején gőzölög.

Hogy a külső levegőnek a földrengésre semmi befolyása nincs, arról hat esztendő alatt elég alkalmunk volt meggyőződni, mert az száraz és nedves, hideg és meleg, csöndes és viharos időben, éjjel s nappal, akármely holdváltozásnál, kivétel nélkül lepott meg bennünket. Ha okait nyomozgatjuk e szörnyű természeti tüneménynek... lehetne némileg azt gondolni, hogy ama széles és völgyes érben, mely Endrédet Peertől, Magyarországot Erdélytől elválasztja, talán némely titkos hézagokon víz szivárgott a föld gyomrában levő filakteriumba s helyfoglalásával szorítván az üregben létező levegőt, e levegő igyekszik természetete szerint per explosionem kitörni és terjeszkedni, minthogy — mint említők — a sok homokos kitöréssel és nyílással nagyobb erejét megszüntette. De ez gyöngé hipotézis, mert október 15-ike előtt, sőt utána is nagy szárazság uralkodott környékünkön. Továbbá még így is lehetne gondolkozni, hogy ez műveletje a meggyúlt gőzöknek, melyek földalatti üregekben léteznek s meggyulladásuk által erőszakosan kiterjeszkedni törekszenek s így a fölöttük levő földet meg-

rázzák s ahol nem találnak nyílt helyet, explosió által nyitnak kimenetelt maguknak. Minél tömöttebben záródnak össze, annál erősebb a rázkódás, s minél nagyobb és tágabb az üreg, annál messzebb hat a rengés. Minthogy pedig nálunk legnagyobb mértékben uralkodik, tehát itt kell legnagyobb fészkének lenni. Mi ily gondolatokat táplálunk a földrengésről. Bár valaki, ki a természet értelmesebb bűvára, minket örvendetesebb hipotézisekkel örvendeztet meg.

Utó-írás. Midőn e levelet ma (január 4-én reggeli 5 óra tájon) bepecsételném, a föld ismét hatalmas rengésbe jött.

Selley József,
érendrédi prédikátor.

Második levél.

Piskolt, január 3-án, 1835. A múlt év lefolytáig retteg-tetett bennünket azon iszonyú veszéllyel, mely október 15-én nálunk oly borzasztó nyomait hagyta; s míg azóta más tájak lakosai — csak hozzánk közel is — már szinte nevét feledve a földrengésnek, nyugton élnek, minket e gyászos vidéken, hol kisebb, hol nagyobb erővel, majd éji szendergésünkből (mert azóta csak annak lehetett mély álma, kinek tompult érzékeit vagy a nagy- veszély meg nem víhatá, vagy a múlt évi szesz bor elaltatta) riasztott fel, majd fűtött szobánkból, napi munkáink mellől szalasztott ki. — Elhallgatván most azon kisebb erejű rengéseket, melyek gyakran csak percig tartó zúgáson és lökcentéssel végződtek, emlétek itt néhányat azon nagyobbak közül, melyek majd északról délnek, majd keletről nyugatnak, majd ismét nyugatról keletnek tartva borzasztó robogással s rengéssel támadván, sok helyen a kiigazított házfalak újra

meghasadtak, de épületet vagy kéményt csakugyan nem döntöttek. Így p. o. okt. 19., 25., 28-án reggel és este, 31-én hajnalkor; nov. 2., 4., 5. és 24-én: dec. 2., 18. s 23-án a rengések igen erőszakosak voltak.

Ily borzasztó jelenésekkel végzé nálunk futását a múlt év. Mit hoz a jövőendő? Azt a bölcs Isten tudja. Áldást itt ha várhatunk is az új évben, de a veszély is minden pillanatban nyugtalanítja és rémíti életünket. Valóban méltó volna, hogy figyelembe vétessenek azon nagybecsű értekezések, melyeket hazánk tudósai a nagy veszély gyöngítése, vagy elenyésztetéseül közre bocsátanak (ha csakugyan az emberi értelem ott is tapogathat, ahol teljességgel nem lát), s a veszélytől mentek segédkezet nyújtának szenvedő embertársiknak. Fogarasi úrnak e tárgyban figyelmet ébresztő értekezésére bátorodom azon észrevételt tenni, hogy ha az Ér vizének rendetlen folyása okozza e veszélyt, miért nem szenvednek miatta úgy és annyit Ottomány, Éradony, Keserű, K. Kereki, Asszony vására, Csokaj, Székelyhíd, Diószeg, melyek éppen az Ér partján s annak csavargós árkai közt helyezvék, mint G. Petri, Vasad, Piskólt, Endréd, Dengeleg, Irin, Körtvélyes, M. Petri, Szaniszló sat., melyek t. i. jóval távolabb s két, három, sőt több órányira fekszenek az Értől? Mi e veszélyt gyakorta érezvén, nem mellőzöm el azon előjelek észrevételeit közleni, melyek — kivált míg a tél erőt nem vett — feltűnőbbek voltak.

A múlt év október 15-én történt iszonyú földrengés előtt szembetűnő volt az itt bőben tenyésző varjak és csókáknak esténként nagy csapatokban kóválygása, mit akkor csak a közelgő tél előjelének mondottunk; a macskák nyugtalanul futkostak ide s tova; a kutyák szüntelen vonítottak; sok már elrejtett bogár s féreg ismét előjött. A nagy rengés után pedig minden utóbb történt rengés előtt a var-

jak s csókák még éjjel is ide s tova röpködtek s károgtak, a marhák bögtek, tyúkok s ludak kiáltoztak; fejünk szédelgett, kutainkban a víz megzavarodott s felbuzgott, az utcán elmenő szekerek is most hangosabban zörögnek, s ha csak jókora terhet lökünk is le, a föld megrendül s úgy döbben, mintha mindenütt pince volna alattunk; többnyire minden rengés után valami szél — hasonló a forgószélhez — zúdul el, ha mindjárt ugyan akkor a levegő a legcsendesebb volt is. Tatay Ferenc, piskólti prédikátor. (Társalkodó, 1835.)

A FÖLDRENGÉS ÉS A VIPERA.

Az 1905. évi nagy zágrábi földrengés alkalmával érdekes megfigyeléseket szolgáltatott egy Zágrábban állomásozó cs. és kir. vezérkari főhadnagy, Veith György, aki természetbúvár is volt és irodája helyiségében, megfelelő biztonságú helyen, terráriumban tartott egy keresztes viperát egy nagy zöld gyík társaságában.

November elején mind a két állat elrejtőzött a ketrecnek ugyanegy zugában, mégpedig egymáson. Amikor a főhadnagy december 17-én reggel az irodájába lépett, észrevette, hogy viperája élénken sürgölődik a ketrecben s ugyanúgy viselkedik, ahogy a viperák vihar közeledtekor szoktak viselkedni. Nyugtalanul végigkutatatta a ketrec minden zege-zugát, belemászott a vizes edénybe, majd ismét kijött belőle s amint gazdája hozzá közeledett, minduntalan sziszegett. — Éjjeli 11 óra 18 perckor aztán heves földrengés rázkódtatta meg Zágrábot. December 22-én ismét előbújt a vipera: éjjel 11 órakor gyenge földrengés volt. December 24-én a kígyó délelőtt 9—12-ig csúszkált: éjjel 11 órakor megismétlődött a földrengés. December 28-án

délelőtt 8—11-ig újra izgatottan csúszkált: éjjel 11 óra 20 perckor hatalmas, rövid lökés s néhány utólagos ingás lepte meg a várost. — A kígyó mindig előre volt nyugtalan. Amikor a földrengés bekövetkezett, már nyugodtan hevert.

Veith főhadnagy az első észleletek után figyelmeztette a várható veszedelemről ismerőseit, akik idejében biztonságosabb helyre vonultak a földrengés elől.

E megfigyeléseket tudományosan Méhely Lajos egy. tanár dolgozta föl, aki ezen észleletek és a saját észleletei alapján megállapította, hogy a kételtűek és csúszó-mászók tulajdonképen nem a telluri és kozmikus kitörésekre, mint inkább azok bevezető jelenségeire reagálnak nagy érzékenységgel.

HEGY-DÖRGÉS TRENCSENEN.

A TÁRSALKODÓ C. FOLYÓIRAT 1838-i évfolyamában közli a következő levelet:

Divék-újfalun, január 8-án, 1838.

Kedves Barátom!

Szíves kívánságod teljesítendő, nem késem veled tudni: hogy a jelen törvényszünetet némely jó barátok között Nyitra megyének éjszakra nyúló azon tág völgyében töltöm, mely előtted, mint ismert topográf előtt Bosány-, Szucsány-, Divékföld — (a régi iratok szerint pedig terra Bochán, terra Zuchan s terra Deveche) — nevezet alatt nem lesz idegen.

Nem akarom naplómát előtted feltárni, sem a tájbeleiknél honos magyar vendégszeretetet, mely az alföldinél nem áll alantabb fokon, dicsérni, — sem szépeiről, kik közül

némelyekben Lavater sem ismerné a haza éjszaki szülöttjét, énekelni, vagy a regényes tájat, mely sok nevezetessége miatt sokkal terjedelmesebb leírást érdemel, festeni, mert óhajtom, hogy mindezt személyesen tapasztald, mint néma soraimból olvasd. Szándékom csak azt érinteni, mik téged, mint szenvedélyes vadászt s természetbúvárt érdekelhetnek. — Két hónapig zavartuk már a Fekete-erdő s óriási Rokonosnak mint Trencsénnyel határos nyitrai hegyeknek őzeit, midőn harmadízben egy regényes helyen leendő szép vadászattal meglepni kívánó szíves barát intézése alatt e célból a Rudnó-Lehota feletti nagy hegyek közé kimentünk. — E baráti kettős ígéretnek megfelelt a valóság is, mert eljutván egy — szirteshegység környezte, mély — völgybe, meglepetve bámultam, mikép a délnyugati hegyek, tükörjéggel borított éjszaki oldaluk a nap sugarait visszaverve, legpompásabb schweizi jegeseket ábrázolnának. Majd beljebb a felfelé lejtő mély völgy közepén haladva egy barlanghoz jutottunk, mely felett egy életveszélyes, keskeny ösvényen s a mélység felett csinált gáthídon kalauzolt e sziklás rengetegek útjait ismerő lehotai pór; vágyam azonban, e barlangba juthatni nem sikerült, mert kétlábnyinál nagyobb és kisebb átmérőjű 10—12 öles jégoszlopok, melyeket a lecsörgedező patakocskák vizéből a fagy alakított, gátolták a bemenetelt. A táj maga kietlen, zordon, sziklás s e tekintetben egyik nem utolsó nevezetessége Nyitrának, mi pedig legigézőbb, kőfal gyanánt kerítik e hegy tetejét s oldalait majd középig s csipke alakú szürkeszirtek elannyira, hogy nem boszorkányság a vadásznak eltalálni az álláspontot, mely felé a jó legelőekben gazdag keletzaki hegyekből feliasztott őzek e szirtek közt menedéket keresőleg haladni kénytelenek. Ilyen helyen álltam én is s nem vala mesterség a felém iramlott három bak kö-

zül kettőt lepuskázni. Bocsátgattuk már vadászai szenvedelmünk áldozatját a fagyos hó tetején a völgybe lefelé: midőn egy dörgéshez hasonló rendkívül tompa ropogás, mely mintegy három percig tartott, nemcsak figyelmünket vonta magára, de álmélkodásra is gerjesztett. Egymást kölcsönösen kérdezetve, azt először a hegy alatt gyanított barlangban létező gyúlékony-lég ellobogása által okozott zörejnek tartottuk, majd ismét égdörgésnek hittük, bár a felhőtlen tiszta légműködést arany sugarival megvilágító nap dacára is keményen fagyott. Jósloói komor arcunk azonban mosolygósra változott, midőn láttuk, hogy egy hozzánk közel álló és segélyünkül vett lövész a szokatlan robaj hallatára szikla-alatti állomását elhagyva, kalaplerántva s keresztvetéssel bátorította magát. Midőn így természet-tudományi hipotézisünket külön alakba ruházva, egymás elé terjesztettük, leértünk a völgybe, hol a többi vadász már csoportokban állván e tüneményről tanakodtak s azt végre egyértelműleg dörgésnek állították. Következő napokon az ezen és a szomszéd völgyeken mintegy 10 négyzet-mérföldnyi téren lakókat megkérdezték, ezek is szinte hallották ezt, azon különbséggel, hogy némelyek a robajt két ízben történtnek vallották, mások pedig még villámlást is toldottak hozzá. Legnagyobb mértékben tapasztalták pedig azok, kik ekkor vadászat miatt vagy más okból a hegyek között tartózkodtak. Dörgésnek kellett volna tehát hinni, noha nem felhőből eredettnek, — míglen tegnap némi trencsényi ösmerősömmel találkoztam, az e tárgyban hozzám intézett kérésemre illy felvilágosító választ adott: E dörgés Trencsény vármegyében is nagy terjedelmű vidékre hallották s okát csakugyan ott kell keresni, mert Trencsény megyének közép járásában, Felső-Poruba közelében levő Vapéc vagy is Vapes nevű hegy mintegy négy év óta ro-

pogni tapasztaltatik, olly mértékben mindazon által, mint most december 29-én délutáni harmadfél órakor — még nem jelentkezett, mivel ekkor a hozzá közelfekvő helységekben tapasztalt ablakzörgések által majdnem föld-rengéshez hasonlított. — Ha a magas Vapecnek cukor-süveg-idomú s hegyes kúp alakját, úgy szinte a közelében létező meleg forrásokat tekintetbe veszem, jelentkezései nélkül is nem alaptalanul jósolhatnám vulkán alakúnak, de hogy a föntebbi állításról meggyőződhessem, megvizsgáltam a helynek a fekvését, hol a ropogást olly nagy mértékben hallottuk, — s úgy találtam, hogy álláspontom a Vapec-hegy s testvéreinek lánczolatjában esvén, — az ezen hegyek lánczolatai körül lakók nem ok nélkül tapasztalták legerősebben a robajt.

R É G I Á R V I Z E K

MIKOR HALKAN, KOPOGTATÁS NÉLKÜL benyitottam régész barátomhoz, valahogy egészen különös, kényszeredett helyzetben ült az ablak mellett és elkomorodva nézte az égen gomolygó sötét felhőket, melyek két rétegben húzódtak el egymás fölött. A felső réteg szelídebb, simább, majdnem hófehér volt, az alsóbb réteg azonban, amely északnyugat felől húzódott, tépetten, rongyosan és vészesen jött, rohant, mintha attól tartana, hogy elkésik. Négy óra lehetett délután, de oly sötét volt, mintha a nap már lebukott volna a budai hegyek mögött. Az alacsonyabban rohanó fellegek kavarogtak, gomolyogtak, minden pillanatban változtatták alakjukat; — hol egy fehérebb óriás delfin úszott ki vasszínű habjaik közül, hol apokaliptikus szörnyek kerültek szembe sokpúpú tevével, vagy iszonyatos borzas vadkannal, mintha ezek a fenyegető rémek is fokozni akarták volna azt a félelmet, amit a napok óta zuhogó eső már eddig is keltett bennük. A felső fehér felhőréteg már teljesen eltűnt s alacsonyan a fejünk fölött, szinte csak egy kődobásnyira, mint a szárguló kéményből fölszálló és felhővé verődő vonatfüst, feketén és sötéten libegett a fejünk fölött. A következő pillanatban szélroham zúgott végig a sikátoron, egyszerre elfeketedett a szemben álló ódon dohányraktár szürke palafedele s az ablakon nagy csöppekben csurgott végig a víz.

A régi idők magyar életének bűvara ujjaival dobolni kezdett a kis kerek asztalon, ami még borongóbbá és szorongóbbá tette hangulatunkat. Éreztük, hogyha az áldás ily bőségben hull az égből, átokká, csapássá válhatik azokon a vidékeken, ahol a föld lakói, elfeledve a régi idők tapasztalatait, mélyen fekvő, lapos helyekre építették szállásaikat. Közben az eső egyre szomorúbban dobolt az ablak bádorpárkányán és mi egyre jobban elkomorodva néztünk ki az egyre sötétedő esős délutánba.

— Mi a véleménye... ezt az időjárást... a fenyegető árvizeket illetően? ... Lent az Alföldön kiöntenek az erek és a patakok. Kis folyók, melyeket nyáron akármelyik gyerek áthajít kacsázó kövel, most Dunává dagadva átlépik kiszabott partjaikat és iszapsárga habjaikkal elöntik a mezőt, szántóföldet, a kertet, a szérút, a házat s az embereket kiöntik hajlékukból, mint az ürgét.

— Így van, — szólt csöndesen régész barátom. — Tavasszal gyakran, szinte minden évben van árvíz, hol itt, hol ott. Vegye csak elő a régi újságokat, lépten-nyomon fog találkozni szomorú és kétségbeejtő tudósításokkal, főképen a Tisza mellékfolyói vidékéről. A Felföldön nem szokott oly károkat okozni, mint az Alföldön, mert ott az emberek lakótelepeiket lehetőleg emelkedett helyekre építették, az Alföldön azonban, ahol sokszor száz kilométeren keresztül sem talál egy-egy árvíz ellen védelmet nyújtó magasabb dombot, hiába való volt az építkezésnél minden előrelátás. Már csak azért is, mert nemcsak a folyók közelsége a veszedelmes tavaszi olvadáskor, vagy sokáig tartó esőzések idején, hanem a talajvíz is, amely felfakad és óriási területeket borít el. De ha akar egy pár történelmi adatot, azzal is szolgálhatok.

1740-ben a Duna áradása alkalmával a víz három lábbal haladta fölül az 1837-ikit, az 1775-iki négy lábbal alantabb állott az 1838-inál, amint azt egy röpiratban olvasom, amely „Borzalmat gerjesztő szerencsétlenséget előadandó legújabb napitörténet, mely Buda-Pestet, Magyarországnak ezen fővárosát 1838-iki március 13-án a Duna elfoglalása által érdeklé“ címen jelent meg. Nagy árvizek voltak Magyarországon 1816-ban és 1817-ben, amikor sok százezer hold földet öntöttek el az áradó folyóvizek, amelyek több millió forintnyi kárt okoztak a népnek s emellett hallatlan drágaságot is, ötven forintra növelvén egy köből búzának az árát s „számtalan mezei gazda meglábolthatatlan ínségre jutott, — sokak, ha Magyarországon említeni nem szégyen — az éhség miatt nyomorultan elhullottak“.

Az árvizek lefolyása nem mutat valami nagy változást. Az esőzések, vagy az olvadás következtében megdagadó folyóvizek egyre emelkednek, a nép a parton áll és nézi a víz emelkedését, vagy erődíti a gátakat, imádkozik és reméli, hogy csak megsegíti őket az Isten. Az ár azonban tovább emelkedik, kilép medréből s a nép, ha még van ideje, szekéren vagy gyalog menekül. Ha nincs ideje, fölkapaszkodik a padlásra, a házak tetejére s ott várja az árvíz végét, vagy a mentődereglyét. Elképzelni is borzasztó azt a helyzetet, amikor a család, a szülők gyermekeikkel a roskadozó ház tetején állnak, segítséget várva, mely azonban nem igen Ígérkezik sehonnan.

— A nagyobb árvizek megakadályozásáról már száz évvel ezelőtt is sokat elmélkedtek, sőt írtak is, többek közt Vedres István, a híres földmérő, aki 1830-ban különösen az akkoriban még erősen kanyargó Tisza szabályozását sürgette. Magyarországnak túl a tiszai kerületeiben az ár-

vizeket főképen a Tisza, Szamos, Kraszna, Berettyó, Ér, Körös, Maros, Tömös, Berzova s más apróbb folyóvizek okozzák, amelyek a keleti hegyekről letóduló eső és olvadó hóvizeket öblükbe nem szoríthatván, a többnyire egyenes lapályföldön szétterjesztik. Vedres István töltéseket akar építtetni az áradások ellen mindenütt, ahol az említett folyóvizek ki szoktak áradni, mégpedig oly magasakat, amelyek az 1816-i árvíz magasságát fölülmúlják. Figyelmeztet azonban rá, hogy ezt a munkát oly gondosan kell elvégezni, hogy a víz se a töltésen magán, sem pedig az alatta levő földön át ne szivároгjon, nehogy a szivárgás alattomban növekedvén, végre töltésszakadást okozzon. Részletezve leírja a gátak építésének módjait, azonban a töltések építését önmagában nem találja megnyugtató védelemnek a víz árja ellen, mert nem egyszer megtörtént, hogy a töltéseket átszakította a töltések közé szorított víz ereje, mint 1817-ben Torontál vármegyében, a Marosi töltéseknél, ahol nem a régi ereken és fokokon, hanem a magasabb tájon levő töltéseken átszakadván az áradó víz, Nagyszentmiklós mezővárosba is betört, ahol a régibb időkben, a töltések előtt sohasem járt. Lefelé menő útjában pedig két- falut is elpusztított. Pedig ezt megelőzőleg Torontál vármegye 25 esztendő leforgása alatt kb. nyolc mérföldnyi hosszú töltéseket építtetett. Ugyanolyan veszedelmekkel küzdött Makó városa is 1821-ben, amikor a Maros vize a töltések magasságát meghaladva, a városba berontott, sok házat ledöntött, tömérdek kárt, nagy nyomorúságot és keserves veszedelmeket okozott.

— Tekintsük meg egy kevésbé Szeged városát — írja Vedres István, — minő állapotban volt az 1816-ik esztendőbeli áradások idejében? Az említett esztendőben oly magas volt az árvíz Szegeden, hogy az 1772-ikét négy hü-

velyknyi magassággal felhaladta, pedig a Maros vizének árja, kiszagatván töltéseit, Torontál vármegyében már akkor szétterjedt s úgy látszott, hogy ide nem jön. A vár kapuján és a kerékbástya ablakán kevés híja volt, hogy be nem futott a víz, amint ez fel is van jegyezve. Magában a városban minden laposabb helyen felfakadt, sőt a körüllevő magasabb helyeken fekvő szőlők árkaiból is befutott a városba, sok kútból kiömlött a víz és több utcát elöntött egészen. A kertek úsztak. Gyalog járni hidak és pallók nélkül nem lehetett. Ezer háznál több összedült. Tölteni való földet, mivel ahhoz félni nem lehetett és messzi is volt a várostól, a vár sáncából hordtak az emberek hajókon, hogy az udvaraikon keresztülfutni törekedő vizeknek gátat vehessenek, pedig akkor Szatmár, Szabolcs, Bihar, Arad, Békés stb. vármegyék területein közel 50—60 négyszögmérföldön hevert a szétömlött víz, februáriustól fogva júliusig s tovább is imitt-amott. Húsvét táján emelkedett itt az ár. Csongrád vármegyében az országutak víz alatt voltak. A puszták, többek közt a derekegyházi is, úsztak, sok helység vízben állott, a szolok, szántóföldek, kaszálók nagyrészt elöntötte a víz. „Irtóztató kép az, — írja Vedres István, midőn éjjel is, nappal is gyakran félreverik a harangot, s ezenként szaladnak az emberek a városból a töltések veszedelme meggátlására. Az otthonmaradtak a nagy rémuléstől felálló hajszalakkal és meredt szemekkel fürkészik az utat, merre fussanak és kiragadhassák magzatjaikat, legalább a halált okozó nagy veszélyből, megfelekezvén minden vagyunkájukról, csak életük szabadulása csillámlik előttük és az út, de amelyre nem találnak.“ Ilyenforma képet mutatott Szeged városa az 1816-ik esztendőben.

Régészbarátom félretette Vedres Istvántól való jegyeze-

teit s egy másik jegyzetcsomót vett elő. Az ablakpárkányon szomorúan dobolt az eső, az égre egyre sötétebb felhők húzódtak föl s a szobában is oly sötét volt, hogy már alig lehetett látni a betűt.

— Látja, efféle küzdelmek is voltak a régi magyar életben, nemcsak tatár- és törökdúlás, nemcsak harcok és háborúk. Ma már nem olyan általános az árvízveszedelem, mint száz évvel ezelőtt volt, de annak, akinek a tanyáját elárasztja és rombadönti az ár, a tragédia ugyanolyan szörnyű, mintha ezredmagával harcolna a felbőszült elemek ellen. Megemlítek még egy feledésbe ment nagyobb árvizet, amely 1830-ban nemcsak Bécs városát árasztotta el, hanem Solt mezővárost is Pest vármegyében. Ebben az évben március 21-én volt Solt városában a veszedelem a legnagyobb. Azon a télen temérdek hó esett s a rendkívüli hidegben tavaszig megmaradt. A Duna vize is jégpáncél alá volt szorítva. A veszedelmet az okozta, hogy az olvadás északról indult meg. Ebben az évben előbb szabadult föl a Duna vize Linznél, mint Bécsben, ahol a jég az álló jégpáncélban megakadt, torlódást okozott és elöntötte az alacsonyabban fekvő városrészeket. A nagy ár március 8-án érkezett Dévényhez. Március 19-én megindult a jég Pesten, 20-án, délután négy órakor érkezett a pusztabaracsi és dunaföldvári szigetekhez, ahol a jégtáblák beleakadván a szigetekeken levő nagy fádba, iszonyú magasságra tornyosodtak föl, a víz folyásának gátat vetettek és így a víz lefolyásában akadályoztatván, utat tört magának Apostag környékén és az árvíz temérdek sokaságú jéggel, nagy rohanással Solt felé vette útját. Borzasztó zúgással, mely minden embert rémületbe ejtett, jelentette érkezését az ár. A hatalmas ellenség elől lélekszakadva rohant házába mindenki. Sokan a város melletti hídnál egy töltés-

darabra szorultak és ott könyörögtek segedelemért, kiáltozván, hogy reng a föld alattuk. Segíteni azonban nem lehetett rajtuk, mert a hídnak már nyoma sem volt, a nagy szél miatt ladikon sem lehetett megközelíteni őket, ezért kénytelenek voltak az egész sötét éjszakát, élet és halál között lebegve, a gáton tölteni. Másnap reggel a város úgy nézett ki, mint a tenger, melyben több apró sziget van szét-szórva. A lakosok a padlásokon kerestek menedéket. Sokan ladikokon a szőlőhegyekre menekültek, mások küszöbjeiknél földből vert töltéssel késleltették a víznek szobáikba való befolyását. Március 22-én négy lábbal esett a víz. A szörnyű katasztrófa méretei csak ekkor váltak láthatóvá. 800 ház közül alig volt száz, amelynek valamelyik oldalát ne mosta volna víz, csaknem másfélszáz földből tömött vagy sárból rakott házak végkép összeomladoztak. A helyeknek falai karókra voltak rakva, megmaradtak ugyan, de a tapasz róluk lehullott.

— A solti árvíz történetét Zaary Károly hites földmérő, tekintetes Nógrád vármegye táblabírája írta meg a Tudományos Gyűjtemény 1831-i évfolyamában.

— A pesti árvíz 1838. március 13-án volt, amikor szintén a zajló jég torlódása okozta a víz áradását.

— Ugyanilyen okból volt árvíz 1876-ban és 1891-ben, mely utóbbira magam is emlékszem még. Szegedet 1879-ben pusztította el az árvíz. Egész vízrendszerünket tekintve az 1888-i árvíz volt a legnagyobb.

E pillanatban megszólalt a csengő: hozták a délutáni lapokat, az első oldalon riasztó címekekkel a Sajó áradásáról.

Az író és a régész az alkonyati szürkességben komor tekintettel könyökölt az újságok felé. Künn riasztó egyhangúsággal dobolt az eső az ablak bádogpárkányán ...

A LEGBORZALMASABB TÉLI VIHAR

FZERNYOLCSZÁZTIZENHAT JANUÁR 29-ÉN ÉS 30-ÁN sarki vihar dühöngött Magyarországon. A vihar középpontja Szolnok, Törökszentmiklós és Fegyvernek táján volt, de az egykori lapok szerint az Alföld többi vidékein, a Felvidéken és Erdélyben is érezték pusztító hatását s még évek múltán is emlegették és több feljegyzés maradt fenn róla. Ilyen féktelen hidegek és hófergetegek csak a sarkvidékeken, vagy Szibéria hómezőin szoktak végigszágulni s ehhez fogható Közép-Európában talán azóta nem is volt.

Három évvel később, 1819-ben Gorove László földbirtokos leírta a vihart a Tudományos Gyűjteményben. Még senki se őseitől nem hallotta, sem írásban nem találta, hogy ilyen rendkívül való, ítélethez hasonló, hideg és havas fuvallat az Alföldet ostromolta volna, — mondja leírásának bevezetésében.

Január 29-én reggel 8 és 9 óra között szörnyű zúgással és sebességgel megindult az északi szél, mely az ablakokat szünet nélkül úgy rezzentette, mint valami mennydörgés. A legsűrűbb homály, „aminőt nappal még sohasem láttunk“, borította el a földet, annyira, hogy a legnagyobb tárgyakat sem lehetett már tíz lépés távolságra se látni, amiből el lehet képzelni, hogy mily sűrűséggel hullt az apró hó, amely a porrátört üveghez lévén hasonló, iszo-

nyúan szúrt és fagylalt. A szél azonkívül kanyargós lévén, néhány perc alatt betapasztotta nemcsak a kívül járni merészkedő embereknek, hanem a marháknak is a szemét, fülét és száját. A szegény páráknak a feje csupa jégcsapokkal volt körülaggatva. A szélvész össze-vissza kavarta a havat, minden oldalról, csak a házfedelek és a toronytetők leomlásából lehetett megállapítani, hogy a szél északi szél. A hó oly kemény volt, hogy a hófúvásokon a legterheesebb hatókrös szekér is átmehetett volna, annyira meg volt keményedve. A hó színe piszkosszürke volt, de amellet oly apró finom, hogy az ablakokon és ajtóhasadékokon át halmokat csinált a szobában. Ez azonban részben szerencse is volt, mert miután vízért és fáért nem tudtak kimenni az emberek, a havat olvasztották fel és azt itták, a házi bútorokat pedig tüzelőfának felaprították, amint azt a Gorove László szakácsnéja is cselekedte. Paládicson, az egyik Abony melletti pusztán a hó a ház bejárását egészen eltemette s a fergeteg megszűnése után a kéményen mentek be az emberek, hogy a bentrekedteket kiszabadítsák.

Ebben az öldöklő fergetegben a pásztorok otthagyták nyájait, a csikósok méneseiket, a kocsisok szekereiket és menekültek fedél alá. Aki nem jutott hamarosan védett helyre, annak hamarosan meg kellett halnia. Igen sokra telne az írás, — írja Gorove László, — ha mindazokat a szerencsétleneket elő akarnám hordani, akik csak az Alföldön ezen a napon a fergeteg mérgének szomorú áldozatai lettek. Csak Debrecen körül tizenegy ilyen holttestet szedtek össze, közöttük volt egy zsidó rab is, akit a város két fegyveres őrrrel Váradra kísértetett. Az örök is ott fagytak meg a rab mellett. Hódmezővásárhely közelében a Sámsodi pusztán egy csoport katona fagyott meg lovaival együtt. Ezek többen voltak húsznál, amint ezt egy siralmas

BARABÁS MIKLÓS KOLDUSGYERMEKEK című acélmetszete. *Család* könyve, 1858.

történet szerzője feljegyezte. Törökszentmiklósról megfagyott juhászokat, szolgaleányeket, utazó katonákat, asszonyokat, gyermekeket szállítottak be a vihar elvonulása után. Püspökladányban öt holttestet találtak a határban. A nádudvari postamester Kabáról Bárádra indult. Hiába figyelmeztették a kabai bírák, ebben a szörnyű itéletidőben négyfogatú forsponton útnak indult, de nem jutott messze, mert a falu alatti kertek mellett, egy pocsolyában megfeneklett a kocsi és mind a lovak, mind ő maga megfagyott. Megpróbálta a kabai kocsisról lehúzni a subáját, de a paraszt önön megtartásának ösztönétől lelkesítve, meg nagyobb erővel is bírván, a bundát a szerencsétlennek által nem engedte. A forspontos azután üggyel, bajjal gyalogosan a nem messze az útfélen lévő csárdára akadott, különben maga is megfagyott volna. Így csak a két lába, a térden alól fagyott le és minden seborvosi munkálkodások után is nyomorék maradt. Azt hallottam, — írja Gorove László —, hogy eddig talán már meg is halt. Szerencsésebben járt Gorove Lászlónak Bethlenfalvi Miklós nevű bérese, aki útközben leült egy part alá és hamarosan belepte a hó és mély álomba szunnyadt. Amikor szerdán reggel, január 31-én, a mezőtúri gazdák elszéledt juhaikat keresték, eljutottak ahhoz a hófúváshoz is, amely Miklós bérest eltemette és abban a hiedelemben, hogy az összetorlódott hó alatt juh lappang, széthányták a hófúvást és meglepetéssel látták, hogy juh helyett fagyott embert találtak, akit szánakozásból kiástak, szánkára tettek és a szomszédos tanyára bevittek, ahol egy értelmes öregember nem engedte meg, hogy a melegre vigyék a testet, hanem egy vízzel telt kádba tétette, amely kádban a béres nemsokára feléledt és „ma is egészségben él“. Azok az állatok, amelyeket eltakart a hó, élve maradtak. Volt olyan juh, ame-

tanyákból az istállóig vagy a közelben levő marhaállásig a barmok megmentésére kimenni nem lehetett. . . Találtak, kivált a szegényebbek között olyan vakmerő gazdák és pásztorok, akik a tanyából kiindultak ugyan az állás felé, de a homályban és a nagy szélben barmaikhoz sem juthattak, sem tanyájukra többé rá nem akadhatván, összeroskadva fagytak meg.

A KOLDULÁS TÖRTÉNETE

KÜNN FÚJT A SZÉL s havaseső verte az ablakot. A vendégek dideregve, felhajtott gallérral, ázott télikabátban valósággal bevágódtak a kocsmataján, mintegy ellenség elől menekülve a száraz, meleg szobába. Mindenki szidta a rút időt, az időjárás e legelviselhetetlenebb fajtáját, amikor a nedves hideg miatt még a csontja is fázik az embernek.

Az egyik asztalnál, amely körül újságírók ültek, politikáról folyt a szó: a kormányválság megoldási esélyeit tárgyalták, hangosan vitatkoztak a külügyi tárca betöltésén, amikor újabb vendég érkezett: egy karcsú, sápadt fiatalember, a szerkesztőség költője, a hangulatos cikkek írója, aki minden időváltozást színesen, költői lelkében feloldva szokott a nagyközönség számára megénekelni. Feldúlt arcán látszott, hogy valami rendkívüli dolog történhetett vele.

— A havaseső miatt vagy úgy elkeseredve? — kérdezte az egyik riporter.

— A havaseső miatt és még valami egyéb miatt is — válaszolta a költő —, ami lelkem mélyéig felháborít. Nem értem, hogyan tűrheti el a társadalom, hogy a szemeláttára ilyen dolog megtörténhetik.

— Talán egy elhagyott kutyácskát láttál az utcán a havasesőben?

— Nem kutyát láttam, hanem embert. Embert, értitek, embertársunkat, akinek éppen annyi joga van a meleg ruhához és a fűtött szobához, mint nekem, vagy akár nektek.

— No, mondd el — szoltak rá —, de gyorsan, mert talán mi fontosabb dologról beszélünk. Essünk át a te problémádon.

S a költő elmondta, hogy amint a szerkesztőségéből sietve jött a kocsmá felé, útközben az egyik kapu alól hirtelen elibe toppant egy kétségbeesett arcú, rongyos ember, kalap nélkül, kiskabátban, felgyúrt gallérral, a kabáton azonban nem voltak gombok s ahogy ügyetlenül próbálta összehúzni, kiderült, hogy nincs alatta ing.

— Persze, mindgyárt adtál neki egy pengőt.

A költő ingerülten válaszolt:

— Nem egyet. Kettőt adtam. De ha húsz pengő felesleges pénzem lett volna, azt is képes lettem volna odaadni, úgy megsajnáltam.

A társaság tagjai mosolyogtak. A költő egyre jobban nekihevülve, valóságos lázító beszédet tartott a társadalom ellen, amely az elgyöngült, akaratilag vagy testileg tönkrement embereket nem karolja föl és képes közönyösen tudomásul venni, hogy embertársai havasesőben, kalap és ing nélkül koldulnak az utcán, mialatt az embereknek legnagyobb tömege fölösleges jólétben él.

A társaság tagjai összenéztek, mosolyogtak és hallgattak. Amikor azonban a költő újra szónokolni kezdett, most már kissé hangosan és feltűnően, az egyik öreg riporter megfogta a kezét:

— Ismerem azt a koldust. Én is találkoztam vele. Ennek a koldusnak ez a trükkje. Figyeld csak meg a legközelebb. A szomszéd kapu alatt várja a barátja meleg télikabáttal s amikor már dideregni kezd, visszamegy a kapu alá, a barátja ráadja a télikabátját, a sapkáját. Megmelegszik s aztán kezdi újra.

A költő méltatlankodott, de hamarosan átvette tőle a szót egy másik riporter. Ez elmondta, hogy hosszabb időn keresztül megfigyelt a József-körúton egy rázkódó koldust, aki igen megghatotta a járókelőket s nem tagadja, hogy több alkalommal ő maga is nagyobb alamizsnával segítette. Egy alkalommal azonban rajtkapta, amint a rázkódásban pihent. Nem sajnálta a fáradtságot s egy este, amikor a rázkódó koldus megindult posztjáról, utánament. A Baross-utcában várta egy cselédformájú leány, azzal együtt végigsétált a Baross-utcán s a külvárosban bement egy zenés kávéházba. Kíváncsi volt a további fejleményekre s maga is utánuk ment. Megkönnyebbülve látta, hogy a koldus idegrázkódása teljesen megszűnt: a kültelki kávéház egyik asztala mellett a legnagyobb lelki nyugalommal fogyasztott hideg sertéskarajt uborkával és portersörrel.

A politikai újságírók ásítózni, majd lassan szedelőzködni kezdtek s mentek szanaszét a szerkesztőségekbe, ki a hideg havasesős, latyakos időbe. Csak a költők, novellisták, riporterok és a vegyes rovat szerkesztője maradtak együtt. Néhány pernyi csönd után a szerkesztőség történetíró tagja is megszólalt. Az ő szerepe a lapnál általában az volt, hogy minden kérdésnek megadta a történelmi hátterét, adatokban és hangulati képekben.

— Ha azt mondom, hogy koldusok mindig voltak, nem mondok új dolgot, hiszen már a Bibliában is sok szó esik róluk. Nem volt a történelemnek olyan korszaka, amikor koldusok ne lettek volna, de minden korban foglalkoztak a kolduskérdéssel és igyekeztek a koldusok túlkapásait és csalásait ellensúlyozni. A magyar koldusok történetének egyik legérdekesebb fejezete a simándi koldusok törtélete. Simánd mezőváros valamikor, az Árpád-korban az iradi káptalan birtokához tartozott, de később más elő-

kelőbb nemzetségek birtokába jutott, hol László erdélyi vajda, hol Losonczi István, hol György brandenburgi örgróf uralkodott rajta. Ezt a községet 1572-ben egy részben katonákból, részben polgári foglalkozású egyénekből összeállított csapat Szent György napján, amikor éppen vásár volt a községben, megtámadta és kizsákmányolta. A zsákmánynak azonban semmi hasznát nem látta, mert amikor vonultak vissza, Tokaj felől törökök fegyveres seregével találták magukat szemközt, amely felkoncolta vagy elfogdosta őket s a rablott holmikat elrabolta tőlük.

— Abból, hogy Simánd több hatalmas úr előtt ennyire kapós volt, valamint vásárainak nagy népszerűségéből azt lehetne következtetni — írja Fábián Gábor 1834-ben —, hogy a város már a régi jó időkben virágzó, gazdag hely lehetett. Azonban Oláh Miklós esztergomi érseknek Ungaria című munkájában (1536) ezzel éppen ellenkező leírást találunk. Oláh Miklós feljegyzése szerint „ezt a várost csupa vakok, sánták, bénák s undok nyomorékok lakták, kik maguk közé ép embert be sem bocsátottak, hanem ék-telenségükkel dicsekedve, egy egész külön társadalmat alakítottak, mely, hogy a maga béna épségében állandóan megmaradjon, a szülék csecsemőiknek mingyárt születésük-kor kivájták szemeiket, kificamították csontjaikat és tagjaikat és hogy ne csak testükre különbözzenek másoktól, maguknak külön nyelvet koholtak, amelyet rajtuk kívül senki sem értett s amelyet a vakok nyelvének neveztek. Ezek a különös emberek olyan kiváltságokkal bírtak, amely őket minden közteher viselése alól felmentette s jogot adott nekik arra, hogy kolduló énekléssel kereshessék kenyerüket maguk és övéik számára szerte az országban“. Oláh Miklós ezt a simándi emberfajt rútnak, gyalázatosnak és minden kínzásokra érdemesnek mondja.

— Fábíán Gábor azonban a Társalkodóban (1834) írott cikkében kétségbevonja Oláh Miklós adatának valóságát, mert az ő állítását semmiféle, akár írásban, akár oklevélben, akár szóbeli hagyományokban fönmaradt adat sem támogatja. Az akkoriban (száz évvel ezelőtt) virágzó Simánd magyar, német és oláh lakosain semmi nyoma nincs annak, hogy nyomorékoktól származtak volna. A lakosság itt jól megtermett, izmos, épkezláb. Fábíán Gábor képtelenségnek tartja Oláh Miklós állítását. Nem hiszi, hogy egy egész községben úrrá lehessen effajta természetellenes elvetemültség. Nem hiszi, hogy egy községnek minden tagja nemcsak legnemesebb érzéküktől, a szemtől, hanem kezeik és tagjaik használatától is fájdalmas csonkítások által hajlandók volnának magukat megfosztani, csak azért, hogy szabadon koldulhassanak s a közterhek alól szabaduljanak. Nem hiszi, hogy ilyen érthetetlen nyelv felvétele által magukat másoktól elzárni igyekezzenek. S ami a legcsodálatosabb Fábíán szerint, ez az, hogy erről a csodálatos jelenségről rajta kívül senki nem tud semmit. Viszont az is képtelenség, hogy Oláh Miklós az ujjából szopta volna azt, amit Simándról írt. Fábíán szerint valószínű, hogy amit Oláh Miklós leírt, az nem Simánd lakosaira, hanem: a Simánd mellett lakókra vonatkozik. Akik nem lehetnek mások, mint a Simánd alatt megtelepült sátoros cigányok.; Simándiak voltak-e ezek a koldusok vagy Simánd alatti cigányok, erről már a XVIII. században is volt vita Kollár és Bél Mátyás történettudósok között. Fábíán szerint a XVI. század elején a cigányokat még nem ismerték nálunk annyira, hogy róluk mindenféle csodálatos hír ne keltezhetett volna, amikor még nem oly rég magunk is sok borzasztó és undorító dolgot hallottunk és hittünk felőlük. Persze, ezek a cigányok nem tették bénákká, hanem csak

azoknak hazudták magukat, „mint ezen sok ravasz koldulót ma is rajtakaphatnánk, ha kezéről-lábáról a rongyokat letépnők“. S minthogy a cigányok egészen különválva éltek tanyáikon, természetes, hogy az ő külön cigánynyelvüket senki nem ismerte és nem is értette.

Simándon azonban rajta maradt a rossz hírnév és későbbi újságokban is olvassuk, hogy Simánd nemcsak a koldusok mezővárosa, hanem a lopásról, rablásról, gyűjtogatásról, sőt embergyilkolásról is híres.

— Ezt akár mindjárt meg is írhatnád — szolt közbe az egyik riporter.

— Együtt van az anyagom a magyar koldusok történetére, de ugyan mondd, kit érdekel ilyen kellemetlen ízű téma? A XVIII. században nem kisebb ember foglalkozott a kolduskérdés rendezésével, mint Padányi Bíró Mártony veszprémi püspök, aki az „Angyali társaságnak szövetsége“ című, pompás barokk rézmetszetekkel illusztrált, a maga korában igen népszerű, több kiadásban megjelent terjedelmes művében próbálta a kérdést megoldani. A század első felében az egyik évben koldusbotra jutott Veszprém megye egyik községe. Az időjárás tönkretette a termést s a falu népe kétségbeesetten nézett a tél elé. „... Értékünknek kicsinysége, csekélysége és fogyatkozása miatt a szűkölködőknek, nyomorult szegény koldusoknak, gyámoltalanságban tekergő özvegyeknek, árváknak segítségekre, ruházataira és táplálására ispitályt nem mindenütt építhetünk, következendőképen ezeknek bőségesebb vigasztalására, ápolgatására és gyámolítására elégtelenek vagyunk, mit cselekedjünk?“ S Padányi Bíró Mártony hivatkozik a jeruzsálemi templomra, ahol, míg a zsidók vallásukat tisztelték és templomukat megbecsülték, a vének rendeléséből kincsesládát tartottak a templomban. Az ebben összegyűlt kincs-

nek az volt a rendeltetése, hogy a templomot ékesítsék és a szegényeket táplálják, ruházzák belőle. Ezt a kincset a hívóknak kellett összeadniuk: mert aki imádkozni, azaz az Istentől alamizsnát kérni megy a templomba, adjon maga is alamizsnát a nálánál szegényebbeknek. Erre a példára hivatkozva, Bíró Mártony elrendeli, hogy a veszprémi püspöki megyében is csináljanak minden templomban egy-egy háromszögletű ládácskát három kulccsal. Egy kulcs legyen a plébánosnál, egy az „Egyház atyjánál“, a harmadik pedig az urasági tisztartónál vagy ispánnál, vagy ha ezek igen messzire lagnának, a falu bírójánál, vagy valamelyik „istenebb falusi eskütnél“. A ládácska födelén nyílás vagy hasadék legyen, amelyen be lehessen hányogatni a pénzt. Sátoros ünnepeken, az egyház jeles napjain, minden újholdvasárnap, az oltári szentséggel a templomkert körül rendeltessék processzió és a szentmise alatt kiki a jeruzsálemi áhítatos seregnek példája szerint ne csak a gazdagabbak, hanem az özvegyek és más szegényebbek is menjenek a kincsesládácska felé és e ládácskába vessenek, kitül mi lehet... három pénzt vagy három krajcárt, többet vagy kevesebbet, amint tetszik. Szentháromság vasárnapján aztán gyűljön össze a három kulcstartó, számlálják meg a pénzecskét és ami a templom esetleges szükségletein felül fennmaradt, a faluban lévő legszegényebbek, leggyámoltalanabbak és legnyomorultabbak között istenesen osszák el, hogy ezek épességükön és mezítelenségükön csak valamicskét is segíthessenek.

— Jelent még meg a XVIII. században egy névtelen röpirat is, amelynek címe „A magyar kereszténység gyászos címere“, amelyben a névtelen szerző a magyar társadalom lelkiismeretét akarja fölrázni a koldusokkal szemben. Ebben ilyen kérdéseket olvasunk: Vájjon te, kereszt-

tyén magyar! a szegény koldusok nem atyádfiai-e és ha a te atyádfia, rokonod, szüléd vagy gyermeked az ajtó előtt koldulna, szenvednéd-e jó szívvel? Ne csupán csak névvel legyenek keresztények a magyarok, hanem valósággal és cselekedettel is. Nem kell megengedni, hogy ezek a koldusok minden idegenek csudájára nemcsak házról-házra, de falukról-falukra, vásárokról-vásárookra, városokról-városokra vándoroljanak, hanem, mint külső országokban is cselekszenek, „közönséges ispitályokra“ kell őket elhelyezni és ott a szükséghez képest kell „irántuk a sáfárságot intézni“, azaz gondoskodni róluk. A szegényekről való gondoskodást a névtelen szerző az egyházi személyek inspekcijára akarta bízni s a szegénygondozásra elgondolása szerint: 1. minden ház „esztendő által“ adna egy fél mérő búzát, 2. minden hónapban egy-két ember járja le persellyel a várost vagy a falut, 3. minden pénzbüntetésnek a harmadrészét fordítsák a koldusok segélyezésére, 4. „minden beneficiátusok, akik másként is ingyen vették Istentől s a királytól a beneficiumot, proventusoknak (jövedelmüknek) avagy csak századrészét is könnyen erre rendelkezhetnék“.

— A többit nyújtsd be írásban — szolt közbe az egyik riporter, aki nem szerette, ha más beszél az asztalnál.

— Elment az étvágyam az előadásodtól — mondta a másik. — Megspóroltam a vacsorát. Amit megspóroltam, azt ezennel felajánlom a szegényeknek és nélkülözőknek.

Erre a társaság összes tagjai, mintegy villanyütésre, egyszerre fölnyújtották az ujjukat.

A szerkesztőség történetíró tagja sértődötten fölkelt az asztaltól, fizetett, kabátját már útközben vette föl és komor képpel vágott neki a nedves, hideg, havasesős éjtszakának.

**MAGYAR KÖNYV
ÉS NYELV**

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON

EGY ORSZÁG MAGASABB KULTÚRÁJÁNAK fokmérője nem a szappan, mint a szappangyárak reklámjai hirdetik, — hanem a könyv. Ismer az ember tudósokat, akik nem sok szappant fogyasztanak és elegáns, tiszta embereket, akik nem vásárolnak könyvet. De mennél magasabb színvonalú és általánosabb a művelődés, annál nagyobb a könyvkiadás és a könyvfogyasztás. Az iskolázott embernek, bármily szerény anyagi viszonyok között éljen is, mindig telik több-kevesebb szórakozásra, kávéházra, sportlátványosságokra és mozira, és ha van kulturális érdeklődése, valamit, többet-kevesebbet tud juttatni könyvre is. Az azonban, ha a lakás berendezéséből hiányzik a könyvszekrény, vagy akár a könyvespolc, a kultúrával szemben való teljes érdektelenségre mutat.

Már a háború előtti Nagy-Magyarország művelt társadalmát sem érhetette ebből a szempontból vád. Aki Magyarországon 25—30 évvel ezelőtt akár mint tudós kutató, vagy könyvtárnok, akár mint csereberélő antikvárius régi könyvek iránt érdeklődött, az igazolhatja a régi századok magyarjait, mert láthatta, mily óriási tömegekben ömlöttek az antikvár könyvpiacra a kulturális érdeklődés régi emlékei: a pergamen-, disznó-, borjúbőr- vagy egyszerű angyalbőr (papír-) kötésű könyvek (XV—XVIII. század) a magyar művelődés régi őrházaiból, a plébániák, parókiák,

nemesi udvarházak, főúri kastélyok könyvtáraiból. Ezek a régi könyvek rendszerint zsíros ujjlenyomatpecsétekkel, szétolvasottan, elsárgultan kerülnek elő, tanúbizonyoságául annak, hogy nem szobadiszül szolgáltak, hanem forgatták is őket. Vagyis nálunk bizonyos körökben volt irodalmi és tudományos kultúra. A grandiózus kötésű, kifogástalan állapotban levő, felvágatlan példányok elvéve, inkább csak főúri könyvtárakban bukkannak elő, ahol a könyvtár zártsága, a könyvek nagy tömege és gyakran több példányszám vásárlása miatt nem kerülhetett rá a sor minden könyv felvágására. Az igazi gourmand gyűjtő ez utóbbira vadászott s az ilyenekre csettintett nyelvvel, különösen ha egy-egy ritkább, a gyűjtésben divatos nyomdából való könyv, egy-egy Aldus, Frobenius, Plantin vagy a ma már lenézett Elzevir került szeme elé, mert az igazi gourmand könyvgyűjtő, mint a porcellángyűjtő, csak kifogástalanul ép, ritka példányokat vásárolt és sokat levon egy-egy régi könyv értékéből, ha vízfoltos, zsírpecsétes, salátás szélű, vagy a címlapja hiányzik, akárcsak a sévresi, meissenai vagy Alt-Wien porcelláncsészének, ha repedt, csorba, vagy a csésze füle le van törve. Mert a legtöbb gourmand könyvgyűjtő nem olvassa a régi könyveket, hanem vitrinszerű könyvszekrénybe helyezve őrzi, mint régiséget, mint egy-egy kor iparművészetének: nyomdászatának, könyvkötészetének emlékeit. A gourmand gyűjtő mellett a speciális szempontokat szem előtt tartó gyűjtők: ősnymotvány, illusztrált könyv, nyomda (Aldus, Frobenius, Elzevir, Plantin, Estienne, Barboux, Didót, Baskerville, Caxton stb.), legkisebb nyomtatványok, metszett nyomtatványok, magánnyomdák kiadványai, egyes szaktudományok (nyelvészet, történelem, kútfők, irodalom, teológia, csillagászat, alchimia, szabadkőművesség, judaika, klasszika-filológia, de-

CÍMMETSZET A XVIII. SZÁZADBÓL. Bél Mátyás: *Compendium Hungariae Geographicum* című műve harmadik kiadásából. Pozsony és Kassa, 1777.

monológia, bűvészet stb.), egyes korok (harmincéves háború, Napóleon korszaka), egyes írók (Goethe, Shakespeare) gyűjtői a régi világban, 1914 előtt tömegben tódultak egy-egy nagy antikvárium vagy könyvtár aukciójára vagy végeladására. A háború és forradalmak alatt (1914—1918, 1918—1920) ugyanezek a gyűjtők visszaadták könyveiket, elszegényedésük miatt, a belváros antikváriusainak, ahonnan az értékek, a kultuskormány éber intézkedései dacára is, kiszivárogtak külföldre, Ausztriába, Németországba. Angliába, sőt tovább Amerikába, ahonnan soha többé vissza nem kerülhetnek Európába, még kevésbé Magyarországra. Magyarország sok könyvkincse került így külföldre, de azért nem lehet azt mondani, hogy Magyarországnak nem maradtak nagy értékei, mert a közkönyvtárakban, egyházak, iskolák és erőskezű magánosok könyvtáraiban ma is felbecsülhetetlen értékű könyvkincsek őriztetnek.

A közkönyvtárak anyaga közismert, a főúri könyvtárak anyaga azonban ma is általában ismeretlen még. A főurak nagy elzárkózottságukban az őseiktől gyűjtött könyveket mint családi ereklyéket őrzik hatalmas, olykor templomszerű, két emelet magasságú, galériás könyvtártermeikben (Festetics hercegi könyvtár, Keszthely), hova előkelő vendégeiket szívesen bevezetik, de kutatók számára nem nyitják meg gyűjteményeiket. Sok helyen viszont a könyvtárterem dohányzószoba, a főúri kastély egyik állandóan használt szobája. Ezek a főúri könyvtárak kisebbek-nagyobbak (10—50.000 kötetesek), de általában egy típusúak. Néhány régebbi eredetű könyvtárat leszámítva, a főúri könyvtárak a felvilágosodás (Aufklärung) korában keletkeztek, megvásárolván az akkoriban erősen kulturális érdeklődésű főurak a XVIII. század nyugateurópai iro-

dalmának (angol, francia, német, olasz) minden új kiadványát. Ezért a magyar főúri könyvtárak anyagának alaprétege a XVIII. század nyugateurópai irodalma, gyakran első kiadásban, de mindig szép egykorú bőrkötésekben. Ezt az anyagot természetesen még a XVIII. században kiegészítette a klasszikusoknak bipontii, londoni vagy párizsi teljes kiadványsorozata, lehetőleg díszes kiállításban. Amikor Angliában a Roxbourgh-club megalakult, a könyvgyűjtés divata nagy lendületet vett egész Európában, az Angliában tartott aukciók híre bejárta az egész művelt világot, s azonnal eljutott Magyarországra is. A magyar főúrak, akik a legmagasabb nyugateurópai kultúrával általában lépést tartottak, ebben is követték a nyugateurópai divatot és az antikvár-könyvpiacón, aukciókon előkerülő könyvritkaságokat vásárolni kezdték. Ekkor kerültek be a főúri könyvtárakba az ősnymtatványok (incunabulák), melyekkel tulajdonosaik persze tudományosan aligha foglalkoztak, aligha olvasták őket (ki olvas ősnymtatványokat?), nyilván inkább csak azért vásárolták meg, mert a könyvkincsek megvásárlása éppen úgy divat volt, mint a sevresi, meissenai vagy Alt-Wien porcellánok vitrinbe való elhelyezése. Természetesen emellett a magyar főúrak nem feledkeztek meg a magyar irodalom pártolásáról sem és a legtöbb nagyobb főúri könyvtárban ott látjuk a XVIII. század végének és az egész XIX. századnak a magyar irodalmát, főbb reprezentánsaiban. Olyan valamire való főúri könyvtár nincs, amelyben genealógiai és heraldikai munkák (Góthai Almanach, Münchener Nemesi Almanach, Siebmacher Wappenbuch) ne lennének meg. Általában a történelmi művek lehető teljességben vannak meg a főúri könyvtárakban, amellet a XIX. század 20-as éveitől kezdve a gazdasági, elsősorban a lósporra, továbbá a va-

dászatra vonatkozó munkák és útleírások. Nagy súlyt helyeztek az illusztrált, szép könyvekre is és a XIX. század első felének, sőt a XVIII. század végének gyönyörű angol, francia metszetes műveit nagy számban találhatjuk meg a magyarországi főúri könyvtárakban. Később, a 40-es évektől kezdve a *Revue des Deux Mondes* kötetei vonulnak be a magyar főúri könyvtárak szekrényeibe, majd a nagy illusztrált külföldi folyóiratok és a kitűnő angol kiadványok mellett a Tauchnitz-kiadványok sorozatai is.

A RÉGI MAGYAR KÖNYVEK, a „magyar ősnymotatványok“ (melyeknek végső határpontja 1711), a főúri könyvtárakban nem igen fordulnak elő. Ezek magángyűjtési divata 1880 táján kezdődött, azután, hogy Szabó Károlynak, a nagy magyar bibliográfusnak „Régi magyar könyvtár“ című műve megjelent négy kötetben, amely tartalmazza az összes addig ismert magyar ősnymotatványok pontos bibliográfiai leírását. Ettől az időtől kezdve azok a régi magyar könyvek, amelyekkel a gyűjtők nem sokat törődtek itthon sem, egyszerre internacionális értékeké váltak s nemcsak itthon, hanem a külföldön is magas áron cseréltek gazdát s a British Museum könyvtára is igen sok régi magyar nyomtatvánnyal, úgynevezett magyar ősnymotatvánnyal dicsekedhetik (már 1885-ben 88 darab 1711 előtti régi magyar nyomtatványa volt). Ezek között sok olyan van, amelyekből csak egyetlen példány maradt meg. Ezeknek a pénzbeli értékét megállapítani szinte teljességgel lehetetlen.

A magyar ősnymotatványok kezdőpontja a XV. század, pontosabban 1471, illetőleg 1473. A budai nyomda, amelyben az első magyarországi ősnymotatványok megjelentek, 1471-ben már kétségtelenül állt, de újabban két-

ségbevonják azt, hogy Galeotti: De Homine című művének egyik kiadása, melyet Proctor angol bibliográfus és utána e sorok írója is budai nyomtatványnak állított, valóban Budán jelent meg. Ha Galeottinak e műve nem budai nyomtatvány, akkor az első magyarországi nyomtatvány a Chronicon Budense (1473), mely az első nyomtatott történeti mű is egyúttal Magyarországon. Ez a nyomda, melynek már két termékét ismerjük, nem sokáig állott fenn és a XV. században több magyar nyomdáról nincs is tudomásunk. A reformáció azonban nálunk is megteremti a nyomdászatot és a XVI. században Magyarországon már nagy számmal jelennek meg könyvek. Gulyás Pál statisztikája szerint 1529—1600 között Magyarországon megjelent 334 magyar könyv (31.782 levélen), 16 görög (386 levél), 6 horvát (463 levél), 233 latin (12.716 levél), 28 német (639 levél), 11 oláh (1753 levél), 9 ószláv (2092 levél), 24 többnyelvű (2374 levél), összesen 661 kötet (49.433 levél). Tegyük azonban hozzá, hogy az elveszett könyvek száma is jelentékeny lehet. A XVI. században magyar nyelvű nyomtatványok Magyarországon kívül is jelennek meg Krakkóban, Bécsben, de főképen itthon, eleinte inkább protestáns kezdeményezésre alakult magánnyomdákbán, később katolikus nyomdákbán is, a század vége felé.

A XVI. századbeli könyvnyomtatás kétségkívül német hatásra kezdődik el Magyarországon. Magyar diákok, akik a XIII. század óta egyre sűrűbben látogatták már a külföldi egyetemeket, a XVI. században a lengyel és olasz egyetemeken kívül főként a német egyetemeket látogatták, ahonnan hazatérve nemcsak a protestantizmus eszméit, hanem hitelesítési módszereit és eszközeit is magukkal hozták. Nincs még kiderítve, hogy az első magyar nyomdák, amelyek közül egy, a Nádasdy-féle magánnyomda (Sárvár-Ujsziget)

gót betűkkel dolgozott (1539—1541), honnan szerezték be nyomdafelszerelésüket, de az kétségtelen, hogy nem a szomszédos szláv (cseh, lengyel) országokból, hanem Németországból. A magyarban tudniillik vannak *ö* és *ü* hangok, amelyek a római katolikus szláv, sőt általában a szláv nyelvekben hiányzanak s így betűjük sincs rájuk, míg a németeknél az *ö* és *ü* hangok jelölésére már akkoriban kialakult e két hangnak az *o* és *u* fölé írt petit e betűvel való írása. A XVI. században még nincs egységes helyesírás; általában nyomdák szerint változik a helyesírás s még ugyanannak az írónak a műveit is különböző helyesírással szedik ki a különböző nyomdák. Sőt ebben a korban a nyomdák még nem is mind állandóan egy városban dolgozó nyomdák, hanem úgynevezett vándornomdák, amelyek részben kénytelenségből, üldöztetés miatt, részben üzleti érdekből változtatták telepüket.

A XVI. század magyar nyomtatványai, a legértékesebb magyar ősnomtatványok, már a XVI. század fejlettebb nyomdatechnikájával készültek. Ha nem is veszik fel a versenyt a kor híres nagy külföldi kiadványaival és nyomtatványaival, már nem primitívek és a kor átlagszínvonalát megütik. Biblia-fordítások, ének- és imádságos könyvek, általában a vallási tárgyú kiadványok dominálnak a XVI. században, de jelennek meg nyelvtani művek, jogi, történelmi munkák, históriás énekek és széphistóriák, mulattató könyvek, botanikák, egy aritmetika, csiziók és kalendáriumok a nép számára. A hitvitázás már ebben a században elkezdődik a protestantizmus és katolicizmus között egyfelől, reformátusok (luteránusok) és unitáriusok között másfelől. Ez a kultúrharca a XVII. században fejlődik ki a maga teljes egészében s tart egész a XVIII. század közepéig, a felvilágosodás első fuvallatáig. Ezeknek a nyom-

tatványoknak nyomdai és irodalmi stílusa a keresett cifraalkodó barokk stílus, amely kacskaringós és tekergős hosszú mondatokban juttatja kifejezésre mondanivalóit. A könyvek címlapján hosszadalmas címeket olvashatunk metaforikus kifejezésekkel; a XVII. századbéli hitvitázó iratok címei: Bányászcsákány, Egy vén bial orrára való karika. — Kitett cégér, mely alatt feltalálja akár ki is, minemű poshadt és mérges tejet fej Keresztúri Pál Erdélyben egy katekizmusnak tömlőjébe, néminemű Hejdelberga táján nőtt és hizlalt teheneknek tőgyéből a nemrégén született csecsemő keresztyének szoptatására. Mely megorvosoltatik egy keresztyén orvos által. Nyomtatták Pozsonyban 1640. — A prédikátorok pápaszemének próbaköve. — Orvosló ispotály. Fövényen építettett ház romlása stb.

A régi magyar könyvek külső kiállítása, formátuma, kötése általában ugyanaz, ami akkor Nyugat-Európában divatos volt: egész pergamen, bőrkötések, borjúbőr, préselt disznóbőr, néha bársonykötések, eleinte a magyar motívumok nélkül, később azonban a XVII. század végén kezd érvényesülni a magyaros ízlés a könyvkötésekben és igen szép magyar bőrkötések készülnek Debrecenben és Kolozsvárott, aranyozással, vaknyomással vagy berakással. Később a XVIII. században dús aranyozású, cifra barokk-kötések, sokszor művészi remekek Nagyszombatban a jezuiták akadémiájának, a Pázmány-féle egyetem nyomdájának könyvkötészetében és Kolozsvárott, Debrecenben, Sopronban.

Általában az 1527—1711 között készült magyar nyomtatványok muzeális becsű gyűjtési tárgyak, melyeket a nagy magyar közkönyvtárak ma is szívesen megvásárolnak s a háború előtt, mikor még voltak gazdag gyűjtők Magyarországon (sajnos, ma már alig vannak), magánosok is nagy

előszeretettel vettek meg. Ezek a magyar ősnyomtatványok nem mind ritkaságok, különösen az 1650 után megjelent magyar ősnyomtatványból általában sok példány ismeretes, de az igazi ritkaságok és megbecsült magyar ősnyomtatványok a XVI. századbeli magyar ősnyomtatványok. Ezek leírását pontosan megtalálja az érdeklődő a fent említett Szabó Károly: Régi magyar könyvtár című művében, amely bár egy félszázaddal ezelőtt jelent meg, még ma is egyetlen kézikönyve a régi magyar könyveknek, a magyar ősnyomtatványoknak. Az e mű megjelenése óta felfedezett újabb régi magyar könyvek jegyzékét Sztripszky Hiador állította össze egy litografált kiegészítő kötetben. Szabó Károly: Régi magyar könyvtára a könyvek pontos bibliográfiai leírásán kívül tartalmazza a könyvek őrzési helyét is s ez a legjobb tájékoztató arra nézve, hogy valamely könyv unikum-e, vagy számos példány ismeretes belőle.

Az 1711. után megjelent magyar könyvekről Petrik Géza Magyar Könyvészetek tájékoztató, mely több kötetben tartalmazza az 1910-ig megjelent magyar könyvek jegyzékét. Ez a jegyzék a nagy magyar könyvtárak cédula-katalógusai alapján készült és ha nem teljes is, szintén az egyetlen általános bibliográfia a Magyarországon vagy külföldön 1711 után megjelent magyar könyvekről.

A magyar könyv általában nem volt gyengébb kiállítású és rosszabb minőségű, mint az egykorú külföldi könyvek, viszont meg kell állapítanunk, hogy nem volt olyan klasszikus nyomdánk, mint az Aldus, Frobenius, Elzevir, Plantin, Didót, Baskerville stb., melyeknek kiadványait a gyűjtők tartalomra való tekintet nélkül tisztára csak azért gyűjtötték, mert az illető nyomdák kiadványai voltak. Viszont az is igaz, hogy a magyar nyomdák közül egy sem

volt olyan nagy üzem, mint például az Elzevirek nyomdája, mely több évtizedeken át tömegesen ontotta magából a kiadványokat. Nem voltak a külföldiekkel versenyképes nyomdáink, a nyomdák nem állítottak elő olyan nyomtatványokat, amelyeket a külföldi piacra is szállíthattak volna, a magyar ősnymtatványok túlnyomórésze egy olyan ország számára készült, melynek nagy része 1541—1686 között török hódoltság alatt nyögött.

A könyvek a felvilágosodás koráig általában a magasabb iskolázottsága emberek számára készültek. Azonban már a XVI. századtól kezdve jelentek meg könyvek a nép számára is: kalendáriumok, csíziók, meséskönyvek, ponyváfüzetek, amelyeket olcsó áruk mellett a szegényebb emberek, kisiparosok, mezőgazdasággal foglalkozó kisbirtokosok is meg tudtak vásárolni. Már a XVII. században készül egy orvosi munka (Pax corporis) a falusi parasztság számára s a XVIII. század végétől kezdve szükségben segítő, gyakorlati gazdasági, háztartási, egészségügyi tanácsokat, útbaigazításokat tartalmazó művek. — Tankönyvek 1527-től kezdve, főként grammatikák és nyelvkönyvek, 1533-tól bibliafordítások, énekes, imádságos, prédikációs könyvek, krónikák, népkönyvek, tudományos és szépirodalmi művek.

A MAGYARORSZÁGON MEGJELENT KÖNYVEK SZÁMÁRÓL a könyvkereskedők és kiadók folyóiratának, a Corvinának adatai alapján Elekes Dezső statisztikus a következő eredményekre jutott az 1878—1929 években: ez alatt az idő alatt Magyarországon 90.937 könyv jelent meg. Ebből 88.276 nem különnyomat, 2661 különnyomat, megjelent továbbá 11.330 egyéb nyomtatvány. Ebből 10.110 zenemű, 882 térkép, kép, 338 folyóirat, összesen tehát

(90.937 + 11350) 102.267 darab. De egy másik statisztikai áttekintés, amelyet a Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesületének főtitkára, dr. Czebe Gyula készített, azt állapítja meg, hogy az átlagos évi könyvtermelés körülbelül még egyszer annyi, mint amennyit a Corvina kimutat. Ily módon a tíz évvel ezelőtti évi átlagot (3756) duplájára vehetjük. Vagyis Csonka-Magyarországon évente átlag 7500 könyv jelenik meg.

A példányszám a XVI. század komolyabb, nagy kiadványainál átlagosan 200 lehetett, de tankönyvekből, kalendáriumokból már a XVIII. században több tízezer. — A mai példányszám regényből egy kiadásban 2—3000, de voltak nagysikerű regények az utolsó években, amelyek több kiadásban 30.000 példányszámban fogytak el. Tankönyvek, kalendáriumok, imádságos könyvek példányszáma több tízezer.

A könyv tehát — amint a statisztikából látjuk — Magyarországon szinte közszükségleti cikk. Nemcsak a magyar, külföldi könyv is sok érkezett Magyarországra mindig, különösen addig, amíg a külföldi valuta-nehézségek a könyvek nemzetközi forgalmát meg nem bénították.

Valamikor királyi multság volt, ma a gyári munkás, a falusi törpebirtokos, a legszerényebb jövedelmű ember is megengedheti magának azt a fényűzést, hogy polcot, vagy könyvszekrényt állítson be szobájába és telerakja könyvekkel. Egy félévezreddel ezelőtt a szegényember azt se tudta, mi az a könyv, ma filléres áron könyvtárat állíthat be szobájába. A könyvet, ezt a hajdan arisztokratikus kincset, a könyvnyomtatás terjedése demokratizálta nálunk is. A XVIII. században még főúri kedvtelés, gazdag emberek kiváltsága volt a könyvgyűjtés s a ritkaságok gyűjtése még a háború előtt is csak jómódú embernek állott

módjában, ma ahhoz, hogy valaki ritka becses dolgokat gyűjtsön össze, már nem kell gazdag embernek lennie. A mai könyvgyűjtők, akik módszeresen foglalkoznak a könyvgyűjtéssel, már nem arisztokraták és nem dúsgazdag emberek, hanem inkább a művelt középosztály tagjai. Van közöttük író, rendőrfőkapitány, tanár, mérnök, kisebb hivatalnok, akik sokszor a szájuktól megvonják a falatot, hogy valami őket érdeklő könyvet megszerezhessenek. Az egyik ily könyvgyűjtőről beszélük, hogy délutáni sétáiról való hazatérése alkalmával a felesége mindig megmottozza, átkutatja zsebeit, nem hozott-e megint könyvet haza, nem pocskolta-e el a pénzt megint valami fölösleges haszontalanságra. Az illető hivatalnok azonban gyűjtői szenvedélyéről nem tud lemondani, ezért a Teleki-téren olcsó pénzen vásárolt egy ócska könyvszekrényt, melyet a hivatali szobájában helyezett el s itt szokta újabban elrejtetni a titokban vásárolt könyveket. De kisebb gyűjtő, aki nem ritkaságokat gyűjt, megszámlálhatatlanul sok van Magyarországon is. Ma, amikor a pályaudvaron néhány fillérért vesz az ember elutazás előtt olvasnivaló könyvet, melyet, miután elolvasott, szándékosan ott felejt az ülésen, vagy a nyitott ablakon keresztül kidob a jámbor teheneket legeltető csordásnak, vagy a ménest terelő csikósnak, vagy egyszerűen csak azért, mert meg akar szabadulni cipelésétől, még az is könnyen összeállíthat magának egy kis „könyvtárat“, akinek nem telik könyvre. Persze az ilyen véletlen könyvtárnak semmi becse nincs. De a tulajdonosa hosszú őszi estéken mégis csak kirepülhet velük falusi magányából s feledheti szürke, hétköznapi életének unalmát.

Ha Budapesten a Belvárosban sétál az ember, léptenyomon fényes, nagy könyvkirakatok kapják meg a figyel-

mét, tele a legújabb magyar és külföldi irodalmi és tudományos könyvekkel. Közben antikvárius-kirakat, jó-rossz, régi és ócska könyvekkel. A mellékutcákon kapuk alatt asztalra rakva árulja portékáit a böngészés (bouquinist), a trafikok is könyvet raknak a kirakatokba a szivarok és cigaretták mellé, a külteki piacokon a zöldséges bódék, a mézárszékek, játékbazárok mellett ott árusítja olcsó ponyvafüzeteit a könyvkufár és éjtszaka, ha kávéházban, vagy étteremben ülsz, okvetlen megzavar beszélgetésedben, vagy magányos elmélkedésedben az éjtszakai könyvkereskedő, aki hóna alól, vagy kézitáskájából előd rakja a könyvpiac irodalmi újdonságait. Ugyanez a kép a vidéki nagyobb városokban is, de természetesen itt minden aránylagosan kisebb. S ha az ember nyári estén elindul sétálni Budapest utcáin, a nyitott ablakokon át az utcáról belát a kivilágított szobákba s akár a belvárosban sétál, akár a legtávolabbi külvárosi utcákon, mindenütt szeméibe ötlük a lakás egyik kulturális díszé, a könyvtár. Különfélék ezek a könyvtárak, aszerint, hogy kinek a lakásába sikerült bepillantani. De minden ember büszke a könyvtárára és ha az ember látogatóba megy az ismerőséhez, egészen bizonyos, hogy ez hivalkodni kezd könyveivel. Ez persze mindenütt így van művelt országokban, ez nem magyar specialitás, de nálunk, a mi szegénységünk mellett mindenestre örvendetes momentum, mert nemzetünk létét szerény anyagi erőnk mellett az irodalom, a kultúra biztosíthatja.

SOK OLYAN EMBER VAN, aki nem vásárol pénzért könyvet, hanem kölcsönkéri barátjától „elolvasni“ s vagy megtartja magának örökre, vagy továbbadja kölcsön a barátjának vagy barátnőjének. Ez nyilvánvalóan könyvsikkasztás, ami inkább csak a fővárosban dívik, míg vidé-

ken, ahol az emberek könyvközösségben élnek, nem igen lehet eredménye a könyvsikkasztásnak, mert a könyv kölcsönadási körfolyamatán rendszerint visszaérkezik a gazdájához. A tulajdonos, ugyanis, ha valahol felfedezi a maga könyvét, egyszerűen kölcsönkéri attól az ismerős családtól, amely éppen „kiolvasta“ s nyugodtan elhelyezi, illetőleg visszahelyezi a könyvszekrényébe. Egy vidéki gyógyszerész beszélte el egy társaságban, hogy könyveinek fele állandóan kölcsönkörúton van, de azért nincs üres hely a bibliotékájában, mert rendszerint ugyannyi könyv van másoktól nála szintén kölcsön.

Komolyabb és veszedelmesebb fajtája a könyvsikkasztásnak az, aki közkönyvtárból kölcsönvett könyvekkel megtömvén könyvespolcait, nem hajlandó tőlük újból megválni, bármiként fenyegezzék is őt a könyvtár tisztviselői. Persze a törvényes eszközök rendszerint meghozzák a várt eredményt s a könyvkölcsönző, aki az udvarias felszólításokra azzal mentegetőzött, hogy nem találja a könyvet, az ügyézi felszólításra rendszerint rögtön megtalálja.

A könyvsikkasztókkal rokon könyvtolvajokról sokat írtak már mindenfelé, ezek természetrajzát nem akarom újból megírni — már elcsépelet téma, mindenütt egyformák —, mégis érdekesnek tartok megemlíteni két esetet. Van Budapesten egy dúsgazdag ember, aki csak olyan könyvet helyez el könyvtárába, amelyet sajátkezűleg loptott. Az antikváriusok jól ismerik az illető gyűjtőt s tudják e hibáját is s ezért gyakran invitálják meg s szívesen beeresztik őt raktárukba, ahol feltűnő helyen már előre kiraknak számára olyan könyveket, amelyekről tudják, hogy a gyűjtőt nagyon érdeklik. Amikor eltávozik ez a gyűjtő, mindig azt szokta mondani, hogy nem talált semmit. Csodák csodája, másnap azonban rendszerint meg-

kapja az antikváriustól a *számlát* a hiányzó könyvekről és kénytelen-kelletlen, de postafordultával fizet. De volt Pesten egy időben más könyvtolvajlási divat is. Egy öreg antikvárius, aki inkább bibliofil volt, mint antikvárius, valósággal rajongott a könyvekért és élete utolsó éveiben nem egyszer megtörtént vele, hogy ha egy-egy könyvét meg akarták venni tőle, sírva fakadt, könyörgött, hogy ne fosszák meg ettől a kedves barátjától. És régi gyűjtő ismerősei, ha vásárolni akartak nála, egyszerűen ellopták tőle a könyvet és a becsületes árat másnap postán küldték meg.

Még egy esetet említek meg a saját könyvgyűjtői emlékeimből, ami az egész világon bárhol megtörténhetett volna, — nem speciális magyar eset. Gyilkosok, rablók, tolvajok éppúgy vannak, mint becsületes, erkölcsi normák szerint élő emberek. Ez a furcsa gaztett azonban, amelyről még szólanom kell, annyira különös, hogy ha már könyvről van szó, lehetetlen elhallgatni.

Magam is könyvgyűjtő vagyok és sok könyvet vásároltam életemben, amelyeket, sajnos, nem mindig tudtam örökre megtartani magamnak. Néhány évvel ezelőtt jegyzék alapján vidékről vásároltam néhány könyvet s amikor az egyiket, melyet várva vártam, kinyitottam, az első pillanatra sírva fakadtam, de aztán meggondolva a dolgot, inkább elmosolyodtam. Aztán megnéztem a többit és mély rezignációval vettem tudomásul, hogy rossz boltot csináltam: felsültem. Lyukasak voltak a drága pénzen vásárolt könyvek, igen, lyukasak, szabályszerű kerek lyukak voltak rajtuk, és pedig nemcsak a könyvtáblákon, hanem belül a lapokon, a szövegrészen, meg a képeken is. Rögtön láttam, hogy a lyukakat nem könyvszű rágta, hanem bűnös emberi kezek okozták, gyilkoló fegyverekkel. Az egyik fehér pergamentkötésű könyv közepén egy 12 cm

átmérőjű, bús fekete tintapacni éktelenkedett s körülötte két, tíz-tizenöt cm távolságban lyukak, — nagyon rossz lövész lehetett, aki lőtte őket, mert egy sem talált a tintapacni közepébe.

A derék vidéki földbirtokos bácsi, aki bizonyára vadászember volt és jól összelövöldözött régiségeit rámsózta, megírhatta volna, hogy könyveinek szívét több golyó fúrta át és én bizonyára nem vettem meg volna őket, ha tudom, hogy rostává vannak löve. Tudniillik nyilvánvaló, hogy ezeknek a könyveknek a gazdája, vagy előző gazdája valami borús, esős őszi délután, unalmában a céllövészetben gyakorolta magát s nyilván a szobájában lövöldözött s hogy a golyó vissza ne pattanjon, azért választotta a könyvet céltáblául. Minthogy már a nyakamba szakadtak ezek a lyukas könyvek, hogy mégis legyen valami tanulsága a rossz vásárnak, elővettem az egyik lyukas könyvet és megvizsgáltam, mekkora volt a golyó átütő ereje. Az a golyó, mely a cél közepéül szolgáló tintapacni alatt két cm-nyire talált, száz famentes rongypapíron ment keresztül olyképen, hogy szabályos kerek lyuk maradt utána. További ötven lapot csak berepeztt, de lyukat már nem fúrt rajta. Egy másik, alsó találat százhusz rongypapírlapot lyukasztott át szabályszerűen s további nyolcvan lapot szakított is.

Ez az eset kivételes eset volt s több mint harminc esztendőös könyvgyűjtő praxisomban egyetlen egyszer talákoztam olyan könyvekkel, melyek céltáblául szolgáltak. Egészen kivételes eset, nem típus, de íme, egyik példája annak, hogy mi mindenre használható a könyv.

Különösen a régi könyv, amelyet már nem olvasnak.

A K Ö N Y V B Ú V Á R

MA MÁR KIVESZŐBEN VAN a tudósoknak ez a fajtája, de száz évvel ezelőtt annál dúsabban tenyészett, különösen Angliában, ahol a dúsgazdag lordok óriási összegeket fizettek egy-egy Ajdináért, Aldus Manutius remek ősnyomtatványaiért, vagy egyéb ősnyomtatványokért, Elzevirért, Plantinért, Frobeniusért, vagy Nagy Frigyesnek Sans-Souciban, au donjon du chateau (a vár kerek tornyában) nyomtatott kiadványaiért. A gazdag úri emberre nézve kötelező volt a könyvgyűjtés, a mágnás e korban úgy büszkélkedett könyveivel, akárcsak a lovaival, s e divatnak köszönhetjük mi is, hogy a mágnáskastélyok könyvtáraiban annyi régi, ritka, remek ritkaság gyűlt össze, s maradt meg máig is. A mágnás-könyvtárak között a legjelentékenyebb volt a Széchényi-könyvtár, amely a Nemzeti Múzeum, — a Teleki-könyvtár, amely részben a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának alapítására adományoztatott nagylelkű tulajdonosaitól, de e két régi eredetű, megbecsülhetetlen értékű könyvtáron kívül az Esterházy-, Nádasdy-, Zichy-, Brunswik-, Károlyi-családok stb. is oly könyvtárakat gyűjtöttek össze, amelyekkel joggal büszkélkedhettek a magyar ménesek és csikósok tanulmányozására, vadászatra, mulatságra ide vetődött külföldi vendégeik előtt. Gyönyörű magánkönyvtárak voltak Magyarországon már a XVII—

XVIII. században is, amelyek között a leghíresebb volt a csáktornyai Zrínyi-könyvtár és a Reviczky-könyvtár. Az előbbiről Tollius Jakab, a híres hollandus tudós emlékezik meg lelkesedéssel úti jegyzeteiben, az utóbbi a XVIII. század végén Angliában került aukcióra, katalógusa nyomtatásban is megjelent, még pedig kétszer is, — másodszor az aukció után, jelölül annak, hogy a könyvtár oly ritkaságokat tartalmazott nagy bőségben, hogy katalógusa hasznos tájékoztatóul szolgálhatott minden gyűjtő számára.

Amivel nagy urak szórakoznak, azzal érdemes foglalkozni a kalmároknak és az alkuszoknak is. Foglalkoztak is, mert a mágnások sokszor nemzetközi versenyfutást rendeztek egy-egy ritka könyv megszerzéséért, vagyonokat áldoztak a legkisebb nyomtatványért, Gutenberg bibliájáért, az Elzevir-szakácskönyvért, vagy az „au donjon du chateau“ készített Nagy Frigyes-kiadványokért. Nálunk is voltak antiquáriusok és alkuszok, akik a régi családoktól, s a II. József idejében feloszlatott katolikus tanítórendek könyvtáraiból szabad prédára került, s az antiquár-piacon forgó könyvekkel kereskedtek.

A múlt század első felének könyvbúvárát és antiquáriusát remek elbeszélésben mutatja be Fáy András, akinek közgazdasági érdemeit ma többet emlegetik, mint irodalmi munkáit, mint ahogy közgazdasági kérdések iránt általában nagyobb az érdeklődés, mint irodalmi művek iránt, (egész helyesen, mert közgazdasági érdeklődésből jobban meg lehet élni, mint régi beszélyek olvasásából). De talán a mai anyagi világban is hajlandók még egyesek egy-egy régi klasszikus mű olvasásában keresni a pihenést. Ezeknek bátran ajánlom Fáy András Búzavirágok és kalászok című művét, s e művében is különösen a „Könyvbúvár“ című elbeszélést, amelyet azok is örömmel fognak olvasni, akik

PROTESTÁNS KÖNYVILLUSZTRÁCIÓK. Gerhard János-Intzédi József: *Liliomok völgye* című, a XVIII. században számos kiadásban megjelent műve Arndt-Husztli-Bél: *Paraditsom' kertetske, Norimberga, 1724. című műve.*

a bonyodalmak után szeretik a „happy end“-et. Házassággal végződik.

De nem a könyvbúvár házasságával. Mert a könyvbúvár, az öreg Kalas professzor már régóta boldog házasságban él Szabinájával, s állástalanságában arról ábrándozik, hogy könyvtárnoki állást kap gróf Mohoray többezer kötetes gyönyörű könyvtárában. Fáy András jó ember volt, s az elbeszélés végén Kalas professzort is hozzásegíti a gróf Mohoraynál üres könyvtárnoki álláshoz. Szabinka ugyan kétkedik:

— Tán, nagyon is csekély hivatalka ez, atyus, nem-e?

— Mit gondolsz, jámbor? — felelte az exprofesszor és megereszté praelegáló hangját, annak minden ünnepélyességével. A könyvtárak, édes Hankám, az emberiség szellemvilágának quintessenciái. Az ember legjobb, legmagasztosabb énjét rakja le műveiben... A lángész elszállong az emberi tudás véghatáráig; fennlebeg föld, gyarló élet, emberi korlátok, előítéletek, rögzések és fonákságok felett, destillálja az emberi nemesb érzelmekből az isteni szikrát, decomponálja azok közül az aljas szenvedélyeket és a tisztult világban félistenül helyezi be az embert... Kár, hogy annyi hitvány mórió hinteget pelyvát a drága búzaszemek közé, úgy, hogy szinte bűvartudománnyá vált a kiszemelgetés!

— De a fizetés, kedves atyus? — közbeszóla a professzorné.

— Arról bizony nem is tudakozódtam ...

De kopogtatnak az ajtón s antitáncmesteres hajlongással belép Húros, egykori kollégiumi hümanissimus, most könyvantiquár, koma s törzsvendég a professzori háznál; Meglehető birtoka volt neki a tudományos világ bibliográfiai ismeretében, de annál csekélyebb az anyagiban. Egy

boltocskában, melynek felét egy könyvkötővel osztá meg, árulgatta szűk forgalommal cserélt és árveréseken szerzett könyveit. Az antiquárius meg a professzor rögtön tudományos megbeszélést folytat s a professzor kijelenti, hogy „mi újabb írók csak kalászszedők vagyunk a régiek derék aratása után! Papyri perdák! Hajdan sok vesződségbe került fahártyára írni s megnézte, latolta mindenki: mihez fogja kezébe stílusát, vagy mit másoljon le? Ma gyárakban merített, vagy hengerezett papírra firkáljuk a reggeli félálmos eszméket, beporozzuk, nyomdába küldjük s estére nyakára kötjük, ha lehet, az olvasó világnak, ha nem lehet, kályhát fűtünk a léha portékával!“ — Az antiquár védelmébe vette az újabb írókat és filippikája után a könyvbúvár professzor megmarasztalta egy tányér leveskére.

— Levesünk ugyan nincs, — szól közbe Szabinka, — ünnepnapokra tartjuk a méregdrága hús-hozatást; hanem híg tojásunk és babunk van.

— Sufficit, édes Szabinám, — mond a professzor. — A régi rómaiak tojáson kezdték az ebédet... Ami pedig a babot illeti, a híres Fabius-nemzetség...

— Főlöszleg elég honi antiquárnak ily ebéd, — és szíves jóakarattal mellé, — mond Húros.

— Érdem szerint ön a Lucullus ebédjéhez ülhetne. Az antiquár enyészet-hárítója az emberiség szellem világának. Molytól, szétporlástól, feledéstől óvja ő meg az elharmvadt emberivadékok léiek-hagyományait, úgyszólván betűkbe öntött lelkeiket, ő a tudós világ vérkeringető artériája...

A még ereje teljében lévő gyomrú antiquár igen jóízűen evett s Szabina számára alig maradt egyéb ebédi gyönyör, mint szemét legeltetni a két férfi jó étvágyán és szomján. Kalas professzor azonban nagyon boldog volt, mert ebéd közben megtudta, hogy könyvaukción lesz, a legszebb hol-

landus kiadású klasszikusok kerülnek árverésre, melyre el is megy, magával vivén a felesége kasszájában őrzött elsejei házbért. És meg is vásárolt néhány izmos kötetet, Clarcke pompás londoni kiadású, számos rézmetszetekkel díszített Július Caesarját is, nagy ívrétben.

S itt kezdődik a nagy bonyodalom. A könyvbúvár, az egyik kötet búvárlása közben a lapok között rengeteg papírpénzt, egy egész vagyont talál. Megdöbben, de rögtön határoz. A pénzt haladéktalanul vissza kell vinni a Felkay-könyvtár tulajdonosának. Télvíz ideje van, de ő nem törődik vele. Szekérre ül s Egerben átadja a pénzt az árva Felkay-kisasszonynak, aki pedig nem más, mint az ő patvarista fiának, Kálmánnak titkos szíve választottja. Hogy ezután mi történik, azt már nem írom le, mert az érzékeny lelkek könnyekre fakadnának tőle, annál is inkább, mert Kálmán a boldogság előtt még súlyos feltételű párbajt kénytelen vívni egy ellenfelével...

Kalás professzor úr afféle könyvbúvár volt, aminőket én még ismertem, de ma már kihalt a fajtájuk. Még húsz-harminc évvel ezelőtt éltek olyan könyvbúvárok, akik tízezerszámra tudtak könyvcímeket, tudták minden ritka könyvnek az árát, különlegességeit, tudták, hogy miért keresettek, kinek a metszeteivel vannak illusztrálva, hány példány készült belőle színes papíron stb., stb., de nem olvasták őket. Olvasni antikvárius-katalógusokat szoktak. Ez volt — az asztalra állított borosüveg mellett az esti szórazásuk s elalvás előtt, az ágyban nem regényeket olvastak, mint más közönséges ember, hanem antikvár-katalógust. Délutáni összejöveteleiken könyvekről volt szó, könyvcímekről, első kiadásokról, metszetekről, préselt disznóbőr- és maroken-kötésekről. Irtózatos tömeg évszám és könyvadat kavargott fejükben s ez hasznos tudomány

volt, amíg a nagy nyugateurópai államok tudósai és antikváriusai el nem készítették bibliográfiáikat és bibliofiliai kézikönyveiket, de ma már fölöslegessé váltak a tudományban s könyvtárakban már kevésbbé, inkább csak antikváriumokban látni olyan koponyájú embereket, akik a könyv óriási, sokmilliónyi birodalmának sokezer fontos adatát a fejükben hordják.

A SZIKLAFALTÓL A MAMMUT-HÍRLAPIG

ZIKLAFAL, AGYAGBÓL ÉGETETT CSERÉPTÉGLA, nilusi sásból készített papyrusz, állati bőrből cserzett és simára csiszolt pergamen? rongyból vagy fából őrölt papiros, az őszsenik e sok találmánya az oka annak, hogy az ember reggelenként nem ihatja meg nyugodtan a kávéját, mert sietve, lóhalálában akkora tömeg betűt kell elolvasnia, amennyivel egy kisebb regényt is ki lehetne nyomtatni. Persze, a könyvnyomtatás feltalálása is okolható azért, hogy a gyászos, fekete korom az emberi üzeneteket a fehér papiroson sokszorosítja és hogy ma a XX. század embere már meg se tudja kezdeni addig a napi rendes munkáját, amíg előbb újságjából részletesen nem tájékozódott a kormány legújabb intézkedéseiről, a diplomaták látogatásairól, ebédéiről, vacsoráiról, a Népszövetség tárgyalásairól, a spanyol háború eseményeiről, tűzhányók kitöréséről, hajók elsüllyedéséről, főnyereményekről, bűncselekményekről, nagyobb és kisebb emberek tragédiájáról vagy különös eseteiről.

De volt idő, amikor még nem volt sem agyagtábla, sem papyrusz, sem pergamen, sem papiros, még lovas vagy gyalogos hírnök vitte a szóbeli üzeneteket egyik embertelepről a másikra, és óriási haladást jelentett az, amikor a forgalmasabb utak mentén a sziklafalba jeleket véstek, hogy az arra haladó utasok tudomást szerezhessenek közérdekű dolgokról. A behisztuni hegy lapos sziklafalán há-

romnyelvű ékirat maradt fenn, amely a Dárius perzsa király trónralépésekor kitört lázadások leverését tette közhírré. A behisztuni hegy sziklafala az első hírlap, amely minden járókelőt figyelmeztetett, hogy jó lesz vigyázni, mert a királyi hatalom újra megszilárdult és jaj annak, aki szavát vagy kezét fel meri emelni a király vagy emberei ellen.

Nem láttam a sziklafalat, nem vagyok benne bizonyos, hogy korlátozva volt-e itt a lapterjedelem, de valószínűnek látszik, hogy e hivatalos lap szerkesztője és munkatársai hiába akartak volna sokat írni és üzeni, annyi sziklafalat nem tudtak volna lefaragni, amennyire egy mai karácsonyi szám anyaga elfér. Dárius király sziklafalba vésett hivatalos lapjának nem volt tárcarovata, regény-melléklete, keresztretjvénye, — maga a lap volt a rejtély mindaddig, amíg az ékírást meg nem tudták fejteni.

A leleményes emberi elme aztán szédületes tempóban találja föl a praktikusabbnál praktikusabb új eszközöket. A sziklafal, mint hírlap, nem volt elég könnyen kezelhető, az újságkihordók nem tudták házhoz szállítani, ezért az emberi elme addig gyötrődött, amíg kitalált valami könnyebb, valóban egész egyszerű dolgot. Kitalálta az agyagból készített cseréptáblát, amelybe még puha állapotában belerajzolták az ékíratos betűket. Hallatlanul nagy volt ez az új találmány: az ilyen agyagtáblára írott üzenetet már el lehetett küldeni akárhány embernek, mindazoknak, akikkel valami fontos esemény hírét közölni akarták. Az embereknek nem kellett a sziklafal alatt mereszteni a szemüket, hogy nem történt-e valami nagy, végzetes, világot átalakító esemény, hanem otthon, a reggeli kecsketej mellett, még ágyban fekvé, elolvashatták a lóhátas vagy gyalogos küldönc útján érkezett agyagtáblákat. Itt már a terjede-

lem nem volt korlátozva, bár a szerkesztőnek ajánlatos volt rövidebbre fogni mondanivalóit, mert ezek az agyagtáblák nehezek voltak, a küldőnc, az újságkihordó fiú, bizony nem igen tudott hóna alatt sok példánnyal végigszaladni az országúton.

Ez a nagy kényelmet jelentő gyakorlati újítás sem elégitette ki a hírszomjas és közlési dühben szenvedő emberiséget s az ókor feltalálói új találmányon törték fejüket. Egyiptomban kitalálták a papyruszt, amely már könnyebb volt, azonban csak az egyik oldalára lehetett írni és tekerccsé kellett göngyölni, de könnyű volt, az újságkihordó tevén vagy lóháton már sok ilyen újsággöngyöleget vihetett magával az egyes vidékek kormányzóihoz és más hivatalos személyekhez. Újabb találmány volt a pergamen, amely bár kissé drága volt, mert állati bőrből készült, de szintén alkalmas volt arra, hogy ugyanazokat a tudósításokat sokszorosítva, persze kézzel sokszorosítva, több példányban, több személynek elküldhessék, mint ahogy ez a középkorban szokásban is volt.

Ez a primitív hírszolgáltatás, amelyen mi fölényesen mosolygunk, a Dáriusok, Assurbanipalok, Ramsesek, Thutmosisok, Hannibálok, Július Caesarok hírvivő újságja hivatalos lap volt, amely mögött hiába gyanítunk közgazdasági érdekeket, üzleti vállalatokat. Üzletté a rongypapír és a könyvnyomtatás feltalálása alakította át az üzeneteket, a hírszolgáltatást. Ennek a két iparnak: a papírgyártásnak és a könyvnyomtatásnak köszönhetjük idegességünket, lelkünk nyugtalanságát, pihent idegeinknek reggeli felizgatását. De ennek köszönhetjük a kultúra széldületes fejlődését is, ami az embert ősi csendes szemlélődő állapotából kiriasztotta és ma már mintegy kötelezi arra, hogy állandóan figyelemmel kísérje az eseményeket és tudó-

másul vegyen minden valamirevaló nagyobb, fontosabb eseményt, történjék az akár Uruguayban vagy Paraguayban.

Ma, amikor reggelenként 24 lepedőoldalt kell végigolvasnunk, meghatott irigységgel gondolunk vissza az ős papiros hírlapokra, amelyek összesen egyetlen levélből állottak, ennek az egy levélnek is csak az egyik oldalára volt nyomtatva és ennek az egy oldalnak a felét is gyakran kép foglalta el, míg az alsó fele a képen megörökített esemény nyomtatott magyarázata volt. A XVI. században például egyszer véreső volt Budán. Az akkori természettudósok még nem ismerték a véreső tudományos magyarázatát, csodálatos égi jelnek tekintették s ezért az egyik nyomdász újságot íratott róla, megrajzoltatta a véresőt Budán, alá megíratta az esemény lefolyását, egyleveles újságot csináltatott s ezt aztán a vásári kereskedőkkel szétküldte a ponyvára, a világnak mind a négy sarka felé.

A római kor Acta Diurnái szerkezetükben mutatnak valamelyes rokonságot a mai hírlapokkal, amennyiben egy-egy lapon több hírt is közöltek, nyilvános büntetésekről vagy jutalmakról, diadalmenetekről, a császárok vagy családjuk körében történt említésreméltó eseményekről. Ezek a kézzel írott hírlapok még a könyvnyomtatás feltalálása után is divatban voltak, mint a velenceiek Notizie scritte című kéziratos tudósításai, melyek afféle tőzsdei tudósítások, mondhatnám közgazdasági hírlapok voltak kereskedelmi és hadi dolgokról. Ezeket a közönség egy-egy gazeta-pénz lefizetése ellenében olvashatta s állítólag innen származik a hírlapok gazeta, gazetta elnevezése.

Gutenberg (a hollandusok véleménye szerint Coster) világraszóló felfedezése után azonban megjelentek a fürge, mozgatható betűk, a papirosmalmok lázasan kezdték rázni

és örölni a rongyot, hogy a fűrge betűk számára papirost gyártsanak belőle s az újságírás hatalmas ugrással szökkent előre. Ebben a korban óriási világesemények rázzák meg vagy töltik el reménységgel az emberiséget. Keleten, a Balkán-félszigeten feltűnik a török rém és eszeveszett iramban rohan a Balkán-félszigeten előre, nyugat felé, egyelőre Magyarországot fenyegetve közvetlenül. Nyugatról pedig híre érkezik, hogy Kolumbusz Kristóf valami csodás, gazdag, új világot fedezett fel, ami talán véget vet a szegénységnek és a nyomorúságnak a földön. Mind a két esemény beláthatatlan következményeket látszott jelenteni az európai ember jövő sorsára. Az egyik nyomort, szenvedést és rabszolgaságot, — a másik anyagi jólétet, függetlenséget és az ennek nyomában fakadó boldogságot. Az olaszok, majd a németek sietnek gazetáik és Zeitungjaik útján értesíteni Európa népét e világeseményekről.

De ne méltóztassanak azt gondolni, hogy kimerítő tudósításokban. Oh, nem, akkoriban az embereknek a reggeli szalonnájukhoz és a hegyibe öntött törkölypálínkához még nem volt elengedhetetlen járulék a 24 oldalas újság. Ezek a szórványosan megjelent gazeták és Zeitungok egyleveles nyomtatványok voltak, s nagy haladást jelentett, amikor már később több levélen, de kisebb formátumban jelentek meg a ponyván. Könyvtáraink legbecsesebb darabjai közé tartoznak ezek a hírlapok, amelyekből igen kevés példány maradt fenn az utókorra, mert azóta eltelt kerek félezer esztendő alatt ezeket a papírlapokat megsemmisítette a tűz, a víz, a szű és tulajdonosaik fidibusz-szükséglete.

A könyvnyomtatás technikája fejlődik, az újság előállítása egyre kevesebbe kerül, a terjesztés útja is egyre jobban kialakul, s a XVI. században már szerte egész Európában készülnek olyan nyomtatványok, amelyeknek célja sok em-

bernek szóló üzenetközvetítés, nagy eseményekről való tudósítás. A mai értelemben vett első hírlap 1609-ben indult meg Strassburgban „Zeitung“ címen, utána következett 1615-ben a Frankfurter Zeitung, s nálunk a XVIII. század elején, a Rákóczi-fölkelés korában a Mercurius Hungaricus, később Mercurius Veridicus, négy negyedrév levélen, hogy a bécsi udvar propagandája ellen megfelelő ellenpropagandát csináljon az európai udvaroknál.

Nem volt még sehol papírkorlátozó rendelet. Minden nyomdász vagy kiadó akkora terjedelemben nyomathatta ki újságját, amekkorában éppen akarta vagy bírta. A lapok azonban mégis kisebb terjedelműek voltak, mint a maiak. Nem hatósági rendelkezések szabtak határt a lapok terjedelmének, hanem alantas anyagi szempontok. A vállalkozó részben a saját zsebéhez mérte a lap terjedelmét, részben az érdeklődés nagyságához. A papírmalmok, amelyek nálunk is üzemben voltak, győzték a megrendelést, annyi papirost gyártottak, amennyi csak kellett, — nem kellett az újsághoz való papirost messzi földről külső országokból hozatni. S hogy az újságok ilyen kis terjedelműek voltak, annak magyarázata az is, hogy az akkori olvasóközönség kevesebb szóból is értett és a legáltalánosabb hatású tragédiákat, ütközetek lefolyását, várak bevételeit, uralkodók halálát tudomásul vette néhány rövidsoros híradásból is. Kisterjedelműek voltak a magyar őshírlapok is, a Magyar Hírmondó I. és II., a Magyar Mercurius I. és II., a Bétsi Magyar Kurír, a Hadi és más nevezetes Történetek, amelyek hetenként kétszer, nyolc kis nyolcadrés oldalon jelentek meg és mégis mindenről tudósították olvasóikat. A barokk kort főlöszlegesen szószaporítással, bőbeszédűséggel vádoljuk, azonban a barokk és a későbbi rokokó korabeli hírlapok fukaran szűkszavúak a mai tudósításokhoz képest.

J Á T É K A S Z A V A K K A L

NÉHÁNY ÉVTIZEDDEL EZELŐTT az egyik fővárosi színházban csapnivalóan rossz darabot adtak elő, a színészek azonban jobb ügyhöz méltó buzgalommal játszották s annyi tapsot kaptak, hogy szinte már maguk is restelltek. A kritikák érdeme szerint levágták a darabot, ez azonban nem volt kedvezőtlen hatással sorsára, mert sokáig műsoron maradt. A színészek megmentették. Amikor az egyik kritikus fejcsóválva megjegyezte, hogy a közönség ítélete teljesen megromlott és megzavarodott, egy másik kritikus azzal vigasztalta meg: ha ezek a színészek a vasúti menetrendet játszanák el, egymásközt felosztva a Budapest—Bécs és Debrecen—Nyíregyháza közötti szakaszokat, a közönség akkor is szédülten tapsolna, nem a darabnak, hanem a színészeknek. Ez a színészgárda olyan kitűnő, hogy mindegy, mit játszik, csak játsszék.

Nem okvetlenül kell érteni azt, amit a színész szaval. Idegennyelvű színészek előadásait is meghallgatjuk színházakban és bár nem értjük, mit mondanak, lelkesen tapsolunk nekik. Tizenkét évvel ezelőtt Germanova orosz színtársulata játszott Budapesten, állandóan telt házban, viharos nyíltszíni tapsok mellett, pedig a publikum javarésze, kilencvenkilenc százaléka talán egyetlen szót sem értett játéukból. A kifejező mozdulatok, arcjáték, hanglejtés pótolta a szavak értelmét.

Mennyi ilyen játék folyt már a magyar irodalomban a szavakkal, amelyeknek semmi értelmük nem volt!

Feleki Sándor költőtől, a Petőfi Társaság tagjától hallottam, hogy a Hétnek és a Magyar Géniusznak volt egy heves irodalmi csatája, amely azzal végződött, hogy a Magyar Génusz Kiss Józsefnek egyik versét a verssorokat összecserélgetve közölte le és bár az értelem teljesen megváltozott, a vers mégis elfogadható, jó vers maradt. Ezt az irodalmi csatát szerettem volna elolvasni, azonban a Hétben is, a Magyar Génuszban is hiába kerestem. Később aztán Majthényi György, a kitűnő író, kedves barátom levélben felvilágosított:

„Nem tudom, Feleki emlékezete jól működött-e, s nem véti-e össze egy másik esettel, amelyben Lampérth Géza verse járt pórul. Szeretnék a „kezed alá dolgozni“, s mivel könyvtárakat bújó ember vagyok, megemlítem, hogy Kiss József Hét-jenek 1900. április i-i számában megtalálhatod „Schöberl-vers“ címmel ezt a heccet. Szívesen ideírnám, de túlhosszú. Röviden: Az Akadémia kitüntette Lampérth Géza... „Falusi levél“ e. versét... A Hét egyik munkatársa megtalálta a vers legkiválóbb tulajdonságát, azt, hogy bárhogy rakja is egymás fölé, vagy alá sorait az ember, az vers marad ... Csinált is vagy ötféle változatot, a Hét-nek egész oldala megtelt vele. A cikkíró nem nevezi meg magát, csupán D.-vel jelzi az aláírást.“

Azonnal utána néztem a Hét-ben a Schöberl-versnek. A jelzett helyen megtaláltam s mivel igen tanulságos még most is: rövidítve idézem:

A SCHÖBERL-VERS.

„Az Akadémia egyik koszorúja e héten érdemes verset tüntetett ki, — olvasom a Hét-ben. — A címe: *Falusi le-
vél*, tartalma: harcz a szecsesszió ellen, amely immár ki-
kívánczik a hajlított bútorok, a kravátlík és hajviseletek
keretéből s egyenesen Parisra, Ós-Budára és a Grand Caféra
vetette magát. A vers sok hivatottsággal küzd ez irány
ellen, s Lampérth Géza, a szerzője, némileg ama Szent
Györgynek nevezhető, aki felnyergelvén Pegazusát, tövig
döfi lándzsáját a lilimos, ibolyaszínű sárkány torkába. Az
ilyen törekvést csak helyeselni lehet s azért, mutatóba, mi
is közünk a szép versből néhány strófát.“

SaD, szíglás szerző hat versszakot közöl Lampérth
verséből. Egy versszakát most mi is átvesszük, hogy a vele
üzött játékot bemutassuk.

*Igazad van nagyvárosi barátom,
Tévelygése'm' szégyenszemre belátom.
Színigazság mind, amit írsz felőlem:
Utat veszték— semmi sem lesz belőlem.*

„Tetszik ösmerni a Schöberl-széket? — kérdi csúfonda-
rosan a cikk szerzője..... „Valóságos ruggyanta-költemény,
amely tetszés szerint hajlik, simul, nappal rúg, éjjel gyanta
(ez is — játék a szavakkal — értelem nélkül) és mindenben a
Schöberl-szék szervezete után indul“. Hogyan? Úgyv.hogy
e-versét-előlről hitrajhátujról előre, oldalt .eVvissza, ke-
resztben, hosszában, -mindenféléképen lehet.élvezni“.. e kezdi
hátról előreV

*Utat vesztek — semmi sem lesz belőlem
Szinigazság mind, amit írsz felőlem.
Tévelygése'm' szégyenszemre belátom,
Igazad van nagyvárosi barátom.*

Majd „keresztben“ folytatja:

*Igazad van nagyvárosi barátom
Szinigazság mind, amit írsz felőlem.
Tévelygése'm szégyenszemre belátom:
Utat vesztek — semmi sem lesz belőlem.*

És még három változatát közli e strófának. A cikk szerzője ötletével mindenesetre jó mulatságot szerzett olvasóinak, azonban Lampérth Géza — ha netalán bánkódott e nyelvöltögetés miatt — rosszul tette. Ezt a játékot a verssorokkal sok népdalszerű verssel meg lehet csinálni.

Szem- és fültanúja voltam annak, amikor az Ady-harcok idején egy Ady-ellenes öreg úr előtt, aki Szabolcska Mihályt tartotta a legnagyobb élő költőnek, fölolvasták Karinthy Frigyes Szabolcska-paródiáját, amely azzal végződött, hogy: Forgácsot vág ki fából a gyalu, — Csodálatos, csodálatos falu — mire az öreg úr elismerően bólintott, s azt mondta rá, igen, ez az igazi költészet.

Mennyi olyan gyermekvers van, amelynek az értelmét nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek sem tudják. Ilyen mindjárt az Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa, — amelynek értelmét Vikár Béla hüvelyezte ki, aki maga is nagy szó-játékos és sok verset, mulatságos kecskerímekben végződő strófákat ír. — Ilyen továbbá az Egyedem-begyedem cici-mét; Ábri fábri hova mégy kezdetű gyermekvers. Ilyen az Arany dáré-dáspitáré, — Szőlő görbic, — Görbic kóró, — Sárkány-sárfő, — Lapta bél — Bubucki stb. Vagy a Csón,

csón, gyűrű, — Kallan gyűrű — Nállad nállad — arany gyűrű, — Kérd ki, kérd ki — Kis fiatul — Ellenbéli szomszédgyátul. Vagy a következő: Is'vány! — mér' vagy olyan hitvány? — Azér' vagy oly hitvány: mer' a neved Isvány.

— Vagy: Jankó fajankó, Fából csinált koporsó! — Kata fata fa tarisznya — Némöt asszony bugyogó ja. — Vagy: Án-ton, titijon, — Szil-von kafijon, — Aká raká — Tiká Taká — Vi-vá-vo. Gyakran az ilyen vers alliterációs játék, amikor a szavaknak szintén nincs semmi értelmes összefüggésük és a mássalhangzók játékos visszatérése miatt mégis elfogadjuk őket versnek. Ilyen például a Hétfő hetibe — Kedd kedvibe, — Szerda szerelmébe, — Csütörtök csüribe, — Péntek pitvarába, — Szombat szobájába stb. S ha ezeket a gyermekverseket egy jó színész mondja el, megvan, hogy úgy mondjam, a művészi hatásuk.

A játék a szavakkal nem újkeletű. A magyar nyelvben leginkább a barokk kor kedvelte a szójátékok divatát és e korban némely író minden alkalmat megragadott, hogy játszassék a szavakkal. A XVIII. századnak egyik legtermékenyebb írója volt Padányi Biró Márton veszprémi püspök, aki 1746-ban Esterházy Imre esztergomi érsek fölött tartott halotti búcsúztatót. Ennek a beszédnek a nyomtatott címlapja a következő: Esther... azaz a menyeyei sugallásoknak Tárháza, úgy mint e Tárházi méltóságos és nagyságos Galántai született gróf, római birodalmi fejedelem Esthergomi érsek, Magyarországnak primása ... Esterházy Imre, kit... sírba sírva, méltóságos Padányi Biró Márton elkísért. Ma már ízlésünk nem fogadna el halotti beszédben efajta szójátékot, a barokk korban azonban ez tetszett és ezért Padányi Biró Márton nemcsak a címben, hanem végig az egész temetési beszédben játszik az Esther, Estherházi, Esthergom és Tárházi szavakkal: „titkos kép-

zéssel ábrázoljuk le már itt magunknak ezt az első keresztény Esterházi Pált és ő benne az egész Esterházi házat, mint egy gazdag kincses Tárházat és e Tárházi többi Esterháziakat, mint annyi nagy áru, sokat érő, böcsös és érdemes drága kincseket“, írja az egyik fejezet bevezető szavaiban. Meg kell jegyeznünk, hogy az Esther szó azt jelenti, hogy „elrejtett, eltitkoltatott dolog“. Ennek az értelmét hámozza ki Biró Márton az Esterházi és Estergom szavakból. Mert ez a szó előfordul az Esterházi névben és Estergom nevében is, ahol Esterházi Imre érsek volt. S mert az Esterházi-ház gazdag kincsekben és erényekben, ezért a családot így emlegeti: „Estherházi kincses tárház“, — „óh titkos Esther Estherházi Imre Estergomi érsek“, „óh titkos Esther, Estherházi Tárháznak drága kincse, Estherházi Imre!“ Egy másik temetési beszédében, melyet gróf Zichy János úr özvegye, Anna Mária Theresia Tolheimb asszony felett tartott, a Diána-dáma szavakkal játszik olyan módon, hogy az a XVIII. század irodalmi ízlésének mindenesetre megfelelt, mai megváltozott irodalmi ízlésünk azonban már tiltakoznék ellene.

A szavakkal való játéknak kell tekintenünk a rímes prózát is, amely a barokk korban divatban volt. Gerhard János Liliomok völgye (ford. Intzedy József) például elejétől végéig rímes prózában írt ájtatos könyv. De ez a munka a rímes prózában nem áll egyedül. Számos XVIII. századbeli könyvben találkozunk rímes prózával, ha nem is. olyan következetesen végig egy egész könyvön, mint a Liliomok völgyében.

Dobrai Tsuák Sámuel, jeles barokk stilisztá 1675-ban írja Lelki olaj c. művét, amely a szerzői letében nem jelenhetett meg, de 1730-ban Kolozsvárott kinyomtatják, nyilván azért, mert nemcsak fejtegetései tetszettek, hanem játé-

kos stílusa is megfelelt a kor ízlésének. Dobrai Tsulak Sámuel is szereti a rímes prózát, ami fejtegetéseit érdekesen, nekünk ma elfogadhatatlanul, de a kor stilisztikai érzékének tetszően tagolja:

„Jaj nékem szegény nyavalyás embernek az én beteg ágyamban! Oh melly igen gyötrődöm az én keserves kínaimban! Ah melly szomorú az én Lelkem a' halállal való tuskódásimban! Egyik bánatomra más bánatom érkezik, mert nagy elmém' hánykódásával, szívemnek erős meg-bádgadásával. . kell mindezekről gondolkodnom ...“ (i. 1.)

De siralom, jaj már énnékem! mert imé ezentül a' szomorú halál által e' világtól, mint ilyen jó szülő, nevelő dajkántól, és minden gyönyörködtetéstől, szép házamtól, és mint egy gyönyörű kárpittal bé-vonatott életemnek hajlékától meg kelletik válnom. Oh melly siralmas és keserves énnékem e' gyönyörködtető világtól való el-maradásom. (2. 1.)

Oh jaj! mert az Isten törvényét háládatlanul meg-ron-tottam, szent parantsolatját vakmerőképpen által-hágtam, az ő frigyét engedetlenül meg-szegtem, szent szövetségét istentelenül fel-bontottam; az ő intésivei, fenyegetésivei semmit nem gondoltam; az ő sz. igéjét e' világi híjába való-ságok miatt el-mulattam; szent szombatit gyakorta meg-szegtem; Előttem járóimat nem betsülöttem; Tanítójimmak nem engedtem; sőt mindenben a' Sátánnak akarátját. . . követtem . . . nyelvemet álnokságra szoktattam, szájjammal káromlásokat szólottam, szemeimmel hunyorgatván az hív-ságos dolgokat szemlélttem, füleimet a' sok hamisságnak hallgatásában gyönyörködtettem, kezeimet mindenféle fertelmes vétkeknek munkájában kevertem. (140. 1.)

A barokk kor szójáték-divatára talán a legjellemzőbb példát Gyarmathy Sámuel grammatikus jegyezte föl „Okoskodva tanító magyar nyelvemesterében (1794), a követ-

kezőképen: „Ez a mi jólelkű pap-halottunk *Túrben* vajki sokat türe, *Csekelakán csak alig lakhatnék*, végtére pedig *Mirislón* dolga *mi rossz lön*, melyre titeket is az Isten se-géljen, Ámen.“

Tséri Verestói György 1733. március 1. napján halotti beszédet mondott Tekintetes Nemzetes Borberekri Alvintzi Kristina felett. „Hová lett, hová *tünt-el*, szívednek, lel-kednek, és minden örömdnek fele-része, kedves Alvintzi Kristinád?“, — kérdi a férjtől, Víz-Sz. Györgyi Makrai Ferencről. Az *eltünt* szót több mondaton át kiemeli, az olvasó érzi, hogy ez a szó nem marad elszigetelten, ezzel történni fog valami. S történik is. íme: „... egyszer valaha mindnyájunknak el kellett *tünnünk*; mint-hogy mindnyá-
jan *Tündérek* vagyunk, és mindnyájan *Tündér országban* lakunk .. .“, „... csak azonn kérlek, hogy, mint meg-a'nyi *Tündérek*, bár tsak egy kevésbé *tüntessétek* magatokat, mintha Beszédemet jó kedvel hallgatnátok, mert az én *Tün-dérei* ratióm-is tsak *tüntetni* akarja magát egy kevésbé a' *Tündér* Országról.“ — „a' közönséges Példa-Beszéd szerint Erdély-Ország *Tündér* Ország.“ — „Igen szépen illik ez a Példa sok Erdélyi *Tündéres* Emberekre, a' kik Hóid mód-jára . .. változó természetűek . .. Erdély-Ország *Tündér* Ország a' sok Nemzetségekre nézve-is, mellyek eleitől fogva ez Országban laktanak, és egymás után az Országból el-is *tüntenek*, minéműek valának a' Dacusok, Gepidák, Geták, és mások.

A jó asszony erényeire nézve Teleki Judith felett tartott halotti beszédében egy latin verset idéz:

*Quae tibi ducenda est, habeat P quinque Puella;
Sit Pia, sit Prudens, Pulcra, Pudica, Potens.*

Alliterációs játék a *p* betűvel.

A még a scholasztikába visszanyúló barokk szójátékdivatnak elkésett termése a „Magyar Szó-játék azaz oly mondások, melyek hangjokra nézve megegyeznek ugyan, de értelmekre egymástól különböznek“ (Szombathely 1799) című könyv. Ez csupa olyan versből áll, amelyekben nem valami érzelemnek, gondolatnak, hangulatnak a költői kifejezése a fontos, hanem a szójáték, amelyekhez erőszakoltan alkalmazkodik a gondolat. Pl. maga a mottó így hangzik: „Itt a versek végén két szó lám meg egyez: — de még sem mondhatod, hogy ugyancsak egy ez.“ Egyik verse így szól: Barátom, barlangban ne lakj oroszlánnyal, — inkább házasodj meg egy szép orosz lánnyal. . . . Deák példabeszéd: nincs hite orosznak, — Mert amerre mennek, mindenütt oroznak.“ Egy másik versben: Tudom a szakács is majd uzsonnát készít — Hát asztalhoz látok, hogy az légyen kész itt. — Ők csak magok isznak, mást nem is kínálnak, — Kik nem oda valók, mind odakinn állnak... Elég legyen mostan: nem mondok egyebet: — Hanem őrizetre tartsatok egy ebet.“ — Egy másik versben: „Nosza vigan menjünk a völgynek halmára — Ha mindjárt bojt van is, nem lészen hal mára, — Elégedjünk meg csak kevés főtt borsóval. — Lészen ahhoz retek, csutora — bor sóval ...“ A halászatról című versében pedig ezt írja: „No halászok menjünk! Itt van már a hajó, — Űljünk be mindnyájan, de úgy ám, hogyha jó . . . Mégis én nem vágyom ennek a halára — Ottan, ahol fölment nagyon a hal ára ... — De a Balatonba, mikor nagy a hullám, — Vajmi sok ember vész, szinte ugyan hull ám.“

Ugyanennek a barokk divatnak az emléke *Édes* Gergely Iramati és Danai című versgyűjteménye is, amely túlnyomó részében játék a szavakkal, játék a versekkel: „Talán valaki ítélet alá vethetne, hogy férfi koromban

is kiadom Enyelgéseimet, — írja Édes Gergely. — De ezeknek csak ezt vetem: Hasznosan enyelegni inkább dicséretes, mint nem.“ — És enyeleg is a legkülönösebb módon. Enyeleg a, e, i, o, ö, u, ü magánhangzókkal: „óh okos, óh nyomorogj, dolgozhoz fontos okon fogj: jót gondolj, jót szólj, sok gonoszoktól oszolj. — így kiki, mint hív szív, mint tisztít is, írni kinyílt mív — Dícsír s így víg hír, nyíl ni, virítani ki-ír.“ — „Bölcs Szörköntöst ölt, örömdhöz több örömet tölts — könnyözönök közt nyögj: jöjjön öröm, könnyörögj. — Úgy kurucul bútt futsz, úgy rút bűn túl kurucul jutsz: — Úgy múlt rút hurutunk s burkusul uccu! futunk!“

E-MAGÁNHANGZÓS VERS.

Eggy nékem mézzel kedveskedett személynek beszéde e bélyegenn. 1787-benn.

Eggy nem rest sereg, eggy tegezés nép: kész eledelre
Eggy méznél édesbb Méhésznek mézet eresztett.
Mellynek eme részét ez edénnyel, egész szeretettel
Eggy lépes-méznél édesbb Édeshez eresztem,
Kérem vegye jelét kedvessenn e szeretetnek.

Erre tett felelet.

Elébb édes étke tegzes tselédednek,
Mellyel kedveskedtél kedves emberednek,
Névvel s szeretettel édes Édesednek,
Mellyben édességét érzem szerelmednek.
Kedves lelkem! ezért én nem egyebemet
Teszem-fel, de éppen heves kebelemet
Vegyed e Versekbenn édes szerelmemet:
Mert fel-tenném értted egész életemet.

(Édes Gergely: Enyelgések.)

Ez persze nem költészet. Ez az, amit Brassai Sámuelek derdumi, jardumi, gungluminak neveztek: játék a hangokkal, szavakkal, a verssel.

Játék volt a szavakkal a régi magyar irodalomban divatos achrosztikon, mezosztikon és telesztikon is. Erre most egy újabbkori példát idézek, amelyen egyszerre mind a hármat megismerhetjük.

A Honderű 1846-ik évfolyamában olvastam a következő hírt:

„F. hó' 11-kén Hymen' rózsalánca egy Teleky-párt kötött együvé. — Gr. Teleky Domokost és Szidóniát. Legyen nászú'k' rózsája hervadatlan és tövistelen! A nászpár' egybekelési ünnepét fiatal költőink' egyike, Bulyovszky Gyula, csinos hymenaionnal üdvözölte, mellyet már csak technikai érdeménél fogva is közlendőnek tartottunk. Az üdvözlővers így hangzik:

Dicsfényel két hon' kebliben világolsz
 Oltárin égnék szűd' lángérezeti,
 Mindkettőért egyenlőn él szerelmed ;
 Olthatatlanul éljen! Neked virul
 Koszorút hon s arádnak keble fon !
 Oh bár a két hont egybeforrva látni
 Szent ómen lenne: szűtök' uniója !

(Honderű, 1846. II. 399.)

Itt a sorkezdőbetűk *Domokos*, a középbetűk *Teleky*, a sorvégzőbetűk *Szidónia* nevet adnak.

És játék a szavakkal az anagramma, amikor egy szó betűinek felcseréléséből más szó alakul.

Ilyen játék Sebestyén Gábor álmatlan könyvecskéje is (kézirat), amelyben Bartakovics Béla egri érsek nevéből kétszázhatvannégy anagramma olvasható (*Való-*

ban ritka becs. — Borcsa, te bivalka. — A csirke volt abba. — Vak csibe tarlóba stb. (1. bővebben. M. Régiségek és furcsaságok c. munkám II. kötet 141—144. 1.). — Ugyancsak álmatlanság ellen, helyesebben: miatt írta egy álnév mögé rejtőző, ma is élő magasrangú állami hivatalnok a maga mulattató kis füzetét, amelyben olyan mondatokat gyűjtött össze, amelyek előlről is, hátulról is egyformán olvashatók és jelentésük mind a két irányból olvasva ugyanaz.

Munkájának a címe:

„380 visszafordítható mondat — *Indul a kutya s a tyúk aludni* mintájára ... Kigondolta Lápi Pál. Budapest, 1922.“ Az „Előszófélé“-ben az álneves szerző elmondja, hogy álmatlan éjszakáit szokta az efféle mondatok gyártásával megrövidíteni s azért adja ki gyűjteményét nyomtatásban, hogy mások multságára és szórakoztatására is szolgáljanak, s másrészt bizonyosságát adja annak, hogy a magyar nyelv minden nyelvnél alkalmasabb a szójátékokra. „Nem hiszem, — írja Lápi Pál, — hogy bármelyik más nyelvvél meg lehessen ezt a játékot csinálni, ilyen gazdag változatban bizonyára nem.“ Szerző beismeri, hogy formailag és értelmileg nem mindenik mondata tökéletes... „Aki megkísérli, hogy újabb mondatokat csináljon, rá fog jönni, hogy nem olyan könnyű, mint amilyennek látszik.“

Bemutatunk néhányat *Lápi Pál*, visszafelé is *Lápi Pál* mondataiból:

A' baj, avas a vaj abba. — A baji harsonáddal aszódi zsidó szalad Dánosra hijába. — Ad balatoni tinót a labda. — A délibábi Léda. — Ah, tán nátha? — A Kabai fia baka. — Akkor sebes rokka. — Akóból kitelik lóboka. — E Béla ese a lébe. — Egeres alatt az Attala serege. —

E Keleti Pál lápi telke. — Életem Ételé. — Gyáli Pepi lány- — Legelső ős legel. — Letéve szék, kész e vétel. — Levelemet szerelemmel eresztem el, evvel. — Lotár erőt e tetőre rátol. — Nála tószag aggasztó talán? — Sokáig él Légi Ákos. — Som Ede mos. — Szép Icíg alagi cipész. — Te pék, láttál képet? — Tomori lenyeli romot. — Tüszős ősz út. — Véres e rév. — Lőb, él a gyár trágyaléből? — Kitűnő vőt rokonok orrtövön ütik. — Netti som levével mos itten. — No, rálehel Áron.

Aki a szójátékok iránt még bővebben érdeklődik, vegye elő a régi és új vicclapokat, számos szójátékváltozatot fog találni bennük.

H Í D O N M E G Y Ü N K , T U D O D - E ?

NYERGESÚJFALUSI TEMETŐ abban különbözik az alföldi temetőktől, hogy itt nem fakereszt vagy faragott kopjafa áll a sír végén a halott fejénél, hanem díszesen csiszolt márvány sírkő, aranyozott betűkkel, akár szegény, akár gazdag ember az, aki alatta fekszik. Szép vörös piznicei, vagy barnáspiros tardosi márvány, a Gerecse környékének gyönyörű kövei sorakoznak itt egymás után. Sokan még életükben megveszik a bányában a márványlapot s ízlésüknek megfelelően kifaragztatják keresztalakra (vagy széles félköralakban csúcsosodó lapos oszlopra), s a fakeresztet, amelyet temetés alkalmával szoktak a friss sírhant fölé dugni, hamarosan felváltja a szép, piros, barnaeres, életszínű márványsírkő.

Itt bolyongtam egyszer e márványerdőben zörgőlevelű fák alatt s a sejtelmes nessel teli, borzongató temetői csendet csak a sárgarigó hetyke rikoltozása zavarta néha. S amint a sírdombokat kerülgetve lépegettem a süpedő talajban, egyszerre hirtelen eszembe jutott gyermekkorom egyik legmaradandóbb hangulatélménye. Takta-szadán, a súlyommal benőtt, kákával, sással szegélyezett, lomhavízű Takta-folyó partján egy forró nyári alkonyaton a vízben úszkáló békákat, piócákat, bogarakat lestem, a toronyban halottnak harangoztak s az utca felől jajveszékélő elnyújtott keserves énekszó hallatszott:

Hídon megyünk, tudod-e?

A Pista sógor háza előtt megyünk, tudod-e?

a tudod-e-t a keservesen visító asszonyi hanggal együtt refrainszerűen énekelte az egész halotti gyülekezet. Borzalmasan hatott ennek a halott férjével beszélgető asszonynak fáradt, félőrült sikoltozása s a kórus infernális züm-mögése. Dermedten hallgattam a széles, mozdulatlan, álmos csendben az egyre távolodó és halkuló, ugyanabban a daliamban énekelt kérdő feljajdulásokat, míg végre a temető felől fölhangzott a kántor s utána az egész gyülekezet szakadozott éneklése:

Nincs már szívem félelmére,

Nézni sírom jenekére . . .

*

Valamikor úri temetéseken is divatban volt, ma már csak a népnél szokásos a halott verses búcsúztatása. A tizennyolcadik században a nagyurak felett tartott prédikációkat ki is nyomatták s e századból sokszáz prédikáció maradt reánk, amelyben a prédikátor ékesszólásának minden erejét-ijsszeszedve, méltatja a megboldogult nagyúrnak az összes nagy es-nemes emberi erényekkel ékeskedő életét. A prédikáció végén pedig azok a verses búcsúztatók olvashatók, amelyeket még nem a kántor, hanem maga a prédikátor írt, — amelyekben az asszony, a gyermekek, barátok, cselédek, zsellérek stb. búcsúznak a halott nagyúrtól, vagy a halott búcsúzik ezektől. Nagyvárad Várady Zsigmond uram, akit 1730-ban temettek Deésen, a temetésen a prédikáció végén a prédikátor közvetítésével elbúcsúzik patrónus uraitól, Losonci Bánffy György, Nemes Doboka vármegye főispánjától, Csicsó Keresztúri Torma

Miklós uramtól, édes gyermekeitől, kedves vejeitől, menyétől, unokáitól, mostoha gyermekeitől, a vármegye és Deés városa nemes tanácsától és mindenrendi tagjaitól, cselédjeitől és jobbágyaitól, valamint a temetésen jelenlevő hallgatóktól is. Váradi Krisztina asszony önegységát 1746-ban Kolozsvárott temették el, kinek nevében a prédikátor így búcsúzik el öccse asszonyától, Apor Lázár hites párjától:

*Kedves öcsémasszony atyafiságodat
Fizesse meg Isten, és nagy jószágodat:
Ne borítsa gyászos homályba napodat,
Míg elvégzed földi pályafutásodat.*

Rhédei Éva kisasszony pedig, az „elhervadott virágszál“ 1751-ben a „Flos Fuerat Florens, Florem Fortuna Fefellit“ mintájára v-betűs alliterációval ilyképen búcsúzik:

*Virág Valék, Vidám Voltam Virágzásban,
Virágzásom Vala Vidult Virradásban,
Virágoktól Vagyok Véletlen Válásban,
Végemen Virágok Vágnak Változásban.*

A tizenennyolcadik században a magyar vallásos költészetnek uralkodó műfaja volt a siratóköltészet, amelyet több-kevesebb sikerrel művelt az egész protestáns papság.

Ezeknek a régi siratóknak az emléke maradt fenn azokban az — úgylátszik — régi eredetű népi énekekben, amelyekben a halott vesz búcsút a földön maradt kedveseitől, vagy az ittmaradottak búcsúznak el szép sorjában a halottaktól. A búcsúztató énekek legnagyobb részét vagy talán valamennyit a prédikátorok, meg a kántorok írták a ré-

gebbsi időkben és ezek talán a nép száján is megéltek, fennmaradtak, apáról-fiúra szálltak, — legalább az én megfigyelésem szerint a nép ajkán még élő búcsúztató- és siratóénekek legnagyobb része ilyen kántorvers eredetű —, de van sok egyszerű, primitív sirató is, amelyekben magasabb kulturáltságnak semmi nyoma sincs.

Néhány évvel ezelőtt, mint az egyik néplap szerkesztője, e sorok írója pályázatot hirdetett, melyben lapjának olvasóit a népies búcsúztatók összegyűjtésére és beküldésére szólította fel. A pályázatra váratlanul nagy anyag érkezett be, amelynek legnagyobb része kántorversek közismert szólamait, a halállal kapcsolatos általános szentenciákat ismétli, költőietlenül, laposan, de rímes sorokban, egy része az egyes vidékeken általánosabban használt temetési énekeket közli, de akad közöttük néhány teljesen egyszerű, igazi népies siratóéneke is. Volt olyan pályamunka, amely hatalmas vaskos kötetben egy egyszerű falusi magyarnak a gyűjtését tartalmazta, kézírással, — ákombákomokkal, szarkalábtűkkel teleírt kötet, eleitől végig temetési énekek, búcsúztatók és siratok, — sajnos azonban nem népköltészeti, hanem fűzfaköltészeti eredetűek.

Ma, amikor a falu népének dilettáns művészete iránt oly nagy az érdeklődés, amikor a falu verselő poétáit (kiknek száma légió), egyre-másra fedezik fel és halmozzák el meg nem érdemelt dicséretekkel, soha nem teljesülő ábrándokat ébresztve bennük, — talán érdekes lesz, ha futólagos pillantást vetünk a népi költészetnek erre az ágára is, amelyben a nép költői tehetsége őszintebben és hamisítatlanabban jelenik meg, mint azokban a versekben, amelyeket a falu poétája az újság számára költ.

A rendelkezésre álló anyag legnagyobb része a halotti énekek és búcsúztatók ismert, ezerszer elismételt sablonos

frázisait ismétli: „A bánat árja szívemet átjárja“, — „fáradt testem porsátora, — széthull a halál fagyos kebelén, — megcsalt a kétszínű remény“, — „Az idő vasfoga mindent megemészt, — Csak úgy a jó gazdát, mint a szegényt“, — „Földi éltünk vészterhes határa“, — „A sír sötét ölén“, — „Por és hamu leszek“. Van olyan fűzfapoéma köztük, amely azt írja, hogy „Hasztalan a könnyek tengere, — Nincs a sírnak nincsen óvszere, — Bár a hű férjszív meghasad, — Halál és sír hideg marad“.

A töméntelen sok, többé-kevésbé sikerült búcsúztató és sirató mellett a következő három érdemes közlésre. Az elsőt egy zalapálfalui lakos jegyezte fel, aki azt írja mellé, hogy „én még amikor kislány voltam, hallottam lent Borsodban e dalokat, vagyis énekeket. Az egyiket egy feleség a férj koporsójánál, az utóbbit pedig egy leány a kedvesének a koporsójánál énekelte“. Az első így hangzik:

*Kon-dás vó-tál, ju-hász vó-tál
E-lől-já-ró vó-tál,
Ha el kész-tél fu-ru-jál-ni
Tri-li-li-li-li-li.*

És a másik így hangzik:

*Jaj, Pesta, Pesta,
Jaj, de itt hagytál.
Sose felejttem el
Azt a kedves szódat
Amikor kérdezted:
Marcso, mi van a kötődben?
Hát bi-bi-bisalma.*

Egy másik tiszta népiesnek látszó búcsúztató, amelyet az „Óh édes Megváltóm“ dallamára kell énekelni, így szól:

*Eljöttem én Tétről
 Sopron vármegyébe,
 Barackot árulni
 Szováti községbe,
 De hirtelen jött a
 Halálnak kaszája
 Lecsapott engem a
 Szitta pajtájában.
 Kedves jó asszonyim . . .
 Kik hozzám jöttetek,
 Kik tőlem oly sokszor
 Barackot vettetek
 Én most már elmegyek
 Az Isten veletek
 Kordém szamarastól
 Légyen a tietek.*

Hogy ez népköltészeti termék-e, vagy népieskedő műdal, az talán sohasem fog kiderülni, de lehet egyszerű ember lelkéből fakadt naiv sóhajtás.

Egy Nagy István nevezetű perkupái polgár leírja a falubeli csordás halálát. „Ki is terítették a csordást annak rendje és módja szerint. A falubeli asszonyok elmentek meglátogatni a halottat s feltűnt nekik, hogy az asszony nem siratta az urát. Valaki azután megsúgta az asszonynak, hogy a halottat siratni szokás, volt is azután siránkozás rogyásig. Először is a Bodri kutyához fordult az asszony, amely a terítő alatt nyújtózkodott: „Jaj, menj ki Bodri, ne bolondozz, hisz nem látod, hogy halva fekszik a te kedves gazdád, aki nem is volt gazdád, hanem olyan, mint a saját édesapád. Jaj, Andriiiiis. Ki fogja már a legényekkel dalolgatni, hogy keress annyit mindenkor, kit

megigyunk ilyenkor.“ — „Jaj, Andris, Andriiiiiis, ugyan ki is beszélt rá, hogy ilyen hamar itt hagyjál. Hiszen te holtig csordás lehettél volna Perkupán.“ — Ez a történet — írja Nagy István — ezelőtt körülbelül harminc évvel történt. Én csak másoktól hallottam, hogy így történt. Leír aztán egy-két évvel azelőtti temetést, amelyen az özvegy a koporsó után így siránkozott: „Jaj, kit visznek itt, — kit visznek itt, — jaj itt viszik a falu elejít, jaj kinek harangoznak itt.“

*

Nem éppen vidám téma, de azért valahogy a legszomorúbb siratónál is meghatódottan és elnézően mosolyodunk el ezeknek az egyszerű, őszinte siratóknak az olvasása közben. Azok a népies sírfeliratok jutnak eszünkbe, amilyenek hatása alatt új költői műfaj született, a nevető fejfák műfaja, amelyből oly sok maradt fenn, — de — és nem kár értük — bizonyára annál több is merült el a feledés homályában.

AHOGY ÍRUNK ÉS AHOGY BESZÉLÜNK

ÁLUNK CSOKONAIVAL KAPCSOLATBAN él az az anekdota, hogy fogadásból felkötött állal átment Debrecen piacán s útközben minden ismerőse megállította, javasolván neki valamit fogfájás ellen. Csokonai megnyerte a fogadást, mert neki volt igaza: a legtöbb ember azt hiszi magáról, hogy ért a gyógyítás tudományához. Majdnem mindenki orvos.

Ha majdnem mindenki orvos, a majdnem elhagyásával a legkategorikusabban meg lehet állapítani azt, hogy mindenki nyelvész. Nemcsak a grammatika tanárai, vagy más, egyetemet végzett lateinerek, hanem a legegyszerűbb falusi emberek is ki szokták igazítani egymás beszédét, — nyelvhelyesség szempontjából. Mégpedig nemcsak a magyartalanságokat és a nyelvtani hibákat veszik észre, hanem a kiejtésbeli szokatlan árnyalatokat is. Egy alkalommal egy bajóti asszonnyal beszélgettem gyümölcsvásárlás közben s feltűnt nekem érdekes í-ző nyelvjárása. Kérdeztem tőle egyes szavakat, hogyan mondják az ő falujukban, nyelvészeti „diskusszióba“ bocsátkoztam vele s amikor végül azt kérdeztem, észreveszi-e az én kiejtésemen, hogy én másként beszélek, mint ő, azt válaszolta, hogy igen, sőt ő is tud így beszélni, megtanulta a városban, de amikor hazament és városi kiejtéssel kezdett beszélni, í-ző alakok helyett é-s alakokat használt (szíp helyett

szép-et, vetís helyett vetés-t mondott) — a barátnői rászóltak: ugyan ne „moderáld“ már annyira magad, beszélj rendesen.

Nagyon sok olyan barátom van, aki kávéházi beszélgetés közben, a lényegtől eltekintve, egyszerre belekapaszkodik valakinek a szófűzésébe vagy szóhasználatába és nyelvészeti térre tereli a politikai vagy irodalmi megbeszélést, makacsul ragaszkodva ahhoz, hogy csak az általa használt szórend és szófűzés a helyes, míg a másik magyartalan. Egyik barátom a várjál, kérjél, menjél, jöjjél alakokat üldözte állandóan s vége volt minden egyéb irányú beszélgetésnek, ha jelenlétében valaki véletlenül ezeket az ige-alakokat ejtette ki, mert ő menten lecsapott s előadást tartott arról, hogy ezek az alakok a germanizmus jegyében fogant alakok. És nem lehetett meggyőzni arról, hogy a német nyelv a kérjél, várjál ige-alakok kialakulására semmi hatással nem lehetett, ezek belső analogiás alakulások, a várj, kérj szigorú parancsoló alakokkal szemben egyszerű parancsolómódi, vagy felszólító-módi alakok. Ezeket az alakokat használja az anya gyermekével szemben, amikor gyöngéden beszél vele.

De nem a nyelv helyességéről akarok én most itt beszélni. A nyelvhelyesség vitás kérdéseit kitűnően elintézi az Akadémia Magyarosan című folyóirata és több írotársunk a napilapokban. Nem baj, ha néha egy kicsit túlzásba mennek is a hibák vagy vélt hibák megrovásában; az a fontos, hogy sok hibás szólásnak vagy szóhasználatnak a kiemelésével, nyelvhelyességi szempontból óvatosságra és nagyobb gondosságra intik az írókat és tudósokat.

A legtöbb ember azt hiszi, hogy úgy ír, ahogy beszél, azaz a szavakat pontosan úgy ejti ki, ahogy leírja őket.

Magyar
1788-dik
Nro.

Merkurius
Eltendőben.
2.

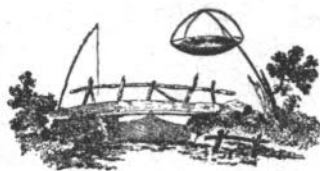
A Róm. Csaf. és Apof. Kir. Pils. külömb engedelmevel.

Pfö, Stombaton Oßobernek 11-dik Napján.

— ---- & utriusq; in pæcordia utrus.

Sokféle az Ember, fok természeté-is.
Sok hajlandósága, érekenysége-is.
Egynek a' Pap tetizik, másnak a' Papné-is,
E-nnek hegyke, amaz gyüölöl ártatlant-is.

Bétsiben tétetett közönsegeés egy a' mult *Augyftusnak* 12 napjáról költ Felsőges parantsolat, a' mellynek foglalattja az: A' melly házas Szemeiyeek egymától el-válni, és házaság kücletét bírói végtesé lital fel-bontani kívánják, szükséges hogy azok *imo*: Peröket azon Torvény-ček cötöt, a' melly alatt a' Házasok vagynak, kezdjék, folytasák, és végez-
zek. *2do*, a' Torvényček rendeljen azonnal *hivatali közelegeté* egy érdemes jó lelki Prokátort, a' ki öfve munkálkodjon annak a' réznek Prokátoraival, a' ki ellen kércik az el-válás. *3do* A' Pro-

MAGYAR ÚJSÁG,

melly
Magyar, és Erdély Országban,
a' Mezeigazdaságot, és Szorgalmatoftágot
vetköyözt.

Tüennegyedik Darab.

Költ Bétsiben Sz. György-Havának
(Aprilisnek) 11-dik napján 1796-án. Eltendőben.

Gazdaságból Tudóstafók különtfele Környékekből.

Magyar Osfalgból.

A földi-bodának ki-puittatásánál, a' *Magyar Hirmondónak* sokk darabiban már egy *Tudóstafó* készített; azon *Tudóstafó* a' *Mezeigazdaság* Nyolcsodik Darabjában is közönlgetett tétetett; kö-sztöltetek melly ugyan azon tárgyról a' *Magyar Hirmondó* hoz áttallott háson *Leveick*, mellyek új bizonyítást annak, hogy a' Magyar
Nem-

Indált BETSBÖL Szombaton 9. Jún. 1787.

A F. T. és K. Birodalombéli elegyes hírek.

MASODIK JÓSEF, a' mi édes hazánk édes atyja, a' maga hófiszas, és szerenés útazása után, kívánt egésésgben, minden követéivel edgyűrt a' mult hónapnak 29-dikén *Lembergbe* visszafut-
ván, ezen folyó hónapnak 16-dikára a' *Bánya Váro-sokra* Seimetre és Körmöztre váratik; 24-dikre *Bétsibe*, hogy még a' *Pettusi nyári tábornál* meg-jelenes-
sék. — *Abban munkálódnak némelyiek*, hogy a' *Bétsi, Körmözi és Günsburgi Bányá-Táblák*on kivül, minden eddig volt *Bánya-Táblák* el-*öröklésének*.

A'
KIRÁLYI FELSÉG'
ENGEDELMÉVEL.

Költ Bétsiben, Szent Jakab-Havának (Július-
nak) 10-dik napján, 1792.

B e t s i .

Koronás Magyar Király és Királyné ö Felsőgeeknek. *Frankfurtba* való be-menetelek, ezen folyó Július hónapnak 11-dikére: *Prad-gában* lejendő meg-koronáztatások pedig a'

Pedig nem így van. Senki sem beszél úgy, ahogy a szavakat betűkkel lejegyzik, mert a kiejtéskor a szomszédos hangok átalakító hatással vannak egymásra. Azt írjuk, hogy látja, tudja, mondja, éljen és ha ezeket a szavakat hangosan elolvassuk, azt mondjuk, hogy láttya, tuggya, mongya, éllyen stb. A mi mai helyesírásunk ugyanis etimológikus, azaz szóelemző helyesírás és a ragozott alakokat úgy írja le, ahogy a szavak és ragok egymáshoz tapadnak, tekintet nélkül a kiejtésre. Ezért igen sok ember, nemcsak a kis iskolázottságú, falusi magyar, hanem sok nagyműveltségű, egyetemet végzett ember sem tud helyesen írni. Elfelejtette az iskolában kitűnően megtanult helyesírást s amikor a látja, tudja, sőt hidje-higgye alakokat le kell írnia, rászalad a keze a kiejtés szerinti írásra. Ismerek olyan úriembert, aki egy képes levelezőlapot nem mer komolyan megírni, szándékosan Göre Gábor-féle helyesírással ír, hogy az esetleges helyesírási hibákat is tréfának tekintse a címzett.

Nálunk a helyesírás régen kiejtés szerinti volt. A kódexek és az első nyomtatott könyvek ilyen kiejtés szerinti, fonetikus helyesírással írtak s ez a fonetikus helyesírás szinte kivétel nélküli volt a XVII. század közepéig, ezzel a helyesírással írt tudós és laikus, katolikus és református egyaránt. 1645-ben azonban megjelent Geleji Katona Istvánnak a Magyar Grammatikátskája, amely szakít a hagyományokkal, rámutat a kiejtés szerinti helyesírás következetlenségére és azt ajánlja, hogy az akarattya, parancsolattya, módgya, láttya, tudgya stb. alakok helyett írják az akaratja, parancsolatja, módja, látja, tudja stb. alakokat, mert hiszen más mássalhangzó után is j-s alakokat használnak: kalapja, harapja, gágogja, lakja. Az ő helyesírási javaslatát azonban a XVII. században még csak

szórványosan fogadták el s magyar nyomtatványok továbbra is általában a régi kiejtés szerinti helyesírás szerint jelentek meg. Geleji Katona István után egy másik jelentékeny grammatikus, Tsétsi János a maga helyesírási értekezésében, mely a Párizz-Pápai-féle szótár első, 1708-i kiadásához kötve jelent meg, ugyancsak ezt az etimológikus helyesírást ajánlotta s ezt a helyesírást két református nyomda, a debreceni és a kolozsvári nyomda elfogadta, a katolikus egyházi nyomdák azonban továbbra is ragaszkodtak a régi, hagyományos helyesíráshoz, annál is inkább, mert Pereszlényi Pál jezsuita tudós a katolikus iskolák számára írt grammatikájában Pázmány Péter és Káldi György tekintélyére hivatkozva, továbbra is a hagyományos látya, tudgya, akarrattya, módgya alakok írását javasolta.

Ez a helyesírási megoszlás a felekezeti nyomdák között a XVIII. században egész a Révai Miklós fellépéséig tartott, aki, bár maga is katolikus szerzetes volt, helytelennek tartotta a helyesírásba felekezeti szempontok bevitelét és miután meggyőződött az etimológiai helyesírás tökéletesebb voltáról, grammatikai műveiben és egyéb kiadványaiban már az eddig csak a reformátusoktól használt elemző, etimológiai helyesírást alkalmazta (látja). A református és katolikus helyesírás (ahogy még száz évvel ezelőtt is nevezték a két helyesírást), közötti különbség azonban még a múlt század első évtizedeiben megvolt s csak az ipszilonisták és jotisták háborúja vetett a kétféleségnek véget, amikor is, mint tudjuk, a jotisták győztek. Verseghy Ferenc, aki makacsul ragaszkodott a régi, hagyományos, kiejtés szerinti helyesíráshoz, a vitában alul maradt.

Tehát nem úgy írunk, ahogy beszélünk, azaz nem úgy beszélünk, ahogy írunk. És ez az eltérés az írás és kiejtés

között nemcsak az említett alakokban van meg. A Szeged-vidéki ember, ha nyomtatott szöveget olvas, a zárt rövid e-k helyén ö-t olvas (fel helyett föl-t, per helyett pör-t, csepp helyett csöpp-et, ember helyett embör-t), hiába látja a szeme a nyomtatott vagy írott szövegben az e betűt, kiejtés közben ö-re szalad a szája. A Szatmár-vidéki magyar pedig az é hangok helyett olvas í-t (szép helyett szíp-et, vég helyett víg-et, néz helyett níz-t). Viszont, ha szavait írásba foglalja, már az irodalmi kiejtés szerint írja le az ö-s és í-s tájnyelvi alakokat. Mint ahogy a dunántúli ember is heles-t mond, de helyes-t ír.

Az irodalmi nyelv nem minden korban volt a ma használt e-ző nyelvjárás. A könyvnyomtatás első negyedszázadában Magyarországon az í-ző nyelvjárás volt az irodalom nyelve (szíp, níz). Ilyen irodalmi nyelven jelentek meg például Sylvester János bibliafordítása, Komjáthi Benedek Szent Pál-fordításának egy része, Gálszécsi István könyvei. Sylvester bibliája (1541) után az í-ző nyelvjárás az irodalomban teljesen kiment a divatból és ezután az e-ző és ö-ző nyelvjárások harcoltak egymással, míg végre a század végén Károlyi Gáspár bibliafordítása a református irodalomban, Telegdi István tekintélye a katolikus irodalomban végleges diadalra juttatta az e-ző nyelvjárást. Ettől kezdve az irodalmi nyelvben, nyomtatott művekben az í-ző és ö-ző nyelvjárás legfeljebb szórványosan fordul elő, mert a tanult tanító mesterek, akármilyen vidékről valók voltak is és akármilyen nyelvjárású vidéken tanítottak is, mindig az e-ző nyelvjáráson tanítottak írni és olvasni.

A magyar nyelvben az egyes nyelvjárások között nincs olyan eltérés, mint például a német nyelvjárások között. A szász és a tengerparti német nem érti egymás beszédét.

Sőt a nálunk betelepült németek, akiket tévesen közös összefoglaló névvel sváboknak szokás nevezni, szintén nem értik meg egymást s azt mondják — magam nem ellenőriztem —, hogy a tati és a nagymarosi németek nem értik meg egymás beszédét, aminek az a magyarázata, hogy ezek a Német Birodalomnak más-más nyelvterületéről vándoroltak be. S bár a németeknél igen nagy eltérések vannak a különböző nyelvjárások között, valamennyien ugyanazt az irodalmi nyelvet használják írásban, e tekintetben nincs különbség közöttük. Valamennyien ugyanazt a Luther által megteremtett egységes nyelvet tartják az irodalom nyelvének s az egymástól legtávolabb álló nyelvjárási vidékeken is ugyanazokat az énekeskönyveket használják, de ha egyik nyelvjárási vidékről való ember a másiknak a maga kiejtésével olvassa fel az irodalmi nyelven írott szöveget, a másik nyelvjárási vidékről való német ember már nem érti meg.

Íme tehát, nem úgy beszélünk, ahogy írunk és nem úgy írunk, ahogy beszélünk.

RÉGI ÍRÁSOK ÉS FALUSI LEVELEK

ÖRTÉNETILEG A MAGYAR IRODALMI STÍLUS fejlődésében négy főkorszakot különböztethetünk meg: I. A Halotti beszédétől, a legelső fennmaradt magyar nyelvemléktől a mohácsi vészig. Ez a kor a kódexek kora, amelynek főjellemvonása a középkori vallásos latin irodalom stílusformáinak és hangulatainak utánzása, a magyar nyelvnek új gondolatformákhoz eröltetése, amivel együtt járt latinos szerkezetek átvétele. Íme, egy példa, mai helyesírással átírva:

Harmad tanúságunk léssen szűz szent Chalárának dücsőséges kimúlásának örvendetes voltából. Mikoron halálos ágyában esött volna Krisztus Jézus Szent születetinek napján, mikoron mindenek az veternyére mentenek volna, csak önnön maga marada, ki nagy bánattal, hozzá jöve az édes, aranyos Jézus és megvigasztalá az ő szerelmes szolgáló leányát és annyira megerősíté, hogy mikoron tizenheted napiglan éhen-szomjan volna, semmi nehézségöt nem érozne, de inkább egyebeket is biztat vala, hogy gyorsak lennének az úr Istennek és asszonyunk Szűz Máriának szent szolgatjában. Mikoron azért az éjféli kor eljött volna, íme szemlátomást nagy sok sereg szűzek bejövének az cellában, kik között egyik mind az többit felülmúlja vala ékességgel és szépséggel, hogy még az setét éjét is világossá változtatta vala. Ez kedég vala az édes irgalmasságnak szent szüléje, mennyországnak királyné asszonya, szűzeknek virága és Isten fiának szent anyja. És mikoron szűz szent Chaláránöz jött volna, hozzá hajla és megápolá ötet. Annak utánna nagy szép palástot hozata és belépödé vele szent Chalárát test szerént és külömb-külömb virágokkal, jó illatú fűvekkel meg ékösölteté az ágyas ház. (Érdy-kódex 472. lap.)

II. A mohácsi véstől Pázmány Péterig. Ez átmeneti korszak a kódexek stílusából a barokk stílusba. Fő jellemző tulajdonsága a népiesség; a népnyelv és az irodalmi nyelv itt alig különbözik egymástól:

Estve három órakort a sok püspökök és pap urak mind udvarhoz ménének. És előállván Fráter György kénccstartó, a többinek orátora lévén, rövid beszéddel szóla a királynak: Felséges urunk, mű vagyunk a lelki pásztorok. Mű nekünk kell vigyáznunk az anyaszentegyházra. Ezekáért kívántuk te felségétől, hogy ide hozatnád az heretneket és megöletnéd, hogy a többi megröttenne és ne kezdenék a római szentegyház ellen tanyítani. De te felséged nem a mű akaratumk és kívánságunk szerént cselekszik: mert itt disputáitaja felséged az heretnek latrot. (Heltai Gáspár: Háló, 1570.)

„Bezzeg igen magagondolatlan vagy: nem hallottad-é közmondásba: agg ebet nem illeti a hintőszekér? Ki ördög vitt rá, hogy kívántad a hintót? Maga sem az apád, sem a jobb apád soha nem járt hintóba.“

„Hők, vizslának jószága, el hova mégy? Vigyen el az ördög. Hátra néze a nemes ember és monda: Hispán, hallod-e, mit mond a pór? Neked ajánlá az ökrét: tied az. Felele az: nem engemet illet, mert nem jókedvűből ajánlá nekem az ökrét. Megbúsult szegény, búsultából műveli.“ (Heltai Gáspár meséiből.)

III. Pázmány Pétertől Kazinczyig. Ez a kor a barokk és rokokó korszaka. Fő jellemvonása stílushatásokra törekvés minden eszközzel, cikornyás képekkel, hasonlatokkal, néha az értelmetlenségig teletömött körmondatok, a népiességtől eltávolodás, klasszikus mithológiai képek, idegen, latin, később francia és német minták után színező elemek átvétele.

... Ez könyvbeli olvasáshoz oly haszonhozó munkálkodás kívántatnék, hogy ez innen gyűjtögethető ámbra pézma balsamum kenetnek gyönyörűségessé illatját s mindennemű fűszerszámoknak velős gyomorerosító használatját szagát a közöttök sétikáló s járdogáló személy, maga is szagolhatná s másokkal is szagoltathatna mindenkor magában. De hijában, a ki szerezsen, ugyan szerezsen az, annyi szappant nem vesztegethetnek, mosogathatnak reája,

hogy feketesége fejérséggé változzék bőrinek, s csak úgy is ragadnak s akadnak ez könyvnek intési, tanítási, oktatási szívébe, elméjébe, mint a tövis, a bojtortján és a csipke ragadhat, akadhat az igen megaszott száraz tőkben. A hol a csacsogó szajkó, terescselő szarka, szökdöcsölő czínege, ugrázoló buja veréb természetű vizsgapurdi asszonyok szájába zabolát vetegető s életek dorgáló feddő íráshelyek fordulhatnak ez könyvnek rendiben elő, leginkább mindenek csak azokat tudják, az helyeket, s asszonyok természeti-ben való fakadékokat, szemölcsöket, nyelvek... hegyével feszegetni, mintha a feszegetőknek is nem volna elégséges sóbálványok eleikbe ott gördítve, a kit a nyelveknek megveszett izi helyére hozásával nyalogathatnának, s hintegethetnék is természet viszketeget, s rihes erkölcsöknek terjedező fenéjét a porával mind császarak, királyok, zászlós urak, papi rendek, hadakozó állapotbeli vezérek, hadnagyok, kereskedő emberek, nagy asszonyok, nemes és közrendbeli asszony állatok, özvegyek, atyák, anyák, fiak, leányok, szolgák és szolgálók, dajkák, orvosok, tanítómesterek, vének, ifjak, serdülő inasok és egyebek érthetik s vehetik eszekben, hogy ez a szép Fejedelmi óra koczogdogál nékik minden illetlenségeknek távoztatásával hivataljokban igazán és kelletiképen való eljárásokra. (Rimay J. Allamiratai és levelezése. Kiadta Ipolyi A. 330—331. lap.)

Kényszerített örömmel és erőltetett vígsággal, azonban mint egy istenasszony felséges és kimért lépésekkel, elejében sétált kedves házi keresztje, az, a ki reggel ijesztő Medúza fővel, s mint egy erdei Nympha könnyű öltözettel rohant ki a szobából, most, mint páncélba szorítva, megmerevedett derékka, szorgosan öszveszedett, és öszvegyengetett hajszálakkal lassan lépett. Előtte ment a szagosító párák fellege, mint ambrózia-gőzölgések Vénus előtt, látszott magának, hogy minden hajfodor között, minden ruhája ráncában egy-egy Cupido rejtezett célozó nyilaival. Győzedelmeskedő szemekkel tekintett férjére, és mintegy mondani látszott: Melly szerencse, hogy én tiéd vagyok! (Kármán József: A módi.)

IV. A XIX. század, amely alakitanilag, sőt mondattanilag is teljesen egységesnek vehető (eltekintve a körmondatok időnkénti túltengésétől), bár stilisztikailag széteső, mert ez a korszak már a nagy írói egyéniségek kora, az írói egyéniségét pedig gondolatain és tárgymegválasztásán kívül nyelvi kifejezési formáinak eredetisége adja meg.

A XV. és XVI. században még nagy a különbség az egyes írók művei között, nyelvjárási, hangtani, alaktani és mondattani tekintetben is, a XVII. században talán Károlyi Gáspár, talán Pázmány Péter hatása alatt — a kettő nyelve között nyelvjárási különbség nincsen — az irodalmi nyelvben a nyelvjárási különbségek teljesen megszűnnek és ettől kezdve már az irodalomban alig találkozunk a mai irodalmi nyelvtől eltérő nyelvjárási szövegekkel. Mindezekben a korszakokban voltak kiemelkedő és nagyhatású stiliszták. Az irodalmi nyelv őstörténetében, a Halotti Beszédben, a kódexekben oly tökéletes szép magyar stílust figyelhetünk meg, amely semmivel sem marad hátrább későbbi korok stílusánál s mindenesetre felette áll a XVI. század irodalmi termékei legnagyobb része stílusának. A XVI. század legnagyobb stilisztája Heltai Gáspár, bár stílusában tagadhatatlanul sok az idegenszerűség: a germanizmus. A barokk kor legtökéletesebb írója Pázmány Péter, a rokokóé pedig Faludi Ferenc. Mindezek mellett a nagy stiliszták mellett állandóan találkozunk „dadogókkal“, akik homályosak, szétfolyók, összefüggéstelenek és erőtlenek. Tehát minden korban megvolt — rossz íróknál — a stílus válsága, amely miatt a magyar stílust nem fenyegette s nem is következett be a végveszedelem, amit egyébként idegen elemeknek s formáknak a nyelvbe betolakodása nélkül elképzelni is bajos.

A NÉPNYELV szempontjából is vizsgálat tárgyává kell tennünk a magyar stílus kérdését, hogy tisztán lássuk, történetik-e a magyar nyelven, vagy stíluson olyan elválkozás, amelyet válságosnak, végzetesnek tekinthetünk?

Az irodalmi nyelv és a népnyelv két különböző nyelv, amióta az irodalmi nyelv elvált a népnyelvtől. Ha nem oly

nagy is a különbség a magyar irodalmi nyelv és nyelvjárások között, mint a németben, mégis könnyen észrevehető. Nálunk általában azt hiszik, hogy a magyar írás fonetikus írás, amely nem tér el oly mértékben a beszélt, kiejtett nyelvtől, mint a francia vagy az angol, ez azonban tévedés, mert a mi írásunk is elsősorban csak a magánhangzók írásában fonetikus, még az irodalmi nyelvben is, a tájnyelvet beszélő írónál pedig a magánhangzók írására sem mondhatjuk, hogy a betű teljesen fedné a kiejtését. A Rábaközben 'volt' helyett azt mondják, hogy 'vuót', 'avval' helyett azt mondják 'avvuo', 'iskolában' helyett 'iskolábo', 'elveheti' helyett 'iéveheti', 'időn' helyett 'üdüönn', 'előbb' helyett 'elüöbb', 'és' helyett 'iés'. A szegedi ember 'szegény' helyett 'szögény'-t, 'ember' helyett 'embör'-t, 'édes' helyett 'édös'-t, 'nekem' helyett 'néköm'-öt, 'elment' helyett 'eemönt'-öt, a debreceni ember 'beszél' helyett 'beszíl'-t, 'négyyszer' helyett 'niccer'-t, 'ültetés' helyett 'ütetis'-t, 'féreg' helyett 'fíreg'-et, 'fehér' helyett 'fejír'-et, 'dolgozni' helyett 'daógozni'-t, 'még' helyett 'meég'-et, 'erőszakos' helyett 'ereőszakos'-t mond. A palóc (karancsvidéki) így beszél: 'eccer hun-hunnem, vaót a világao ekkirá, ennek az eggyi szemí mindeé rít, ammás merne mindeé nevetett, vaót neki három fíja, ezekkezeő ja letkissebbik tyizeket esztendeős vaót, a közepseő tyizehat, a letnagyob húsz'. Az udvarhelymegyei székely így beszél: 'Feleségöm, kéncsöm, eressz be ingömöt'. — Nem akarok finomabb fonetikai eltérésekre kiterjeszkedni; ezekből is látható, hogy mily különbség van a magyar, írott s a művelt emberektől beszélt irodalmi nyelv és a beszélt népnyelv között.

De vajjon van-e ilyen különbség a nép beszéde és írása között is? Vajjon a nép a maga tájnyelvét beszéli-e és az

iskolában tanult irodalmi nyelvet használja-e írásában és leveleiben?

Közlök néhány levelet, amelyeket egyik lap szerkesztőségéhez küldtek be. Ami e levelek nyelvét illeti, a legtöbb esetben irodalmi, azonban sokan, különösen öregebbek, akiknél az iskola nyelvreformáló hatása már megszűnt, leveleikben a beszélt tájnyelvet használják. A veszprémidéki például túl nyíltan ejtett e hangjai helyett, amelyek majdnem a-nak hangzanak, á-t ír:

Tek. Szerkesztőség és Kiadóhivatal. November 29-én kültém egy levélát a Tek. Szerkesztőséghez és egy szivás Kérésál fordultam hozzájuk hogy legyenák szivásák a B. A. címét 1899 körüli évákbá volt kovát és mi a címá Budapesten és meg irtam hogy legyenek szivásák kültáni egy cseget mert az enyém elvázet és én nem kabok sémi választ a Tek Szerkesztőségtől Maratok továbbra is egy Hú olvasó.

Egy másik, szintén dunántúli, így ír:

Nagyméltóságú szerkesztőségnek!!

Én özv. S. F.-né szül. B. W. hadikölcsön koldusa Mél alázattal bocsánatér esedezem hogy bátorkodtam Nagyméltóságú szerkesztőséghez folamodni egy nagy kérései engem anak idejében mikor a hadi kölcsön jegyzések léptek fel Magyarországon bele bízattak öreg napjaimra szánt kis összegemet hadikölcsön kötvények vásárlására pocskoltatták velem úgy hogy tíz év multára az öreg napok bekövetkeznek beis következtek 64 éves öreg aszonvagyon munkáságban megtört őszben csavarodot és ime hol tartok jó aszonnyok könyör adományából kis czukorka árusítással tengődöm nyomorgók hurczolom az őszfejem hogy éhen ne pusztuljak keresztén katolikus létemre vasár és ünepnapokon tereken könyörögve kiabálva a járókelőknek hogy pártfogoljanak mert nyomorgóm holvan a 16,000 arankoronám amit munkáságom által becsületes munkáság 30 évi házasságunk után s 6 évi özvegysegemel gyermektelenül reám maradt sok nélkülözései kuporitotam ösze öregnapjaimra szorgalmas munkás férjemmel kis cipész iparban férjem 12 ben meghalt jöt a háborús világ öszeviszaság én nem bírtam a

munkásokat kénytelen voltam kiárusítani és kis összegemet öreg napjaimra elhelyezni én meg alkalmazásba léptem házi teendőkre de nem soká bírtam egyöngültem betegen új munkába voltam kénytelen bele fogni vagyis létérküdés kenyér harccot felveni a valóm mellett ha a kezemből ki nem adom az ország használatára szegén rokonaim gyermekei gondomat viselnék érte öreg napjaimra de ilyen kolduson mit segíthetnek rajtam megőrülök kétségbeesésembe bele fáradok a sírásba munkaképtelené váltam teljesen öreg vagyok tolat ragadni és a Nagyméltóságú szerkesztőséghez folamodni mélalázattal esedezem két ízben már kérvényeztem a hadikölcsön segélt de eredménytelen.

(Aláírás.)

Tekintettes szerkesztőség. Olvastam, hogy a házőrző eb után nem jár adó. Sajnos nálunk csonka Bihar megyében hiába nem jár utána adó, mégis két pengőt fizetnek minden eb után, de még ez már nem ojt nagy baj volna ha a két pengővel megérnék, mikor kifizetjük az ebadót akkor beiratjuk az adókönyvbe külön rublikába és akkor nem telik bele újabb három hónap jön a végrehajtó és foglal ebadó hátrányban, holot már ki van fizetve én nem tudom hányszor kel évente ebadót fizetni.

De már az utólag behajtót ebadót nem tüntetik ki mint ebadót hanem mint együttesen kezelt közadók címén veszik fel.

És az 928 évben történt az én apámál hogy, 1928 évben pedig 2 p 64 f fizetünk mint ebadót és ászit is szintén az adó könyvel tudjuk igazolni, és akkor 1928. XII/29-ikén jön ... végrehajtó foglalni és egytural a zálogtárgyat vini és elárvereztetni hiába mondtuk hogy az adó könyvel tudjuk igazolni ki van fizetve, ő ere ászit mondta sémi köze hozá ha nem fizetünk viteti a zálogtárgyat és elárvereztetni az ebadóba, ere mi kifizetünk 7 p 47 f XII/29 ikén mint ebadó hátrányt a mit egy kis Elismervényel tudunk bizonyítani de ezen ki tüntetetem hogy mibe fizetünk és így akkor mi 1928 évben ebadó címén fizetünk 10 p 11 fiúért holot ez önök szerint nem jár házőrző eb után.

Én igaz hogy kijelentetem már akkor hogy felfogom jelenteni és újságban ki fogom tétetni két esküt jelenlétében, mert már ő maga a végrehajtó nem mer járni mert nagyon goromba módon viselkedik ászit hiszi hogy ő a kis király neki mindent szabad törvényelenes dolgot is cselekedni.

Én elemben kérem a Tekintettes szerkesztőséget hogy méltóztasanak ezen kis ciket közölni az újságban hogy a gazda közönség tudja meg hogy nem a minisztérium a hibás mert eről a Nagyméltóságú szerkesztőséghez fordultam.

tóságu Minisztériumnak nincs tudomása hanem a megbízot személyek között vannak bárány bőrből bujt farkasok és ezek ást lesik hogy mikor van alkalmok elragadni a zsákmányt.

Az ilyen Bárány bőrből bujt farkasokat jó lesz ki irtani mert előbb utób a Bárányok türelme elmúlik és elsőpri őket a boszulya és velők szembe nem alhat meg a pásztor.

Ez kérem nemcsak az én apámal történt meg hanem a többi gazda társaival.

Én nem tudom igazán miért adnak ojan nagy adó könyvet ha nincs rá szükség mert a hátsó lapon ot maradnak a rublikák üresen, az elsőn ki tüntetik hogy mibe menyit kel fizetni de ha be fizeti az adót akkor nem írják ki hogy mibe fizete a gazda, így aztán általános zaklatásnak van kitéve a gazda az adó véget.

Kérem a Tekintetes szerkesztőséget hogy a Nagyméltóságú minisztériumot ere felhívni méltóztasanak.

Tekintetes Szerkesztőség az én elhatározásom végleges — írja egy mezőtúrvidéki polgár — én az ujbarázda lapot nem járatom tovább, még most egyelőre egyet sem, mert az alföldön az adót mindig felfelé srófolják, de hogy a polgároknak menyit baja van, avar nem törődnek, a kukoricza lesült nállunk egyhejt jobban mint máshejen, akik a hatósághoz közelebb voltak azok megfellebbezték, adó le engedésre. 30-án voltak az egész azoknak engedtek de nekünk nem, van ojan a kik fojagodtak, 10 m. mázsás termése lett mégis engedtek, a kik nem fojagodtak, 2, 3, m, mázsás termésre sem engedtek, nekem 6 katasztrális holdon 22 mm. feles lett ebből 11. az enyém. Van itten földmives szövetség, a kamara Elnöke az Elnöke, elhatározták hogy az egész határt feljárják és kérik az adó leengedést, adig vártak, hogy az égett száraz már le volt szedve nagy része és akkor fojagodtak a pénzügyigazgatósághoz mikor késő volt és nem küldtek ki pénzügyi -tiszttviselőt, a jövő félévi adót nem fizeti meg fele sem, a termény ára semmi a kiadáshoz viszonyítva, ipar, és kereskedelmi czik mind magas ezt nem lehet soká birni. én azt nem értem hogy, 72. ezer holdas határu. 28. ezer lakosú várossal, a vezető urak ijjen keveset gondolnak, Száz féle a panasz százféle a szükség, nincs a lapra pénz így nem ál talpra magyar ország, ha csödbe jut a földmives osztáj, még ha tovább esik az élet ára akkor rősz világ lesz, de bezárom levelem azzal hogy, 76. éves vagyok de ijjen adózást még nem értem, Soha a jövedelem nem futja a kiadást nem járatom a lapot. Tisztelettel 1929. január. 7

Ezekben a levelekben az interpunkció és a helyesírás a fő baj. A levélíró nem tanult elég nyelvtant vagy már elfelejtette és azt sem tudja, hogy van mondat, s vannak mellékmondatok, mondatrészek, amelyeket ponttal és vonással kell egymástól elválasztani. A stílussal azonban nincsen baj. Az egyik a maga siralmas panaszát úgy mondja el, hogy kiérzik belőle a zokogás és meg tud hatni, a másik az adó ellen úgy szólal fel levelében, hogy szinte halljuk, amint öklével üti az asztalt. Ezek stílusa primitívségében is erőteljes és kifejező és eléri azt a hatást, amelyet az olvasóban föl akar kelteni.

Falusi emberektől írott levelekből azt a megállapítást szűrhetem le, hogy a stíltehetség, az írókészség nem a tanítás és iskolázás kérdése, hanem a fantáziáé. Vannak tökéletes kalligráfiával, helyesírással és nyelvtanisággal írott levelek, amelyeken meglátszik az erőlködés, hogy mondani valóját ki tudja fejezni s vannak ákom-bákom szarkaláb betűkkel, minden interpunkció nélkül, helyesírási és nyelvtani hibáktól hemzsegő levelek, amelyekben a gondolat mégis szépen és erőteljesen jut kifejezésre. Azok, akiknek ajkáról a magyar népmeséket néhány évtizeddel ezelőtt lejegyeztették, nagyjából nem tudtak írni és olvasni, tehát nem jártak iskolába nyelvtant és stílust tanulni és mégis mennyi stilisztikai szépség jut kifejezésre a nép szépirodalmában.

Stílus szempontjából nincs hiba a népnyelvben, a népnyelv nincs stílusválságban. Ha esetleg egyes nagyhatású tudósok, vagy tankönyvírók stílusa kifogásolható is, ebből nem a magyar nyelv válságára, inkább csak az akadémikus stílus válságára vonhatnánk következtetést. De vajjon a lexikonok és breviáriumok (életrajzok és irodalmi tanulmányok bő szemelvényekkel) roncsoló hatását az irodalmi

stíluson ki lehet-e mutatni? S a kereskedelmi levelezését, amelynél szárazabb, ridegebb stílusréteg nincsen, ha csak az eléggé gyakori bírósági idéző iratokra, adóintésekre nem gondolunk, amelyek stílushatása igazán semmiféle irodalmi munkára sem fogható rá.

Ami az újságíró stílusát illeti, ha itt igazuk van is a kritikusoknak, nem szabad azt a mértéket alkalmazni, mint a hosszú életűnek szánt irodalmi tanulmányokban. Az essay-író az egyszer megírt tanulmányt elteheti fiókjába s napokon, heteken át újra meg újra javíthat rajta, akár megfogadhatja a klasszikus költőnek „nonum praematur in annum“ tanácsát is. De mi lenne, ha az újságíró is eltenné cikkét kilenc évre, hogy akkor nyomassa ki. Igen sokszor örülne, ha nem kilenc év, hanem — különösen lapzárta előtt — kilenc másodperc állana rendelkezésére, hogy még egyszer átolvassa, amit kutyafuttában megírt. Harmincegyven évvel ezelőtt pongyolább volt az újságírás, mint ma s mégis megszülettek Gyulai Pál, Péterfi Jenő, Beöthy Zsolt nagyszerű irodalmi tanulmányai; a „válság“ nem tette tönkre őket.

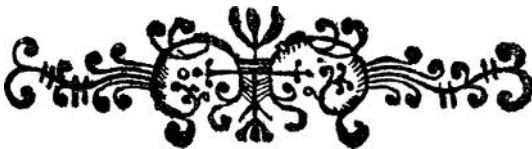
Poéta nascitur. A szép stílus írói tehetség és nem mesterség kérdése. Nincs író, nemcsak Magyarországon, de sehol a világon, aki rendszeres mondattanokból és jelentés-tani tanulmányokból tanult volna meg írni. Sevcsenkó, a kisoroszok legnagyobb költője, London Jack, Gorkij Maxim iskolázatlan írók, akik írni-olvasni is csak felnőtt korukban tanultak meg s mégsem lehet azt mondani rájuk, hogy írásaikkal válságba hozták volna a kisorosz, az angol, vagy a nagyorosz stílust.

BUDAPEST külvárosaiban a szegény munkásnép iskolásgyermekei között az utóbbi években sajtós nyelv-

változást figyeltek meg a tanítók, 'enyém' helyett 'enyimé'-t, 'tiéd' helyett 'tiedé'-t, a 'Kovácsék háza' helyett a 'Kovácsék házuk'-at, 'láthatja' helyett az egyes nyelvjárási vidékeken szokásos 'láthassá'-t, 'önthetjük' helyett 'önt-hessük'-öt, 'volnék' helyett 'volnák'-ot, 'tudnék' helyett 'tudnák'-ot mondanak; (a pesti külvárosi ember nem a 'klinikára' megy, hanem a 'klinikre', 'Szvetenay-utca' helyett 'Szvetena-utca'-t mond). Léptenyomon halljuk a fővárosban is egyszerűbb emberektől: 'a katonák elment', 'hajtsd ki azokat a borjút'-féle népies szerkezeteket, amelyek az irodalmi nyelvben, illetőleg a nyelvtanban mégis csak megkívánt és szükséges logika ellen vétének. A nép ma már talán minden vidéken vét az ikes igék használata ellen és összekeveri az ik-es és ik-telen ragozást: 'eszek, iszok, fürdök' (eszem, iszom, fürdöm helyett), 'egyen, igyon, fürödjön' (egyék, igyék, fürödjék helyett) és 'adjék, menjek, gyűjjék' (adjon, menjen, jöjjön helyett), tehát az igeragozásban lépten-nyomon „hibát“ követ el a grammatikában helyesnek megállapított szabályok ellen. A vonatkozó névmások használatában is gyakori a hiba: 'az a négy ló, akit a múlt héten adtam el a vásárban', — így mondja a nép. Az irodalmi nyelv grammatikája szempontjából mindezek súlyos hibák. A népnyelv grammatikája szempontjából azonban ezek nem hibák s a nyelvészek ezzel szemben nem az a kötelessége, hogy megváltoztassa, kiigazítsa, hanem csupán az, hogy konstatalja őket. A népnyelv szempontjából tehát nincs szükség nyelv-tanra, a népet nem kell és nem is lehet megtanítani más beszédre, mint amit apától tanult, amelyet tovább ad utódaira. Nyelvtanra az irodalmi, tudományos, törvénykezési, a hivatalos nyelv szempontjából van szükség, hogy a leírt szövegek mindenkinek egyformán érthető és félre nem ért-

hető módon szerkesztessenek meg. Az irodalmi nyelv száműzött magából sok olyan régi nyelvi és népnyelvi alakot, amelyek semmiféle nyelvhelyességi szempontból nem esnek kifogás alá: száműzte a szenvedőszerkezeteket, a tatik-tetik-et, száműzte a félmúlt időt (elfelejtette: elfelejti), a vala és volt-os szerkezeteket és sohasem fogadta be a jelen idő egyesszám harmadik személyének analógia útján létrejött megrövidülését, amelyet a népnyelv bátran és szépen használ: Tűzfalevél, nyárfalevél, — mindet összesodri a szél' e helyett, hogy: 'összesodorja'. Az 'összesodri' alakot magyar essay-író nem merné leírni, szenvedőszerkezeteket és félmúlt időt pedig csak öregebb, vagy a fiatalabbak közül néhány öntudatosabb stílusú írónk mer használni.

Nyelvtanra a népnyelvnek nincs szüksége, a nyelvtan nem is tudna hatni a népnyelvre, — inkább fordítva, a népnyelv hathat: azaz a népnyelv tudja megváltoztatni a grammatikának egyes megállapításait. A népnyelvből kifejlődött irodalmi nyelv grammatikájára azért van szükség az iskolában, hogy a különféle nyelvű gyermekek, akik nemzetiségi vidékekről, romlott nyelvérzékű nagyvárosokból, tájnyelvet beszélő falvakból vagy városokból kerültek együvé, az iskolában ugyanazt a nyelvet tanulják meg és használják az életbe kikerülve írásaikban, leveleikben, hivatalos irataikban, mert az irodalmi és a hivatalos nyelvnek, mint minden gondolat, kérés, ígéret, kötelezvény kifejezési eszközének olyan precíznek kell lennie, hogy minden félreértést és többértelműséget kizárjon.

RÉGI „KUTYABŐRÖK“.

A K U T Y A B Ő R

VAN NEKEM EGY TANÁR BARÁTOM, aki sok mindenfélével foglalkozik. Főszenvédélye az olvasás, de írogat is, sőt néha előadásokat is tart imitt-amott. Nemrégiben a könyv történetéről tartott előadásokat, és pedig nem gyermekeknek, hanem felnőtteknek, akik között sok egyetemet végzett hallgatója is volt. Egyik előadásában többek közt elmondta, hogy volt olyan kor, amikor a könyvet még nem papirosra írták, hanem pergamenre, amit kutyabőrből is állítanak elő. óra után egyik hallgatója megvárta a tanterem előtt és színlelt alázatossággal, rosszul leplezett malíciával közölte vele, hogy amennyiben az egyetemi előadásokra jól emlékszik vissza, ott azt hallotta, hogy a kutyabőrt nem kutyabőrből, hanem rendszerint juh- vagy kecskebőrből gyártották.

Tanár barátom röstellte a dolgot s amint hazaért, kutatni kezdett emlékezetében, honnan is vette ő ezt a szót. Azt bizonyosan tudta, hogy a közbeszédben a nemesi levelet, mint kutyabőrt szokták emlegetni, de írott adatok hirtelenében nem jutottak eszébe. Amint így töri a fejét, egyszerre csak eszébe villan Pázmán lovag, Arany Jánosnak ez a víg balladája, amelyben a hős, miután a felesége miatt Mátyás királlyal vívott lovagi tornán elvesztett három foga kárpótlásaképen kapott három falut, vígan kocogott hazafelé, „tarsolyában kutyabőre“. Aha! — gondolta ma-

gában megkönnyebbülten, Arany János sem tudta, hogy a pergamen, az adománylevél nem kutyabőr, bár tekintettel az egész ballada vidám menetére, az is elképzelhető, hogy a kutyabőr Arany Jánosnál csak tréfás szóhasználat. Erre elővett egy régi lexikont, amely még Arany János korában jelent meg s ebben, legnagyobb örömeire azt találta, hogy „a kutyabőr átvitt értelemben nemesi adománylevél, mivel az okleveleknek való hárttyákat rendesen kutyabőrből gyártották“. Aztán Ballagi Aladár egyik cikkében találkozott ezzel az ominózus szóval, ahol ezt olvasta: „de a tényleges viszonyok közt 1703-tól 1711-ig a sz. kir. városi privilégium nem ért semmit, — mert a kutyabőrből nem lehet megélni“.

Tanárr barátom nem érte be ezekkel a mellette szóló adatokkal, hanem tovább nyomozott, egy tudós levéltárnok barátjához fordult, aki azonban megint csak a hallgatónak adott igazat s szintén úgy tudta, hogy a kutyabőrt sohasem készítették kutyabőrből, hanem birka bőrből s a finomabb vékony hárttyát a születése előtt a birkából kihásított gyöngé báránynak a bőréből.

A kutyabőr tehát mégsem kutyabőr, de ami sokkal nagyobb baj, a kutyabőrből nem lehet megélni, és pedig nemcsak ma nem, hanem bizony már jócskán elmúltak azok az idők, amikor a megélhetéshez elegendő volt, ha az embernek tarsolyában volt a kutyabőre. Persze olyan kutyabőr, amelyet a király, vagy valamelyik erdélyi fejedelem állíttatott ki, írt alá és látott el pecsétjével.

Az én gyerekkoromban, úgy a 90-es évek elején még sokat emlegették és mutogatták gazdáik a kutyabőrt. Nemcsak a kastélyokban, hanem kis iparos műhelyekben is, sőt láttam fölfüggesztve parasztházakban a mestergerendára, hogy meg ne rágja a féreg. Az én gyerekkorom öregei még

éltek abban a régi jó világban, amikor a kutyabőrnek nagy volt a virtusa s még a 90-es években is féltve őrizték kutyabőrre írott családi ereklyéiket, mert titokban, sőt hangosan is, még mindig remélték, hogy visszatérnek azok a szép idők, amikor a nemes ember újra úr lesz a hazában.

Amikor a kutyabőr elvesztette erejét, sőt már 1848 előtt is, igen sok olyan ember volt, akinek még a tarsolyában volt a kutyabőre, de nem volt kenyere. A kutyabőr nem jelentett mindig vagyont, sőt ha a birtokadomány benne is volt a kutyabőrben, nem bizonyos, hogy meg is maradt, mert szilaj jókedvében — sajnos — sok derék őstapsolta el a ravaszul mosolygó cigányok előtt táncolva, a vagyonát. A föld elúszott s nem maradt egyéb, mint a kutyabőr a tarsolyban, amelyből legfeljebb választások alkalmával lehetett egy kis keresethez jutni, de megélni belőle már nem. 1848 után sokezer olyan magyar nemes „sétált“, aki elvesztette a kenyerét, a vagyonát. Ezek a nemesek kénytelenek voltak kenyéradó foglalkozás után látni. Aki egészen elparlagiasodott és írni, olvasni se tudott, az elment a nagybirtokosokhoz, vagy kisbirtokos nemesekhez béresnek, kocsisnak, vagy napszámosnak. Akit jobb sorsa városba vetett, az kitanult valami ipart, gombkötő, szűcs, kötélverő, kefekötő, asztalos, csizmadia, könyvkötő, vagy könyvnyomdász stb. lett belőle, akinek azonban megvolt a rendes iskolázottsága, elhelyezkedhetett állami és városi hivatalokban. Amennyire én emlékszem, a legkevésbé a papi, tanári és tanítói pályát kedvelték. Ezekre a pályákra léptek a legkevesebben.

Erről a kérdésről már sokan és sokfélet írtak, én azonban nem a történészek könyveiből, hanem emlékek alapján, közvetlen tapasztalatból jegyzem föl ezeket az adatokat. Még gyermekkoromból emlékszem az eltörölt ne-

messég különböző kategóriáira. Láttam, ha csak messziről is, a nagyurakat, a nagybirtokosokat s láttam a jó családból való, de már kisebb földbirtok felett rendelkező megyei hivatalnokokat. Ezt a réteget neveztük és ismertük el gentrynek. Emlékszem egy, a hivatalban igen szigorú, különben mulató főszolgabíróra, aki nagyon jó ruhákban, de mindig zsíros kalapban járt és Újhelyből, különösen nyáron, minden héten átvágtatott, a legkülönfélébb fajta kocsikon Sárospatakra, hajszolva habzó lovát, mintha ügetőversenyen volna. Emlékszem, magános házakban, teljes visszavonultságban élő öreg nemesekre, akiknek már alig volt betevő falatjuk, de vasárnaponként régi divatú, jó ruháikban jelentek meg a templomban. Az egyik hegyesre szabott, nyitott, sötétkék zekéjéhez empire divatú csipke-nyakkendővel, zsabóval sétált minden vasárnap az utcán, csodálkozást, vagy mosolyt keltve. Emlékszem a geszteji tiszttartóra, aki egy régi földbirtokos barátjának birtokán gazdálkodott, szorgalmasan, egyedül, nőtlenül, de ha nem volt munkaidő, szívesen rándult be a városokba nagy mulatozásokra. Ezek csak nemesek voltak, de nem voltak gentryk, mint ahogy nem volt gentry az a kutya-bőrös nemes sem, akinek szatócsüzlete, csizmadiaműhelye, könyvesboltja, könyvkötészete, vagy könyvnyomdája volt. Ez a réteg, ha a többi gazdagabb nemesi rétegekkel szemben érezte is alsóbbrendűségét, kedvezőbb anyagi viszonyok között élt, mint a földnélküli megyei tisztviselő, végrehajtó, vagy adótárnok és gyermekei neveltetéséről jobban tudott gondoskodni, jobban ki tudta őket taníttatni s e sorok írója közvetlen tapasztalatból tud olyan esetet, hogy egy nemes, aki utolsó hét szilvafájából könyvesboltot nyitott, nyolc gyermeket nevelt föl s közülük hétnek diplomát tudott a kezébe adni. De ismer olyan kitűnő hang-

zású, két előneves, jóállású nemes urat, akitől egy alkalommal, családjá történetéről folytatott beszélgetés közben megtudta, hogy az apja vidéki kis városban volt csizmadia.

Nálunk nem az volt a helyzet, ami Franciaországban és Spanyolországban, hogy a nemes ember elvesztette nemességét, ha iparral vagy kereskedelemmel foglalkozott. Nálunk ez a család számára, hogy úgy mondjam, az úri társadalomból hosszabb-rövidebb időre való kivonulást, átmeneti társadalmi diszkvalifikációt jelentett csupán, mert ha vagyoni körülményei megváltoztak, vagy az utódok diplomához jutottak, a családról megint elismerték, hogy régi jó nemesi familia. Egyébként a családban a nemesi önérzet szegénysége idején is állandóan duzzadt. És láttam gyermekkoromban a nemes embernek egy különös fajtáját, az élősdi nemest, aki egyik földesúrtól a másikhoz ment vendégnek, de ki-kirándult a polgári és kispolgári nemesi családokhoz is, ahol megebédelt és nem átalott kisebb-nagyobb kölcsönöket pumpolni.

A nemesek közül a legszerencsétlenebb volt az a réteg, amely teljesen elszegényedett, annyira, hogy még magasabb iskoláztatásra sem tellett. Emlékszem olyan kocsisra, aki nyáron lobogós ingben, gatyában, parasztosan járt, de a csizmáján sarkantyút viselt. Ismertem napszámosokat, akikről tudtuk, hogy nemes emberek, mert vasárnap sarkantyús csizmában pengtek végig az utcán a templomba. Ismertem a városban kiscgazdákat, akik igen előkelő hangzású neveket viseltek, lovat tartottak és szívesen fuvarozták a fát a hegyről vagy bármit, amire felfogadták őket. Ezek közül az egyik nemcsak a kutyabőrét őrizte felakasztva, hanem a mestergerendán régi pergamenkötésű latin törvénykönyveket és történetírókat is, amelyekből ő már egy szót sem értett, de mint szent családi ereklyét, az

ősök magasabb műveltségének emlékeként őrizte. A nemesek között egyébként nem volt valami nagy az összetartás; foglalkozásuknak, vagyoni állapotuknak megfelelően tömörültek kisebb-nagyobb társaságba, de viszont az bizonyos, hogy ezeknek az embereknek több megbecsülés járt ki, mint azoknak, akiknek a mestergerendájáról nem lógott le kutyabőr tekercs.

Vannak aztán egész nemesi falvak, amelyeknek minden lakosa nemes ember, mint a szentgáliak, Mátyás király nemes vadászai a Bakonyban. Ezeket egyszer láttam népgyűlésen. Deli, szép magyar emberek, de lerí róluk, hogy már nem a kutyabőrből, hanem kemény munkából élnek.

A kutyabőr tehát nem kutyabőr, s a nemesség sem privilégium már, nem adó- és munkamentesség, hanem fokozott munkakötelesség. Kedves családi emlék, elsősorban azok számára, akik még a kutyabőrbe írt földbirtokaikon folytatják őseik vidéki úri életét.

R É G I M E T S Z E T E K

PESTI EMBERFAJTA két csoportra oszlik: az első csoportba tartoznak azok, akik nem járnak kávéházba, a másik csoportba azok, akik életük java-részét kávéházban élik le. Persze, mind a két csoport át-átsiklik időnként a másik csoport életmódjába s megtörté-
nik, hogy a kávéházi ember pénzügyi, vagy érzelmi, vagy egészségi okokból egy időre kimarad a kávéházból s ilyenkor veszi észre, hogy milyen kellemesen lehet élni otthon is, viszont a kávéházba nem járó ember is elmegy lumpo-
lás után, vagy estefelé, amikor meghasonlott a feleségével, a kávéházba és akkor látja, hogy milyen kellemesen lehet élni ott is. Akik egyáltalán nem járnak kávéházba, téves fogalmakat táplálnak a kávéházi életről. Azt hiszik, hogy a kávéházban az emberek csak kávéznak (vagy éjfél után, amikor már akaratarejüket elvesztették, pezsgőznek) s köz-
ben állandóan vicceket mondanak egymásnak. Aki azon-
ban a kávéházi életet belőlről ismeri, az tudja, hogy a kávé-
házban üzletek is köttenek. A valutasíber itt suttogja meg a valutasíbolás haditervét a valuta ki- vagy besíbolására, a könyvkiadók itt beszélnek meg a regény kiadásának feltéte-
leit az íróval, s a tudósok, mielőtt kutatásaik eredményét felolvasnák az Akadémiában, kávéházi asztaltársaságok-
ban közlik előbb barátaikkal. Belvárosi és budai kávé-
házakban, uzsonnaidőben, nagy, hosszú asztal mellett gyak-

ran üldögelnek magashomlokú, kopasz, pápaszemes, sötét-ruhás emberek, akik ünnepeles komolysággal beszélnek meg a finn-ugor vagy uraltáji nyelvészet, a klasszika-filológia, vagy a szellemtörténet legújabb problémáit.

Híres kávéházi asztal volt valamikor a Belváros egyik kávéházában a kerekasztal, amely körül egyetemi tanárok és egyetemi tanárjelöltek feketekávéztak minden ebéd után s közben nemcsak a legújabb vicceket mondták el egymásnak, hanem kutatásaik legújabb eredményeit is. A komoly olvasó, dolgozó és alkotó tudósok között volt egy tudománybarát is, aki nem dolgozott semmit, de ott fülelt az asztal mellett, hátha ragad rá is valami és őt is tudósnak fogja tartani a közvélemény. S ez annyira sikerült neki, hogy a szorgalmas bólogatással valóban el is ért tudományos címeiket és ma, amikor a címek birtokában tudós hírnévnek és kiváló társadalmi pozíciónak örvend, volt barátai török a fejüket, hogy miért és hogyan is jutott a tudományos ember látszathoz.

Nemrégiben egy délután magam is elmentem kávéházba. Igen furcsán éreztem magamat, mert nem volt szombat este, én pedig csak szombaton esténként szoktam kávéházba járni. A plüss pamlagokon és székeken köröskörül jól fésült és gondosan színezett hölgyek üldögéltek. Nem valamennyien fiatalok. Némelyik húszesztendőssre pirosított arcával és bronzsínűre festett őszülő hajával határozottan emlékeztetett a negyvenes évek divatképeire. Ezeket a divatképeket nagyon szeretem. Az ember nem tudja miért, de szereti a régi bútortárgyakat, könyveket, metszeteket, szőnyegeket, színes poharakat, porcellánokat. Nem szenvedésből, hanem őszintén és szívből, minden cél nélkül szereti megvásárolni ezeket, anélkül, hogy mutogatni és pukasztani akarná velük az ismerőseit. Mert a gyűjtés célja

a legtöbb embernél, különösen asszonynál, a pukkasztás, mint az újdívatú elegáns ruhával: látod, nekem van, neked nincs.

Amint így merengtem a kávéházban és közben szórakozottan báméskodtam, akaratlanul is fixíroztam az egyik asztalnál ülő két, húszesztendősre pirosított és fésült, nyilván korosabb nőt, egyszerre az egyik kacérul felémpillantott. Zavartan kaptam el róla a tekintetemet, s amikor óvatosan újra arra néztem, legnagyobb megdöbbenésemre határozottan rám mosolygott, sőt intett is. Szégyenkezve néztem körül, nem látják-e a szomszéd asztaloknál, hogy ez a mesterségesen húszesztendős hölgy rám vetette a hálóját s már menekülni akartam, a következő pillanatban azonban ez a nő, akinek a haja tövén észre lehetett venni hajának természetes ősz színét, megszólalt:

— Persze, nem ismer meg ...

— Igazán nem tudom ... — dadogtam, — nem emlékszem, de őszintén szólva, romlik a szemem, talán... tévedés ... tetszik ...

— Dehogy is tévedek, de magának határozottan rossz az emlékezőtehetsége.

A következő pillanatban eszembe jutott, hogy valóban ő az. Nem éppen a falamon lógó negyvenes években színezett rézmetszetű divatkép, hanem egy ismerős asszony, egyik barátom elvált felesége, akinél körülbelül egy évtizeddel ezelőtt több kellemes estét töltöttem el. Nagy bocsánatkérések közben átültem az asztalához.

Miközben a régi időket emlegettük, nem állhattam meg, hogy főnhangon el ne mondjam, amit pár pillanattal előbb némán gondoltam magamban. — Tudják, — szól-
tam, — miközben a szomszéd asztaltól nézegettem ide,

azok a halványkék és rózsaszínű biedermeier-metszetek jutottak eszembe, amelyeken a száz évvel ezelőtt haboskávémellett üldögélő dédanyáink várják sárga nadrágba és rózsaszín frakkba öltözött cilinderes lovagjaikat.

— Nagyon kedves, — szolt az idegen hölgy, akivel most ismerkedtem meg. El kell azonban árulnom, hogy nem vagyunk azonosak velük, mert ez esetben legalább százharmincesztendősek lennénk, pedig akár hiszi, akár nem, még fele idősek sem vagyunk.

— Óh, bocsánat, én nem a korra értettem, hanem a kecsességre. Ha ismeri ezeket a metszeteket, tudja, hogy ezek a régi divathölgyek olyan kecsesen állnak, ülnek és sétálnak, amilyen kecsességet a valóságban ritkán talál az ember. Én nem sérteni akartam, én a legnagyobb bókot akartam mondani maguknak. Sajnálom, hogy a „komplimentem“ nem sikerült. Egyébként figyelmeztetem magukat, hogy a metszetek megújulnak. Íme maguk is, akik fiatalságuk legszebb virágjában vannak még, megújult biedermeier-metszetek. Előfordulhatnak száz év múltán is ugyanazok az arcok, alakok, mint ahogy száz év múltán is megisméltődnek a falakon ugyanazok a képek.

— Én szenvedélyes metszetgyűjtő vagyok, — szolt új ismerősöm, — de el kell árulnom, hogy a legkevésbé ezeket a régi, kézzel színezett divatképeket szeretem; sokkal jobban kedvelem a szürke, vagy fekete, vagy akár akvatint vagy mezzotint metszeteket, amelyek természetesebbek és többnyire élethűbbek, mint ezek a kézzel színesre pancsolt giccsek. Ezek igen jó szolgálatot tesznek úrlányok leányszobájának falain, mert mintegy szemléltető eszközök, a divattörténet szemléltető taneszközei. Én azonban ezeken már túl vagyok. Az egyik fiókom tele van ugyan efféle régi divatképekkel, de a legritkább esetben veszem elő őket.

Inkább csak farsang táján, amikor barátnőim jelmez akarnak maguknak csinálni.

— Akkor nem egészen vág az ízlésünk, mert én meg ezeket a divatképeket nagyon is szeretem s nem tagadom, hogy néhány darabot fel is akasztottam belőlük dolgozószobám falára. Magyar divatképeket. Tudniillik, ha régi magyar metszetet akar az ember a szobája falán látni, alig talál egyebet. Egész a XVII. század végéig nincs egyetlen egy biztos magyar metszőnk sem. A metszeteket városokról, várakról, királyokról és hadvezérekről eleinte idegen mesterek készítették. A XVIII. században azonban egyik-másik nyomda, mint a nagyszombati és a győri nyomda, már szerződtetett mestereket, akik igen csinos rézmetszeteket készítettek.

— Maga túloz. Igaz, hogy ez a finom ipar nálunk a XVI., XVII. században, a török hódoltság idejében a könyvnyomtatással együtt még nem tudott gyökeret verni. Költséges dolog volt és egy-egy alkalmi megrendelésre mégis csak egyszerűbb volt a bécsi vagy a távolabbi mestereket fölhasználni, sőt könyvek illusztrálására egyszerűbb volt a már kész külföldi metszeteket, vagy a metszeteknek a dúcait megrendelni. Ne haragudjék, de magam is sokat foglalkoztam metszetekkel, kicsit értek a művészettörténethez is és sajnálattal kell megállapítanom, hogy ennek a kérdésnek a történetével, a régi magyar metszetek eredetével nálunk még alig foglalkoztak. Pedig csak akkor lehetne véleményt mondani a magyar metszetek eredetiségéről, ha tudnánk azt, hogy mi közöttük a külföldi eredetű. Akár a XVI. századbeli magyar renaissance, akár a XVII. századbeli barokk, akár a XVIII. századbeli rokokó, akár a XIX. század empire, vagy a későbbi biedermeier-korabeli romantikus metszeteket vizsgáljuk, mindenütt gyanak-

szunk, hogy ezek a metszetek kész külföldi dúcokról készültek, azonban mégis csak érdemes volna tisztázni, vajjon valóban ez-e a helyzet, vagy a mi mestereink egyszerűen utánozták a külföldieket, alkalmazkodtak az európaszerzte uralkodó renaissance, barokk, rokokó, empire, biedermeier művészeti stílushoz. Ha férfi volnék és volna energiám rendszeres munkához, én a magam részéről ezzel a kérdéssel foglalkoznék.

— Abban magának tökéletesen igaza van, hogy a metszetek készítői alkalmazkodtak a művészeti stílusokhoz, a metszetek azonban nem mindig annak a kornak a stílusát adják, amelyből fönmaradtak, például mint könyvillusztrációk. Csak egy példát hozok föl: a nagyszombati nyomdának van egy nagyon kedves metszete, amelyen az őrangyal kézenfogva vezeti az utast hegyeken, völgyeken keresztül. Ez a kedves metszet benne volt már Lyczei Jánosnak *Iter oeconomicum* című, 1707-ben megjelent munkájában. S a budai Egyetemi Nyomda kiadásában megjelent *Gemeinnützige Blätter* 1830-i évfolyamának a címlapmetszete még mindig pontosan ugyanez a metszet, amely talán még ugyanarról a dúcról is készült. Amikor ez a metszet először megjelent, akkor még erősen tartotta magát a barokk divat, s 1830-ban már nálunk is a rokokó utáni empire, vagy az ezt követő biedermeier-divat járta. Aki ezt a képet csak a *Gemeinnützige Blätter*-ből ismeri, azt képzelheti, hogy ez a kép az úgynevezett Louis—Philippe-kor magyarországi művészeti ízlésének a terméke, pedig, amint látja, ez még a XIV. Lajos-korabeli művészeti ízlésnek a magyar emléke. De vegyünk más eseteket. Csíziókban, naptárakban évtizedeken át ugyanazok a metszetek szerepelnek, anélkül, hogy koruk művészeti ízlését ki-fejeznék.

— Na, a népkönyveket, a kalendáriumokat és a csíziókat nem tartom megbízható forrásoknak művészettörténeti szempontból.

— Miért? A művész bármilyen színvonalú könyv számára dolgozott is, mindig aszerint az ízlés szerint dolgozott, amely a vérében és az idegeiben volt. Egy művész sem tudja megelőzni korát száz esztendővel. A XVIII. század művésze nem tud produkálni romantikus biedermeierképeket. Az, aki népkönyv számára dolgozott, ugyanúgy dolgozott, mintha breviáriumot vagy bibliát illusztrált volna.

— Ha volt is egységes korízlés, ezen a korízlésen belül voltak végzetes eltérések a művészek közt. Csodálkozni fog, ha azt mondom, hogy felekezeti szempontok szerint.

— Felekezeti szempontok szerint?

— Igen, felekezeti szempontok szerint. Annyira ismerem a régi könyveket, hogy ha elibém teszik a XVIII. század katolikus és református könyveit, a könyvdíszek alapján meg tudom mondani, hogy azok katolikus vagy református könyvek-e. Anélkül, hogy csak belepillantanék a szövegbe.

— Hogyan?

— Úgy, hogy egészen más ízlésű fejléceket, záródíszeket alkalmaznak a katolikus nyomdák és egészen másokat a reformátusok. A katolikus nyomdák szeretik az egymásba fonódó, tisztán ornamentális díszítésű arabeszkeket, a református nyomdák pedig szívesen alkalmaznak figurális dolgokat, például halotti beszédekben emberi csontvázakat, kaszával, vagy egyszerűen koponyákat, — más kiadványokban pedig az úrasztali kelyhet a legkülönbözőbb stílzálásban és az úrasztali térítőkről lelógó bojtokat és rojtokat. Ugyanazokat a díszítéseket, amelyeket református

templomok szószékein oly gyakran látni. Ez a kérdés azonban sokkal bonyolultabb, semhogy most itt elintézhethénk. Egyébként ne csodálkozzék, ebben a korban, már tudniillik a XVIII. században, nemcsak a katolikusok illusztrálták vallásos tárgyú könyveiket, hanem a protestánsok is. így például számos kiadást ért el e században Gerhard Jánosnak „Liliomok völgye“ című könyve és Amdt német teológusnak Huszti István-tól, majd később Bél Mátyástól átdolgozott műve. Mind a kettőben nagyszerű illusztrációkat találunk, ezek azonban nem szentképek, hanem szimbolikus barokk-képek, ennek a kornak igen érdekes emlékei. Van azonban egy református könyv is, amely illusztrációkkal jelent meg. De ez csak félig teológiai munka, mert a címe is mutatja: „Természetnek és kegyelemnek iskolája“, hogy ez a könyv felerészben természettudományi könyv. Ennek a könyvnek a frontispice metszetén az égboltozat látható az égítetekkel s a nap golyóbisán egy női alak ül, fején az ég királynőjének koronájával. Egy másik metszetén emberi csontváz áll, szavaló pózban.

A zene megszólalt. Új művészettörténész barátnőm billegtetni kezdte a fejét, a következő pillanatban megjelent egy parkett-táncos külsejű, jól öltözött, kékgalléros, pirosnyakkendő, barnaruhás, bő nadrágos fiatalember és táncra kérte régi barátnőmet.

Egy pillanat alatt feledve volt minden stíluskor, renaissance, barokk, rokokó, empire, biedermeier s a következő percben a parkett közepén lejtettek olyan, előttem ismeretlen, új stílusú táncot, melyet a barokk-korban bizonyára nem ismertek, sem hazánkban, sem a külföldön.

TOLLSZÁRAK, PIPÁK ÉS EGYÉB EREKLYÉK

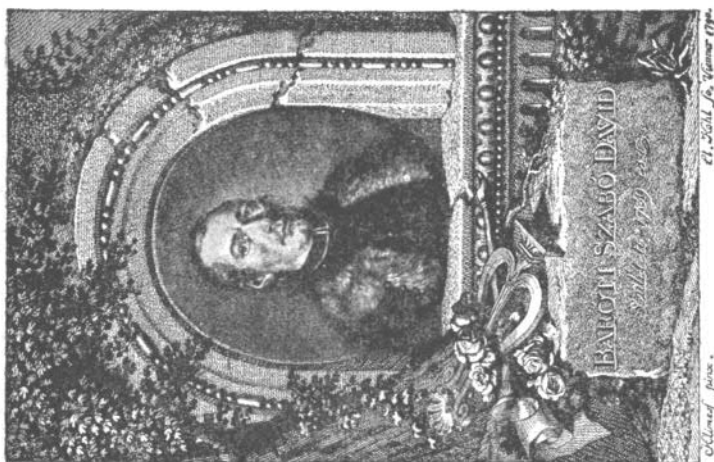

CINIKUS EMBER, ha végigmegy egy-egy nagy ember életének emlékeit őrző és megjelenítő múzeumon, utána a kávéházban, székén hátradőlve, fölényesen és lenézően mondja el barátainak, hogy látta a Nagy Ember pipáját és pipaszurkálóját, meg a hamutartót, a pipából utoljára kiszórt hamuval együtt. A pipa is, meg a hamutartó is egészen hétköznapi, bazári darab volt és a hamun sem volt semmi különös, olyan volt, amilyen a dohányhamu általában lenni szokott. A cinikus ember nem érti meg azt a mély meghatódást, amelyet a történeti érzékű ember érez, amikor a Nagy Ember halotti maszkja, márványba faragott keze, tintatartója és tollszára előtt megáll, ő előtte nem elevenedik meg a tintatartó mögött a Nagy Ember, íróasztala felé hajolva, összehunyorított szemmel és fénylő homlokával; — neki a Nagy Ember, a Nagy Író, a Nagy Államférfiú semmivel sem több, mint a kávéházi, újságolvasó naplopó, aki gondolatait nem jegyzi le, hanem csak úgy félvállról, a szája szögletébe tolt szivar mellől, könnyedén és ellentmondást nem tűrő hangon közli a kávéházi asztaltársasággal, éreztetve minden szavával, hogy ő mennyivel több azoknál, akik írnak vagy beszélnek, vagy az ország sorsát intézik. A cinikus nem ismeri el sem az élők, sem a holtak közül azt, aki embertársai közül bármi téren kiemelkedik. A nagy festő és szobrász a leg-

tehetségtelenebb, a nagy író üresfejű és a nagy államférfiú belátás nélkül, értelmetlenül intézi országok sorsát itthon és a külföldön egyaránt.

— Ugyanilyen pipája volt a nagyapámnak is — mondja némi elnézéssel. — Amikor meghalt, odaajándékoztam az öreg cigányprímásnak, aki sokat muzsikált neki életében — mondja a cinikus. — Mi értelme annak, hogy kegyeleti szent tárgyakká avassunk hétköznapi, profán dolgokat, amelyeket annakidején, amikor még divatban voltak, potom pénzért mindenki megvásárolhatott a boltokban?

A cinikusnak abban igaza van, hogy a Nagy Ember, különösen ha író és költő volt, nem muzeális értékű műkincsekkel rendezte be lakását, és abban is, hogy a Nagy Ember múzeumában elhelyezett tárgyak ikerpárjait az ócskás piacokon potom pénzen meg lehet vásárolni, de a kegyeleti múzeum szempontjából ez egyáltalában nem szempont. A lakás berendezése, az íróasztal, a pipa meg a hamutartó kiegészíti, tökéletesebbé teszi számunkra azt a képet, amelyet művei alapján alkotunk magunknak az íróról. A lakás rendszerint kifejezi az író ízlését, erkölcsi világát, társadalmi helyzetét, vagyoni viszonyait, egyéniségét, művészi érzékét és vonzalmait és a pipát nem önmagában kell értékelni, hanem az íróhoz való viszonyában. A szalonokról, parfömös, házasságtörő hölgyekről, selyemharisnya-problémákról író költőnek másfajta képek díszítik a falát, mint a középkori vallásos költészet bűvárának szobáját s ha ennek íróasztalán Dante komoly, elmélyedő szobrát látjuk, a másikén bizonyára Boccaccio vigyorog felénk, s míg itt Giotto vagy Leonardo da Vinci áhítata kelt ihletet, amott Boucher és Fragonard pásztoridilljei, vagy esetleg Bayros és Beardsley vakmerő képei csiklandozzák az idegeket. A Kamaszútra fertelmes tárgyú művészi kivitelű ké-

BARÓTI SZABÓ DÁVID. *A Hadi és Más Nevezetes Történetek* III. kötetéből. — PADÁNYI BIRŐ MÁRTON veszprémi püspök. *Prédikáció gyűjteményének címlapjáról Győr, 1761.*

pei elképzelhetetlenek a tiszta, Arany János-lelkű, szemérmes emberek falán vagy fiókjában s a Fidibusz-szerű könyvek írójának íróasztalán aligha találkozunk Tolsztoj-szoborral. A bútor, amely az író lakását díszíti — hacsak nem albérleti szobában vagy szállodában lakik —, kifejezi az író ízlését, gazdasági és társadalmi helyzetét, bizonyos tekintetben világnézetét is. S ha egy kortárs-író szobájának a berendezése semmi újat nem közöl is velünk, elárulja azt, hogy kinek és minek tartja magát otthon, saját maga előtt, amikor póz nélkül áll önmagával, legszigorúbb bírójával szemben. S az olvasó, akit érdekel az író személye is, a muzeálisán megőrzött szobában az írot halála után közelebbről látja és jobban megérti lelkét, mint pusztán az írott és nyomtatott betűkön keresztül.

*

A cinikus talán érvet kap az ereklyék értéke felől táplált bizalmatlanságához, ha az alábbi esetet elolvassa:

Külföldön történt. Néhány évvel ezelőtt régi levél került az antikvárpiaconra egy tönkrement földbirtokoscsalád levéltárából. E régi levélben egy híres, XVII. századbeli hölgy szép domborművekkel ékes ezüstkelyhet ajándékoz szíve választottjának. A régi levél műkereskedő boltjába került, aki megismervén a levél tartalmát, különös, de üzleti szempontból nagyon életrevaló gondolatra ébredt. Megvan a gomb, szerezni kell hozzá frakkot. Megvan a levél, keresni kell hozzá egy korabeli, szép domborművekkel ékes kelyhet. A gondolatot gyorsan követte a tett: a levélhez hamarosan megvolt a korabeli ezüstkehely is. Sem az ezüstkehelynek, sem a levélnek nem lett volna külön-külön, a régiségpiacon rendkívüli értéke vagy érdekessége. Így

együtt azonban annál nagyobb lett. A levéllel igazolt kehely hamarosan gazdát cserélt: egyik műkereskedő a másiktól vette át, egyre nagyobb áron, míg végre az egyik magánmúzeumban bevégezte körforgását. Aki megvette, büszkén mutogatja vendégeinek még ma is s a gyűjtők irigykedve nézik a XVII. század egyik nevezetes asszonyának és igen jelentékeny katonájának ereklyéjét, amelyek közül a levél kétségkívül eredeti, hiteles, a másik pedig a levéllel csak most összeházasított, bár korabeli emlék, amely a levélváltó szerelmeseket valószínűleg sohasem látta. De esetleg talán látta? Ki tudná ma ezt, vagy akár az ellenkezőjét bizonyítani?

*

A lakás művelődéstörténeti emlék s a Nagy ember ízlésének és gazdasági helyzetének áruló dokumentuma. Egész sereg író és költő nevét őrzi az irodalomtörténet a régi századokból, de személyükről, azonkívül, hogy papok, vagy tanítók, vagy katonák, vagy főurak, vagy íródeákok voltak, hogy prédikáltak vagy tanítottak, vagy harcoltak, vagy leveleket írtak, alig tudunk valamit. A filológusok buzgó kutatásai egy-egy apró mozaikkockával gazdagabbá teszik azt a képet, amely egy-egy régi íróról vagy költőről az irodalomtörténetben ránk maradt, de még mindig szinte el se tudjuk képzelni Károlyi Gáspár vagy Pázmány Péter, Szenczi Molnár Albert vagy Forgách Ferenc, Alvinczi Péter vagy Sámbar Mátyás, Balassa Bálint vagy Beniczky Péter szobájának berendezését, az asztalt, az ágyat, a könyvespolcot, a világítást, a tűzütőszerszámot, a koppantót, az ablakzárzatot, a takarót, a fűtést stb., stb. Kit ne érdekelne ma Pázmány Péter vagy Károlyi Gáspár dolgozószobája a leghétköznapibb, mindennapra való berendezési tárgyakkal

együtt? S nem hatódna-e meg talán még a kávéházi cinikus is, látva a nagy érsek szobájában a sokágú karos gyertyatartót, vagy a szegény kálvinista bibliafordító szobájában a cserép gyertyatartóba állított faggyúgyertyát, amelynek kanócat gyakran le kellett csípni a koppantóval, hogy ne sercegjen és pislákodjon és ne terjessen olyan kellemetlen illatot.

*

A cinikussal szemben áll a történeti érzékű, meghatódó, hívő lélek, aki nemcsak megbecsüli régi nagy emberek emlékét, de túl is értékeli a tőlük fennmaradt kegyeleti tárgyakat. Száz évvel ezelőtt a romantikus korban különösen nagy volt a becse minden olyan tárgyi emlékek, amely valami nagy emberrel volt kapcsolatban. Egy száz évvel ezelőtti újság hosszú árjegyzéket közöl arról, hogy ilyen kegyeleti tárgyakat gyűjtők az aukciókon milyen árakon vettek meg.

E szerint „Newtonnak egy fogát bizonyos lord 700 font sterlingen (7000 p. f.) vette meg. — XII. Károly svéd király öltözete, melyet Poltawánál hordozott, Edinburgban 22.000 f. sterlingen (220.000 p. for.) adaték el. — Midőn Abelard és Heloise tetemei az Ágoston-szerzetesbeliek kápolnájába vitetének által, bizonyos angol a híres szenvedő hölgynek egy fogáért 100.000 frankot ajánlott. — Descartes koponyáját Stockholmban 1000 frankon; Rousseau-nak egy rézóráját 500 frankon, s egy mellényét 950 frankon vették meg. (E szerint az egyik filozófus koponyája nem sokkal érne többet, mint a másoknak a mellénye.) — Kant-nak egy parókájáért, melyet a férgek már derekasan összerágtak, 1804-ben 200 frankot és Sterne parókájáért 200 guinéet fizettek. Azon két tollat, melyekkel az amiensi

békeszerződés aláíratott, Scott Walter vője 500 font sterlingen szerzé meg. Napóleon kalapjáért, melyet Eilaunál viselt, egy párizsi orvos 1835. év december i-én 1930 frankot, s ugyanannak címerpajzsos pálcájáért egy londoni lakos 38 font sterlinget és 17 shillinget fizetett“.

*

Ahhoz, hogy a kegyeleti tárgyaknak nagy pénzürtékük legyen, nemcsak történeti érzék kell. Mert történeti érzékben ma sincs hiány ...

CSODÁLKÓZÓ TERMÉSZETRAJZ

GYÖNYÖRÜ ŐSZI DÉLUTÁN VOLT. Kint sétáltam a budai hegyek között és gyönyörködtem az elmúlásban. Rőt arany vörös volt köröttem minden: a hervadó falevelek, a hanyatló nap bágyadt sugarai, a talaj, mely még nedves volt a reggeli esőtől. Úgy sétáltam, hogy nem gondoltam semmire, csak élveztem a lelkemre nehezedő méla, bús őszi hangulatot. Gondolat, terv, emlékezés nem volt bennem, csak a jelen, az ősz, az elmúlás, a hervadás rőt hangulata.

Rőt vörös volt köröttem minden. Amint így bágyadtan emelgetve lábamat, lassan haladtam fölfelé, az egyik útkanyarodónál hirtelen rőt vöröshajú nő került szembe velem. Az első pillanatban nem ismertem meg, ő azonban rám mosolygott s a következő pillanatban gyors mozdulattal kaptam le fejemről a kalapot. Valamikor régen, úgy vagy harminc évvel ezelőtt valahogy ugyanilyen helyzetben találkoztunk egymással: egy vörös márványlépcsős lépcsőházban ő jött lefelé, én mentem fölfelé s akkor is ilyen hirtelen kaptam le előtte a kalapomat. De akkor nem volt ősz, vagy talán éppen ősz is volt, de mi nem vettük észre, nem tudtuk, hogy hervadás is van. Rőt vörös haja volt, mosolygó, sovány arca, karcsú, libbenő alakja. Rőt vörös hajába ma már itt-ott egy-egy ősz hajszál fehérlik, arca már nem sovány, alakja már nem karcsú, de a szemé-

nek és az arcának a mosolygása még mindig a régi volna, ha nem ijesztene mögötte valami szomorúság, a hervadás szomorúsága.

Nem ment férjhez. Eljegyezte magát a tudománnyal s a tudomány apácája most már harminc év óta.

Csodálatos, hogy az ember egy ilyen régi hangulattal szemben találva magát, éppen olyan elfogódott és zavart, mint fiatal gyermekkorában. Szerencsére könyv volt a hóna alatt s nem kellett sokáig törni a fejemet rajta, hogy mivel kezdjem a beszélgetést. Rőt vörös bőrkötésű könyv volt, rárakódott sötétfeketés réteggel, az ócska könyvkötések patinájával.

— Micsoda tudós könyvet visz a hóna alatt? — kérdeztem.

— No, ugyan hát mi lehetne. Tudja, hogy engem a tudományomon kívül nem érdekel semmi s én az én tudományom költészetét azokban a régi könyvekben találok meg, amelyekben a természetet még olyan naiv módon magyarázzák meg, ahogy a gyermekek, no meg a magukfajta költői lelkek elképzelik. Ezt a könyvet azért szeretem, mert ez a régi magyar csodálkozó természetrajz, amelynek szerzője csodálkozik mindenben, a legegyszerűbb természeti jelenségen is és végeredményében — Isten bölcsességében találja meg a magyarázatát minden természettudományi titoknak.

— Akkor az ő természetrajzi ismeretei körülbelül azon a fokon állhatnak, amelyen az enyéim, mert én is csodálkozom az erdők szépségén, a madár csicsergésén, a levélhulláson, a tavaszon, a nyáron, az őszen és a télen, az egész életen, ami körülvesz bennünket. Csodálkozom, hogy élünk s csodálkozom azon, hogy mindaz, ami körülöttünk van, értünk, emberekért van és mégis mi, akikért teremtve van

a nap, a hold, a föld, a csillagok és az egész világegyetem, mi mégis meghalunk.

— Maga éppúgy csodálkozik, mint Pálóczy Horváth György kedves barátom, akinek 1775-ben megjelent a csodálkozó természetrajza, ez a könyv itt ni, amelynek a címe „Természetnek és kegyelemnek oskolája“.

Kinyitotta a könyvet. — Látja, fölolvastam belőle magának mindjárt az első mondatot, ha tudnám, hogy nem haragszik meg érte.

Biztosítottam róla, hogy nem haragszom meg.

— Hát figyeljen: „Minden ember tudatlanságban születik, mint a vadszamárnak fia“. Ebben tökéletesen igaza van, bár fölösleges volt ilyen gorombának lennie; tapintatosabban is megfogalmazhatta volna. Persze hamarosan megtalálja aztán az emberi fejlődésnek a kulcsát, mert rögtön utána azt mondja, hogy eleitől fogva nagy gondja volt Istennek arra, hogy a bölcsek által a tudatlanok taníttassanak. Kényelmes álláspont, de hát mit lehet várni egy rokokó úriembertől, aki kétszáz évvel ezelőtt született, a racionalizmus szelleme nem nagyon hatott rá, teológiai nevelésben részesült és a természet titkainak zárját a teológia kulcsával próbálta kinyitni. Kedves, bájos elmélekedések ezek, könnyen folyó, élvezetes szép magyar nyelven s olyankor, amikor pihentetni akarom az elmémet, én nem regényeket veszek elő — elég különös regény az én életem —, hanem efféle jámbor dolgokat olvasok, s akár hiszi, akár nem, sok problémára, megoldatlan kérdésre hívja föl a figyelmemet.

— Hallatlanul szeretem a rokokó írók dolgait. Faludi Ferenc verseiben a sutgó lombokat, a csicsergő madarakat. Ismeri az „Erdők boldogsága“ című versét? Vagy a „Virágok táncát“, a „Tavaszi üdőt?“ Mily lány szavakba olvad

föl bennük az érzés. Különben érdekes, hogy ő is csodálkozik a természetén. A virágok táncában azt írja:

*Újat mondok: a virágok
Flóra színes magzati:
Vetemények, gyümölcságak,
Pomonának rajzati:
Nyájaskodtak és tréfáltak,
Minden falat megörült:
Ugrándoztak s lejtőt jártak,
Még a zefír szél fütyült.*

— Hallja, ez egészen kedves.

— Tudja, milyen pompás játék nemcsak a szavakkal, a természeti jelenségekkel is. Egy tiszta ember tiszta képzelete táncoltatja aztán a virágokat:

*A narcissus hyancinttal
Ruta, kapor, pipacs, mák,
Majoránna rozmarinnal,
Bársonyvirág, violák
Egymás derekába kaptak,
Jól forgatták társokat,
A többinek példát adtak,
Így kímélték talpokat.*

— És képzelje, ennek a papköltőnek klastroma cellájában megjelenik az egész kert, gyöngyvirágaival, liliomaival, a mentával, Plútó szolgálójával, aki nyughatatlan rossz leány, akinek mindenki udvarol, a káposzták otthonhagyták redős, nagy szoknyájukat és szintén táncrea perdülnek ... De jaj, nem soká tarthatott a multság, mert „*Rút forgószél indula, — A többivel elszaladtak, — Csak álom volt, elmula*“.

Barátnóm, Elza — elárulom a keresztnevét —, merengve nézett maga elé s így szólt:

— Érdekes! Ennek a versnek ugyanaz a hangulata, mint az én természettudományi könyvemnek. Költő az én protestáns Pálóczy Horváth Györgyöm is, de vallásos költő, aki Szent Ágostonból idézi a következő mondatokat: Csudálják az emberek a hegyeknek magasságát, a tengernek habjait, a folyóvizeknek eséseit, a csillagok útjait és önmagukat nem csudálják: holott az Istennek látható teremtségei között oly dicsőséges és csudára méltó egy sincs, mint az ember, ő az Istennek földön való képe, rövid summája, Istennek nemzetsége. Ez a szó: *csudálni*, lépten-nyomon előfordul nála, de ami a legfontosabb, igen szép szavakban és mondatokban csudálkozik. Nem sorolom föl, hogy mi mindent csudál: mindent, ami a földön és égen van s amennyire a kor tudományos ismeretei mellett lehetséges, próbálja a jelenségeket meg is magyarázni. De minden magyarázata végén Istenhez jut el és azt írja — várjon csak, hadd mondja el ő, a saját szavaival —, s lapozni kezdett a könyvben: igen, itt van. „Ha fülemüle volnék, úgy dicsérném az Istent, mint a fülemüle, de mivel okos ember vagyok, okossággal és értelemmel áldom az Istent.“ S akárhol ütöm fel, mindenütt azt látom, hogy az ő szemében az egész természet és ennek minden legkisebb porszeme is a legnagyobb csuda. Csudálhatod — írja —, hogy az eleven madárfiak hogyan élhetnek napokon át a tojáshéjban csupán csak a melegség által s amikor alkalmatosak a kikelésre, a tojáshéjak a madárfiak orránál önként meghasadnak... csudálhatod, mely csuda mesterséggel rakják kéz nélkül fészküket a fecskék... csudálhatod, hogy sok madár, mint a csóka, holló, varjú megérzi az idő változását, némelyek, mint a golyák, darvak, fecskék lakásukat télire változtat-

jak, némelyek házassági páros életet élnek, mint a gólyák, galambok, némelyek tollaikkal ékesek, mint a pávák, amelyek kevély állatok, kivált mikor fekete lábaikat nem látják.

Elmosolyodtunk. Valóban kellemetlen dolog, hogy olyan szép állatnak, mint a páva, csúnya fekete lába van.

— Látja, egész mulatságos kis könyv. Mintha az ember őseivel beszélgetne természettudományi kérdésekről. Mi már kevésbbé csodálkozunk, bár elárulom magának, hogy a természet rengeteg sok titkának nagy számához képest alig tudunk valamivel többet, mint ők tudtak, de mi fölényesek és hitetlenek vagyunk. S hogy szereti a régi babonákat. A krokodilusról például azt írja, hogy fogai akkorák, mint egy öreg fűrésznek. Főképen a gyermekek után leselkedik, hogy ezeket elkapván megölhesse és megehesse. S nézze, milyen kedves naivitás: „és ha ez az állat igen elszaporodna, az egész emberi nemzetet kiirtaná“... No persze. Szerencsére azonban „Isten ennek is két halálos ellenséget rendelt, mely szüntelen az ő élete után ólálkodik: a vízilovat és az egyiptomi egeret, melyet másképen vízipatkáynak vagy vízígörénynek is neveznek. Efelől némelyek azt mondják, hogy midőn a krokodilus a víz partján aluszik, ez a torkába bújjik és bélit összerágván, megöli, s annakutánna a testtel magát tetszése szerint vendégeli... A víziló pedig igen nagy állat, amely a Nílus és Niger vizének fenekén tartózkodik, ahonnan nem úszva, hanem négylábon jő ki, eleségét a mezőkön, réteken, sőt még a hegyeken is keresi és jóllakván az ő vízihajlékába ismét visszatér, ahol a krokodilussal megszűnés nélkül való háborúságban vagyon.“

— „Csudálhatod továbbá a természet oskolájában az áspis kígyónak nagy mérgét, hogy nyálának pökdösésével megöl mind embert, mind állatokat, mégis a szoktatás által

annyira megszeliődül, hogy az emberek házában lakik, azokkal együtt iszik, az ember ujja pattogásával előhívatik és el is küldetik... Csudáld a szarvas- vagy fejrékigyónak ravaszágát: mely nagy álnoksággal fogdossa a madarakat! Magát a porban elrejtve, a szarvát hagyja kint, melyhez midőn közelít a madár, hirtelen elragadtatik. Csudáld mérget a feketekigyónak, melynek marása után annyira szomjúhozik az ember vagy állat, hogy halálig iszik... S leírja a kígyók különböző nemét, a kurta kígyót, a viperát, a koronás kígyót, vagy baziliskust, amely hármassal koronával ékeskedve, mintegy királya a kígyóknak és annyira félnek tőle minden kígyók, hogy süvöltésére elszaladnak. Hason mászik, de felemelt fővel, mint az ember és olyan mérges, hogyha egy állat az ő mérgetől meghal, még az a dög is megöli a madarakat, amelyből esznek. S a kígyónak ez a királya Pálóczy Horváth György uram tanítása szerint a menyétnek a lehelésétől is meghal. A sárkányok szerinte öreg kígyók, hús ol nagyságúak, a leányokat és gyermekeket szeretik és ezek nem a mérgeikkel, hanem fogaikkal és farkuk erejével harcolnak. Van ugyan bőrből való szárnyuk is, de nem tudnak repülni, „mint a közvévelgyő tudatlanság állítja“.

— Olvasson még valamit, szinte látom magam előtt százötven évvel ezelőtt élt őseinket, amint a nagy cserépkályha vagy búboskemence mellett hosszú szakállal tanítják gyermekeiket vagy unokáikat.

— Hát várjon csak. Megcsodálja a nagy és kis állatokat. Az elefántot, cethalat és a legapróbb férgeket egyaránt. S fölveti a kérdést, vájjon az elefántnak ereje nagyobb csuda-e, — vagy a hangyáé. Vájjon az egyszarvú állatnak az acélhoz hasonló kemény szarva, az oroszlának harapása nagyobb csuda-e, vagy a bolha marása? „Ki

patkolta meg körmöket a legyeknek... hogy ezek az üvegen és sima márványköveken fel s alá, vagy lábbal az ég felé bátrabban járnak, mint a földön?“ A hangyák, méhek, pókok, selyemhernyók nagyszerű munkáját csak Isten bölcseségével tudja megmagyarázni: a pókok — „csudálatos takácsok ... kéz nélkül is bölcsen dolgoznak ... s mely csudálatos, hogy mindenkor vagyon készen olyan gombolyag fonaluk, hogy a magasságból leereszkehetnek s ugyanazon fonálon ismét fölmehetnek ... Sokat tanulhatnának ettől Krakkó városának híres fonói, ha vélek találkozhatnának“.

A nap bágyadt rőt vörös fénnel lebukni készült a távolban sötétkéken lapuló hegyláncok mögé. Hűvös szellő borzolta végig a fák lombjait s a falevelek csörögve peregtek lábunk alatt. Egy pillanatra eszembe jutott, hogy ha harminc évvel ezelőtt itt találkoztunk volna, más beszéd-témát is találtunk volna. De rőt, vörös ősz, hervadás lepte meg már lelkünket. Nem tagadom, hogy majdnem kibugygyant a könny a szememből.

- Mindjárt besötétedik — szóltam.
- Nem baj, én itt lakom abban a villában.
- Olvasson még valamit. Csak egy pár sort.

— No, de igazán csak egy pár sort. — És olvasni kezdett: — Ha olvasod ezeket ősszel, meggondolhatod, hogy minden napszámosaid, a természetnek minden munkási a maguk napszámját elvégezték és tenéked számot adnak... Az áldott természet az esztendőnek tizenkét hónapjaiban bőven táplál tégedet: a téli hideg adja a jeget, havat, hogy azokat jól eltévén, a meleg hónapokban is hasznukat vehesed, a megtisztult jó borokat s a télen is elálló eledeleket, a tavaszi hónapokban az elején érő gyümölcsöket, a sok hasznos füveket és salátákat, — a nyári hónapokban ke-

ményebb gyümölcsöket, — az őszi hónapokban a legkésőbb érő gyümölcsöket és nincs egyetlen hónap sem, a kies tavasztól a híves őszig, amelyben újabb meg újabb gyümölcsöket ne kóstolhatnál... S most még csak három szót olvasok föl magának, ami a mi jövőnk: „Hó, zúzmaráz, jég...”

Hirtelen éles szél sivitott végig a fák közt. A falevelek jajgató sikongással perdültek le a gallyakról. Elza kezét nyújtott, én ráhajoltam kezefejére és éreztem, hogy egy meleg könnycsepp buggyan ki a szememből.

Nem csodálkoztam rajta.

LÓDÍTÁSTÓL A GURÍTÁSIG

VANNAK EMBEREK, AKIK — mintha a szemlencséjük nagyítana, mindent, amit látnak, úgy adnak tovább, hogy a rendes szemmértékű ember, aki szintén szemtanú volt, elképedve hallja, mit is látott. Nem hazudnak, nem mondanak valótlanúságot, de fantáziájuk önkéntelenül színezi, túlozza a valóságot és észre sem veszik, hogy mialatt a valóságot híven akarják közölni, túlzásaik következtében előadásuk hihetlenné, valószínűtlenné válik. Hány olyan ismerősünk van, aki mindig szuperlatívuszokban beszél: szép helyett gyönyörűt, jó helyett pompásat, sok helyett rengeteget, záporosó helyett özönvizet, mennydörgés helyett égiháborút mond s ha a vilámlám lecsap egy fába, apokaliptikus istenítéletről beszél. Ezzel a nagyítással nincs semmi különösebb célja, nem akar becsapni, félrevezetni, csak azt a hatást, amelyet átélt, hallgatójában is maradéktalanul fel akarja kelteni. Különösen ifjú szerelmesek hajlamosak erre, elsősorban a lázas lírai költők, akik imádjuknak megígérik a csillagokat az égről, hogy boldoggá tegyék azt az angyalt, aki a mennyországot fogja biztosítani számukra.

Ezekre a túlzásokra a szerelmesek közül inkább a férfi nemhez tartozó ifjak a hajlamosabbak. A leánykáktól az idézett szavakat nem igen hallani, legalább is e sorok írója nem emlékszik rá.

De nemcsak szerelmes ifjak ajkáról röppennek el az efféle túlzások. Idősebb emberek sem riadnak vissza a nagyításoktól, különösen ha emlékeikről van szó. „Az én gyermekkoromban olyan olcsóság volt — hallottam egy öreg embertől —, hogy a piacon egy krajcárért egy tetézt kalap szilvát adtak.“ S egy alkalommal egy idősebb nőtől hallottam, hogy ifjú korában egy főherceg udvarolt neki (a nevét nem árulhatom el — mondotta) s csak azért nem lettek egymásé, mert a főhercegnek le kellett volna mondania a rangjáról, de ő annyira szerette, hogy ezt az áldozatot nem fogadhatta el tőle. Egészen bizonyos, hogy udvarolt neki valaki, aki nem vette el, de az is egészen bizonyos, hogy nem főherceg. Az ifjúkori szép emlék virágát addig-addig öntözgette, míg ez a valószínűtlen szép álomvirág nőtt ki belőle. Nem hazudott, csak — úgylátszik, a szép daliához minden emlékezéskor hozzátett valamit, míg végre főherceggé léptette elő. Mint a népmesékben a szegény ember fia hőstetteivel királyleány kezét nyeri el, fele országával együtt, hogy aztán az öreg halála után az egész ország királya legyen. Ez a fele ország, ahova álmai során eljutott, talán egy kiscgazdabirtok, egy láncc föld volt, a kii gazda lányával együtt. Ez nőtt meg képzeletében akkorára, hogy előbb mérföldes csizmában, aztán táltoson repülve kellett kimentenie Juliskát a kacsalábon forgó várból, amelyben egy erős ember őrizte, akit képzelete óriássá növelt.

Közben persze néhányszor olyan sötétség volt, hogy a baltát rá lehetett akasztani.

Efféle túlzások a népmesékben sűrűn fordulnak elő. A szereplők vagy olyan szegények, mint a templom egere, vagy nagy hősök, vagy királyok, királyfiak, királykisasszonyok, akik vagy a sárkánnyal vagy valami kegyetlen óriás-

sal kerültek ellentétbe s megközelíthetetlen kacsalábon forgó várban laknak s a szegény ember helyzete úgy változik aztán meg, hogy pl. vagy elveszi a királyleányt, vagy kihalász a vízből egy malomkő nagyságú karbunkulust és egyszerre dúsgazdag emberré lesz. Fokozatos lassú emelkedés nincs, csak ugrás, a képzelet mindjárt a lehetőség legmagasabb határára, vagy még azon is túl szökken.

A régi magyar irodalomban, a meséket leszámítva, ritkán találkozunk ilyen hüperbolákkal. Pedig rakoncátlan képzeletű emberek bizonyára minden korban voltak, akik hamar túl repültek a realitások végső határain. Annál érdekesebb az a kéziratos könyv, amelyet Mihalik József fedezett fel és ismertetett több mint harminc évvel ezelőtt. 1905-ben ugyanis egy kassai könyvkereskedő régi kéziratgyűjteményével megajándékozta a Kassai Múzeumot. Gyűjteményének egyik legérdekesebb darabja volt egy kéziratos kis könyv, amelynek csak a magyar címét közöljük. Ez a cím így hangzik: „Sztropkó várának tréfás könyve, vagyis igaz szabású nagyítások, különböző személyek előadásaiból nem egy, de több egyén által összejegyezve. 1726 ápr. 1.“ Amint a cím is világosan elárulja, ebben a kis könyvben azokat a hüperbolákat, igazszabású nagyításokat és háryjánoskodó lódításokat gyűjtögették össze, amelyeket a XVII. századvégi és a XVIII. századbeli magyar társadalmi élet egyes alakjai ejtettek el, talán véletlenül, talán szándékosan, humoros hatáskeltés céljából. Ez a könyvecske a háryjánoskodó urak hüperboláit, vagy ahogy Mihalik József fordítja, igazszabású nagyításait tartalmazza.

1726-ban kezdték jegyezgetni ezeket lódításokat Kerekre-
 réten, s mint a bejegyzések különböző dátumaiból és sokféle írásaiból látjuk, a feljegyzők 1792-ig gyűjtögették e bohóságokat, amelyeknek szerzői nemes urak voltak, akik

ROKOKÓ CÍMMETSZET. Kármán József: Istennel való társalkodás, Pozsony, 1784, című műből.

közül a magyar történelemben is szerepet játszott egymásik. A könyv összeállítója Szirmay Tamás volt (1688—1743). Ez a kéziratos könyv, mint valami családi napló tovább folytatódott és még 1792-ben is jegyeztek föl belé érdekes hüperbolákat. „Érdekességét és becsét fokozza sajtóságos és a régi magyar írott emlékek között addig páratlanul álló tartalma, mely derűs, sokszor kacagtató bonhómiájával a régi magyar úriember verőfényes lelkivilágának s a régi társadalmi életnek tréfás és mindenekfölött szeretetreméltó bensőségét nagy közvetlenséggel tárja elénk megfakult s nagyrésztében már elenyészett lapjain, amelyek már ennél fogva is megbecsült ereklyéi fognak maradni a Kassai Múzeumnak“ — írja Mihalik József a Tréfás könyvről szóló tanulmányában (Kassa, 1905).

Mihalik József aztán közli azokat a jelesebb kiszólásokat, elszólásokat, lódításokat, melyeket a Szirmay-féle kéziratból a papiros elpirulásának veszélye nélkül közölni lehet. Több mint húsz oldalon keresztül a legmulatságosabb hüperbolák következnek egymásután. Báró Andrassy Mátyásról azt jegyzi föl, hogy „olyan szúnyogot látott, az kinek egyik lába a földet, az másik az fát érte el“. Ugyanez a régi magyar úr mondta: „szemeivel látta, hogy egy asszony medvét szült s most is él azon monstrum s az mikor az lizskai kakas akár micsoda cifra minuettet kukorékol, ez az medve széltében táncolja az minuettet“. — Gróf Barkóczy László uram aztmondotta: „Bécsben olyan aranyláncot látott, hogy árultak, melynek a szemei olyak voltak, mint az keze szára vastagsága, s ha az nyakában vetette, az földet érte két sorjában az vége s azon aranyláncot ezer talléron tartották“. Gróf Berényi György „olyan csikót látott, az kinek olyan szeme volt, mint egy cipő“. Ugyanez „olyan nyulat lőtt, az ki kinyájában ordított“. Látta, amint

„egy szekeres lova megkapta a szolgáját, derékban tíz lépésnyire vitte a foga között“. Benedikty Izsák, báró Andrassy Mátyás udvarbírája azt mondta, hogy „az csetneki vásárban hat magyar forinton ötvenhat tarka kancát vett s mindenik alatt csikó volt“. Ez az úr büszke volt a bajuszára s azt állította, hogy a bajuszának akármelyik számlára, mint valami pányvás kötélre, oda tudja kötni a lovat. Gróf Cziráky József „olyan vastag embert látott, mint az palóci palotán lévő kemence háromszor“. Csilla Mihály „olyan fát látott Havas alföldébe, hogyha egymás tetejére kettőt tennének, az csillagot is leszedné az égről“. Debreceny László azt állította, hogy „az ő tobáktartója nem kecskeszarvából, hanem kappannak az sarkantyújából való“. Finé Kornél uram azt mondta, hogy „hamarabb megrészegek az kelesei savanyúvíztől, mint az tokaji asszú szőlőbortól“. Gyarmati István „olyan fácánt süttetett Bőszörményben, amelynek zsírja három ölfá tűzét eloltotta“. Fábri János azt állította, hogy Rimaszombat mellett a vasas katonák levitték a lovakat megitatni a Rima nevű vízbe s ezek az egész Rima vizét úgy megitták, hogy egy csöpp sem maradt benne. Jablonovszky József látott egy úriembert, aki sohasem részegeedett meg, ámbár olykor tizenkét butella bort megivott, csak a feje füstölgött tőle s ez elmúlva, újra ihatott. Serédy Benedeknek olyan kopói voltak, amelyek a vízbűi az halat és kecségét úgy hajtották ki, mint az erdőből a vadat.

A felsorolt hüperbolák azt bizonyítják, hogy nálunk is voltak jó képzelőtehetséggel megáldott emberek, akik nagy-szerű kalandos regényeket tudtak volna írni, ha megfelelő literátus körülmények között élnek. Egyik-másik akár a magyar Münchausent is megírhatta volna, ötleteik azonban a fehér asztal mellett röppentek el s ha Szirmay Tamás

óbester uram finom érzékkel el nem kezdi gyűjteni a magyar fantáziának e remek villanásait, az eredeti, régi magyar humorról Gvadányiig alig tudnánk valamit.

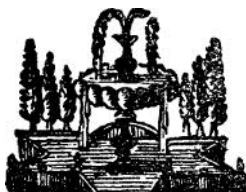
Megemlítek még egy régi, XVIII. századbéli könyvben olvasott hüperbolát. Medicei-Rosthy Pál A zsidók szokásairól című könyvében van egy talmud-idézet. Ebben két zsidó beszélget. — Láttam egy békát, akkora volt, mint egy ház — mondja az egyik. — Jött egy kígyó! Elnyelte a békát. Jött egy madár. Bekapta a kígyót és fölrepült egy fának az ágára. Ráült.

A másik erre csak ezt jegyzi meg:

— Hű, de erős ága lehetett annak a fának.

Ha valaki efféléket lódít, mai nyelven az szokták rá mondani:

— Hű, de nagyot gurított.

NÉHÁNY SZÉP KIRÁNDULÁS JÖVŐ SZÁZADOKBA

VANNAK BOLDOG EMBEREK a földön, akiknek nem a ma okoz gondot, fejtörést, nem is a holnap, vagy a holnapután, sőt nem is a saját földi életük, hanem késői unokák és dédunokák sorsa. A mai társadalmi viszonyokkal megbékélve vagy rezignálódva, a jövő század társadalmát képzelik el jobbnak és elfogadhatóbbnak, vagy rosszabbnak és kibírhatatlannak, levonva a mai fejlődési irány száz év múlva megérő konzekvenciáit. Fölteszik távolbalátó pápaszemüket s ezen keresztül, a mai világ feje felett áttekintve, látnak valamit, ami olykor káprázat, de sokszor — amint utólag meggyőződünk róla — valóság. Régen, a biblikus korban a próféták láttak a jövőbe, megjósolva boldog időket, messiások jövetelét, vagy városokat, országokat elpusztító, az egész világot gyökerestől felforgató katasztrófákat, az új korban azonban írók és világmentő szociológusok szokták feltenni a régi próféták jövőbelátó szemüvegét és nem törődve a tévedés vagy felsülés, vagy kinevetetés gyalázatával, bátran belevágnak abba a kockázatos játékba, amelyet jóslásnak hívnak.

Vakmerő játéka a fantáziának a jóslás, de ennek a játéknak már sok ezeréves múltja van. Már a régi Asszíriában és Babilóniában jósoltak a chaldeus papok, figyelve a csillagok járását és a csillagképek állásából előre hirdették há-

borúk szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelét, királyok, hadvezérek boldog vagy boldogtalan halálát. A középkorban a csillagászok mellett a teológusok a biblia titokzatos értelmű igéi alapján jósták meg emberi vállalkozások sikerét vagy katasztrófák bekövetkezését. Hosszú lejáratú jóslataik általában több sikerrel jártak, mint a rövidlejártaúak, mert országok hosszú életében mindig forgott a szerencse s néhány századon belül, amikor még emlékeztek a jóslatra, bekövetkezett a boldog felvirágzás vagy a katasztrófa, amely a jósnak vagy az egyik, vagy a másik próféciáját igazolta.

1750—2750. MÉG A TÖRÖK A FENYEGETŐ RÉM. Nagy magyar jós volt, a nevére is alig emlékszünk már, Hunyadi Ferenc református szuperintendens, aki a XVIII. században hatalmas irodalmi munkásságot fejtett ki. Egyik munkájának a kivonata akkoriban másolatokban kézről-kézre járt. Ebben a Jelenések Könyve és az ótestamentumi próféták könyvei alapján 1750-től a XXVII. századig mondja el Hunyadi Ferenc látomásait, amikor *is* megszólal az angyal trombitája és az Afrikában levő birodalmak az egész világ pogányságával összefogva feltámadnak a keresztény népeknek a földről való eltörlésére. Ezután következnek a békességnek ezer esztendeje. Ennek eltelte után az Úr Krisztus megjelenése megtetszik a felhőben és a világ végezetéig fog látszani, ami okot ad majd az embereknek arra, hogy Istentől félvén, mindenek megtérjenek. Egy hit és egy nyelv lesz az egész világon. Az Isten átka e földről elvételük, a föld minden jókat gazdagon terem, a halottak közül is sokan feltámadnak. Ez lesz az első feltámadás.

Bennünket XX. századbeli embereket azonban melegebben érdekelnek a közelebbi dolgok: lássuk hát, mit jósol a

XVIII. század magyarja rólunk, XX. században élő emberekről.

A jövőbe tekintve, úgy látja, hogy ebben a században az evangéliumi tiszta szent tudomány nem háborgattatik ugyan, hanem szabados folyásában léssen, de buzgó-ságosan kevesektől gyakoroltatik. Ebben a században Isten nevezetes győzelmet ad a törökökön a keresztyé-neknek, mely a kereszteny vallás nagy terjedésére nyit utat. De azért a Török Birodalom nem pusztul el, mert uralma — a bibliai jelek szerint — 1260 esztendőig fog még tar-tani. A XX. századról azt látja, hogy a mostani fennálló birodalmak részszerint elváltoznak, részszerint más biroda-lomra által változnak. Ezt a jóslatát a Jelenések Könyvé-nek néhány misztikus értelmű mondatára alapítja. Ebben a században, amelyben mi élünk, Hunyadi Ferenc jóslata sze-rint feltámad ama hétfejű és tízszarvú fenevad, azaz a Tö-rök Birodalom, a kereszteny birodalmak nagy részét el-foglalja, főképen a Római Birodalmat és vallását semmivé teszi és a maga pogány vallására hajtja.

Amint látjuk, Hunyadi Ferenc, ha nem is tisztán, de homályos körvonalaiiban megsejdtette ama hétfejű és tíz-szarva fenevadat, amely a kereszteny vallást és az európai civilizációt fenyegeti, de nem tudta még, hogy az Európát fenyegető rém már nem a török, hanem az orosz és nem a pogány, hanem az ateista.

Az elkövetkezendő századokban a mostani birodalmak helyett más négy új birodalom keletkezik és ezek az égnek négy tája szerint uralkodnak. Viszont vigasztalással tölthet el bennünket az a látomása, hogy a számkivetésben lévő tiszta keresztyének újra megerősödnek, maguknak birodal-mat emelnek, békességben élnek és az evangéliumi tiszta tudományt követik.

UTAZÁS 2836-BAN.

Modernebb az a jóslat, amely „Utazás a régi Európa romjai felett a 2836-ik évben“ címmel a Nemzeti Társalkodó 1837-ik évfolyamában jelent meg. Ez a jóslat tulajdonképpen fantasztikus angol regény, levélformában. Ennek szerzője már nem a biblia próféciainak a hatása alatt vergődik, ez a kor legfélelmetesebb lidércnyomásával, Napóleonnal viaskodik. A szerző repülőpostával érkezik Filadelfiából Szent Heléna szigetére, ahol alkalmá volt megnézni azt a jeles síremléket, melyet az amerikai kormány a régi világ nagy hősenek, itt az ő halála helyén állíttatott. Gránitból faragott ötszáz láb magasságú obeliszken ez a felírás olvasható: „A régi világ hősenek“, ötven magas lépcső, — melyek a hős életidejét jelképezik — vezet az obeliszk belsejébe, mely egy százöt láb magas boltozatot zár magába, mely az újonnan feltalált, úgynevezett szabad napgáz által pompásan viiágíttatik. Éjtszaka az obeliszk tetején szabad napgázból készített sugárzó mesterséges ég világítja meg a tengert, öt mérföldnyi körben, oly alakban, mintha az egész egy csudálandó világözönből emelkednék fel. A levegőt a szigeten légtisztító ágyúk segítségével teljesen megtisztították a mocsári kigőzölgésektől s a légtisztító ágyúk gondoskodnak arról is, hogy soha, se télben se nyáron, a legkisebb felhő se zavarja meg a nagy ember nyugóhelyét.

A repülőposta elindult Szent Heléna szigetéről, felemelkedett szinte fél mérföldnyi magasságra s aztán ismét a normális magasságra süllyedt, hogy folytassa útját. Március 7-én pillantották meg a légi utasok a régi Anglia partjait, de ezt megelőzőleg kemény szélvihart kellett kiállaniok. A vihar elől a postahajó fölszállt a magasba (micsoda fantasztikum), hogy a rettenetes szélvészről meneküljön.

Hogy a gép le ne zuhanjon, az utasokat „repülőerőművekre“ rakták ki a levegőbe, akik egyenként lavíroztak egész éjjel, nagyobb vagy kisebb távolságban a postahajó körül. Csak reggel fél nyolckor szállhattak be ismét a postahajóba, bár ez az éjszaka elvesztette két légosztóját, egy szélvészellenzőjét és négy repülő taréját. A kapitány erre két rövid léggolyót tétetett a hajó első részeire, amelyek lehetővé tették, hogy három szükség szárny fölcsatolásával tovább haladhassanak. Végre is az időjárás annyira megjavult, hogy föl lehetett rakni a nagy repülő taréjokat is, mire ez újra teljes sebességgel repült a duzzadozva fenyegető óceán fölött.

Ez a gentleman, aki 2836-ból írja barátjának a levelet, már író-erőművel dolgozik. Egy tizenhatod taktusra állítja be az íróerőművet. Minthogy azonban a tartományi repülőposta a harmincadik perc előtt pont 75 harmadperccor indul, ezért oly sebesen, amint csak lehetett a diktáló csőbe mondta be levelének befejező sorait, még „minekelőtte az író erőműv adresszálna és pecsételne“.

Íme, az emberek fantáziája 1836-ban már a repülőgéppel és az írógéppel viaskodik. Sőt már a diktálócsövet is kitalálta az angol képzelet, amit a tehetetlen technika még ma sem valósított meg, legalább is abban a formában nem, hogy az írógép a diktálás után nemcsak leírja a diktált szöveget, hanem a levelet össze is hajtogatja és spanyolviasszal le is pecsételi.

Amikor utasunk 2836-ban meglátogatja Angliát, találkozik egy gyerekekkel, aki dióhéjakból flottát épít egy silány patakon. Megkérdi a gyermeket: hogy hívjátok ti ezt a patakot? — „Temzének, uram, Temzének“, — feleli a gyermek, aki a következő pillanatban észreveszi, hogy egy ember közeledik felé, nyáját terelgetve maga előtt. Az utas

megkérdi, ki az az ember, mire a gyermek csodálkozva felkiált: „Hát nem tudja kend? Hiszen Shakespeare pásztort itt az egész vidék ismeri! — s ezzel elillantott“.

„Shakespeare! Shakespeare!! — kiálték a kietlen pusztai vidékre kitekintve s egynéhány könnyemet kiejtve sajnoson magamban, s ezzel a nap is lehalada.“

AZ OROSZ ÁLOM.

A harmadik jóslat egy orosz írótól, Majakovszkijtól származik. Ő nem is megy el a jövő századig. Az ő képzelete csak 1970-ig bír szárnyalni.

1970. Óriási csarnok villanykapcsoló táblákkal, amelyek mellett néhány gépmester áll. Ezek a gépmesterek irányítják innen, a kapcsolótáblák mellől, egyszerű tologatások segítségével egész Európa iparát. A csarnok mellett pompásan befásított tér, amelyen a már minden munka alól felszabadult nép édes semmittevéssel tölti az időt reggeltől estig, tavasztól tavaszig. Sport, művészműtárgyak, csevegés, szerelem tölti ki a nép minden idejét és ha valaki megéhezik, a fákra akasztott közös ételhordó edényekből kiválaszthatja azt, amire gusztusa van. Dolgozni már csak alig néhány embernek kell, a többiről gondoskodik a központ. Gondolkozni se kell már: az ember visszajutott abba az állapotba, amelyben valamikor az aranykorban élt, amikor a föld munka nélkül ellátta minden jóval.

Tegyük mindjárt hozzá, hogy a szovjetköltő, akinek képzeletében az 1970-es paradicsom megszületett, a közbülső fázisok miatt nem tudott várni az új paradicsom megvalósulásáig: inkább öngyilkos lett.

Bellamy Edward is felül az időgépre még mielőtt M. G. Wells feltalálta volna és 2000-ből pillant vissza az 1887-es

„nyomorult“ társadalomra, amikor még az embereknek agyon kellett dolgozniok magukat a mindennapi kenyérért. H. G. Wells is ideális szocialista államot képzel el, amikor az „Új világ a régi helyén“ című könyvét megírja. Jókainak megadatott, hogy jóslatának teljesülését legalább részben lássa s az emberek a „Jövő században“, még az ő életében, ha nem is ichorból készült aerodromokon, de alumínium szárnyú repülőgépeken röpködtek a levegőben s azóta már megjárták az északi sarkot is, ahova az öreg Tatrangi Dávidot eltemették. Madách Imre is megálmodta a falanszter korszakot, melynek előestéjén élünk: már működnek a tehetségvizsgáló intézetek, amelyek megállapítják, hogy valaki sofőrnek alkalmas-e, vagy filozófusnak, s ha e kettőben gyakran tévednek is, de mindenesetre működnek. Madách fantáziája azonban itt nem áll meg, hanem elrepül a világ végéig, amikor a nap fénye elhal s a föld vásott gyermektől eldobott hideg hógolyóként repül tovább a világűrben.

Szép álmok, a fantáziának szép játécai és kedves kirándulásai ezek a jövőbe.

A MÚLT ÉVBEN EGY NYÁRI ESTÉN magam is megengedhettem magamnak azt a fényűzést, hogy ne gondoljak a mára, sem a holnapra, sem a holnaputánra. Színjózan voltam s a nyaraló udvarán nyugágyban elheveredve néztem a csillagos égboltot. Egyszerre azon vettem észre magamat, hogy repülőgépen száguldók a Sirius felé. S abban a pillanatban megértettem, hogy a jövőbe láttam s — néhány évszázad múlva az én késői leszármazottaim nyaralni már nem Újfalura fognak jönni, hanem felülnek a repülőgépre és kinek hova gusztusa tartja, repül a Holdba, a Vénusra vagy a Siriusra. Láttam a légi benzinállomásokat,

melyek neon betűkkel hirdették: benzin 50 fillér. Útközben légi repülőgéptereket, szállodával, étteremmel és lokálokkal. Aztán, amikor fantáziám belefáradt a repülésbe, még mielőtt a Siriusra ért volna, az jutott eszembe, hogy eljön az idő, amikor a gép nemcsak testi munkánkat fogja megkönnyíteni, hanem a szellemit is. Nemcsak olyan gépek lesznek, amelyek számolnak helyettünk, logarlécek, összeadó, kivonó, szorzó és osztógépek, hanem gondolkodó gépek is. S forró nyárban vagy bőséges ebéd után, amikor az ember még gondolkodni is lusta, előveszi a gondolkodógépet, mint ahogy most előveszi a gramofont, megnyom egy gombot, a gép kerekei elkezdenek zavarosan forogni, összevissza, minden rendszer nélkül, kissé sántikálva és egymást taszigálva s ebből a kavarodásból valami zűrzavaros szellő árad ki s ennek összesűrítéséből megszületik — anélkül, hogy agyunknak a legcsekélyebb munkát is kellett volna végeznie, a kész nagy gondolat... Ez a gép megírná helyettünk a szerelmes levelet, a jóbaráthoz intézett fenyegetést, a védekezést a szabó felszólítása ellen, a hivatalos aktákat és az újságcikket.

Boldog volnék, ha ezt a gondolatomat a feltalálók felkarolnák és a kész gépből az első tiszteletpéldányt elküldenék nekem.

TARTALOM

	Lap
<i>Előizó</i>	5
RÉGI MAGYAR ÉLET	
Utazások a régi Magyarországon	11
Pax corporis, azaz a test békéje.....	25
Az áldott krumpli	54
ínyenc beszélgetés a halakról	60
Régi tudósok vízről, lencséről, meg a babról	68
A magyar bor dicsérete	72
Jaj a részegeseknek	95
Biedermeier illetan	107
Biedermeier báli éjtszaka	118
Varázslók	121
SORSCAPÁSOK	
Ég a város, ég a ház	137
Éhínség, aszály és egyéb régi nyomorúságok	168
Pestis és kolera	196
Égszakadás, földindulás	237
Régi árvizek	277
A legborzalmasabb téli vihar	287
A koldulás története	293
MAGYAR KÖNYV ÉS NYELV	
A könyv sorsa Magyarországon	303
A könyvbúvár	319

	Lap
A sziklafaltól a mammut-hírlapig	329
Játék a szavakkal	331
Hídon megyünk, tudod-e?	344
Ahogy írunk és ahogyan beszélünk	351
Régi írások és falusi levelek	357
A kutyabőr	369
Régi metszetek	375
Tollszárak, pipák és egyéb ereklyék	383
Csodálkozó természetrajz	389
Lódítástól a gurításig	398
Néhány szép kirándulás jövő századokban	408